

ПУТ У МЕКУ

[Српски – Serbian – صربي]

Леополд Вајс (Мухаммед Асад)

Ревизија:

Амра Дацић

Љубица Јовановић

Фејзо Радончић

2015 – 1436

IslamHouse.com

﴿ الرحلة إلى مكة ﴾

« باللغة الصربية »

ليوبولد وايس (محمد أسد)

مراجعة:

عمرة داتسيتش

ليوبييتسا يوفانوفيتس

فيزو رادونشيش

2015 - 1436

IslamHouse.com

АСАДОВО ПУТОВАЊЕ ДО БИСТРИХ ВОДА

Давно смо, кад се појавило прво издање „Пут у Меку“ Мухаммеда Асада, истакли значај овог дела за наше поднебље. Независно од тога што оно, ево, доживљава друго издање, не може се рећи да је имало заслужен одјек и траг код наших читалаца.

И данас сматрамо да је Асадово дело (написано 1952.) изванредни пример савремене исламске књижевности, снажно, упечатљиво сведочење једног западног интелектуалца о исламу и народима које је он културно и цивилизацијски обликовао. Покушаћу у следећим редовима да пружим образложење.

Мухаммед Асад је прешао у ислам као млад човек. Био је дописник Франкфуртер Зеитунга с Блиског истока. Јевреј, ерудит, проницљивог духа, исламу и муслиманском свету прилазио је полако и, што је најзначајније, без предрасуда. Не треба да се инсистира на чињеници што је Асад прелазник у ислам; стотине тзв. муслиманских интелектуалаца данас се одричу ислама и вредности које је он

неизбрисиво унео у живот њихових народа. С друге стране, управо је Асад, врхунски интелектуалац познат у читавом исламском свету, заговорник дијалога, стварног дијалога између муслимана и Ехлу-л-китаба, „следбеника Божанске наредбе" (Асадов израз), јевреја, хришћана и других монотеиста, и нигде није порекао вредности јудаизма или хришћанства; истакао је секуларизацију Запада и њене последице. Један други, знаменитији писац, хришћанин Дени де Ружмон, написао је у својој чувеној књизи „Љубав и Запад" да Европа живи само: „под формалним знаком хришћанства."

Оно што је на свом духовном путу нашао Леополд Вајс била је природна човекова вера у једног Бога. Читалац се присећа Ж.Ж. Русоа и његове „Вероисповести савојског викара". Ради се о истом тражењу непотворених и никаквим посредницима затамњених истина вере. Асадов пут или део пута, пре и после њега, прешли су, осим Русоа, познати слободоумни западњаци: Кант, Толстој, Јасперс, Гароди итд.

Они су монотеизам схватили и доживљавали као истинску слободу човековог бића, али ниједан о томе није сведочио као Мухаммед Асад.

Асад заиста сведочи. Наглашавам израз „сведочење“ због тога што је „Пут у Меку“ аутобиографија у Фрајевом значењу овог специфичног облика приповедачке прозе, „облика исповеди“, који у западноевропској књижевности вуче своје порекло од св. Аугустина.

„Пут у Меку“ је аутобиографија човека који је дошао до ислама и који је у њему остао искрено и заувек. Та аутобиографија има пејзаже, колорит и цртице путописа, напетост криминалистичког романа и - што је најлепше у њој - врхунски успеле, расуте есеје. Али, због тога што „свака култура има право на властите књижевне врсте“ (Фруе), радије бих ово дело сврстао у још увек теоријски недефинисану али постојећу исламску књижевност. То значи да Пут у Меку“ припада породици дела у којима њихови аутори сведоче о свом односу према Богу, исламу, муслиманима и њиховим судбинама и, у том контексту, о свету у коме живе.

Муслимански писци не желе да говоре само лепо, „кићено“, већ и истинито и актуелно.

Разлоге томе овде, свакако, не можемо да износимо, али мислим да је основни у карактеру ислама, вере која толико инсистира на истини и реалности и која обузима читаво људско биће и његов живот.

У слободи у којој је написано, и коју осваја, дело исламске књижевности руши ограде које га спутавају, па због тога исламски писци не показују страст за пристајањем нити за одустајањем од обликованих конвенција властите или „туђе“ књижевне традиције.

Истина, неки облици (употребљавамо ову реч ради јасности остављајући по страни структуралистичку и семиотичку поставку о „сраслости“ облика и садржаја књижевног дела) нису заживели у исламској књижевности (трагедија нпр.), што свој разлог има у исламском верозакону. Ако је, као што јесте, дело исламске књижевности ангажовано, оно је ангажовано, примарно, својим „предметним слојем“. Оно је ангажовано на исламски (не на жанровистички!) начин: буди и развија исламски естетски укус и „метафизичке суштине“ и морално уздиже.

Што је најважније, јунаци исламске књижевности не живе у опуштеном „свету без Бога“

(Лукач), већ је Бог њихов пријатељ, присутан у сваком тренутку и на сваком кораку.

Све наведене карактеристике има „Пут у ислам“, проза која открива и узноси, понекад доводи до туге (прича о неустрашивом Омеру Мухтару и есеј о тужним иранским очима), а понекад радује.

Муслимански свет којим крстари Асад двадесетих година двадесетог века узбуркан је, као и увек. Ћутљива срећа и горке невоље смењују се с времена на време, из покрајине у покрајину. Народ који је заволео Асада као брата и у којем је Асад одбацио мучну љуштуру странца и усамљеника, представљен је реалистички, без идеализовања. Замолио бих наше читаоце да се не љуте због једног описа плесачице, због пијења опијума и арака и због неких других места. Асад би погрешно да нам није казивао и о томе.

Можда је то требало да учини и у већој мери. Муслимански свет не треба, и не може, да бежи од своје слике и судбине уколико жели да очува своју самосвест.

Како рекох, најлепше странице свога „Пута у Меку“ Асад је исписао у есејима који спонтано прекидају (сећања на успомене из живота) путопис. Писац је напросто запањен исламом који не раздваја

„свето и профано“, дух и тело, индивидуално и друштveno, који је створио „човечанство које не жури“, свет „потпуно заокружен у себи“ - а ипак отворен на све стране“, исламом који је „органички склад разума и осећаја“ - „да покаже човеку не само како да осећа него исто тако како и да живи праведно.“

Он је ислам разумео као код: сви елементи су на свом, природном месту и функционишу онако како одговара човековој природи. Ислам је овде вера духовне слободе (одговор завршном поглављу Фромовог „Бекства од слободе“) и синтезе, за Асада лично „пут - а не крај“.

Затим бих истакао неколико других есеја: Асадово размишљање о посланику Мухаммеду приликом његовог и Зејдовог доласка у Медину („чак и након тринаест векова Посланиково духовно присуство је овде готово исто тако живо као што је онда било. Само због њега расута група села, која су се некада звала Јесриб, постала је град којег воле сви муслимани све до данас, као што ни један град нигде на свету није био вољен... никада није ни један човек, мртав већ преко тринаест векова, био вољен тако лично и од толико много људи, као он који лежи сахрањен под великим зеленим сводом“ - стр. 204,

205), Асадово разумевање односа Запад - Бог (стр. 119), политичког и културног пада муслимана (стр. 159) и посебно, есеј о Ка'би којим блиставо завршава ово дело.

Ту је неколико историјских личности муслиманског света с којима се писац упознао: Ибн Сауд, тадашњи краљ Саудијске Арабије, Риза Кан, и најупечатљивији и најдражи Сеид Ахмед, Велики сенуси с рукавом који се диже као „орлово крило“, трагични јунак из либијских пустиња.

Асад о њима говори коректно, непредимензионује али и непотцењује њихове заслуге и њихове политички незреле, штетне, понекад кобне потезе.

Додајмо још неколико предања која су саживела с муслиманском душом (Харут и Марут, Дедал (Антихрист), Аврамов ован, Хасан и Хусејн) и то ће бити скоро сав свет „Пута у Меку“.

Једна метафора: вода која тече па је због тога стално бистра, понавља се два-три пута. Предивна је и складно се уклопила у структуру дела. Њено значење је широко: „бистре воде“ су: ислам у којем се човек стидно креће и напредује („да постанемо свесни да смо део кретања у орбити“ - стр. 297), муслимани којима је путовање побожни чин (Кур'ан, 6:11) и за

које је сваки кутак на Земљи „место падања лицем на тло“, културе исламских народа са својом статичном „граматиком“ и ротирајућим „речником“, Ка'ба као симбол једноће Створитеља, исламског монотеизма, око којег се креће наша душа и наше тело, молитва која се састоји од телесног мировања и кретања, а и Мухаммед Асад је путовао до „вода“ које нису обележене ни расно, ни национално, ни географски, већ од искона теку за човека као најузвишеније биће у непрекидном стварању јединог Бога, који је милостив.

Џемалудин Латиф

МУХАММЕД АСАД

Мухаммед Асад, пре преласка у ислам Леополд Веис, рођен је 1900. године у Лавову, који је у то време улазио у састав бивше Аустро-Угарске. У двадесет и другој години живота, као дописник немачких листова, а посебно познатог листа Франкфуртер Зеитунг, почео је своја дуга путовања по исламским земљама. У својим дописима, који су били високо цењени, истакао се изванредним даром запажања и оригиналним начином гледања на проблеме тога света, без оних честих европских предрасуда које замрачују здраво расуђивање. Упознавши се с принципима ислама и стилем живота у исламским земљама, прихватио је ислам и читав живот поветио студирању ове вере активно учествујући у многим динамичним акцијама. Након оснивања Пакистана именован је за директора Одељења за исламску обнову, а касније за пакистанског представника у Уједињеним нацијама. Након повлачења с тих дужности живео је у Мароку и посветио се публицистичкој делатности. Писао је на енглеском, арапском и немачком језику.

Његова најважнија дела су „Ислам на раскршћу“, „Пут у Меку“ и изванредно успели превод

Кур'ана на енглеском језику под насловом „Порука Кур'ана. Поред бројних чланака издавао је и месечник „Арафат“.

О свом преласку у ислам Мухаммед Асад каже: „Од мог преласка у ислам непрестано су ми постављана питања: „Зашто сте прихватили ислам“? „Шта вас је у њему посебно привукло?“

Морам да признам да немам задовољавајући одговор. Није то било никакво посебно учење које ме је привукло, него читава дивна, необјашњиво кохерентна структура моралног учења и програма практичног живота. Не бих могао да кажем чак ни сада који ме аспект привлачи више од другог. Ислам ми изгледа као савршено архитектонско дело. Сви његови делови су хармонично конципирани да употпуњују и подржавају један другог; ништа није сувишно и ништа не мањка, што резултира савршеном равнотежом и смиреношћу. Можда је управо овај осећај да је све у учењима и постулатима ислама „на свом месту“ учинело најснажнији утисак на мене. Могло је уз то да буде и других утисака које ми је данас тешко да анализирам. Коначно, то је питање љубави, а љубав је сложена од бројних ствари: наших жеља и наше усамљености, наших

узвишених циљева и наших мана, наше снаге и наше слабости. Тако је било и са мном. Ислам је ушао у мене ћутке и потајно, али - заувек".

***ПОСВЕЋЕНО ЊЕГОВОМ ВЕЛИЧАНСТВУ
ФЕЈСАЛУ, КРАЉУ САУДИЈСКЕ АРАБИЈЕ, КАО
ЗНАК СЕЋАЊА НА ЧЕТРДЕСЕТ И ПЕТ ГОДИНА
ПРИЈАТЕЉСТВА И УЗ ДУБОКО ПОШТОВАЊЕ
ЗА СВЕ ШТО ЈЕ УЧИНЕО ЗА СВОЈ НАРОД И ЗА
НАШУ ЗАЈЕДНИЧКУ ВЕРУ***

НАСТАНАК ЈЕДНЕ ПРИЧЕ

Прича коју ћу да вам испричам у овој књизи није аутобиографија човека истакнутог по својој улози у јавним пословима; то није прича о пустоловини - јер иако сам доживео многе чудне пустоловине, оне су увек биле само пратња ономе што се у мени дешавало; није то чак ни прича о намерној потрази за вером - јер та вера ми је дошла, током година, без било каквог мог настојања да је нађем. Моја прича је једноставна исповест једног Европљанина о његовом открићу ислама и о његовом укључивању у муслиманску заједницу.

Никада нисам мислио да је пишем, јер ми није ни дошла мисао да би мој живот могао да буде нарочито интересантан било коме другом осим мени. Али кад сам, двадесет пет година након што сам напустио Запад, дошао у Париз, а онда у Њујорк, почетком 1952. године, био сам принуђен да променим ово гледиште. Радећи као пакистански опуномоћени министар у Уједињеним нацијама, био сам природно изложен јавности и сусрео сам много радозналости међу својим европским и америчким пријатељима и познаницима. У почетку су на мене гледали као на случај европског „стручњака“

запосленог код неке источне владе с посебним задатком, који се на одговарајући начин био прилагодио обичајима земље за коју ради, али кад је моје деловање у Уједињеним нацијама показало очигледно да се, не само „функционално“, него исто тако емоционално и интелектуално слажем с политичким и културним циљевима муслиманског света уопште, они су просто били запањени. Све више и више, људи су почели да ме испитују о мојим прошлим искуствима. Сазнали су да сам рано почео каријеру као страни дописник европских новина и да сам, након неколико година свеобухватних путовања по Средњем истоку, 1926. године, постао муслиман, да сам након преласка у ислам живео готово шест година у Арабији и уживао пријатељство краља Ибн Сауда, да сам, након напуштања Арабије, отишао у Индију и тамо срео великог муслиманског песника, филозофа и духовног оца идеје о Пакистану Мухамеда Икбала. Управо ме је он убедио да напустим планове о путовању у источни Туркестан, Кину и Индонезију и да останем у Индији како бих помогао у објашњавању интелектуалних претпоставки будуће исламске државе, која је тада била једва нешто више од сна у Икбаловој визионарској мисли.

За мене, као и за Икбала, овај сан је представљао пут, у ствари једини пут ка поновном оживљавању свих заспалих нада ислама, ка стварању политичке заједнице народа везаног не заједничким пореклом него припадништвом заједничкој идеологији. Годинама сам се посветио овом идеалу проучавајући, пишући и држећи предавања из културе. Кад је 1947. године основан Пакистан, влада ове земље ме је позвала да организујем и водим Одељење исламске обнове, што се састојало у разради исламских идеолошких концепата државности и заједништва на којима би могла почивати новорођена политичка организација. Након две године ове ванредно стимулирајуће делатности, премештен сам у пакистанско Министарство вањских послова и именован за начелника Одељења за Средњи исток где сам се посветио јачању веза између Пакистана и осталих делова муслиманског света; коначно сам се, након неког времена, нашао у пакистанској мисији при Уједињеним народима у Њујорку.

Све ово је значило знатно више него једноставно вањско уклапање Европљанина у муслиманску заједницу у којој живи, то је више указивало на свесно, потпуно искрено преношење оданости с једне културне средине на другу, сасвим

различиту. Управо ово се учинело чудним мојим пријатељима са Запада. Они нису могли себи ближе да представе како се могао човек, рођен и васпитан на Западу, тако потпуно и очигледно, без било какве душевне резерве, да се идентификује с муслиманским светом, како је било могуће да замени своје западњачко културно наслеђе исламским и шта је било то што га је навело да прихвати религиозну и друштвену идеологију која је - они то, изгледа, узимају као готову и доказану чињеницу - знатно нижа од свих европских појмова.

Па зашто би, питао сам се, моји западњачки пријатељи морали ово узети као готову чињеницу? Да ли се ико од њих икада заиста потрудио да добије директан увид у ислам или су њихова мишљења била базирана само на прегршти клишеа и изобличених појмова који су им били пренесени од ранијих генерација? Није ли можда онај стари грчко-римски начин мишљења, који је делио свет на Грке и Римљане на једној, и „варваре“ на другој страни, био тако дубоко укореван у западњачки дух да он није у стању чак ни теоретски да призна позитивну вредност било чему што лежи ван његове властите културне сфере?

Све од грчких и римских времена европски мислиоци и историчари су склони да посматрају светску историју само са становишта и помоћу европске историје и западних културних искустава. Незападне цивилизације улазе у игру само уколико њихово постојање, или посебни покрети у њима, имају или су имали директан утицај на западног човека; зато се, у очима западњака, светска историја и различите културе на крају свODE на нешто више него што је проширена историја Запада.

Природно, тако сужен угао гледања морао је довести до искривљеног посматрања ствари. Навикнут на питање које приказује или расправља проблеме његове властите цивилизације до најмањих детаља и у живим бојама, с једва нешто више него што је успутни летимични поглед ту и тамо на остатак света, просечни Европљанин и Американац лако подлежу илузији да су културна искуства Запада не само надмоћна него ван свих пропорција у односу на таква искуства осталог света. Одатле следи да је западњачки начин живота једина вредна норма којом се остали начини живота могу мерити, подразумевајући, наравно, да било која интелектуална замисао, друштвена установа или етичка вредност која се не слаже са западњачком „нормом“ већ самим

тим припада нижем ступњу живота. Следећи стопе Грка и Римљана, западњак радо мисли да су све оне друге цивилизације биле само покушаји пуни спотицања на путу напретка који Запад непогрешиво следи, или, у најбољем случају (као кад се ради о цивилизацијама „предака“ које су у директној линији претходиле цивилизацији модерног Запада) не више од поглавља једне те исте књиге у којој је, наравно, западњачка цивилизација коначно поглавље.

Кад сам ово гледиште изложио једном америчком пријатељу, човеку високог интелектуалног образовања и научно ориентисаном, он је у почетку био помало сумњичав.

„Ако и узмемо као готову чињеницу“, рече он, „да су стари Грци и Римљани били ограничени у свом прилазу туђим цивилизацијама, зар ова ограниченост није била неизбежан резултат тешкоћа у комуницирању између њих и осталог света? Зар ова тешкоћа није у великој мери савладана у модерно доба? Коначно, ми западњаци се заиста данас бринемо о ономе шта се догађа ван наше културне сфере. Чини ми се да заборављате многе књиге о ориенталној уметности и филозофији које су објављене у Европи и Америци у току последњих двадесетак година о политичким идејама које заокупљају душе

источних народа? Ако желимо да будемо праведни, нипошто не можемо предвидети ову жељу западњака да схвате шта би друге културе могле да понуде".

„У извесном смислу могли бисте да имате право", одговорих. „Нема сумње да примитивни грчко-римски поглед више није потпуно практичан данас. Његова продорност је знатно отупљена - ако не из других разлога, онда зато што су се зрелији западни мислиоци ослободили илузија и постали скептични у многим аспектима своје властите цивилизације и почели да се окрећу другим деловима света у потрази за културним инспирацијама. Некима од њих је постало јасно да можда не постоји само једна књига и једна прича о људском прогресу, него више њих: једноставно зато што човечанство, у историјском смислу, није хомогена целина, него мноштво група са широко дивергентним идејама у погледу значења и сврхе људског живота. Ипак, не мислим да је Запад постао бољи према старим културама него што су били Грци и Римљани; постао је само толерантнији. Али, пазите, не према исламу већ само према неким другим источним културама које нуде неку врсту духовне атракције Западу жељном духа, а у исто време су довољно удаљене од западног погледа на

свет да би могле да представљају било какав реалан изазов његовим вредностима".

„Шта желите тиме да кажете?"

„Па", одговорих, „кад западњак расправља, рецимо, о хиндуизму или будизму, он је увек свестан темељних разлика између ових идеологија и његове властите. Он може да се диви овој или оној њиховој замисли, али, наравно, никад не би разматрао могућност да оне замене његову властиту идеологију. То је зато што он, пре свега, усваја ту немогућност; он је способан да разматра такве стварно туђе културе потпуно смирено и често са прећутним разумевањем. Међутим, ако је у питању ислам, који није нипошто толико туђ западним вредностима као што је хинду или будистичка филозофија, ова западњачка смиреност се готово обавезно поремети емоционалним предрасудама. Можда је то, понекад помислим, зато што су вредности ислама толико блиске западним да представљају потенцијални изазов многим западним појмовима духовног и друштвеног живота?"

Продужио сам и изнео сам му своју теорију од пре неколико година, теорију која би можда могла да помогне да се боље схвати дубоко усађена предрасуда

према исламу коју тако често налазимо у западној литератури и савременој мисли.

„Да бисмо нашли заиста уверљиво објашњење ове предрасуде“, рекао сам, „морамо да погледамо далеко назад у историју и да покушамо да схватимо психолошку позадину најранијих односа између западног и исламског света. Оно што западњаци мисле и осећају о исламу данас укоренено је у утисцима који су створени за време крсташких ратова.“

„Крсташки ратови!“ узвикну мој пријатељ. „Не мислите ваљда рећи да би оно што се десило пре скоро хиљаду година могло још увек да има утицаја на људе двадесетог века?“

„Али заиста има! Знам да то звучи невероватно, али зар се не сећате неверице с којом су дочекана прва открића психоаналитичара кад су покушали да покажу како се објашњење доброг дела емоционалног живота зреле личности може наћи у искуствима њеног доба формирања, тј. њеног раног детињства? Па зар нације и цивилизације нису управо колективне личности? Њихов развој је исто тако везан с искуствима њиховог раног детињства.“

Као код деце, та искуства су могла да буду угодна и неугодна; она су могла да буду савршено

рационална, али и супротна томе услед детињски наивног погрешног тумачења неког догађаја; моделирајући учинак сваког таквог искуства зависи првенствено од његовог изворног интензитета. Век који је непосредно претходио крсташким ратовима, тј. крај првог миленијума нове ере, могло би се сасвим добро описати као рано детињство западне цивилизације... "

Продужио сам подсећајући свог пријатеља, који је и сам био историчар, да је то био век у којем је Европа први пут након мрачних векова што су следила иза распада Римског царства, почела да проналази свој властитит културни пут. Независно од скоро заборављеног римског наслеђа, управо су тада почеле да се појављују нове књижевности на европским језицима; надахнуте религијским искуством западног хришћанства, постепено су се будиле ликовне уметности из летаргије проузроковане ратничким сеобама Гота, Хуна и Авара; из сирових услова раног средњег века израћао је нови културни свет. Управо на том критичном, изузетно осетљивом степену свога развоја, Европа је претрпела страшан удар - говорећи савременим језиком, „трауму" - у облику крсташких ратова.

Крсташки ратови су оставили најснажнији колективни утисак на цивилизацију која је управо постајала свесна себе. Историјски говорећи, они су представљали најранији - и потпуно успешан - покушај Европе да сама себе види као културну целину. Ништа од оног што је Европа искусила пре или после не може да се упореди с одушевљењем које је довело до првог крсташког рата. Вал одушевљења прешао је континентом, радост и понос су по први пут прешли границе између држава, племена и класа. Пре тога били су Франци, Саксони и Германи, Бургундијци и Сицилијанци, Нормани и Ломбарди - мешавина племена и раса с једва било чим заједничким осим чињенице да је већина њихових феудалних краљевстава и кнежевстава представљало остатке Римског царства и да су сви исповедали хришћанску веру; међутим, у крсташким војнама, и преко њих, религијска веза је подигнута на нову разину, ствар заједницу свим Европљанима, политичко-религијски концепт „хришћанства“, који је довео до културног концепта „Европе“. Када је папа Урбан ИИ, у свом чувеном говору у Клермонту, у новембру 1095. године, позвао хришћане на рат против „неверника“ који држе Свету Земљу, он је

прокламовао - вероватно ни сам то не претпостављајући - повељу западне цивилизације.

Трауматско искуство крсташких ратова дало је Европи културну свест и јединство, али овом истом искуству било је суђено да од тада даје лажну боју у којој се ислам појављивао у очима Запада. Не једноставно зато што су крсташки ратови били пролевање крви. Толико много ратова избило је међу нацијама, а затим заборављено, а толико много непријатељских мржњи, које су у своје време изгледале неискорењиве, поступно су се окренуле у пријатељства. Штета коју су изазвали крсташки ратови није се ограничила само на судар оружја. То је била пре свега интелектуална штета - тровање западног духа против муслиманског света намерним погрешним представљањем учења и идеала ислама. Јер, да би позив на крсташки рат био успешан, Посланик и муслимани требало је нужно да буду жигосани као Антихрист, а његова религија приказана најсуморнијим изразима као извор неморала и перверзије. Управо у време крсташких ратова смешно схватање да је ислам религија сурове сензуалности и бруталне силе, вршење ритуала уместо чишћења срца, ушло је у западни дух и тамо остало; управо тада су Европљани име посланика

Мухаммеда - оног истог Мухаммеда који је инсистирао да његови следбеници поштују посланике других религија - презриво претворили у „Махоунд“.

Век у којем је дух независног истраживања могао дићи своју главу био је још далеко у Европи; било је лако онима на власти посејати мрачно семе мржње према религији и цивилизацији која је толико различита од религије и цивилизације Запада. Зато није нимало случајно што је ватрена „Песма о Ролану“, која описује легендарну победу хришћанства над муслиманским „паганима“ у јужној Француској, састављена не у време тих битака него три века касније - наиме, непосредно пре првог крсташког рата - одмах постала нека врста „националне химне“ Европе; исто тако, није нимало случајно да овај ратоборни еп означава почетак европске литературе, за разлику од ранијих, локализованих књижевности; очигледно, непријатељство према исламу стајало је изнад колевке европске цивилизације.

Могло би изгледати као иронија историје да ова прастара мржња према исламу, која је религиозног порекла, још увек подсвесно не траје у доба кад је религија изгубила највећи део свог утицаја на дух Европљана. Међутим, то није изненађујуће. Знамо да неко може потпуно изгубити религиозна

веровања која су му дата у детињству а да ипак неке нарочите емоције везане уз та веровања остану и рационално на снази кроз читав његов каснији живот. „А ово је управо оно“, закључио сам, „што се десило тој колективној личности тј. западној цивилизацији. Сена крсташких ратова лебди изнад Запада и данас и све његове реакције према исламу и муслиманском свету носе изразите трагове ове сабласти, која тешко умире.“

Мој пријатељ је дуго ћутао. Још увек могу да видим његову високу, витку појаву како корача тамо-овамо по соби, с рукама у џеповима капута, климајући главом као у чуђењу. Напокон рече:

„Могло би бити нешто у томе што кажете... Заиста би могло бити, иако нисам у могућности да оцењујем вашу „теорију“ неприпремљен... Али у сваком случају, у светлу онога што сте ми ви сами управо рекли, зар не схватате да ваш живот, који вама изгледа тако једноставан и некомплицован, мора изгледати врло чудан и необичан западњацима? Зар не бисте можда могли да поделите и нека своја властита искуства с њима? Зашто не напишете аутобиографију? Сигуран сам да би то било привлачно штиво!“

Смејући се, одговорио сам; „Па, можда бих могао убедити сам себе да напустим Министарство вањских послова и да напишем такву књигу. Коначно, писање је моје најраније занимање... ”

У току следећих недеља и месеци мој шаљиви одговор неприметно је изгубио изглед шале. Почео сам озбиљно да мислим о писању приче о свом животу како бих тако, макар и у малој мери, помогао да се уклони тешки вео који раздваја ислам и његову културу од западног духа. Мој пут до ислама био је у многим погледу јединствен. Ја нисам постао муслиман зато што сам дуго живео међу муслиманима - напротив, одлучио сам да живим међу њима зато што сам пригрлио ислам. Зар не бих могао, саопштавајући баш своја властита искуства западним читаоцима, да допринесем више међусобном разумевању између исламског и западног света него што бих могао настављајући рад на дипломатском положају који би једнако добро могао да попуни неки мој други сународњак? Коначно, било који интелегентан човек могао би да буде пакистански министар при Уједињеним народима, али колико би их било у стању да говоре западњацима о исламу као што бих ја могао? Био сам муслиман, али сам исто тако западног порекла и зато бих могао да говорим

интелектуалним језицима како ислама, тако и Запада...

И тако, концем 1952. године, повукао сам се из пакистанског Министарства спољашњих послова и почео сам да пишем ову књигу. Да ли је то „привлачно штиво“ као што је претпоставио мој амерички пријатељ, не могу да кажем. Могао сам само да покушам поново да се сећам - уз помоћ само неколико старих белешки, неповезаних уписивања у дневник и неких новинских чланака које сам писао у то време - замршене линије развоја који је текао више година у пространим географским подручјима. И ево те приче; не приче читавог мог живота, него само оних година пре него што сам из Арабије отишао у Индију - оних узбудљивих година проведених у путовањима кроз готово све земље између Либијске пустиње и снегом покривених врхова Памира, између Босфора и Арапског мора. Треба имати на уму да је она испричана у склопу и на временском нивоу мог последњег пустињског путовања из унутрашњости Арабије у Меку крајем лета 1932. године, јер ми је управо за време тих двадесет три дана слика мог живота постала јасна.

Арабија приказана на следећим страницама више не постоји. Њена усамљеност и непорочност

распале су се под моћним млазом нафте и злата које је нафта донела. Њена дивна једноставност је нестала, а с тим и много од оног што је било људски једноставно. С болом који осећам за нечим драгоценим, неповратно изгубљеним, сећам се тога последњег дугог пустињског путовања, када смо јахали, нас двојица, на камилама кроз трепераво светло...

ЖЕЋ

Јашемо, јашемо нас двојица на камилама. Сунчани жар изнад наших глава. Све је треперава, блистава и титрајућа светлост. Црвенкасто и наранџасто обојене пешчане хумке, хумке иза хумки, усамљеност и ужарена тишина, два човека на камилама у том љуљајућем ходу који вас чини поспаним, тако да заборављате дан, сунце, врели ветар и дуг пут. Жбуње жуте траве расте ретко на врховима пешчаних хумки, а ту и тамо квргаво грмље хамда вијуга преко песка као џиновске змије. Чула су поспана, љуљате се у седлу и једва чујете било шта осим шкрипања песка под ногама камила и стругања седла о ваше колено. Лице вам је замотано да се заштити од сунца и ви се осећате као да носите своју властиту усамљеност, као опипљиву стварност, кроз све то, право кроз то... до бунарова Тајме ... до тамних бунарова Тајме који нуде воду жеднима... ,... Право кроз Нуфуд до Тајме..." чујем глас и не знам да ли је то глас из сна или глас мог пратиоца.

„Јеси ли нешто рекао, Зејде?"

„Говорио сам", одврати мој пратилац, „како би се мало људи одважило да крене кроз Нуфуд само да би видели бунарове Тајме..."

Зејд и ја се враћамо из Каср Атајмина на граници између Неџда и Ирака, где смо ишли на захтев краља Ибн Сауда. Након што сам обавио свој задатак, а имајући доста слободног времена на располагању, одлучио сам да посетим удаљену, прастару оазу Тајму, око триста километара према југозападу (Тему из Старог завета о којој је Исаија рекао „да становници покрајине Тема нуде воду ономе ко је жедан"). Обиље воде у Тајми, њени огромни бунарови који немају премца у читавој Арабији, учинили су да у предисламско доба оаза постане центар караванске трговине и седиште ране арапске културе. Дуго сам желео да је видим, и тако, занемарујући заобилазне караванске путеве, ударили смо из Каср Атајмина право у срце Великог Нуфуда, црвенкасте пешчане пустиње која се пружа тако моћно између висоравни централне Арабије и Сиријске пустиње. Нема трагова ни стаза у овом делу страховите пустопољане. Ветар се брине о томе да никакве стопе људи и животиња не оставе трајан траг у меком, податном песку, и да никакав путоказ не

остане дуго као упозорење оку путника. Под ударцима ветра пешчане хумке непрестано мењају своје облике; преливајући се у лаганом, неприметном кретању из облика у облик, брежуљци се претварају у долине, а долине расту у нове брежуљке обележене сувом, мртвом травом, која немоћно ћути на ветру, горка као пепео чак и у устима камиле.

Иако сам прошао ову пустињу неколико пута у многим правцима, не бих могао да се поуздам у самог себе да не залутам кроз њу и зато сам срећан што је Зејд са мном. Ова земља је његова домовина; он припада племену Шамар које живи на јужним и источним рубовима Великог Нуфуда, и када обилате зимске кише изненада претворе пешчане хумке у сочне ливаде, они напасају своје камиле у њој у току неколико месеци године. Ћуди пустиње су у Зејдовој крви и његово срце куца њима.

Зејд је вероватно најзгоднији мушкарац којег сам икада познавао: широког чела и витког тела, средњег раста, лепо грађен, пун жилаве снаге. Преко уског лица боје жита с оштро обликованим костима лица и оштрим и у исто време чулним уснама лебди она достојанственост пуна очекивања, тако

карактеристична за пустињског Арапа - достојанство и смиреност спојени у интимну складност. Он је срећна комбинација чисте бедуинске расе и градског живота из Неџда, уз сачувану бедуинску сигурност инстинкта, без бедуинске емоционалне непостојаности, уз попримљену практичну мудрост грађана без подлагања њиховим изопаченостима. Он, као и ја, ужива у авантурама без трчања за њима. Од најраније младости његов живот је био испуњен доживљајима и узбуђењима: као коњаник-дечак у нередовном корпусу камила који је дигла турска влада у кампањи на Синајском полуострву за време Великог рата, као бранилац своје домовине Шамара против Ибн Сауда, као кријумчар оружја у Перзијском заливу, жарки љубавник многих жена у многим деловима арапског света (наравно, са свима законски ожењен у ово или оно доба, а затим исто тако законски разведен), трговац коњима у Египту, плаћеник у Ираку и, коначно, у току скоро пет година мој пратилац у Арабији.

Сада, при крају лета 1932. године, ми јашемо заједно, као што смо тако често раније јахали, кривудајући нашим самотним путем између пешчаних хумки, заустављајући се на неком од

ретких бунарова а одмарајући се ноћу под звездама. Непрекидно шкрипање врелог песка под ногама животиња; понекад, за време марша, песма Зејдовог промуклог гласа у ритму хода камила; ноћно камповање, кување кафе и риже и понека груба игра; свежи дах ветра преко наших тела док лежимо ноћу на песку; изнад пешчаних хумки излазак Сунца, које избија црвено, нагло као ватромет, а понекад, као данас, чудо живота који се буди у биљци која је случајно залевана водом.

Били смо се зауставили да обавимо подневну молитву. Док сам прао руке, лице и ноге, из мешине се пролило неколико капи воде преко исушеног бусена траве, бедне мале биљке, жуте, исушене и беживотне под несмиљеним зракама Сунца. Али како вода покапа по њој, дрхтај јој прође кроз увеле влати и видех како се оне полако, подрхтавајући, одвијају. Још неколико капи и мале влати се покренуше и савише а затим исправише полако, оклевајући, подрхтавајући... Задржао сам дах док сам полевао још воде преко бусена траве. Сада се кретао брже, живље, као да га је нека скривена сила будила из његових самртних снова. Његове влати - какво уживање је то погледати! - Скупљале су се и опружале као краци

морске звезде, наоко надвладане стидљивим али неукротивим заносом, права мала оргија чулне радости; и живот победоносно поновно уђе у оно што је тренутак раније било мртво, уђе видљиво, страствено, неодољиво у својој величини и ван сваког разумевања.

Живот у својој величанствености... то увек осећате у пустињи. Зато што је тако тежак, што га је тешко одржати, он је увек као дар, благо и изненађење. Јер пустиња је увек изненађујућа, чак ако сте је и годинама упознали. Понекад, кад помислите да можете да је видите у свој њеној округлости и пустоши, она се буди из свог сна, открива свој дах - нежна, беда; зелена трава појављује се изненада тамо где је био само песак и плочице шљунка. Она открива опет свој дах - јато малих птица залепрша кроз ваздух - одакле? Куда? - Витких тела, дугих крила, смарагдно зелене; или се јато скакаваца диже изнад земље у ненаданом замаху, сиво, сабласно и бескрајно зујећи, као хорда гладних ратника...

Живот у својој величанствености, величанству оскудности, увек је изненађујући. Овде лежи сав

безимени мирис Арабије, пешчаних пустиња као што је ова, и многих других променљивих пејзажа.

Понекад је тло састављено од лаве, црне и назубљене, понекад пешчане хумке без краја, некад је то „вади“, исушено речно корито, између камених брежуљака покривених трњем из којег искочи поплашени зец испред вас, некад је то рахли песак с траговима газела, и неколико од ватре поцрвенелих стена изнад којих су давно заборављени путници кували своју храну у давно заборављеним данима. Понекад наиђете на село испод палма и дрвени точкови изнад бунарова свирају вам и певају без престанка. Ретко наиђете на усамљен бунар усред пустињске долине, с бедуинским пастирима како трчкарају око њега да напоје своје жедне овце и камиле - они певају у хору док извлаче воду у великим кожним кабловима и левају је у кожна корита на задовољство узбуђених животиња. Онда опет усамљеност у пустарама над којим влада Сунце без милости; чуперци тврде, жуте траве и лиснато грмље што пуже преко тла змијоликим гранама нудећи добродошлу пашу вашим камилама; усамљено дрво багрема пружа широко своје гране према сивоплавом небу; између земљаних хумки и стена

појави се, погледајући, лево и десно, а затим нестане као дух, гуштер златне коже за којег кажу да никада не пије воду. У долини стоје црни шатори од козије длаке; стадо камила у поподневном повратку кући, пастири јашу на голим леђима младих камила, а кад довикују својим животињама, тишина краја упија њихове гласове и гута их без одјека.

Понекад видите светлуцаве сене на хоризонту; јесу ли то облаци? Они лебде ниско, често мењајући боју и положај, сад личећи на сивосмеђе планине - али у ваздуху, мало изнад хоризонта - а сад, да свако може да види, на сеновите гајеве окамењених борова; али - у ваздуху. А када сиђу ниже и претворе се у језера и текуће реке које трепераво рефлектују планине и дрвеће у својим примамљивим водама, изненада откривате шта је: изазовно ласкање цина, варке које су тако често водиле путнике према лажним надама а преко тога до погибије; ваша рука нехотично посеже за мешином с водом на вашем седлу... Ноћи су пуне других опасности, кад су племена у ратничком комешању и путник не пали ватру док кампује како га не би запазили из даљине, док седи будан дуге сате с пушком међу коленима. А онда дани мира када, након дугог, самотног лутања, сретнете караван и у предвечерје слушате разговор

озбиљних, Сунцем опаљених људи око логорске ватре. Они говоре о једноставним важним стварима живота и смрти, о глади и ситости, о поносу, љубави и мржњи, о страсти тела и њеном смирењу, о ратовима, о палмовим гајевима, у далеком родном селу - а никада не чујете празно брбљање зато што се у пустињи не може брбљати...

Ви осећате зов живота у данима жеђи, када се језик лепи за непце као комад сухог дрвета, а хоризонт уместо спаса нуди ватрени ветар самум и вртлог песка. А оних другачијих дана, када сте гост у бедуинским шаторима и људи вам доносе зделе пуне млека - млека дебелих камила почетком пролећа, када су степе и пешчане хумке, након обилних киша, зелене као вртови, а вимена животиња тешка и округла; из кутка шатора можете да чујете женски смех док вама у част кувају овчетину на отвореној ватри.

Као црвени метал Сунце нестаје иза брежуљака; височије него игде другде на свету је звездано небо ноћу, дубоко и без снова спавате под звездама; бледосива и свежа свићу јутра. Хладне су ноћи зими, бритки ветрови шибају логорску ватру око које сте се са сапутницима шћућурили у потрази за

топлином, ужарени су дани лети кад јашете, јашете на камили која се њише у бескрајним сатима, лица умотаног да га заштити од сувог ветра, чула успаваних, док високо изнад вас у подневној јари кружи грабљивица...

Поподне нам полако измиче са својим пешчаним хумкама, својом тишином и усамљеношћу.

Ускоро усамљеност прекида група бедуина који пресецају наш пут. Четири или пет људи и две жене јашу на камилама, од којих је једна натоварена црним шатором, лонцима за кување и другом опремом номадског живота, а поврх свега тога и неколико деце. Како нам се приближавају, заустављају животиње:

„Ес-селамау алејкум!

Мир с вама!

И одговор: Ве алејкумус-селама ве рахметуллах. - Нека је и с вама мир и милост Аллахова!"

„Куда сте кренули, путници?"

„У Тајму, ако Бог да."

„Из Каср Атајмина, браћо", одговорих. Затим тишина. Један од њих, мршав, старији човек оштрих црта лица и црне оштре браде, очигледно је вођа. Његов поглед је исто тако црн и оштар док прелази преко Зејда и застаје сумњичаво на мени, странцу светле пути који се тако неочекивано појавио ниодакле у овој беспутној пустињи; странац који каже да долази из смера Ирака, којег држе Британци, могао би сасвим лако (готово да могу да читам мисли оштрог лица) да буде неки неверник који недозвољено улази у арапску земљу. Старчева рука игра се, као у збуњености, јабуком свог седла док његови људи, сада растурено груписани око нас, очигледно чекају на њега да проговори. Након неколико тренутака, он као да више није у стању да поднесе тишину, пита ме:

„Од којих Арапа си ти?" - мислећи којем племену или подручју припадам. Али, чак и пре него што сам био у стању да одговорим, уз осмех следи и препознавање:

„Ах, сад те знам! Видео сам те с Абд ел-Азизом! Али то је било давно - пре четири дуге године... "

Он пружа руку пријатељски према мени и сећа се времена кад сам живео у краљевом замку у Ријаду, а он је стигао тамо у пратњи поглавара из Шамара који је дошао да изрази поштовање свог племена Ибн Сауду, кога бедуини увек зову именом Абд ел-Азиз, без икакве формалне, почасне титуле; у свом слободном људском понашању они виде у краљу само човека којег, без сумње, треба почасти, али не више од онога што човек заслужује. И тако се неко време присећао, говорећи о овом или оном, измењујући анегдоте о Ријаду, у којем и око кога до хиљаду гостију дневно живи од краљеве дарежљивости, примајући на одласку дарове у складу с положајем сваког човека - од прегршти сребрног новца или абаје до тешких кеса златника, коња или камила које често дели поглаварима.

Али краљева дарежљивост није толико питање кесе колико питање срца. Можда више него било шта друго то је топлина осећаја, која нагони људе око њега да га воле, не искључујући ни самог мене.

За време свих година које сам провео у Арабији, Ибн Саудово пријатељство лебдело је као топло треперење изнад мога живота.

Он ме назива својим пријатељем иако је он краљ а ја само новинар.

И ја њега називам пријатељем - не само зато што је у току година које сам проживео у његовом краљевству показао много пријатељства, јер то он показује многим људима; називам га својим пријатељем зато што ми у случају потребе открива своје најискреније мисли, као што отвара своју кесу многим. Волим да га називам својим пријатељем јер, упркос свих својих грешака - а оне нису малобројне - он је изванредно добар човек. Не једноставно „добра срца“, јер доброта срца може некада да буде јефтина ствар. Као што бисте с дивљењем рекли о старој сабљи димискији да је „добро“ оружје зато што има сва својства која можете да очекујете од оружја такве врсте, тако ја заиста сматрам Ибн Сауда добрим човеком. Он је заокружен у себи и увек следи свој властити пут, па ако често и лута у својим акцијама, то је зато што никад не покушава да буде било шта друго осим он сам.

Први пут сам се сусрео с краљем Абд ел-Азизом ибн Саудом у Меки почетком 1927. године, неколико месеци након што сам прешао у ислам.

Недавна изненадна смрт моје жене, која ме је пратила на овом мом првом ходочашћу, учинела ме је тужним и недружељубивим. Очајнички сам настојао да се извучем из мрака и крајње туге. Највећи део времена проводио сам у својој соби, одржавао сам контакт само с неколико људи и недељама сам избегавао чак и уобичајену посету Краљу из учтивости. Једног дана, док сам био у посети код једног од Ибн Саудових страних гостију - сећам се, то је био хаџи Агос Шалим из Индонезије - био сам обавештен да је по Краљевој наредби моје име било унесено у листу његових гостију! Изгледа да је био обавештен о разлогу моје уздржаности и да је то прихватио с неким разумевањем. И тако, као гост који још никад није видео лице свога домаћина, пошао сам према красној кући јужном делу Меке, близу каменог кланца кроз који пролази пут за Јемен. С терасе сам могао да видим велики део града, мунару Велике џамије, хиљаде белих купола кућа с кровним балустрадама израђеним од обојене опеке и мртве пустињске брежуљке изнад којих блешти небо као течни метал.

Ипак, могао сам још да продужим одлагање своје посете Краљу да нисам случајно сусрео принца

Фејсала, његовог другог сина, у библиотеци под аркадама Велике џамије. Било је пријатно седети у тој дугој, уској соби окруженој старим арапским, перзијским и турским књигама, њена тишина и тама испуњавале су ме миром. Међутим, једног дана уобичајена тишина била је прекинута шуштавим уласком групе људи којима је претходила наоружана телесна стража; то је био принц Фејсал, са својом пратњом на проласку кроз библиотеку према Каби. Био је висок и витак с достојанством које је далеко прелазило његове двадесет и две године и његово голобрадо лице. Успркос младости, био му је поверен важан положај вицекраља Хиџаза, након што је његов отац освојио земљу две године радније (његов старији брат, престолонаследник Сауд, био је вицекраљ Неџда, док је сам краљ проводио пола године у Меки, главном граду Хиџаза, а другу половину у главном граду Неџда, Ријаду).

Библиотекар, млади мекански учењак с којим сам се однедавно био спријатељио, представио ме је принцу. Руковао се са мном, а кад сам му се наклонио, он је лагано подигао моју главу прстом и његово лице је озарио топао осмех. „Ми из Неџда

мислимо да се човек не сме клањати пред човеком, он се треба клањати само пред Богом у молитви!"

Изгледао је пријатан, сањарски и помало уздржан и стидљив - утисак који се потврдио каснијих година нашег познанства. Његово племенито држање није било намештено, изгледало је као да зрачи из њега. Док сам разговарао с њим тога дана у библиотеци, изненада сам осетио јаку жељу да се сретнем с оцем овог младића. „Краљ би био задовољан да те види", рече принц Фејсал. „Зашто га избегаваш?“

Следећег јутра принчев секретар је дошао по мене аутомобилом и одвезао ме до Краљеве палате. Прошли смо кроз трговачку улицу Ел-Мала полако се провлачећи кроз бучни метеж камила, бедуина и гласних продавача свих врста бедуинских роба - седла за камиле, абаја, ћилима, мешина за воду, сребром украшених мачева, шатора и месинганих посуда за кафу - онда ширим, мирнијим и отвореним путем док коначно нисмо стигли до велике куће у којој је становао Краљ. Много оседланих камила испуњавало је отворени простор испред ње и бројни робови и слуге вртили су се око улазног стубишта.

Увели су ме да чекам у пространој соби са стубовима, чији је под био покривен јефтиним ћилимима. Широке клупе, прекривене сивожутом тканином, биле су дуж зидова, а зелено лишће могло је да се види кроз прозоре: почетак врта који је узгајан тешком муком на сухом тлу Меке. Појави се црни роб.

„Краљ те позива.“

Ушао сам у собу сличну претходној, само што је била знатно мања и светлија, с једне стране потпуно отворена према врту. Богати перзијски ћилими покривали су под; у великом балконском прозору окренутом према врту седео је Краљ подвијених ногу на душеку, а до његових ногу на поду секретар је писао по диктату. Кад сам ушао, краљ се подиже, пружи обе руке и рече:

„Ехлен ве сехлен“ - што значи „Стигли сте сада у своју породицу и нека вам буде лагано и равно тло под ногама“ - најстарији и најпријатнији арапски израз за добродошлицу. Само тренутак, писмо је скоро завршено.“

Док је мирно наставио да диктира, започео је разговор са мном никада не мешајући две теме. Након неколико формалних реченица, предао сам му писмену препоруку. Он ју је прочитао - што значи, радећи три ствари у исто време - а затим, не прекидајући диктирање нити своје распитивање о мом стању, поручи кафу.

До тог тренутка већ сам имао прилику да га поближе посматрам. Био је тако складно грађен да су његове огромне димензије - морао је бити висок барем два метра - постале видљиве тек када је стајао. Његово лице, уоквирено традиционално црвено-бело карираном куфијом са златом протканим игалом на врху, било је упадно мужевно. Носио је браду и бркове кратко подрезане по моди у Неџду; чело му беше високо, нос снажан и орловски, пуне усне понекад су се чинеле скоро женске у својој сензуалној нежности, а ипак нису биле меке. Док би говорио, његове црте лица би оживеле неуобичајеном покретљивошћу, али је у мировању његово лице било некако тужно, као да је повучено у неку унутрашњу усамљеност; можда су његове дубоко постављене очи имале неке везе с тим. Величанствена лепота његовог лица била је благо окрњена мутним изразом његовог

левог ока у којем се распознавала бела мрља. Касније сам сазнао причу о овој повреди коју су већина необавештених приписивали природним узроцима. Међутим, у ствари, до тога је дошло под трагичним околностима.

Пре неколико година, једна од његових жена, по наговору супарничке династије Ибн Рашид, ставила је отров у посуду с мирисом - малу мангалу кадионицу која се користи код церемонијалних скупова у Неџду - с очигледном намером да га убије. Као и обично, мангалица је прво понуђена Краљу, пре него би почела кружити међу гостима. Код првог удисаја мириса Ибн Сауд је одмах осетио да нешто није било у реду с мирисом и треснуо је посудом о под. Његов опрез спасио му је живот, али му је ипак лево око било оштећено и делимично ослепљено. Али, уместо да се свети неверној жени, као што би многи други моћници на његовом месту сигурно учинили, он јој је опростио - био је уверен да је она била жртва неизбежних утицаја своје породице која је била у родбинским односима с кућом Ибн Рашид. Он се једноставно с њом развео и послао је њенима у Хаил, богато је обдаривши златом и поклонима.

Након тог првог сусрета, Краљ је поручивао по мене скоро сваки дан. Једног јутра отишао сам с намером да га молим, без много наде да ће ми одобрити, за дозволу да путујем у унутрашњост земље, јер Ибн Сауд, по правилу, није дозвољавао странцима да посећују Неџд. Ипак, управо кад сам хтео да изнесем проблем, Краљ изненада баца кратак, оштар поглед према мени - поглед који као да је продирао до мојих неизговорених мисли - насмеши се и рече:

„Би ли ти, Мухамеде, пошао с нама у Неџд и остао неколико месеци у Ријаду?“

Био сам забезекнут а, очигледно, и остали присутни. Тако спонтан позив странцу био је готово нечувен.

Он настави: „Желео бих да путујеш са мном колима следећег месеца.“

Дубоко сам уздахнуо и одговорио: „Нека ти Бог продужи живот, имаме, али од какве би то користи било за мене? Шта би ми користило да прохујим у пет или шест дана од Меке до Ријада, а да

од земље видим само пустињу, неколико пешчаних хумки и, можда, негде на хоризонту, људе као сене... Ако се не противиш, Дуговеки, камила би ми боље одговарала него сва твоја кола."

И Сауд се насмеја: „Зар баш имаш толику жељу да погледаш у очи мојим бедуинима? Морам да те унапред опоменем: они су заостао народ, а мој Нецд је пуста земља без чари; седло на камили ће да буде тврдо, а храна једнолична на путу - само рижа и хурме, а понекад месо. Али, нека ти буде. Ако ти то срце жели, јахаћеш. Коначно, можда и нећеш жалити што си упознао мој народ: он је сиромашан, не зна ништа и није ништа - али његово срце је пуно крајње оданости и вере."

Неколико недеља касније, снабдевен краљевим камилама, намирницама, шатором и водичем, кренуо сам обилазним путем у Ријад где сам стигао након два месеца. То је било моје прво путовање у унутрашњост Арабије, прво од многих: јер неколико месеци о којима је говорио Краљ, претворило се у године - како се лако претварају у године - проведене не само у Ријаду него у готово сваком делу Арабије. А седло више није било тврдо...

„Нека Аллах позиви Абд ел-Азиза“, рече оштро лице. „Он воли бедуине, а бедуини воле њега.“

А зашто и не би - питао сам се. Краљева дарежљивост према бедуинима Нецда постала је трајно обележје његове администрације: можда не баш достојно дивљења зато што су редовни поклони у новцу који Ибн Сауд дели племенским поглаварима и њиховим друговима учинели да су постали толико зависни од његове дарежљивости да су почели губити сваки подстицај да побољшају своје животне услове властитим трудом, постепено тонући у стање прималаца милостиње, задовољних да остану незналице и ленштине.

У току целог мог разговора с Оштрим Лицем. Зејд је изгледао нестрпљив. Док говори с једним од људи, његове очи често скрећу према мени као да ме жели да ме подсети да је дуг пут пред нама и да оживљавање успомена и размишљање не убрзава кораке камила.

Полазимо. Шамарски бедуини јашу према истоку и ускоро нестају иза пешчаних хумки. Још одатле можемо да чујемо како један од њих интонира

неку номадску једноличну песму, какву пева јахач камила да би подстакао животињу и разбио монотонију свога јахања. Док Зејд и ја настављамо наш пут према западу, далекој Тајми, мелодија постепено ишчезава и враћа се тишина.

„ПОГЛЕДАЈ!" Зејдов глас прекида тишину.
„Зец!"

Окрећем поглед према прамену сивог крзна који је искочио из гомиле жбуња, док Зејд клизи са седла и скида дрвени штап. Он скаче за зецом и замахује штапом изнад своје главе да би га бацио, али управо кад је хтео да га завитла, нога му запе за корен хамда, он паде ничице на земљу - а зец ишчезе...

„Оде нам добра вечера!", смејем се, док се он придиже тужно гледајући у свој штап. „Али није важно Зејде, тај зец очигледно није био наша опскрба..."

„Не, није", одговара он, некако одсутно; тек онда видим да он болно шепа.

„Јеси ли се повредио, Зејде?"

„Ах, није то ништа. Само сам угануо ногу. Биће ускоро боље."

Али није боље. Након сата јахања видим грашке зноја на Зејдовом лицу, а кад сам погледао његово стопало, видео сам да је глежањ опасно угануо и јако отекао.

„Бескорисно је продужити овако, Зејде. Логорујмо овде. Једна ноћ одмора ће да те опорави.“

Чини се да је Зејд целу ноћ био немиран због болова. Буди се знатно пре зоре и његово изненадно врпољење буди и мене из немирног сна.

„Видим само једну камилу“, рече он, а кад погледасмо околу, открисмо да је једна животиња - Зејдова - заиста била нестала. Зејд хоће да крене на мојој у потрази за њом, али његово повређено стопало једва му дозвољава и да стоји, а да се и не говори о ходању или узјакивању и сјакивању.

„Одмарај се, Зејде, а ја ћу ићи уместо тебе; неће бити тешко да се вратим пратећи своје властите трагове.“

У само свануће сам одјахао следећи трагове изгубљене камиле који кривудају кроз пешчану долину и нестају иза хумки.

Јахао сам отприлике један сат, а затим други, па трећи, али трагови изгубљене животиње одлазе и долазе као да је намерно лутала. Јутро је већ добро одмакло па се заустављани, сјахујем, једем неколико хурми и пијем воде из мале мешине окачене о седло. Сунце је високо али је некако изгубило свој бљесак. Тамносиви облаци, неуобичајени у ово доба године, лебде непокретно на небу; чудно тежак зрак обавија пустињу и ублажава обресе пешчаних хумки више него што су обично ублажене.

Неко тајанствено гибање на врху високог пешчаног брега преда мном привлачи мој поглед - је ли то нека животиња? Можда изгубљена камила? Али кад погледам мало боље, видим да то гибање није изнад брега него у самом брегу, при врху. Врх се креће, сасвим полако, блиставо, напред - а затим се чини као да цури низ падину према мени као врх вала који се полако ломи. Тамно црвенило успиње се према небу иза брега; под овим црвенилом његови обриси губе своју оштрину и постају замагљени, као да је изненада навучен неки вео; црвенкасти сутон почиње да се брзо шири преко пустиње. Облак песка ковитла се према моме лицу и око мене и одједанпут ветар почиње да урла из свих смерова, уздуж и

попреко долине, моћним ударцима. Кретање у облику осипања на првом врху брежуљка прелази на све пешчане брежуљке у видокругу. За неколи-ко тренутака небо се натмури и доби тамну, рђавосмеђу боју, а ваздух се испуни ковитлавом прашином која, као црвенкаста магла, замрачи сунце и дан. Ово је пешчана олуја, нема сумње.

Моја камила, уплахирена, из клечећег положаја хоће да се дигне. Ја је вучем доле, за узде, борећи се да се и сам одржим усправно на ветру који је већ попримио снагу олује, и успевам да спутам њене предње ноге, да бих је учинео стабилнијом, па онда и задње. Онда се и сам бацам на тло и навлачим своју абају преко главе. Притискам своје лице уз камилино пазухо, како ме не би гушио песак који шиба с млазевима. Осећам како животиња притиска своју њушку уз моје раме, без сумње из истог разлога. Осећам како се песак гомила по мени са стране где нисам заштићен телом камиле и треба да се померам с времена на време да бих избегао да будем затрпан.

Нисам без разлога забринут, јер ово није први пут да ме затече пешчана олуја у пустињи. Лежећи тако на тлу, чврсто умотан у своју абају, могу само да

чекам да се олуја стиша, слушајући урлање ветра и лепршање мог огртача - као клепетање откаченог једра. Не, као заставе на ветру, као лепршање племенских бајрака које на високим моткама носи бедуинска армија у маршу: управо како су лепршале, клепетале пре скоро пет година изнад мноштва бедуина-јахача из Неџда - хиљаде њих а ја међу њима - враћајући се с Арефата у Меку након ходочашћа. То је било моје друго ходочашће. Био сам провео годину у унутрашњости Полуотока и успео да се вратим у Меку управо на време да учествујем у заједничкој молитви ходочасника на Арефату, источно од Светог Града. На повратку с Арефата нашао сам се усред мноштва бело огрнутих бедуина из Неџда, јашући у напетом галопу преко прашљиве равнице - море у бело обучених људи на медастожутим, златносмеђим и црвеносмеђим камилама - у галопу хиљада камила које као грмљавина потресају земљу јурећи напред у неодољивом валу - а племенски бајраци лепршају на ветру, племенски повици којима људи најављују своја разна племена и ратничка дела својих предака избијају у валовима изнад сваке групе. Јер, за људе из Неџда, људе централних арабијских висоравни, рат и ходочашће излазе из истог извора... Бројни ходочасници из других земаља - из Египта и Индије,

из северне Африке и са Јаве - ненавикнути на овакав крајњи заборав, растурише се у паници пред нашим наступом, јер нико ко би стајао на путу овог олујног вала не би могао да преживи - управо као што би тренутна смрт снашла и јахача који би пао из седла усред хиљада јахача у галопу.

Колико год то јахање изгледало лудо, ја сам и сам учествовао у тој лудости и препустио се ситуацији, фијуку, замаху и тутњу, с дивљом срећом у срцу - а ветар који је хучио поред мога лица певао је: „Никад више нећеш бити странац... никада више, међу својим народом!"

Док тако лежим у песку испод абаје која клепеће, рика пешчане олује као да понавља:

„Никад више нећеш бити странац... " Ја више нисам странац; Арабија је постала моја домовина. Моја западњачка прошлост је као далеки сан - не довољно нестваран да би био заборављен, нити довољно стваран да би био део моје садашњости. Нисам постао онај који се предаје лагодном уживању. Напротив, кад год се задесим неколико месеци у граду - као, на пример, у Медини, где имам жену Арапкињу и малог сина, и библиотеку пуну књига о

раној исламској историји - постајем немиран и почињем да чезнем за акцијом и покретом, за сувим, оштрим зраком пустиње, за мирисом камила и за седлом. Чудно, жеља за лутањем која ме је учинела толико немирним у току највећег дела мога живота (сада имам једва нешто изнад тридесет и две године) и привлачи ме увек изнова свим врстама опасности и изненадних сусрета, не извире толико из жеђи за авантурама колико из чежње да нађем своје властито место мира на свету - да стигнем до тачке где бих могао некако да повежем све оно што може да ми се деси с оним што мислим, осећам и желим. Ако то правилно схватам, управо ова чежња за унутрашњим открићем годинама ме је гурала у свет потпуно различит, како по својим схватањима тако и по вањским облицима, од свега што је изгледало да ми је досуђено мојим европским рођењем и васпитањем.

Када је олуја коначно јењала, отресао сам се и ослободио песка који се око мене био нагомилао. Моја дева је била напола затрпана у песку, али то није најгоре од онога што је морала да доживи много пута. Сама олуја, рекло би се на први поглед, није нам причинела никакву штету осим што ми је напунила

уста, уши и ноздрве песком и однела кожицу са седла. Али, ускоро сам открио своју заблуду.

Сви брежуљци око мене су променили облике. Моји властити трагови, као и они изгубљене деве, били су избрисани. Стојим на девичанском тлу.

Сада је преостало само да идем назад у логор - или барем да покушам да идем назад - уз помоћ Сунца и општег осећања смера, што је готово инстинкт код оних који су навикли на путовања у пустињи. Али, ова два помагала овде нису сасвим поуздана, јер вам пешчани брегови не дозвољавају да идете у правој линији и тако одржите смер који сте одабрали.

Олуја ми је изазвала жеђ али, не очекујући да ћу бити ван логора више од неколико сати, већ сам давно био попио последњи гутљај из мале мешине за воду. Међутим, не може да буде логор далеко, па иако моја камила није напојена од нашег последњег заустављања код неког бунара пре два дана, она је искусан ветеран и могу на њу да се ослоним да ће ме донети назад. Окренуо сам јој њушку у смеру где сам

мислио да мора да буде логор и кренули смо жустрим кораком.

Пролази сат, други, а затим трећи, али ни трага од Зејда нити нашег логора. Ниједан од наранџастих брегова није представљао познат изглед, заиста би било тешко открити било шта познато у њима чак и да није било олује.

Касно послеподне сам стигао до неких гранитних стена које вире из тла, што је тако ретко усред ових пешчаних пустоши, и одмах их препознајем; прошли смо их, Зејд и ја, јуче послеподне, не много пре него што смо се зауставили да заноћимо. Осећао сам велико олакшање, јер, иако је било очигледно да сам далеко од места где сам се надао да ћу да нађем Зејда - пошто сам га промашио вероватно за неколико километара - изгледа да сад не би требало да ми буде тешко да га нађем једноставно идући у смеру југозапада, као што смо урадили јуче.

Сећам се, било је око три сата између стена и нашег ноћног логора, али сад кад већ јашем више од три сата, нема трага ни од логора ни од Зејда. Јесам ли га опет промашио? Журим напред, увек у смеру југозапада, узимајући пажљиво у обзир кретање

Сунца; пролазе још два сата, али нити има логора нити Зејда. Кад је пала ноћ, закључујем да би било бесмислено да наставим даље, боље је да се одморим и да сачекам јутарње светло. Сјашем, спуштам камили ноге и покушавам да поједем неколико хурми, али сам сувише жедан, па их дајем камили и лежем главом прислоњеном уз њено тело.

Падам у непостојан дремеж, ни у потпуни сан ни у потпуну будност, него у след сањивих стања које доноси умор, прекинутих жеђу која постепено постаје мучна. Негде у оним дубинама, које не желимо да откријемо сами себи, врпољи се сиви, кукавички страх: шта ће се десити са мном ако не нађем пут до Зејда и наших мешина с водом? Јер, колико знам, нема воде нити било какве настамбе за више дана хода у било ком смеру.

У свануће сам почео опет. За време ноћи прерачунао сам да сам отишао сувише према југу и да, зато, Зејдов логор треба да буде негде према север-североистоку од места где сам провео ноћ. И тако идемо према север-североистоку, жедни, уморни и гладни, увек се провлачећи у валовитим линијама од долине до долине, заобилазећи пешчане хумке сад

лево, сад десно. У подне се одмарамо. Језик ми се лепи за непце и осећам га као стару, испуцалу кожу; грло ме боли, а очи су упаљене. Прислоњен уз камилин трбух, с абајом навученом преко главе, покушавам да заспем, али не могу. Поподне смо опет у покрету, овог пута у смеру више према истоку - јер сада знам да смо ишли сувише далеко према западу - али још увек нема ни Зејда ни логора.

Долази још једна ноћ. Жеђ је постала мучење, а жеља за водом једина, неодољива мисао у мозгу који више не може да држи ред у мислима. Чим зора осветли небо, јашем даље, цело јутро, подне и поподне још једног дана. Пешчане хумке и јара. Хумке иза хумки без краја. Или је можда ово крај - крај свих мојих путева, свих мојих тежњи и открића? Мог доласка у народ међу којим више не бих био странац...? „Боже“, молим се, „не дозволи да овако страдам...“

Послеподне пењем се на високи брежуљак, у нади да добијем бољи преглед околине. Изненада назрех тамну тачку далеко на истоку и могао бих да вриснем од радости, али сам сувише слаб за то: то мора да буде Зејдов логор и мешина с водом, две

велике мешине пуне воде! Колена ми клецају док се поново пењем на камилу. Полако, пажљиво, крећем се у смеру те црне тачке која сигурно може бити само Зејдов логор. Овог пута, уз крајњи опрез, настојим да га не промашим, јашем у правој линији, уз пешчане брежуљке, низ пешчане долине, на тај начин удвостручујући, утростручујући наш напор, али подстакнут надом да ћу убрзо, највише у току два сата, достићи свој циљ. Коначно, након што смо прошли врх последњег пешчаног брежуљка, циљ јасно видим; држим камилу на узди и гледам доле на нешто мрачно, удаљено мање од једног километра, а моје срце замире као да ће да престане да куца. Оно што видим пред собом је тамно гранитно камење што избија из тла, поред којег сам прошао пре три дана са Зејдом и поновно пре два дана сам...

Два дана сам ишао у круг.

КАД САМ КЛИЗНУО из седла, био сам потпуно исцрпљен. Не трудим се чак ни да спутам камилине ноге, али животиња је и сувише уморна да би мислила на бежање. Плачем, али сузе не теку из сухих, натеклих очију.

Колико је прошло откако сам плакао... Али, коначно, зар није већ све одавно прошлост? Све је прошлост и нема садашњости. Постоји само жеђ. И жар. И патња.

Већ сам готово три дана без воде, а пет дана како је моја камила последњи пут напојена. Могло би вероватно овако потрајати још један дан, можда два, али ја не могу, то знам, да издржим тако дуго. Можда ћу да полудим пре него што умрем јер је бол у мом телу испреплетена са стравом у мојим мислима, а једно друго појачава, пржећи, дашћући, раздирући...

Желим да се одморим али у исто време знам да, ако се сад одморим, никад више нећу бити у стању да опет устанем. Успињем се једва на седло и силим камилу ударцима да се дигне. Замало да не испаднем из седла кад животиња посрће напред док се диже на своје задње ноге и, опет, кад посрће назад, исправљајући предње ноге. Почињемо се кретати, полако, мучно, према западу. Према западу, каква иронија! Шта значи „према западу“ на овом варљивом, валовитом мору пешчаних брежуљака? Али, ја желим да живим. И тако идем даље. С тешком муком, с остатком снаге, вучем се кроз ноћ. Морало је

бити јутро кад сам пао са седла. Нисам пао на тврдо, јер је песак мек и прихвата ме. Камила стоји неко време, затим се с уздахом спушта на колена, онда на задње ноге и леже згурена поред мене, врата испруженог на песку.

Лежим на песку у уској сенци камилиног тела, замотан у своју абају против жара споља и бола, жеђи и ужаса у мени. Не могу више да мислим. Не могу ни очи да затворим. Свако кретање очних капака је као ужарени метал на очним јабучицама. Жеђ и тишина која сатире, опора тишина која вас увија у свој плашт усамљености и очаја и доводи до тога да шум крви у вашим ушима и повремени уздах камиле трају, претећи, као да су то последњи звукови на земљи, а вас двоје, човек и животиња, последња жива бића, осуђена бића на земљи.

Високо изнад нас, у дрхтавој јари, полако кружи лешинар, никад не стајући. Тачка на окрутном бледилу неба. Слободан и изнад свих хоризоната...

Грло ми је отечено, згрчено, а сваки дах покреће хиљаде болних игала у корену мог језика - тог великог језика који се не би смео да се миче, али

не може да се не миче у болу, назад, напред, као турпија по сувој шупљини мојих уста. Сва ми је унутрашњост врела и згрчена у непрекидном загрљају агоније. На тренутак челично небо постаје црно у мојим широко отвореним очима.

Моја рука се креће, као сама од себе, и дотиче тврди кундак карабина обешена о седло. Рука мирује док с изненадном јасноћом мисли видим пет добрих метака у шаржеру и брз крај који би могао донети притисак на окидач... Нешто у мени шапће: Брзо, узми карабин пре него будеш у стању да се више не можеш покренути!

Затим осећам како ми се усне мичу и обликују безгласне речи које долазе из неког тамног скровишта мога ума: „Ми ћемо вас искушати... заиста ћемо вас искушати..." И замагљене речи полако попримају облик - поглавље из Курана: „Заиста ћемо вас искушати страхом, глађу, немаштином и изостанком плодова рада. Али, обрадуј оне који остану устрајни, и кад их задесе невоље, кажу: „Ми припадамо Богу и Њему ћемо се заиста вратити."

Све је врело и тамно, из таме осећам свежи дах ветра и чујем га како шуми - ветар шуми, као у дрвећу - изнад воде - а вода је мали тихи ток између травом обраслих обала, близу дома из мога детињства. Лежим на обали, дечко од девет или десет година, грицкам влат траве загледан у белу краву што пасе недалеко од мене, с великим сањарским очима и невиношћу задовољства. У даљини неке сељанке раде на пољу. Једна од њих носи црвену мараму на глави и плаву сукњу са широким црвеним пругама. Врбе расту на обали потока, а преко његове површине клизи бела патка правећи бразду блиставе воде. Меки ветар шуми преко мога лица као дахтање животиње. Па да, то је заиста дахтање животиње, велика бела крава са смеђим мрљама дошла је сасвим близу мене и сада ме фркћући гурка својом њушком и ја осећам кретање њених ногу поред себе...

Отварам очи и чујем фрктање своје камиле и осећам кретање њених ногу поред себе. Она се већ напола дигла на задње ноге, с испруженим вратом и уздигнутом главом, раширених ноздрва као да њуши изненадан, добродошли мирис у подневном зраку. Док она фркће, осећам како пролази вал узбуђења низ њен дуги врат према раменима и великом, напола

подигнутом телу. Видео сам камиле како овако њуше и фркћу кад осете воду након дугих дана пустињског путовања, али овде нема воде... Или, можда, има? Дижем главу и следим очима смер према којем је камила окренула своју главу. То је најближи пешчани брежуљак, ниски врх према челичном бледилу неба, без икаквог покрета или звука. Али, има неки звук! Слаби звук као треперење неке старе харфе, врло нежан и слаб високи глас: високи, слаби глас бедуина који пева у ходу, у ритму љуљања камиле, управо иза врха пешчаног брега, релативно сасвим близу. Постајем свестан тога у делићу тренутка: Тамо су људи, али ја не могу допрети до њих. Сувише сам слаб чак и да устанем. Покушавам да вичем, али само храпаво кркљање излази из мога грла. Затим моја рука, као сама од себе, наилази на тврди кундак карабина на седлу... у мислима видим пет добрих метака у шаржеру...

Крајњим напором успевам да откачим оружје с јабуке на седлу. Натезање окидача је као подизање планине, али коначно успевам. Постављам карабин на кундак и окидам вертикално у зрак. Метак процича у празнину, са жалосно слабим звуком. Натезем окидач опет и окидам, а затим ослушкујем. Певање

налик на свирку харфе је престало. За тренутак ништа осим тишине. Изненада се изнад врха брежуљка појављује глава човека а затим његова рамена, затим још један човек поред њега. Они неко време гледају доле, затим се окрећу назад и нешто вичу неким, невидљивим, друговима. Онај први се вере уз врх, а затим пола трчи а пола клизи низ падину према мени.

Настаје комешање око мене: два, три човека - колико света око мене након оне усамљености! Покушавају да ме подигну, њихови покрети су несхватљива збрка руку и ногу... Осећам како нешто ледено, као ватра и лед, пржи моје усне и видим брадато лице бедуина нагетог изнад мене, а његова рука притискује прљаву мокру крпу на моја уста. Његова друга рука држи отворену мешину воде. Правим инстинктиван покрет према њој, али бедуин нежно одбија моју руку, натапа крпу водом и опет цеди неколико капи на моје усне. Чврсто стискам зубе како бих спречио да вода не опржи моје грло, али бедуин силом раздваја моје зубе и опет капа мало воде у моја уста. То није вода, то је растопљено олово. Зашто ми то раде? Желим да побегнем од ове патње, али ме они, врагови, придржавају... Кожа ми гори. Моје цело тело је у пламену. Хоће ли да ме

убију? Ох, кад бих само имао снаге да дохватим своју пушку и да се браним! Али ми они чак не дају ни да се дигнем; држе ме даље на тлу и растварају опет моја уста и капају воду у њих, а ја морам да то прогутам. И, заиста, чудно: више ме не жеже тако жестоко као малочас, а мокра крпа на мојој глави ми годи, па кад левају воду преко мога тела, додир мокрог одела доноси ми дрхтај ужитка...

Затим све постаје тамно а ја падам, падам доле у дубоки бунар; брзина мог пада изазива шум ваздуха у мојим ушима, шум се претвара у хуку таме, црне, мрке...

Црнило, тама, мека тама без звука, добра и пријатељска тмица, која вас обавија као топли покривач и у вама изазива жељу да увек останете тако, тако дивно уморни, поспани и лени. Заиста нема потребе да отворите своје очи или мичете руку, али ви збиља мичете руку и отварате очи, само да видите мрак изнад себе, вунасти мрак бедуинског шатора направљеног од црне козје длаке, с уским отвором спреда који вам показује делић звезданог ноћног неба и меке обресе пешчане хумке која светлуца на звезданом сјају... Затим се отвор на шатору замрачује,

фигура неког човека стоји у њему, обриси његовог лепршавог огртача оштро се оцртавају на небу и чујем Зејда како узвикује: „Пробудио се, пробудио се!" Његово озбиљно лице прилази сасвим близу моме, а рука ме хвата за раме. Један други човек улази у шатор, не могу јасно да га видим, али чим је проговорио лаганим, свечаним гласом, знао сам да је шамарски бедуин.

Опет осећам врелу, уништавајућу жеђ и чврсто хватам зделу млека коју ми Зејд пружа. Али, више не осећам никакав бол гутајући га, док Зејд прича како се ова групица бедуина са својим логором нашла близу њега кад је наишла пешчана олуја и како су, кад се одлутала камила за време ноћи мирно сама вратила, сви постали забринуте и пошли да ме траже. И како су, након готово три дана, кад су већ били изгубили сваку наду, чули пуцањ из моје пушке из пешчаног брега... Сада су подигли шатор изнад мене и ту треба да лежим ноћас и сутра. Наши пријатељи бедуини нимало не журе; њихове мешине су пуне воде, чак су били у стању да дају три пуна кабла мојој камили, јер знају да ће нас један дан путовања према југу довести до оазе у којој је бунар. У међувремену

камиле ће имати доста хране у грмљу хамда које расте свуда наоколо.

Након мало времена, Зејд ми помаже да изађем из шатора, простире покривач по песку, а ја лежем на њега и остајем под звездама.

Неколико сати касније будим се на звекетање Зејдових посуда за кафу; мирис свеже кафе је као загрљај жене!

„Зејде!" зовем га, а пријатно сам изненађен да је мој глас, иако још уморан, изгубио своју храпавост. „Хоћеш ли да ми даш мало кафе?"

„Хоћу, Бога ми, ујаче!" одговара Зејд, према старом арапском обичају, обраћајући се тако човеку према коме хоће да покаже поштовање, без обзира да ли је тај млађи или старији од њега (случајно сам неколико година млађи од Зејда). „Имаћеш је колико ти срце жели!"

Пијем кафу и смешим се на Зејдов срећни израз лица. „Зашто ми, брате, излажемо себе оваквим стварима, уместо да останемо у својим домовима као паметни људи?"

„Зато што није за такве као што смо ти и ја", смеши се Зејд на мене „да чекамо код куће док нам се

удови не укруте и старост нас не претекне. Осим тога, зар људи не умиру исто тако и у својим кугама? Зар човек увек не носи своју судбину о свом врату, где год да је?"

Реч коју Зејд употребљава за „судбину“ је кисма - „оно што је додељено“ - боље позната на Западу у свом турском облику „кисмет“. Док срцем другу шољицу кафе, пада ми на ум да овај арапски израз има и друго, дубље значење: „оно у чему имамо удео“.

Оно у чему имамо удео...

Ове речи као да ударају нејасне жице које измичу моме сећању... Био је осмех који их је пратио... чији осмех? Осмех иза облака дима, оштрог дима, као дим хашиша. Да, то је био дим хашиша, а осмех је припадао једном од најчуднијих људи које сам икада срео - а срео сам га након једног од најчуднијих доживљаја у свом животу. Док сам покушавао да избегнем опасност, која је изгледала - само изгледала - непосредна у својој претњи, јурио сам, не знајући, у другу опасност, много реалнију, много непосреднију од оне коју сам покушавао да избегнем, а обе опасности, и стварна и нестварна, помогле су ми да избегнем једну трећу...

Све се то десило пре готово осам година, кад сам путовао на коњу, у пратњи свог слуге Татара Ибрахима из Ширази у Кирман у јужном Ирану - пуст, слабо насељен и беспутан крај поред језера Нирис. Тада, зими, то је била мочварна, блатна пустара без села у близини, омеђена с југа Кух - Гусхнеганом, „Планинама глади“, а према северу се све губило у мочварама које окружују језеро. Послеподне, док смо обилазили неки усамљени брег, језеро се изненада указа. Непокретна зелена површина без даха или звука живота, јер је вода била тако слана да никакве рибе не би могле у њој да живе. Поред неколико осакаћених стабала и пустињског жбуња, слано тло његове обале није дозвољавало никакву вегетацију. Тло је било лако покривено блатним снегом, а изнад тога, на размаку од око двеста метара од обале, водила је слабо означена стазе.

Паде ноћ, а каравансараја Кхан-и Кхет - нашег циља за ту ноћ - нигде на помолу. Међутим, требало је да дођем до њега по сваку цену; надалеко и нашироко није било никаквог другог склоништа, а близина мочвара чинила је свако напредовање у мраку крајње опасним. У ствари, тог јутра су нас

опоменули да не идемо сами, јер само један погрешан корак може лако да значи изненадну смрт. Осим тога, наши коњи су били врло уморни након дугог дневног марша преко муљевитог тла и требало је да се одморе и нахране.

С доласком ноћи поче јака киша. Јахали смо шутке, мокри и мрзовољни, ослањајући се више на инстинкт коња него на наше бескорисне очи. Прођоше сати, а каравансарај се не појави. Можда смо га у мраку прошли па ћемо сад морати да проведемо ноћ вани, под пљуском који се стално појачавао... Копита наших коња гацала су кроз воду, наша натопљена одећа тешко је висила на нашим телима. Тамна и непрозирна, лебдела је око нас ноћ под веловима млазева воде; били смо промрзли до кости, али сазнање да је мочвара тако близу уносило је још већу језу. Ако коњи само једном промаше чврсто тло - „нека вам се онда Бог смилује“, опоменули су нас тога јутра.

Јахао сам напред, а Ибрахим ме следио можда на десетак корака. Све чешће се јављала застрашујућа мисао: нисмо ли, можда, оставили Кхан-и Кхет иза нас у мраку? Каква би то зла срећа била провести ноћ

под хладном кишом, а ако бисмо продужили - шта је с мочваром?

Изненада осетих мекан, пиштав звук испод копита свога коња; осетих како животиња клизи у блато, тоне, повлачи помамно једну ногу, клизи опет - и мисао бесну: мочвара! Притегнух снажно узде и притиснух мамузама бокове коња. Он високо забаци главу и поче бесно поигравати. Хладан зној ме потпуно обли. Ноћ је била тако тамна да нисам могао разабрати своје властите руке, али у грчевитом трзању тела коња осетио сам његову очајничку борбу против загрљаја мочваре. Готово не мислећи, зграбих бич који је, обично неупотребљен, висио на мојим прстима и ошинух коња по сапима свом снагом, у нади да га тако подстакнем на крајњи напор, јер ако сада стане, биће усисан, а и ја с њим, све дубље и дубље у блато... Ненавикнута на тако окрутно бичевање, сирота животиња - касхагаи пастух изузетне брзине и снаге - подиже се на задње ноге, удари опет тло са све четири, и у грчевитом напору против блата скочи, оклизну се, подиже се опет напред и опет се оклизну - а све време његова копита су очајнички ударала о меки, пиштави муљ...

Некакав тајанствени предмет са звиждуком прохуја изнад моје главе... Подигох руку и добих јак и несхватљив ударац... Од чега? Време и мисао испретураше се једно преко другог и помешаше се... Кроз пљусак кише и дахтање коња могао сам да чујем, у секундама које су биле као сати, немилосрдан звук усисавања мочваре... Крај мора бити близу. Олабавих своја стопала у стременима, спреман да скочим из седла и покушам своју срећу сам - можда бих се могао спасити ако легнем пљоштимице на тло, кад, изненада, невероватно, коњске копите ударише опет о тврдо тло, једном, два пута... и, са уздахом олакшања, повукох узде и смирих уздрхталу животињу. Били смо спашени...

Тек сада се сетих свог пратиоца и, сав у страху, викнух: „Ибрахиме!" Никаквог одговора. Срце ми се следи.

„Ибрахиме...!" Али око мене је била само тамна ноћ и пљусак кише. Је ли он био у стању да се спаси? Промуклим гласом викнух опет: „Ибрахиме!"

Онда, готово невероватно, зачу се слаб звук из велике даљине: „Овде... овде сам!"

Сад је био ред на мој разум да се смири: Како смо се толико удаљили?

„Ибрахиме!“

„Овде... овде!“

И следећи глас, водећи свога коња за узде и испитујући сваки педаљ тла својим ногама, ишао сам полако, врло пажљиво према удаљеном гласу; тамо је био Ибрахим, седео је мирно у свом седлу.

„Шта ти се десило, Ибрахиме? Зар ниси и ти посрнуо у мочвари?“

„У мочвари... ? Не - једноставно сам стајао кад сте ви изненада, не знам зашто, одгалопирали.“

Одгалопирао... Тајна је била решена. Борба с мочваром била је само плод моје маште. Мој коњ мора да је једноставно нагазио на блатњав део пута, а ја, мислећи да смо били упали у мочвару, ошинуо сам га и натерао у бесан галоп и, преварен тамом, погрешно сам схватио његово кретање напред као очајничку борбу с мочваром и слепо сам јурио кроз ноћ, несвестан да има много квргавог дрвећа расутог по равници... Ово дрвеће, а не мочвара, била је непосредна, стварна опасност: мала грана која је ударила по мојој руци могла је исто тако да буде и већа грана, која је могла да ми разбије лобању и тако

да доведе моје путовање до одлучног краја, у неозначеном гробу у јужном Ирану...

Био сам бесан на самог себе, двоструко бесан, јер смо сада били изгубили сваку оријентацију и нисмо више могли да уђемо у траг стази. Сад више никад нећемо да нађемо каравансарај.

Али, поново нисам имао право.

Ибрахим је сјахао да опипа терен рукама и да тако можда пронађе стазу, и док је он тако пузао на све четири, његова глава изненада удари у зид - мрачни зид каравансараја Кхан-и Кхет!

Да није било мог замишљеног спотицања у мочвари, ми бисмо продужили, промашили каравансарај и заиста се изгубили у мочвари која почиње, како смо ускоро сазнали, једва двеста метара испред нас...

Каравансарај је био један од многих оронулих остатака епохе шаха Абаса Великог - моћни блокови зидова са надсвођеним ходницима, раствореним капијама и разваљеним огњиштима. Ту и тамо могли сте назрети трагове старе резбарије на надвратницама

и испуцале порцуланске плочице; неколико употребљаваних соба било је запуштено, са старом сламом и коњском балегом по поду. Кад Ибрахим и ја уђосмо у главни пријем, затекосмо надгледника каравансараја како седи уз отворену ватру на голом поду. Уз њега је био и неки босоноги човечуљак огрнут одрпаним плаштем. Обојица су скочили на ноге кад смо ми ушли, а мали незнанац поклонио се свечано живахним, скоро театралним покретом, с десном руком изнад срца. Његов огртач био је покривен безбројним вишебојним закрпама; био је прљав, потпуно запуштен, али његове очи су блистале, а лице му је било ведро.

Надгледник је изашао из собе да се побрине о нашим коњима. Скинуо сам са себе натопљени огртач док се Ибрахим одмах забавио око припремања чаја на отвореној ватри. С љубазношћу великог племића који не губи ништа од свога достојанства ако је љубазан према нижим од себе, чудни човечуљак присно прихвати шољицу чаја коју му је понудио Ибрахим.

Без имало непристојне радозналости, као да почиње разговор у салону, он се окрену према мени: „Ви сте Енглеz, цанаб-и-али?"

„Не, ја сам Аустријанац."

„Да ли би било непристојно ако вас упитам да ли вас посао доводи у ове крајеве?"

Ја сам дописник једних новина", одговорих. „Путујем кроз вашу земљу да је опишем нашим људима. Они желе да сазнају како други живе и шта мисле."

Он климну главом с осмехом одобравања на лицу и утону у тишину. Након неког времена извуче малу глинену наргилу и бамбусов штапић из набора свога огртача, натаче штап на глинену посуду, затим протрља нешто што је личело на дуван међу својим длановима и стави то пажљиво, као да је било вредније од злата, у удубљење луле, покривајући га жеравом. С очигледним напором је повукао дим кроз бамбусов штап, жестоко кашљући и чистећи грло. Вода у наргили је клокотала, а оштар мирис поче да испуњава собу. Тек тада сам схватио: то је био индијски хемп, хашиш, а тада сам схватио и чудну извештаченост овог човека; он је био хашаши, уживалац опојне дроге. Његове очи нису биле

засењене као очи пушача опијума; оне су сјале неком врстом равнодушне, безличне дубине, зурећи у даљину која је бескрајна, удаљена од стварног света око њих.

Гледао сам у тишини. Кад је коначно попушио своју лулу, упитао ме:

„Зар не бисте и ви покушали?“

Одбио сам уз захвалност; кушао сам опијум једном или два пута (без икаквог нарочитог задовољства), али ово с хашишем чинило ми се сувише напорно и неукусно чак и да покушам. Хашаши се смејао безгласно, његове жмиркаве очи клизиле су преко мене с пријатељском иронијом:

„Знам шта мислите, поштовани пријатељу. Ви мислите да је хашиш ђавољи посао и бојите га се. Бесмислица! Хашиш је Божји дар. Врло добар - нарочито за дух. Видите, господине, дозволите да вам то објасним. Опијум је лош - о томе не може бити сумње - јер у човеку буди жудњу за недостижним стварима, уноси у његове снове пожуду као код животиња. Хашиш, међутим, смирује сваку пожуду и чини нас равнодушним према свим стварима овог света. То је то: чини нас задовољним. Могли бисте ставити хрпу злата пред хашашија - не само док он пуши, него било кад - а он не би чак пружио ни свој

мали прст за тим. Опијум чини људе slabим и кукавицама, а хашиш убија сваки страх и чини да човек буде храбар као лав. Ако бисте тражили да хашаши зарони у ледену реку усред зиме, он би једноставно заронио и смејао би се... Он је спознао да бити без жудње значи бити без страха - и да, ако је човек изнад страха, он исто тако иде и изнад опасности, знајући, ма шта му се десило, да је то његов удео у ономе што се дешава..."

Он се опет насмеја, тресући се оним кратким, безгласним смехом између ругања и доброћудности; затим престаде да се смеје и само је зурio иза свог облака дима, блиставих очију уперених у непокретну даљину.

„Мој удео у свему што што се дешава..." Размишљао сам док сам лежао под пријатељским арапским звездама." Ја - ова хрпа меса и костију, осећаја и опажања - постављен сам у орбиту Бића и у свему сам што се дешава... „Опасност" је само илузија: не може никада да ме „надвлада", јер све што ми се дешава припада свеобухватном току чији сам део и ја сам.

Да ли би, можда, могло бити да су опасност и сигурност, смрт и радост, судбина и остварење само различити облици ове сићушне, величанствене гомиле која сам ја? Какву си бесконачну слободу, Боже, поклонио човеку..."

Морам да затворим очи, тако оштар је бол среће при овој помисли, а крила слободе дотичу ме тихо издалека, у даху ветра што пролази преко мога лица.

Осећам се довољно јаким да могу да седим и Зејд ми је донео једно камилино седло да се на њега наслоним. „Смести се удобно, ујаче. Моје срце се весели кад видим да си добро након што сам те већ био прежалио."

„Ти си ми био добар пријатељ, Зејде. Шта бих ја урадио без тебе ових година да се ниси одазвао мом позиву и да ниси дошао?"

„Никад нисам жалио ове године с тобом, ујаче. Још увек се сећам дана кад сам добио твоје писмо, пре више од пет година, којим си ме позвао у Меку... Помисао да ћу опет да те видим била ми је драга,

нарочито зато што си у међувремену усрећен благословом ислама. Управо тада сам се био оженио с девојком из племена Мунтафик, девицом, а њена љубав ми је изузетно пријала. Оне ирачке девојке имају узак струк и тврда прса, као ово" - и, смејући се на успомену, он притискује кажипрст у тврду јабуку седла на које сам наслоњен. - „И тешко је растати се од њиховог загрљаја... Тада сам рекао себи: Ићи ћу, али не баш одмах, да сачекам неколико седмица. Али седмице су прошле, и месеци, па иако сам се ускоро развео с том женом - пасја кћи је очијукала с неким својим даљим рођаком - нисам могао да се одлучим да напустим своју службу у ирачком добровољном корпусу, своје пријатеље и уживања Багдада и Басре, и увек сам себи говорио: Не баш сад, мало касније... Једног дана сам јахао из логора где сам управо био примио месечну плату и мислио сам да проведем ноћ с једним пријатељем, кад ми изненада ти на ум паде и сетих се што си ми рекао у свом писму о смрти своје драге супруге - нека јој се Бог смилује - па помислих како мораш бити усамљен без ње и одједанпут схватих да морам к теби. У том часу и управо ту строго ирачку звезду са свог игала и бацих је; тада, а да нисам чак отишао ни кући да покупим своју одећу, окренух своју камилу према Нуфуду, према Нецду и

кренух, зауставивши се само у првом селу да купим мешину за воду и нешто хране. Тако сам јахао и јахао док те нисам срео у Меки, четири недеље касније... "

„А сећаш ли се, Зејде, нашег првог путовања у унутрашњост Арабије, према југу до палмових вртова и житних поља Вади Биша, а затим до пешчаних пустара Раније, у које никада пре није ступио ни један не-Арап?"

„И те како се сећам, ујаче! Ти си толико желео да видиш пустињу Руб'ел-Кали, где цини чине да песак пева под сунцем... А они бедуини што живе на њеном рубу, који никад у свом животу нису били видели стакло па су мислили да су твоје наочале направљене од смрзнуте воде? Они су сами били као цини, читајући трагове у песку као што други читају књигу, а осећајући по небу и по ваздуху надолазак пешчане олује сатима пре него што дође... А сећаш ли се, ујаче, оног водича којег смо изнајмили у Ранији - вражег бедуина којег си хтео да убијеш кад је намеравао да нас остави усред пустиње? Како је само био бесан због апарата којим си сликао!"

Обојица се смејемо доживљајима који су тако далеко иза нас. Али тада нам није нимало било до смејања. Били смо шест до седам дана пута јужно од Ријада кад је тај водич, фанатични бедуин из настамбе ихвана зване Ер-Рајн, добио страشان напад беса кад сам му објаснио чему служи мој фото-апарат. Хтео је да нас оног часа ту остави зато што такво незнабожачко сликање угрожава његову душу. Не бих баш много ни жалио што бих га се отарасио да нисмо били управо у подручју које ни ја ни Зејд нисмо познавали и где бисмо се сигурно, препуштени сами себи, заувек изгубили. Најпре сам покушао да уверим нашег „вражег бедуина“, али без успеха; он је остао неприступачан и окренуо је своју камилу назад према Ранији. Објаснио сам му да би га то стајало живота да нас препусти скоро сигурној смрти од жеђи. Кад је упркос овој опомени потерао своју камилу, уперио сам на њега пушку и запретио да ћу пуцати - са стварном намером да то и учиним. Ово је коначно, изгледа, надвладао бригу нашег пријатеља о његовој души. Након гунђања, пристао је да нас води до прве веће настамбе, удаљене око три дана, где наш спор можемо да изнесемо пред судију да он пресуди. Зејд и ја смо га разоружали и наизменично смо га ноћу пазили како бисмо га спречили да нам не побегне.

Судија у Куваји, којем смо се обратили након неколико дана, прво донесе пресуду у корист нашег водича, „јер“, рече он, „срамота је сликати жива бића“ (базирајући то на погрешном тумачењу изреке Посланика, јер упркос веровању, тако распрострањеном међу многим муслиманима све до данас, да је фотографисање живих бића забрањено, исламски закон не садржи никакву изричиту забрану у том смислу). На то сам судији показао отворено краљево писмо „принчевима земље и свакоме ко ово може да чита“. Судијино лице постајаше све киселије док је читао: „Мухамед Асад је наш гост и пријатељ и драг нам је, па свако ко покаже пријатељство према њему показао га је и према нама, а свако ко испољи непријатељство према њему сматраће се да га је показао и према нама... " Ибн Саудове речи и печат имале су магичан утицај на судију и он коначно одлучи да „под извесним околностима" може бити дозвољено фотографисање... Ипак смо отпустили нашег водича и изнајмили другог да нас води у Ријад.

„А сећаш ли се оних дана у Ријад, ујаче, кад смо били краљеви гости и кад си ти био несрећан видевши старе дворске стаје пуне нових блиставих

аутомобила? А сећаш ли се краљеве милостивости према теби?"

„Сећаш ли се, Зејде, како нас је послао да испитамо разлоге побуне бедуина и како смо много ноћи путовали и како смо се прикрали у Кувајт и коначно установили истину о кутијама блиставо нових ријала и пушака које су стизале до бунтовника преко мора...?"

„Па оне друге мисије, ујаче, када те је Сеид Ахмед - нека га Бог поживи послао у Сиренаику - и како смо тајно прешли морем у Египат на једрењаку и како смо стигли у Џабел Акдар, избегавајући италијанске страже - да Бог да били проклети - и придружили се борцима које је водио Омер ел-Мухтар? То су били узбудљиви дани!"

Тако настављамо да подсећамо један другог на многе дане, безбројне дане које смо заједно провели и наше „да ли се сећаш, сећаш ли се?" односи нас дубоко у ноћ, док се логорска ватра полако стишава и једва остаје неколико комада дрвета да тиња, а Зејдово лице помало тоне у сене и само постаје као далека успомена мојим поспаним очима.

У звезданој тишини пустиње, с нежним, млаким ветром који у валовима помера песак, слике прошлости и садашњости се преплећу, опет раздвајају и дозивају једна другу чудесним звуковима сећања, назад кроз године, назад до почетка мојих арапских година, до мог првог ходочашћа Меки и таме која је засенила оне прве дане: до смрти жене коју сам волео као што нисам волео ни једну другу жену отада, а која сада лежи сахрањена у Меки, испод једноставног камена без натписа, који означава крај и почетак новог пута за мене: један крај и један почетак, позив и одјек, чудно испреpletено у каменој долини Меке...

„Зејде, има ли још мало кафе?“

„Свакако, ујаче, одговара Зејд. Он подиже без журбе високи, уски бакрени лонац за кафу у левој и две сићушне шољице без дршке које звецкају у његовој десној руци - једна за мене а једна за њега - налева мало кафе у прву шољицу и пружа ми је. Испод сене црвено-бело кариране куфије његове очи ме гледају свечаном пажњом, као да је то много озбиљније него само шољица кафе. Ове очи - дубоко усађене и с дугим трепавицама, озбиљне и тужне у мировању, али увек спремне да бесну изненадном веселошћу, говоре о стотинама генерација живота у степама и слободи: очи човека чије претке никада

нису експлоатисали и који никада нису експлоатисали друге. Али најлепше у њему су његови покрети: ведри, свесни свог властитог ритма, никад у журби а никад не оклевајући: прецизност и економичност која вас подсећа на склад инструмената у добро вођеном симфонијском оркестру. Такве покрете можете често да видите код бедуина; оскудност пустиње се одражава у њима. Јер, осим неколико градова и села, живот у Арабији је тако мало обликован људским рукама да је природа у својој озбиљности силила човека да избегава сваку развученост у понашању и да сведе поступке диктиране његовом вољом или спољном нужношћу на неколико врло одређених, основних облика који су остали исти кроз безбројне генерације и временом су постигли глатку оштрину кристала.

„Реци ми, Зејде, куда идемо сутра?”

Зејд ме гледа с осмехом: „Па, ујаче, наравно, према Тајми...”

„Не, брате, хтео сам да идем у Тајму, али сада то више нећу. Идемо у Меку...”

ПОЧЕТАК ПУТА

Управо је падало вече, неколико дана након мог сусрета са жеђу, када само Зејд и ја стигли у неку малу усамљену оазу где смо намеравали да заноћимо. Под зрацима залазећег Сунца пешчани брежуљци на истоку блистаху као масе ахата који се прелева у дугиним бојама са стално променљивим пастелним сенама и ублаженим светлосним одблесцима боја, тако нежних да чак и око као да их оскрнављује док прати једва приметне прелазе сена према сивилу и таму која осваја. Још увек можете јасно да видите перасте круне палми и, напола скривене иза њих, скромне, сиве куће од иловаче и баштенске зидове, а дрвени точкови изнад бунара још свирају.

Пуштамо камиле да легну на извесном одстојању од села, у палмовом воћњаку, растоварамо наше тешке вреће и скидамо седла с топлих животињских леђа. Неколико дерана скупља се око странаца и један од њих, мали дечак крупних очију, у одрпаном огртачу, нуди Зејду да му покаже где може наћи дрва за ложење. Њих двојица полазе тамо, а ја водим камиле на бунар. Док спуштам свој кожни

кабао и извлачим га пуног, неколико жена долази из села по воду с бакреним зделама и земљаним врчевима које носе слободно на својим главама, с обема рукама испруженим са стране и савијеним према горе - како би боље балансиле своје терете - држећи рукама крајеве својих велова који лепршају као крила.

„Ес-селамау алејкум - Мир с тобом, путниче“, кажу оне.

„Ве алејкумус-селама, ве рахметуллах - ја одговарам. - Нека је и с вама мир и милост Аллахова.“

Њихова одећа је црна, а лица - као што је готово увек код бедуинских и сеоских жена овог дела Арабије - су откривена, тако да се могу видети њихове крупне црне очи. Иако су биле настањене у оази кроз много генерација, још нису биле изгубиле озбиљни израз лица из номадских дана својих предака. Њихови покрети су јасни и одређени, а њихова уздржаност је без икаквог стида док безгласно узимају уже кабла из мојих руку и извлаче воду за моје камиле.

„Нека Аллах благослови ваше руке, сестре, и чува вас у сигурности.“

„Нека и тебе чува Аллах, путниче“, одговарају оне и враћају се својим врчевима и посудама да их пуне водом за своје домове.

По повратку на место нашег логоравања, пуштам камиле да легну и спутавам им предње ноге како ноћу не би одлутале. Зејд је већ запалио ватру и прави кафу. Вода ври у дубоком бакреном лонцу с дугим, закривљеним грлићем; мањи лонац сличног облика стоји спреман уз Зејда. У левој руци он држи велику, плитку железну кашику с дршком дугом преко пола метра, на којој пржи прегршт кафе на тихој ватри, јер се у Арабији кафа сваки пут свеже пржи. Чим зрна постану светлосмеђа, он их ставља у мједени хаван и истуца их. Затим налева мало вреле воде из већег лонца у мањи, сипа смрвљену кафу у њега и примиче га ватри да тихо проври. Кад је напитак скоро готов, он додаје неколико семенки кардамона да буде горчи, јер, како се каже у Арабији, кафа, да би било добра, мора бити „горка као смрт, а врела као љубав“.

Ја, међутим, још нисам спреман да уживам своју кафу у задовољству. Уморан и знојав након дугих, врелих сати у седлу, с одећом која непријатно

прења уз тело, чезнем за бањом. Зато одлазим до бунара под палмама.

Већ је мрак. Палмови воћњаци су опустели, само у даљини, код кућа, лаје неки пас. Скидам своју одећу и спуштам се у бунар, држећи се рукама и одупирући ногама о избочине и пукотине у зидовима, а помажући се конопцима на којима висе кожни каблови, све доле до тамне воде, и у њу. Хладна је и допире ми до прса. У тами поред мене висе конопци, вертикално затегнути тежином великих, сада уроњених кожних каблова који у току дана служе за наводњавање воћњака. Под табанима осећам танко ромињање воде; она пробија према горе из подземног извора, који напаја бунар лаганим млазом вечне обнове.

Подижем главу и видим круг неба изнад руба бунара и звезде. Док тако стојим непокретан, врло дуго, чини ми се да видим како полако мењају свој положај, крећући се, како би испуниле низове и низове милиона година којима нема краја. Онда, не желећи, морам да мислим о малом низу година које сам ја проживео - о свим оним нејасним годинама проведеним у топлој сигурности детињства, у граду

где ми је био познат сваки кутак и свака улица; затим у другим градовима пуним узбуђења, чежње и наде какве само рана младост може да познаје; затим у новом свету међу људима чија су ми лица и понашања били најпре страни, али временом донесоше нову блискост и нови осећај као да сам код куће; затим у чудним и све чуднијим пределима, у градовима старим као памћење човека, у степама без хоризонта, у планинама чија вас дивљина подсећа на дивљину људског срца, и у жаркој пустињској самоћи. И споро нарастање нових истина - мени нових - па онда онај дан у снеговима Хинду-Куша када је, након дугог разговора, један пријатељ, Авганистанац, зачуђено узвикнуо: „Па ти си муслиман, само ти то још и не знаш...!“ Онда онај други дан, месецима касније, кад сам то и сам спознао; моје прво ходочашће, смрт моје жене и безнађе које је тога следило. Оно вечно време међу Арапима отада, године дубоког пријатељства с краљем који је својим мачем истесао за себе државу ни из чега и замало да није достигао стварну величину; године лутања кроз пустиње и степе; ризични излети међу зарађене арапске бедуине и у либијску борбу за независност; дуги боравци у Медини где сам настојао да употпуним своје знање о

исламу у Посланиковој џамији, поновљено ходочашће, женидбе с бедуинкама, а затим разводи; топли људски односи и пусти дани усамљености; профињене расправе с образованим муслиманима из свих делова света и путовања кроз неистражена подручја; све ове године урањања у свет далеко од мисли и циљева западне егзистенције. Како дуг низ година...

Све ове потонуле године сада излазе на површину, откривају своја лица још једном и зову ме мноштвом гласова. Изненада, у запањеном трзају свога срца, схватам како је дуг, како је бескрајан био мој пут. „Увек си само ишао и ишао“, кажем сам себи. „Никад још ниси изградио свој живот на нечем што би могло да се ухвати рукама и никада није било одговора на питање: куда?... Увек си само ишао и ишао, луталица кроз многе земље, гост у многим срцима, али чежња никада није била утишана, па иако ниси више странац, још ниси пустио корена... ”

Зашто, чак и након што сам нашао своје место међу људима који верују у оно што сам и сам прихватио као веровање, не могу да пустим корен?

Пре две године, кад сам узео за жену Арапкињу из Медине, желео сам да добијем сина. Преко овог сина, Талала, који нам се родио пре неколико месеци, почео сам да осећам да су Арапи мој род, као што су ми већ били браћа по вери. Желео бих да он има своје корење дубоко у овој земљи и да одрасте свестан свог великог наслеђа, како у крви тако и у култури. Могло би да се помисли да би ово морало да буде довољно да пробуди у човеку жељу да се смири заувек, да изгради за себе и своју породицу трајан дом. Па зашто онда моја имања још нису завршена и зашто морам да наставим својим путем? Зашто ме живот који сам сам изабрао не задовољава потпуно? Шта је то што ми недостаје у овој судбини? Без сумње, то нису интелектуалне предности Европе. Оставио сам их иза себе. Оне ми не мањају.

Заиста, ја сам толико удаљен од њих да ми је постајало све теже да пишем за европске новине које ме опскрбљују средствима за живот; сваки пут кад пошаљем неки чланак, чини ми се као да бацам камен у бунар без дна: камен нестаје у тамној празнини, а не стиже чак ни одјек да ми каже да је достигао свој циљ...

Док тако размишљам у немиру и збуњености, напола зароњен у тамну воду бунара једне оазе у Арабији, изненада чујем глас из таме успомена, глас старог номада, Курда: Ако вода мирује непокретна у бари, она постаје устајала и блатна, али ако се креће и тече, постаје бистра; исто тако и човек у својим лутањима. Након тога, као неком магијом, сваки немир ме напушта. Почињем да гледам на самог себе из даљине, као што бисте морали да гледате странице књиге да бисте читали причу из ње; почињем да схватам да мој живот није могао да има другачији ток. Јер, кад питам самог себе: „Шта је укупна сума мога живота?" Нешто у мени као да одговара: „Одлучио си да замениш један свет другим - да добијеш нови свет у замену за стари који никада ниси стварно поседовао." Спознајем са запањујућом јасноћом, да би такав подухват, заиста могао да захтева читав живот.

Пењем се из бунара, облачим чисту, дугачку тунику, коју сам био донео са собом, па одлазим до ватре, Зејда и камила, пијем горку кафу коју ми нуди Зејд, а затим легнем, освежен и топао, на тло, уз ватру.

С руком под главу гледам, гледам у ову арабљанску ноћ која се надвила нада ме, црна и звездана. Блистава звезда прелеће у колосалном луку, а затим ено друге, па још једне: лукови светла који цепају таму. Да ли су оне само комади разбијених планета, фрагменти неке свемирске катастрофе, који сада бесциљно лете кроз бескраје космоса? Ах, не! Ако питате Зејда, он ће вам рећи да су то пламена копља којим анђели терају ђаволе који се у неким ноћима пењу према небу да открију Божије тајне... Је ли то можда био сам сотона, краљ свих ђавола, који је управо прихватио оно моћно, пламено копље тамо на истоку... ?

Легенде везане за ово небо и његове звезде ближе су ми него дом мога детињства...

Како би и могло бити другачије? Откако сам дошао у Арабију, живео сам као Арап, облачио се само као Арап, говорио само арапским језиком, сањао своје снове на арапском; арапски обичаји и сликовито изражавање неосетно су обликовали моје мисли, нису ме ометале душевне уздржаности које обично онемогућују странца - колико год добро био упућен у понашање и језик дотичне земље - да нађе прави

прилаз осећајима њеног народа и да њихов свет усвоји као свој властити.

Изненада морам да се смејем гласно смехом среће и слободе - тако гласно да Зејд са чуђењем гледа у мене, а моја камила окреће главу према мени лаганим, помало презривим покретом; тек сада видим како је једноставан и прав, успркос својој даљини, био мој пут - мој пут из света који стварно нисам поседовао, у свет истински мој.

Није ли мој долазак у ову земљу, у ствари, био долазак кући? Долазак кући срца које је открило свој стари дом преко низа хиљада година и сада препознаје ово небо, своје небо с болном радошћу? Јер, ово арабијско небо - толико много тамније, више, свечаније и богатије звездама него било које друго небо - надвијало се над дугим низом мојих предака, оних луталица пастира - ратника, када су, пре хиљаде година, кренули опседнути похлепом за земљом и пленом, према плодној земљи Калдеји и непознатој будућности; оно мало бедуинско племе Јевреја, предака оног човека који је био рођен у Уру у Калдеји.

Тај човек, Ибрахим, није у ствари спадао у Ур. Он је био припадник само једног од многих арапских племена која су у овом или оном времену налазила свој пут из гладних пустара Полуотока према северним земљама снова, за које се говорило да у њима тече мед и млеко - насељеним земљама Плодног Полумесеца, Сирији и Месопотамији. Понекад су таква племена успевала да надвладају становнике које су тамо налазили и наметну им се као њихови господари, постепено се мешајући с побеђеним народом и израњајући, заједно с њим, као нова нација - као Асирци и Вавилонци, који су подигли своја краљевства на рушевинама раније сумерске цивилизације, или Калдејци, који су дошли на власт у Вавилону, или Аморити, који су касније били познати као Канаанци у Палестини и као Феничани на обалама Сирије. У неко друго доба придошли номади били су сувише слаби да победе оне који су стигли раније и били су апсорбовани, или су становници одбацивали номаде назад у пустињу, присиљавајући их да траже друге пашњаке и можда друге земље које ће да покоре. Ибрахимово племе - чије је оригинално име, према Књизи Постанка, било Аб-Рам - што на старом арапском језику значи „Велика Жеља” - било је очигледно једно од оних слабијих племена.

Библијска прича о њиховом боравку у Уру, на рубу пустиње, односи се на време кад су установили да не могу да освоје нове домове у земљи Река Бузнакиња и управо намеравали да крену према северозападу дуж Еуфрата према Харану, а одатле у Сирију.

„Велика Жеља“, тај мој рани предак кога је Бог навео да иде према непознатим крајевима и тако да открије самог себе, могао би добро да схвати зашто сам овде - јер и он је морао да лута кроз многе земље пре него што је могао да изгради свој живот у нешто ухватљиво, и морао је да буде гост многих непознатих срца пре него што му је било дозвољено да пусти корен. Његовом искуству, које изазива поштовање, моја ситна збуњеност не би представљала загонетку. Он би знао - као што то ја сада знам - да смисао свих мојих лутања лежи у скривеној жељи да сретнем самога себе, сусрећући свет чији је приступ најскривитијим питањима живота, самој стварности, био различит од свега на шта сам био навикнут у свом детињству и младости.

Како је то дуг пут, из мога детињства, младости у централној Европи, до моје садашњости у

Арабији, али како је то угодан пут за сећање да путује назад...

Ту су оне године раног детињства у пољском граду Лавову - тада под влашћу Аустро-угарске - у кући која је била исто толико мирна и достојанствена колико и улица у којој је стајала. Дуга улица понешто досадне елеганције, оивичена кестеновима и поплочана дрвеним блоковима који су пригушивали топот коњских копита и претварали сваки тренутак дана у лењо послеподне. Волео сам ту љупку улицу свешћу далеко ван година мога детињства и не само зато што је то била улица мога дома; волео сам је, мислим, због изгледа племените прибраности којим је текла из веселог центра тога највеселијег града према дубокој тишини шума на рубу града, и великом гробљу што лежи скривено у шуми. Дивне кочије би понекад прошле на тихим точковима уз пратњу жустрог, ритмичког топота гиздавих копита или, ако би то била зима и ако би улица била забељена дубоким снегом, санке би клизиле преко њега и пара би у облацима излазила из коњских ноздрва, а њихови прапорци звонили су кроз ледени ваздух. А ако бисте ви седели у санкама и осећали ледени шум како гризе ваше образе, ваше детиње срце би знало да вас

галопирајући коњи носе у срећу која нема ни почетка ни краја.

Ту су летњи месеци на селу, где је мајчин отац, богати банкар, држао велико имање за одмор и разоноду своје велике породице. Мирни поточић с низом врба дуж његових обала, стаје пуне спокојних крава, сумрак мистериозно испуњен мирисом животиња и сена и смехом сеоских девојака заузетих у предвечерје мужем крава; напили бисте се топлот пунушаваог млека право из каблова - не зато што сте жедни, него зато што је узбудљиво пити нешто што је још тако близу свом животињском извору... Они врели августовски дани проведени у пољима са сељацима који жању жито и са женама које га купе и вежу у снопове, младе жене, лепог изгледа, тешког тела, пуних прса, тврдих топлих руку, чију чврстину сте могли да осетите кад би вас, играјући се у подне, ваљале у пластовима; наравно, били сте тада сувише млади да бисте извукли неке закључке из оних насмејаних загрљаја...

Ту су путовања с мојим родитељима у Беч и Берлин, Алпе и Чешке шуме, на Северно море и Балтик; места толико далеко да су скоро изгледала

као нови светови. Сваки пут кад се крене на такво путовање, први звиждук локомотиве и прво дрндање точкова зауставља куцање срца у узбудљивом очекивању чуда која треба да се десе... Били су и другови у игри, дечаци и девојчице, брат и сестра и многи рођаци, прекрасне недеље слободе након једноличности - али не сувише неподношљиве једноличности - дана у школи; пешачење кроз поља, први потајни састанци с љупким девојчицама свога узраста и бљесак првог узбуђења од којег се долази себи тек након што прођу сати и сати...

То је било срећно детињство, које ме испуњава задовољством и у сећању. Моји родитељи су живели у угодним околностима, а живели су углавном за своју децу. Спокојство моје мајке и непомућен мир могли су имати нешто с лакоћом с којом сам касније био у стању да се прилагодим неуобичајеним и, понекад, сасвим супротним условима; међутим, очев унутарњи немир је вероватно одражен у моме властитом.

Ако би требало да опишем свога оца, рекао бих да овај красни, витки човек, средњег раста, тамне пути и тамних, страствених очију, није био сасвим у

складу са својом околином. У својој раној младости маштао је о томе да се посвети науци, нарочито физици, али никада није био у стању да оствари тај сан и морао је да се задовољи да буде адвокат. Иако сасвим успешан у овој професији, у којој је његов оштри дух морао да нађе добродошли изазов, он се никада није потпуно с тим помирио; изглед усамљености који га је окруживао могао је да буде проузрокован стално присутном свешћу да га је прави позив мимоишао.

Његов отац је био ортодоксни рабин у Цзреновитзу, главном граду аустријске провинције Буковине. Још увек га се сећам као дражесног старца, врло нежних руку и лица уоквиреног дугом белом брадом. Поред свога дубоког интереса за математику и астрономију - које је студирао у слободном времену читав свој живот - он је био један од најбољих шахиста целе покрајине. То је вероватно била основа његовог дуготрајног пријатељства с грчким ортодоксним архиепископом који је и сам био знаменити шахиста. Обојица би провели многе вечери заједно над шаховском плочом, а завршили би своја дружења расправом о метафизичким поставкама својих религија. Могло би да се претпостави да би, с

таквом наклоношћу духа, мој деда радо дочекао склоност свога сина - могао оца - према науци. Али очигледно, он је већ био одлучио од самог почетка да његов најстарији син настави рабинску традицију, која се у породици протезала кроз неколико генерација, и одбијао је да уопште и разматра било какав други позив за мог оца. У овој постојаности он је могао бити подржан и срамотном породичном тајном: сећањем на једног свог ујака - то јест мога пра-пра-ујака - који је на сасвим неуобичајен начин „издао“ породичну традицију и који је чак напустио религију својих предака.

Тај скоро митски пра-пра-ујак, чије име никад није гласно споменуто, изгледа да је био одгојен у истој строгој породичној традицији. У раним годинама је постао потпуно самосталан рабин, ожењен женом коју очигледно није волео. Како му рабинско занимање није у то доба пружало довољних прихода, он их је употпуњавао трговањем крзном, што је сваке године захтевало путовање у европско централно тржиште крзном, Лајпциг. Једног дана, кад је имао око двадесет и пет година, он је кренуо с коњском запрегом - то је било у првој половини деветнаестог века - на једно од тих дугих путовања. У

Лајпцигу је продао крзно као и обично, али, уместо да се врати кући, он је продао и кола и коње, обријао је браду и золуфе и, заборављајући своју невољену жену, отишао је у Енглеску. Неко време се издржавао радећи служинске послове, студирајући астрономију и математику ноћу. Неки газда изгледа да је открио његову умну надареност и омогућио му да настави своје студије у Оксфорду, одакле је након неколико година избио као учењак који много обећава, преобраћен у хришћанство. Ускоро након што је послао својој жени Јеврејски документ којим се с њом разводи, оженио се с девојком од „кривоверника". Мало је било познато нашој породици о његовом каснијем животу, осим да је постигао знатан углед као астроном и универзитетски професор и да је завршио као витез.

Овај застрашујући пример изгледа да је уверио мога деда да заузме врло строг став у погледу наклоности мога оца према студирању „неверничких" знаности; требало је да постане рабин и тако је морало да буде. Међутим, мој отац није био спреман да се преда тако лако. Док је у току дана студирао Талмуд, проводио је део својих ноћи проучавајући тајно, без помоћи учитеља, програм хуманистичке

гимназије. Ипак се касније поверио својој мајци. Иако су недозвољене студије њеног сина могле да оптерете њену савест, њена племенита природа навела ју је да схвати да би било окрутно лишити га прилике да следи жељу свога срца. Са двадесет и две године, након што је за четири године завршио осмогодишњи курс гимназије, мој отац је приступио полагању матурског испита и положио га с изванредним успехом. С дипломом у руци, он и његова мајка усудили су се сада да саопште страшну вест моме деди. Могу замислити драматичну сцену до које је дошло, али исход тога био је да је мој деда коначно попустио и да се сложио да мој отац напусти рабинске студије и да уместо тога ступи на универзитет. Финансијске околности у породици нису му, међутим, дозволиле да се посвети свом омиљеном студију физике; морао је да се окрене уноснијој правној професији, и временом је посто адвокат. Неколико година касније настанио се у Лавову, у источној Галицији, и оженио се с мојом мајком, једном од четири кћери богатог месног банкара. Тамо сам, у лето 1900 године, рођен као друго од троје деце.

Разочарана жеља мога оца налази излаз у његовом читању о знанственим предметима и можда исто тако у његовој чудној, иако крајње уздржаној, посебној наклоности према свом другом сину – мени - који је, чини се, исто тако био више заинтересован за ствари које нису непосредно везане за зарађивање новаца и успешном „каријером“. Ипак, његове наде да од мене начини учењака биле су осуђене да остану неиспуњене. Иако не глуп, био сам врло равнодушан према учењу. Математика и природне науке биле су ми нарочито досадне; налазио сам бескрајно задовољство у читању узбудљивих историјских романа од Сјенкјевича, фантазија Жила Верна, прича о Индијанцима Џејмса Фенимора Купера и Карла Маја и, касније, стихова од Рилкеа и звучних ритмова „Тако је говорио Заратустра“. Тајне Земљине теже и електрицитета, не мање него латинска и грчка граматика, остављале су ме потпуно хладним, тако да сам се увек једва једвице провлачио. Ово је морало да изазива дубоко разочарање мога оца, али је могао да нађе извесну утеху у чињеници да су моји учитељи били јако задовољни мојом склоношћу према литератури - како пољској тако и њемачкој - као и према историји.

У складу с традицијом у нашој породици, примио сам, преко приватних учитеља код куће, темељну основу из јеврејских религиозних наука. Ово није требало захвалити било каквој наглашеној религиозности мојих родитеља. Они су припадали генерацији која, док је празним речима изражавала припадност овом или оном религиозном веровању које је обликовало животе њихових предака, није никада учинила ни најмањи покушај да усклади свој практични живот или чак своју етику и мисли с тим учењима. У таквом друштву и сама идеја религије била је сведена на једну од две ствари: досадни ритуал оних који су се везивали уз своје религиозно наслеђе навиком - и само навиком -, или циничку равнодушност оних „либералних“, који су религију сматрали застарелим празноверјем с којим се може понекад, формално, сложити, али којег се потајно стиделе као нечега интелектуално неодбрањивог. По свему судећи, моји родитељи су припадали првој категорији, али понекад сам имао нејасну сумњу да је мој отац барем нагињао према другој. Ипак, за разлику од свог оца и таста, он је захтевао да проведем дуге сате над светим списима. На тај начин у тринаестој години, не само да сам могао с лакоћом да читам хебрејски него сам и говорио течно и уз то

стекао пристојно познавање арамејског језика (чему вероватно могу да захвалим за лакоћу с којом сам касније савладао арапски). Проучавао сам Стари завет у оригиналу. Мисна и Гемара - то јест, текст и коментари Талмуда - постали су ми блиски. Могао сам да расправљам с много самопоуздања о разликама између вавилонског и јерусалемског Талмуда, удубљивао сам се у замршености библијских тумачења, названих Таргум, управо као да сам био предодређен за рабинску каријеру.

Упркос свом овом расцветавању религиозне мудрости или можда управо због тога, ускоро се код мене развио осећај презира према многим поставкама јеврејског веровања. Дакако, ја нисам порицао учења о моралној праведности тако јако наглашеној у јеврејским списима, нити узвишену свест о Богу јеврејских посланика, али ми је изгледало да је Бог, према Старом завету и Талмуду, претерано заокупљен ритуалима којим Његови верници треба да Га обожавају. Исто тако ми је дошла мисао да је овај Бог чудно заокупљен судбином једног посебног народа, Јевреја. Сама грађа Старог завета, као историје Аврамових потомака, тежи да Бога представи не као оног ко ствара и одржава цело човечанство него више

као племенско божанство које сва стварања прилагођава захтевима „одабраног народа“; награђујући га победама ако је праведан, а кажњавајући га рукама неверника кад год би скренуо с прописане стазе. Гледан у светлу ових основних недостатака, чак и етички жар каснијих посланика, као Исаије и Јеремије, изгледао је лишен универзалне поруке.

Иако је ефекат оних мојих расних студија супротан од онога чему је био намењен - удаљујући ме од религије мојих предака више него ме приближавајући њој - често мислим да су ми оне у каснијим годинама помогле да схватим основну сврху суштине религије, какав год био њен облик. Међутим, у то доба, моје разочарање јудаизмом није ме водило ка потрази за спиритуалним истинама у другим смеровима. Под утицајем агностичке околине, окренуо сам се, као толико много деце мога доба, према стварном одбацивању институционалних религија; пошто ми моја религија није никада значила више од низа ограничавајућих прописа, нисам се осећао лошије зато што сам се од ње удаљио. Теолошке и филозофске идеје још ме стварно нису занимале; оно чему сам се радовао није се много

разlikovalo od očekivanja većine drugih dečaka: akcija, avantura, uzbuđenja.

Krajem 1914. godine, kad je prvi svetски рат већ беснео, прва велика шанса да испуним своје дечачке снове изгледа да је била надохват руке. У четрнаестој години побегао сам из школе и ступио у неких од раних пионира психоанализе као што је Алфред Адлер, Херман Стекл и Ото Грос. Али, док заиста нисам оспоравао ваљаност њених аналитичких принципа, био сам узнемирен интелектуалном ароганцијом нове науке, која је покушавала да сведе све тајне човековог Ја на низ неурогенетских реакција. Филозофски „закључци“ до којих су дошли њени оснивачи и следбеници изгледали су некако сувише прикладни, самосвесни и поједностављени да би могли бити чак и близу коначних истина, а они заиста нису указали ни на какав нови пут ка добром животу.

Иако су такви проблеми често заокупљали мој дух, они ме, у ствари, нису сметали. Никада нисам сувише нагињао метафизичким размишљањима или свесном трагању за апстрактним „истинама“. Моје интересовање било је више у смеру ствари које се

виде и осећају: људи, активности и односи. Управо тада сам почео да откривам односе са женама.

У општем процесу распадања устаљених друштвених обичаја, што је следило иза светског рата, многа ограничења између мушкараца и жена су попустила. Оно што се десило било је, мислим, не толико побуна претеране строгости деветнаестог века, колико пасивно бежање од стања ствари у којем су извесни морални стандарди били сматрани вечним и неоспорним у друштвеним условима у којима је све било оспоравано: њихање клатна од јучерашњег утјешног веровања у непрекинутост човековог успона до горког разочарања Шпенглера, до Ничеовог моралног релативизма и до духовног ниҳилизма који је подстицала психоанализа. Гледајући назад на оне ране послератне године, осећам да су млади људи и жене који су говорили и писали с толико много одушевљења о „слободи тела“, били заиста врло далеко од узаврелог духа Пана којег су тако често призивали: њихови су заноси били сувише самосвесни да би били раскошни, а сувише лакоумни да би били револуционарни. Њихови сексуални односи имали су, у правилу, некакав случајан карактер - извесну промишљену благост која је често водила до промискуитета.

Чак ако сам се и осећао везаним остацима конвенционалне моралности, било би изванредно тешко не бити повучен општим током који је постао тако распрострањен. Како су ствари стајале, ја сам се радије разметао, као толики други из моје генерације, оним што се сматрало „побуном против празних конвенција“. Глерт је лако прелазео у ближе односе, а они у страсти. Не мислим, међутим, да сам био раскалашен, јер у свим оним мојим младеначким љубавима, колико год да су биле површне и кратког века, био је увек призивак наде, нејасне али постојане, да би она страшна изолираност, која је тако очигледно раздвајала човека од човека, могла бити разбијена спајањем мушкарца и жене.

Мој немир је растао и за мене је постајало све теже да пратим своје универзитетске студије. Коначно сам одлучио да их заувек напустим и да покушам своју срећу у новинарству. Мој отац, вероватно с много више оправдања него што сам тада био вољан да признам, оштро се успротивио таквом поступку, сматрајући да треба да докажем самом себи да могу да пишем; „а, у сваком случају“, закључио је након једне од наших жестоких расправа, „титула доктора филозофије још никад није спречила било

кога да постане успешан писац". Његово резонување било је здраво, али ја сам био врло млад, пун наде и врло немиран. Кад сам схватио да он неће да измени своје мишљење, изгледало је да немам другог избора него да почнем свој властити живот самостално. Не говорећи никоме о својим намерама, опростио сам се с Бечом једног летњег дана 1920. године и кренуо возом у Праг.

Све што сам имао, поред својих личних ствари, био је дијамантни прстен који ми је оставила мајка, која је умрла годину дана раније. Продао сам га преко неког конобара у главној прашкој литерарној кафани. Вероватно је да су ме у тој трансакцији темељито опљачкали, али сума новаца коју сам добио чинила ми се као богатство. С овим иметком у џепу продужио сам у Берлин, где су ме неки бечки пријатељи увели у магични круг књижевника и уметника у старој Сафе дес Вестенс.

Знао сам да ћу од сада морати даље да се сналазим без ичије помоћи, нећу више никада да очекујем а ни да примим финансијску помоћ од своје породице. Неколико недеља касније, кад се стишала љутња мога оца, он ми је писао: „Већ могу да видим

како ћеш једнога дана да завршиш као пропалица у јарку поред пута". Одговорио сам му: „Нема поред пута јарка за мене - испливаћу на врх". Како ћу да испливам на врх није ми ни најмање било јасно, али знао сам да желим да пишем и био, наравно, уверен да литерарни свет чека на мене широко отворених руку.

Након неколико месеци моја готовина се истопила и почео сам да се осврћем за неким послом. За младог човека са новинарским аспирацијама, један од великих дневних листова био би очигледан избор, али сам установио да ја нисам био „избор" за њих. Нисам то установио одмах. Требале су ми недеље заморног потуцања по берлинским плочницима - јер је чак и плаћање подземне железнице или трамваја тада већ било постало проблем - и безброј понижавајућих интервјуа с главним уредницима, уредницима новости и помоћницима уредника, да схватим да, искључујући чудо, жутокљунац без иједног штампаног реда и властитог искуства нема никакве шансе да добије приступ посвећеном царству новина. Никакво чудо ми није дошло у сусрет. Уместо тога, упознао сам глад и провео неколико недеља одржавајући се готово само на чају и двама

кифлама које би ми изјутра послужила моја газдарица. Моји литерарни пријатељи у Кафе де вестенс нису могли много да учине за неуког и неискусног „који би хтео бити нешто“; уосталом, већина њих живела је у околностима не много другачијим од мојих властитих, животарећи од данас до сутра на рубу ништавила и тешко се борећи за одржање голог живота. Каткад, у налету обиља изазваног сретно примљеним чланком или проданом сликом, понеки од њих би приредио гозбу с пивом и виршлама и позвао ме да уживам у изненадној дарежљивости; или би неки богати сноб позвао групу нас, чудних интелектуалних скитница да вечерамо у његовом стану, па би зурио у нас са страхопоштовањем док бисмо ми трпали у наше празне желуце кавијар и шампањац, награђујући дарежљивост нашег домаћина паметним говором и погледом у боемски живот. Правило мојих дана била је крута глад - ноћи су ми биле испуњене сновима о одресцима меса, кобасицама и дебелим кришкама круха намазаним маслацем. Неколико пута сам био у искушењу да пишем оцу и молим га за помоћ, што он без сумње не би одбио, али сваки пут би иступио мој понос и уместо тога писао сам му о красном послу и доброј плати коју имам...

Коначно дошао је срећан прелом. Био сам представљен Ф. М. Мурнау, који се управо тада дизао до славе као филмски режисер (то је било неколико година пре него што га је Холивуд повукао до још веће славе и до превремене, трагичне смрти). Мурнау, с оном хировитом импулсивношћу која га је чинила милим свим његовим пријатељима, одмах се занио младим човеком суоченим с невољом, који је гледао тако жељно и с толико много наде према будућности. Питао ме да ли бих желео да радим с њим на новом филму који управо намерава да почне. Иако је посао требало да буде само привремен, видео сам како се преда мном отварају врата небеса кад сам промуцао: „Да, желео бих...”

У току два славна месеца, ослобођен свих финансијских брига и потпуно заокупљен мноштвом блиставих искустава различитих од свега што сам икада знао, радио сам као Мурнауов помоћник. Моје самопоуздање је неизмерно порасло; оно без сумње није било умањено чињеницом да се водећа дама у филму добро позната и врло лепа глумица - није показала наклоном флертовању с режисеровим младим помоћником. Кад је филм завршен и када је Мурнау требало да иде у иностранство на нови

задатак, опростио сам се с њим у уверењу да су моји најгори дани прошли.

Ускоро после тога, мој добар пријатељ Антон Кух - бечки новинар који се недавно био истакао у Берлину као позоришни критичар - позвао ме да сарађујем с њим на филмском сценарију чије му је писање било поверено. Прихватио сам идеју с одушевљењем и мислим да сам уложио доста труда у рукопис; у сваком случају, продуцент који га је био наручио радо је платио уговорени износ, који смо Антон и ја поделили на једнаке делове. Да бисмо прославили наш „улазак у филмски свет“, приредили смо дружење у једном од најотменијих ресторана у Берлину; кад смо примили рачун, установили смо да је практично читава наша зарада отишла у јастоге, кавијар и француска вина. Али наша срећа је потрајала. Одмах смо почели да пишемо други сценарио - фантазију саткану око фигуре Балзака и чудног, потпуо измишљеног његовог доживљаја - и нашли купца управо оног истог дана кад је сценарио био завршен. Овај пут, међутим, одбио сам да „славим“ наш успех и уместо тога отишао сам на вишенедељни одмор на језеру у Баварској.

Након још једне године пуне пустиловних успона и падова у разним градовима централне Европе, испуњене сваком врстом краткотрајних послова, коначно сам успео да се пробијем у свет новинарства.

Овај пробој сам остварио у јесен 1921, након још једног периода новчане кризе. Једног поподнева, док сам седео у Цафе дес Вестнес, уморан и разочаран, један пријатељ седе за мој сто. Кад сам му изнео своје тешкоће, он ми предложи:

„Могло би да буде неке шансе за тебе. Дамерт покреће своју властиту агенцију у сарадњи са Униред Пресс из Америке. Називаће се Униред Телеграфх. Сигуран сам да ће му требати велик број помоћних издавача. Ако желиш, представићу те.“

Др. Дамерт је био добро позната личност у берлинским политичким круговима двадесетих година. Истакнут у редовима Католичке партије центра, богат и самосталан, уживао је изванредан углед; идеја да радим код њега привукла ме.

Следећег дана мој пријатељ ме поведе до уреда др. Дамерта. Елегантан, средовечни човек био је

љубазан и пријатељски кад нас је понудио да седнемо.

„Госп. Фингаи" (то је било име мога пријатеља) „говорио ми је о вама. Да ли сте икада пре радили као новинар?"

„Не, господине", одговорио сам, „али имам много другог искуства. Ја сам нека врста стручњака за земље Источне Европе и знам неколико језика." (У ствари, једини језик Источне Европе који сам могао да говорим био је пољски, а имао сам само нејасну идеју о ономе што се догађа у том делу света, али сам био одлучан да не дозволим да ми шанса буде покварена мојом претераном скромношћу).

„Ах, то је интересантно", примети др. Дамерт с осмехом. „Ја имам смисла за стручњаке. Али, на жалост, не могу управо сада да искористим стручњака за послове Источне Европе."

Мора да је видео разочарање на мом лицу јер је одмах наставио: „Ипак, могао бих да имам за вас нешто за почетак - иако би то могло бити нешто испод ваших способности, мислим..."

„А шта би био почетак, господине?"
Распитивао сам се жељно мислећи о својој неплаћеној кирији.

„Па... требам још неколико телефониста... Ах, не, не, не брините, не на телефонској централли, мислим на телефонисте који преносе вести провинцијским новинама..."

Ово је заиста било сазнавање с висине мојих очекивања. Гледао сам Даммерта, а он је гледао мене. Кад сам приметио стезање бора осмеха око његових очију, знао сам да је моја хвалисава игра завршена.

„Прихватам, господине", одговорио сам с уздахом и осмехом.

„Следеће недеље почео сам да радим свој нови посао. То је био досадан рад, далеко од новинарске „каријере" о којој сам сањао. Сав мој посао састојао се у преношењу телефоном, неколико пута дневно, вести с умножених листова многим провинцијским новинама које су биле претплаћене на такву службу; али ја сам био добар телефониста, а и плата је била добра.

Ово је потрајало око месец дана. Крајем месеца непредвиђена прилика ми се понудила сама од себе.

У 1921. години Советски Савез је био погођен глађу нечувених размера. Милиони људи су скапавали од глади, а стотине и хиљаде њих су умирали. Читава европска штампа је била препуна стравичних описа ситуације; било је планирано неколико страних акција за помоћ, међу њима и једна од Херберта Ховера, који је био много учинио за централну Европу после светског рата. Акцију великих размера водио је у Русији Максим Горки; његови драматични позиви за помоћ ускомешали су читав свет; било је гласина да ће његова жена ускоро посетити главне градове централне и западне Европе, у покушају да мобилизује јавно мњење за ефикаснију помоћ.

Пошто сам био само телефониста, нисам директно учествовао у покривању ове сензационалне епизоде док ме примедба једног мог случајног познаника (имао сам их много на најчуднијим местима) није повукла у саму њену средину. Познаник је био ноћни вратар у хотелу Еспланади, једном од најелегантнијих у Берлину, а примедба је била: „Ова господа Горки је врло пријатна дама, никад се не би рекло да је большевик... ”

„Господа Горки? Па где сте, забога, њу видели?"

Мој информатор стиша глас до шапата: „Одсела је у нашем хотелу. Дошла је јуче, али је регистрована под лажним именом. Само директор зна ко је она стварно. Не жели да је салећу репортери."

„А како то ви знате?"

„Ми вратари знамо све што се дешава у хотелу", одговори он кесећи зубе. „Зар мислите да бисмо могли да задржимо свој посао дуго кад не бисмо знали?"

Каква би то само прича била добити ексклузивни интервју с госпођом Горки - тим више што ни реч о њеном присуству у Берлину није још била продрла у штампу... Најједном сам плануо.

„Бисте ли ми", упитих свога пријатеља, „некако омогућили да је видим?"

„Па, не знам... Она је очигледно чврсто одлучна да остане заштићена од јавности... Али бих могао учинити једно: ако будете пред вече у предворју, могао бих вам је показати."

То је био договор. Одјурио сам у свој уред у Унитед Телеграфх; готово сви су већ били отишли

кући у то доба, али, на срећу, уредник новости је још био за својим радним столом. Задржао сам га.

„Хоћете ли ми дати новинарску исказницу ако обећам донети сензационалну причу?"

„Какву врсту приче?" распитивао се сумњичаво.

„Дајте ми исказницу, а ја ћу вам дати причу. Ако не донесем, још увек можете добити своју исказницу."

Коначно стара новинарска хуља пристаде, а ја излетех из уреда као поносни поседник исказнице која ме означава као представника Унитед Телеграпха.

Следећих неколико сати провео сам у предворју Еспланаде. У девет сати мој пријатељ стиже на дужност. Намигну ми с улазних врата, нестаде иза пулта за рецепцију и поново се појави за неколико минута с обавештењем да је госпођа Горки вани.

"Ако ту будете седели довољно дуго, сигурно ћете је видети кад се врати."

Око једанаест сати приметих сигнал свога пријатеља. Крадомице ми је показивао на неку госпођу која је управо улазила у окретна врата: омалена, нежна жена четдесетих година, обучена у ванредно лепо кројену црну хаљину, с дугим црним свиленим огртачем који се вукао по поду за њом. Њено држање било је толико истинско аристократско да је било заиста тешко замислити је као жену „радничког песника“, а још теже као грађанина Советског Савеза. Препречујући јој пут, наклоних се и обратих јој се што сам могао љубазнијим тоном: „Госпођа Горки... ”

Само за тренутак изгледала је запањена, али одмах меки осмех озари њене лепе, црне очи и она одговори на њемачком који је имао само слаб траг славенског акцента: Ја нисам госпођа Горки... Ви грешите - моје је име тако и тако" (додајући неко руско име које сам заборавио).

„Не, госпођо Горки“, устрајао сам, „знам да не грешим. Исте тако знам да не желите да вас репортери узнемирују - али би значило много, страшно много за мене ако ми дозволите да с вама разговарам неколико минута. Ово је моја прва шанса да се потврдим. Сигуран сам да не бисте желели да ту

шансу разорите...?" Показао сам јој своју новинарску исказницу. „Добио сам је тек данас, а треба да је вратим ако не припремим интервју с госпођом Горки."

Аристократска госпођа се и даље смешила. „А ако бих вам дала часну реч да ја нисам госпођа Горки, да ли бисте ми тада веровали?"

„Ако бисте ми било шта рекли на своју часну реч, ја бих то веровао."

Она прасну у смех. „Ви сте, изгледа, згодан мали дечко." (Њена дражесна глава једва је допирала до мојих рамена.) „Нећу вам више лагати. Победили сте. Али не можемо провести остатак вечери овде у предворју. Да ли бисте ми учинили задовољство и попили чај са мном у мом апарману?"

И тако сам имао задовољство да попијем чај с госпођом Горки у њеном апарману. У току готово читавог сата она је живо описала ужасе глади, а кад сам се с њом растао после поноћи, имао сам пуну свеску бележака.

Помоћници уредника у ноћној служби у Унитед Телеграфха забезекнути су се кад су ме

видели у то неуобичајено доба. Нисам се трудио да објашњавам јер сам имао хитан посао да обавим. Пишући свој интервју што сам брже могао, најавио сам, не чекајући сагласност уредника, хитне позиве свим новинарима које смо опслуживали.

Идућег јутра била је експлозија. Док ниједан од великих берлинских дневника није имао чак ни вест о боравку госпође Горки у граду, сви провинцијски листови које опслужује наша агенција имали су на првим странама ексклузивни интервју с госпођом Горки од специјалног представника Унитед Телеграпха. Телефониста је припремио првокласну вест. Тога поподнева одржан је састанак уредника у уреду Даммерта. Био сам позван и, након уводног прекора у којем ми је објашњено да никаква важнија вест не сме бити послана без претходне сагласности уредника вести, био сам обавештен да сам унапређен за репортера.

Коначно сам био новинар.

Меки кораци у песку: то је Зејд који се враћа с бунара с пуном мешином. Она бућну кад је он спусти на тле поред ватре, а он поче припремање наше

вечере: рижа и месо младог јагњета које је купио пред вече у селу. Након задњег мешања кутлачом, он ми се обраћа:

„Би ли сад јео, ујаче?" - и без чекања на мој одговор, који, он то зна, може бити само потврдан, сипа садржај лонца на велику зделу, ставља је преда ме и доноси ми једна од наших бакрених леђена, напуњен водом да оперем руке:

„Бисмиллах и нека нас Аллах поживи".

Наваљујемо на јело, седећи прекрштених ногу један насупрот другом, једући прстима десне руке.

Једемо у тишини. Ни један од нас није никада био јако разговорљив. Осим тога, некако сам упао у расположење сећања, мислећи о времену које је прошло пре него сам дошао у Арабију, чак пре него сам срео Зејда, тако да не могу да говорим гласно; говорим само тихо у себи и самом себи, осећајући расположење своје садашњости кроз многа расположења своје прошлости

Након оброка, док седим наслоњен на своје седло, играјући се прстима песком и загледан у тихе арапске звезде, мислим како би било добро имати

некога поред себе с ким бих могао да разговарам о свему што ми се десило у оним далеким годинама. Али нема никога осим Зејда. Он је добар и поштен човек и био је мој сапутник за многих дана усамљености; он је оштроуман, осетљив у опажању и добро упућен у мушке поступке. Али, док гледам постранце његово лице - то лице оштрих црта уоквирено дугачким косама, сад нагнуто са озбиљном удубљеношћу над лонац за кафу, сад окренуто према камилама које се одмарају на тлу поред нас и спокојно преживају - знам да ми треба сасвим другачији слушалац: такав који не само да није учествовао у тој мојој раној прошлости него који би исто тако био далеко од погледа, мириса и звука садашњих дана и ноћи: такав пред којим бих могао развезати чворове свога сећања један по један, тако да би их његове очи могле видети, а и моје поновно, и који би ми тако помогао да ухватим свој властити живот у мрежу својих речи.

Али нема никога осим Зејда. А Зејд је садашњост.

ВЕТРОВИ

Јашемо, јашемо, нас двојица на двама камилама и јутро нам већ измиче.

„Чудно је тој врло чудно“, Зејдов глас прекида тишину.

„Шта је чудно, Зејде?“

„Зар није чудно, ујаче, да смо само пре неколико дана ишли према Тајми, а сада су главе наших камила окренуте према Меки? Сигуран сам, то ни ти сам ниси знао пре оне ноћи. Ти си ћудљив као бедуин... као и ја сам. Је ли то био цин, ујаче, који ме навео на ону изненадну одлуку, пре четири године, да дођем теби у Меку - и навео сада тебе да идеш у Меку? Пуштамо ли ми себи тако да нас носе ветрови зато што не знамо шта хоћемо?“

„Не, Зејде - ти и ја, ми пуштамо да нас ветрови гоне зато што ми заиста знамо шта хоћемо: наша срца то знају, чак и ако су наше мисли понекад споре да то следе - али на крају оне ипак сустигну наша срца и онда ми мислимо да смо донели одлуку... “

Можда је то моје срце знало чак и оног дана пре десет година када сам стајао на палуби брода који ме носио на моје прво путовање на Блиски исток,

према југу преко Црног мора, кроз таму беле, бескрајне магловите ноћи, кроз магловито јутро, према Босфору. Море је било оловно тамно, понекад би пена запљуснула палубу, ударање стројева било је као куцање срца.

Стајао сам уз ограду гледајући у бледу таму. Ако бисте ме питали шта сам тада мислио, или какве сам наде у себи носио на овој првој пустиловини према Истоку, једва да бих био способан да дам било какав јасан одговор. Радозналост, можда: али то је била радозналост која није саму себе схватала сувише озбиљно зато што је изгледало да тежи ка стварима незнатне важности. Магла мога немира, која као да је имала неке везе с маглом што се повијала изнад мора, није била усмерена према страним земљама и људима у данима који долазе. Сlike блиске будућности, непознати градови и изгледи, страна одећа и понашање које је требало да се тако скоро открије мом погледу, једва да је заокупљало моје мисли. Сматрао сам ово путовање као нешто случајно и узео сам га, као што је било, у мом ходу, као пријатан, али ипак не сувише важан интерлудиј. У том тренутку моје мисли ту биле сметене и збуњене оним што сам сматрао заокупљеношћу својом прошлошћу.

Прошлост? Да ли сам имао икакву прошлост? Имао сам двадесет и две године... Моја генерација - генерација оних који су били рођени на раскрсници века - живела је можда брже него било која друга пре ње и изгледало ми је као да гледам назад у дуги ток времена. Све тешкоће и доживљаји тих година стајали су пред мојим очима, све оне чежње, покушаји и разочарања - и жене - и моји први јуриши на живот... Оне бескрајне ноћи под звездама, кад нисмо сасвим знали шта хоћемо и кад смо шетали с пријатељем пустим улицама, говорећи о крупним стварима а сасвим заборављајући како су нам празни џепови и како је несигуран дан који долази... Срећно незадовољство које само младост може да осети и жеља да се промени свет и изгради наново... Како заједница треба да буде обликована да би људи могли да живе исправно и у изобиљу? Како треба да буду уређени њихови односи да би они могли да разбију усамљеност која окружује сваког човека, и да стварно живе у заједници? Шта је добро, а шта зло? Шта је судбина? Или, изражено другачије: шта треба да радимо да бисмо постали стварно, а не само привидно, идентични са својим властитим животом тако да можемо да кажемо: „Ја и моја судбина смо

једно!" Расправе које се никада нису завршиле... Литерарне кафане у Бечу и Берлину са својим бескрајним расправама о „форми“, „силу“, и „изразу“, о значењу политичке слободе, о сусрету човека и жене... Гладни схватања а понекад и хране... Ноћи проведене у страстима без ограничења: неуредна постеља у зору, кад је узбуђење ноћи спласнуло и полако постајало сиво, круто и пусто. Али кад би дошло јутро, заборављало се на пепео зоре и опет се ходало полетним корацима и осећало се како земља радосно подхртава под нашим стопалима... Узбуђење нове књиге или новог лица, тражење и налажење полуодговора, па они врло ретки тренуци када свет изненада, за тренутак, изгледа као да је стао, осветљен блеском схватања које обећава да открије нешто што још никада није било дотакнуто, одговор на сва питања.

То су биле чудне године, оне прве две деценије у централној Европи. Општа атмосфера друштвене и моралне несигурности подстицала је очајничку наду која се испољавала у одважним експериментима у музици, сликарству и позоришту, као и у тражењу, често револуционарном истраживању морфологије културе. Али, руку под руку с овим наглашеним

оптимизмом, ишла је духовна празнина, нејасан, цинички релативизам, рођен из растућег незнања у погледу будућности човека.

Упркос мојој младости, није ми остало скривено да након катастрофе светског рата ствари више нису биле како треба у сломљеном, незадовољном, емоционално напетом и узвишеном европском свету. Његово стварно божанство, видео сам, није више било духовне врсте: то је био комфор. Било је без сумње још доста оних који су осећали и мислили на религиозан начин и чинили очајничке напоре да помире своја морална веровања и дух своје цивилизације, али они су били само изнимке. Просечни Европљанин - био он демократа или комунист, физички радник или интелектуалац - изгледа да је познавао само једно позитивно веровање: обожавање материјалног напретка, веровање да у животу не може бити другог циља осим да се сам тај живот непрестано прави лакшим или, како се тада говорило, „независним од природе". Храмови те вере били су гигантске творнице, кина, хемијске лабораторије, плесне дворане, хидроелектране; њени свештеници били су банкари, инжењери, политичари, филмске звезде,

статистичари, индустријски руководиоци, ваздушни асови и комесари. Изигравање етичког било је очито у свеопштем недостатку сагласности о значењу Добра и Зла и у потчињавању свих друштвених и економских закључака о правилу „сврсисходности“ - те нашминкане даме с улице, спремне да се продају било коме, у било које доба, кад год да су позване... Незасита жудња за моћи и задовољством нужно је водила до разбијања западног друштва у непријатељске групе наоружане до зуба и одлучне да униште једна другу кад год и где год се њихови интереси сукобе. А на културној страни исход је био стварање типа човека чија моралност као да је била ограничена само на питање практичне користи и чији је највиши критеријум о томе шта је право а шта није материјални успех.

Видео сам како је наш живот постао збуњен и несрећан, како је мало било заједништва између човека и човека, упркос вриштавом, готово хистеричном инсистирању на „заједници“ и „нацији“; како смо далеко одлутали од наших инстинката, а како уске, како плесниве су постале наше душе. Видео сам све ово, али некако ми никада није озбиљно пало на памет - као што изгледа да није пало

на памет никоме око мене - да би се одговор, или барем делимични одговори на ове невоље, можда могли добити из ваневропских културних искустава. Европа је била почетак и крај сваког нашег мишљења, па чак ни моје откриће Лао Тсеа, кад сам био седамнаестогодишњак, није изменило мој поглед у овом смислу.

То је било право откриће; никад пре нисам био чуо за Лао Тсеа нити сам било шта научио о његовој филозофији кад једног дана наиђох на немачки превод Тао-те-кинга на пулту једне бечке књижаре. Чудно име и наслов изазваше у мени занесењачку радозналост. Отварајући књигу насумице, летимице погледах једно од његових кратких афористичких поглавља и осетих изненадно усхићење, као навалу среће, што је учинило да заборавим све око себе и држало ме прикованог тамо где сам стајао, опчињеног, с књигом у рукама; видео сам у њој људски живот у свој његовој ведрини, без било каквих расцепа и сукоба, уздижући се у оној тихој радости која се увек отвара људском срцу кад год се оно постара да се послужи својом властитом слободом... Ово је била истина, знао сам то: истина која је увек била истинита, иако смо је били

заборавили, а сад сам је препознао с радошћу с којом се враћа давно izgubljenom domu...

Отада, у току неколико година, Лао Тсе је за мене био прозор кроз који сам могао да гледам у кристално чиста подручја живота, који је далеко од сваке ускости и страха, слободан од детиње маније која нас непрекидно сили да увек изнова осигуравамо нашу егзистенцију помоћу „материјалног“ напретка по сваку цену. Није ми материјални напредак изгледао погрешан или чак непотребан; напротив, и даље сам га сматрао добрим и потребним, али сам у исто време био уверен да он никада не може да постигне свој циљ - повећати укупну људску срећу - осим ако је праћен преусмеравањем нашег духовног става и новом вером у апсолутне вредности. Како се може постићи такво преусмеравање и какве врсте би требало да буде то ново одређивање вредности, није ми било сасвим јасно. Било би свакако узалудно очекивати да ће људи променити свој циљ - и на тај начин и смер свога настојања - чим неко почне да им проповеда, као што је радио Лао Тсе, да морамо да се отворимо према животу уместо да покушавамо да га градимо за себе и тако да му чинимо насиље. Само проповедање, само интелектуално излагање очито не

може да доведе до промене у духовном ставу европског друштва; требала је нова вера срца, страствено предавање вредностима које не трпе никакво ако ни али. А одакле добити такву веру...?

Никако ми није дошло до свести да тај моћни изазов Лао Тсеа није био усмерен само према пролазном и зато променљивом интелектуалном ставу, него према једном од најосновнијих појмова из којих став избија. Да сам то знао, био бих принуђен да закључим да Европа можда не би ни могла да постигне ону лагану ведрину душе о којој је говорио Лао Тсе, ако не би смогла храбрости да посумња у своје властите духовне и етичке корене. Наравно, био сам сувише млад да бих свесно дошао до таквог закључка; сувише млад да бих схватио изазов кинеског мудраца са свим његовим дубљим смислом и у пуној његовој величини. Истина, његова порука ме најдубље потресла; открила ми је поглед на живот у којем би човек могао постати једно са својом судбином и тако са самим собом, али како нисам јасно видео како би таква филозофија могла да надмаши чисто размишљање и да буде преведена у стварност у склопу европског начина живота, постепено сам почео да сумњам да ли је она уопште

остварива. Још нисам био достигао тачку где бих чак питао сам себе да ли је европски начин живота, у својим основама, једини могући начин. Другим речима, као и сви други око мене, био сам потпуно утонуо у европски егоцентрични културни поглед.

И тако, иако његов глас није никада био сасвим ућуткан, Лао Тсе се повукао, корак по корак, у позадину мисаоних сањарија и коначно је остао само носилац дражесне поезије. Наставио сам да га читам понекад и сваки пут бих осетио вал срећне визије, али сваки пут бих одложио књигу са сетним жаљењем да је то само сањалачки позив у неку кулу од слоноваче. Па иако сам био јако у завађи с нескладним, горким, грамзљивим светом коме сам и сам припадао, ипак нисам желео да живим у кули од слоноваче.

Ипак, нисам био загрејан ни за један од оних циљева и стремљења која су тада струјала европском интелектуалном атмосфером и пунила њену литературу, уметност и политику буком жустрих спорова; јер, колико год да су већина тих циљева и стремљења били у међусобној супротности, они су очигледно имали једно заједничко: наивну претпоставку да живот може да се извуче из своје

садашње збуњености и „да може да се побољша" ако се само његови спољни - економски и политички - услови побољшају. Јасно сам чак и тада осећао да материјални напредак, сам по себи, не може да пружи решење, никада нисам био у стању да у себи откријем оно одушевљење које су имали моји савременици за „напредак".

Не могу да кажем да сам био несрећан. Никада нисам био увучен у себе а управо тада сам, у већој мери него обично, уживао успех у својим практичним пословима. Мада нисам био склон да придајем много важности „каријери" као таквој, рад у Унитед Телеграфх - где сам, захваљујући свом познавању језика, сада био редактор задужен за службу вести за скандинавску штампу - изгледало је да отвара многе могућности у шири свет. Цафе дес Вестенс и њен духовни наследник, Романичес Кафе - састајалиште најистакнутијих писаца, уметника, новинара, глумаца, продуцентата тог доба - представљала је за мене неку врсту дома. Био сам у пријатељским, а понекад чак и врло блиским односима с људима чувених имена и сматрао се - барем наизглед ако не по чувености - једним од њих. Имао сам дубока пријатељства и пролазне љубави. Живот је био узбудљив, пун

обећања и пун шаренила у разноврсности својих утисака. Не, ја заиста нисам био несрећан - само дубоко озловољен, незадовољан, не знајући чему стварно тежим, а истовремено уверен, с апсурдном осорошћу младости да ћу то једнога дана да знам. Тако сам се клатио тамо-овамо према томе да ли ми је срце било задовољно или не, управо као што су радили и многи други младићи у оним чудним годинама; јер, мада нико од нас није био стварно несрећан, само ретки изгледали су свесно срећни.

Нисам био несрећан, али моја неспособност да учествујем у разним друштвеним, економским и политичким надама оних око мене - прерасла је временом у нејасан осећај да им не припадам сасвим, попраћен, опет нејасном жељом да припадам - коме? - Да будем део нечега - чега?

А онда, једног дана, у пролеће 1922, примио сам писмо од свог ујака Дориана. Дориан је био најмлађи брат моје мајке. Наш однос је увек био више однос пријатеља него ујака и нећака. Он је био психијатар - један од првих Фројдових ученика - и у то доба водио је болницу за душевне болести у Јерусалему. Како он сам није био ционист, а није се

нарочито слагао с циљевима ционизма - нити је, због тога, био привучен Арапима - осећао се усамљен и изолован у свету који није имао шта да му понуди осим рада и зараде. Пошто је био неожењен, мислио је о свом нећаку као о могућем другу у својој усамљености. У свом писму подсетио ме на оне узбудљиве дане у Бечу кад ме уводио у нови свет психоанализе. Закључио је: „Зашто не дођеш и останеш неколико месеци са мном овде? Платићу ти повратну карту за путовање а бићеш слободан да се вратиш у Берлин кад год зажелиш. Док будеш овде, живећеш у пријатној, старој арапској каменој кући која је свежа лети (а ђаволски хладна зими). Проводићемо дане пријатељски заједно. Овде имам много књига, па кад се умориш посматрањем фантастичних призора око себе, можеш да читаш до миле воље... ”

Донео сам одлуку без колебања, што је увек карактерисало моје важне поступке. Идућег јутра обавестих др. Дамерта у Унитед Телеграфху да ме „важни пословни разлози“ силе да идем на Блиски исток и да ћу зато морати да напустим агенцију након седам дана.

Да ми је ико тада рекао да ће моје прво познанство са светом ислама ићи далеко ван излетничког доживљаја и, у ствари, да ће да постане прекретница у мом животу, имао бих ту помисао као крајње бесмислену. Не би се могло рећи да сам био неприступачан за чар земаља везан у мојим мислима - као и у мислима већине Европљана - за романтичну атмосферу арабљанских ноћи; ја сам свакако очекивао колорит, егзотичне обичаје, сликовите сусрете, али ми никада није пало на памет да очекујем доживљаје и у духовном подручју, а ново путовање није изгледало да нуди икакво посебно обећање личне природе. Све замисли и утисци које сам раније имао инстинктивно сам повезивао са западњачким погледом на свет, у нади да ћу постићи ширу способност осећања и схватања у кругу једне културне средине коју сам знао. А ако о томе размислите, како бих и могао да осећам друкчије? Био сам само врло, врло млад Европљанин, одгојен у уверењу да је ислам и све што он представља само романтична споредна стаза човекове историје, која није чак ни сасвим „пристојна“ с духовног и етичког гледишта, па зато не треба ни да буде спомињана заједно, а још мање упоређена, с јединим двама

верама које Запад сматра достојним да буду узете озбиљно: хришћанством и јеврејством.

С овом нејасном, европском предрасудом према исламу (иако наравно не према романтизираном спољном изгледу муслиманског живота) кренуо сам у лето 1922. на пут. Ако, да будем праведан према самом себи, не могу рећи да сам био заокупљен самим собом у личном смислу, био сам ипак, не знајући то, дубоко утонуо у онај собом заокупљен, културно егоцентрични менталитет, тако карактеристичан за Запад у свако доба.

Тако сам сада стајао на палуби брода на путу за Исток. Удобно путовање довело ме до Констанце, а затим у ове магловито јутро.

Црвено једро изрони из маглених копрена и промаче сасвим близу брода. Пошто је постало видљиво, могло се знати да ће Сунце ускоро пробити маглу. Неколико бледих зрака, танких као конци, падоше на измаглицу преко мора. Њихова бледоћа имала је нешто од тврдоће метала. Под њиховим притиском млечне масе магле смирише се полако и тешко изнад воде, затим се расцепише и коначно

дигоше и лево и десно од сунчаних зрака, у широко развијеним луковима што су се дизали као крила.

„Добро јутро". Окренули се и препознах црну свештеничку одору свог пратиоца од прошле вечери и пријатељски осмех на лицу које ми се свидело у току неколико сати нашег познанства. Језуитски свештеник био је пола Пољак, пола Француз, и предавао је историју на неком колеџу у Александрији; сад се тамо враћао с одмора. Након укрцавања провели смо вече у живахном разговору. Иако је ускоро постало очевидно да се јакo разликујемо у многим закључцима, имали смо ипак много тачака од заједничког интереса, а био сам већ довољно зрео да препознам да се овде испољава сјајан, озбиљан и у исто време ведар дух.

„Добро јутро, оче Феликс, погледајте море... "

Дневно светло и боје избиле су са сунцем. Стајали смо на прамцу брода под јутарњим ветром. Изазван, покушавао сам да одредим за самог себе кретање боје у валовима што се ломе. Плаво? Зелено? Сиво?

То је у мени изазвало готово физички осећај узнемирености што никако не могу да схватим ову

игру боја у њеном вечно променљивом ритму. Из ове неприлике, ове чудне раздражујуће забуне, јави се једна мисао с великом јасноћом - или се мени барем тада тако учинило - па рекох, готово не хтијући:

„Ко би био у стању обухватити све ово својим чулима тај би био у стању да овлада судбином.“

„Знам шта мислите“, одговори отац Феликс, „али зашто бисмо желели да овладамо судбином? Да бисмо избегли трпљење? Зар не би било боље да се ослободимо судбине?“

„Ви говорите скоро као будист, оче Феликс. Да ли и ви сматрате нирвану за циљ читавог бића?“

„Ах не, нипошто не... Ми хришћани не тежимо гашењу живота и осећаја - ми само желимо да уздигнемо живот из материјалног и сензуалног у духовно царство.“

„Али зар то није одрицање?“

„То није одрицање, млади пријатељу. То је једини пут ка правом животу, ка миру...“

Босфор се отварао пред нама, широки водени пут окружен с обе стране каменим бреговима. Овде - онде могли смо да видимо прозрчане палате на стубовима, вртове на терасама, чемпресе што се уздижу у својој тамној висини и старе јаничарске тврђаве; тешке камене масе наднесене над водом као гнезда птица грабљивица. Као из велике даљине, чујем глас оца Феликса како наставља:

„Видите, најдубљи симбол чежње - чежње свих људи - је симбол Раја; налазите га у свим религијама, увек у различитом приказу, али је значење увек исто - наиме, жеља да се ослободи судбине. Људи Раја нису имали судбине; они су је добили тек након што су попустили пред искушењем тела и тако су пали у оно што називамо први грех: поклекнуће духа пред поривима тела, који су заиста само животињски остаци у људској природи. Битни, људски, људско-божански део човека је само његова душа. Душа тежи према светлу, које је дух, али ради првог греха њен пут је препречен препрекама које се издижу из материјалног, небожанског састава тела и његових потреба. Оно чему тежи хришћанско учење је зато ослобођење човека од небитних, пролазних

чулних видова његовог живота и враћање његовом духовном наслеђу."

Појави се древна тврђава Румели хисар са своја два торња; један од њених зидова с пушкарницама стрмо се спуштао готово до руба воде; на копну, између полукругова формираних зидовима тврђаве, лежи сањалачко мало турско гробље с поломљеним нишанима.

„То може да буде тако, оче Феликс. Али ја осећам - а то осећају многи из моје генерације - осећам да има нешто погрешно у прављењу разлике између „битног" и „небитног" у структури човека и у раздвајању духа и тела... укратко, не могу да се сложим с вашим негирањем сваке оправданости физичких потреба, људске нарави, судбине везане за земљу. Моја жеља иде негде дубље: ја сањам о облику живота - иако морам да признам да то још јасно не видим - у којем би човек, духом и телом, тежио према све дубљем и дубљем испуњењу свога Ја - у којем дух и чула не би били непријатељи једно другом и у којем би човек могао да постигне јединство у самом себи и са смислом своје судбине,

како би на крају својих дана могао да каже: „Ја сам своја судбина.“

„То је био хеленски сан“, одговори отац Феликс, „а где је он одвео? Прво до орфејских и дионизијских мистерија, затим до Платона и Плотинуса и тако, опет, до неизбежног схватања да су дух и тело супротстављени један другом... Ослободити дух превласти тела: то је смисао хришћанског спасења, смисао нашег веровања у Господову властиту жртву на Крсту...“ Овде он прекиде и окрену се према мени проницљиво ме гледајући: „Ох, ја нисам увек мисионар... опростите ми ако вам говорим о својој вери, која није ваша... “

„Али ја немам никакве“, уверавао сам га.

„Да“, рече отац Феликс, „знам, недостатак вере, или боље речено, неспособност веровања, основна је болест нашег времена. Ви, као и многи други, живите у обмани која је стара хиљаде година: обмани да сам разум може да да смер човековој тежњи. Али разум не може да достигне сам по себи духовну спознају зато што је он сувише заокупљен

достизањем материјалних циљева; вера, и само вера, може да нас ослободи такве заокупљености."

„Вера...?" Упитах. „Ви опет спомињете ту реч. Има једна ствар коју не разумем: кажете да је немогуће само разумом доћи до спознаје и праведног живота; кажете, треба вера. Слажем се с вама потпуно. Али како да постигнемо веру ако никакве немамо? Има ли икакав пут до ње - мислим отворен пут по нашој вољи?"

„Драги пријатељу - воља сама није довољна. Пут се отвара само Божијом милошћу. Али он је увек отворен ономе ко из дубине своје душе моли за просветљење".

„Молити! Али ако смо то у стању, оче Феликс, онда већ имамо веру. Ви ме водите у кругу, јер ако неко моли, он већ мора бити уверен у постојање Онога коме се моли. Како је он дошао до овог уверења? Својим разумом? Зар ово не би значило признати да се вера може постићи разумом? А осим тога, може ли „милост" значити ишта некое ко није никада имао таквог искуства?"

Свештеник слеже раменима са жаљењем, како ми се учини: „Ако неко није био у стању да доживи Бога сам, он треба да допусти да га воде они који су Га доживели... ”

Неколико дана касније пристали смо у Александрији и исто поподне отишао сам у Палестину.

Воз је јурио право као стрела кроз поподневни благи, влажни пејзаж Делте. Нилски канали, засењени једрима многобројних теретних чамаца, пресецали су нам пут. Градићи, прашијиво сиве гомиле кућа и витких мунара, наилазили су и одлазили. Промицала су села састављена од колиба у облику кутија од иловаче. Обрана памучна поља, поља проклијале шећерне трске, бујно израсле палме изнад сеоске џамије; биволи, црни, тешких удова, иду сада без водича кући с блатних локви у којим су се ваљали у току дана. У даљини, људи у дугим одорама: изгледало је као да лебде, тако је светао и јасан био зрак под високим, плавим, стакластим небом. На обалама канала трске су се повијале под ветром; жене у црним огртачима од тила носиле су воду у земљаним врчевима: дивне жене, витке, дугих ногу; у

свом ходу подсећале су ме на биљке дугих стабљика што се њишу нежно на ветру а ипак пуне снаге. Младе девојке и удате жене имале су исти лепршави ход.

Падао је сутон и струјао као дах неког огромног живог бића што почива. Док су људи ишли с поља кући, њихови покрети изгледали су отегнути и у исто време уздигнути из полако нестајућег дана; сваки корак, изгледало је, има свој властити живот, између вечности и вечности увек тај један корак. Овај изглед лакоће и благости могао се можда приписати развеселавајућем вечерњем светлу нилске Делте - можда исто тако моме властитом немиру при погледу на толико много нових ствари - али шта год да је узрок, изненада осетих у самом себи сву тежину Европе, тежину смишљеног циља у свим нашим акцијама. Помислих у себи: „Како нам је тешко достићи стварност. Ми увек настојимо да је зграбимо, али, она не воли да буде зграбљена. Само тамо где она надвлада човека, она му се сама предаје.”

Корак египатских земљорадника, већ изгубљених у даљини и тами, и даље се њихао у мојим мислима као химна свих великих ствари.

Дошли смо до Суеског канала, окренули смо се под правим углом и неко време смо клизили према северу дуж сиво-пустог насипа. Ова дуга линија канала у ноћи деловала је као развучена мелодија. Месечева светлост претворила је овај водени пут у нешто налик на широки пут из снова, тамну траку блиставог метала. Засићена земља нилске долине са зачуђујућом брзином уступила је место низовима пешчаних дина које с обе стране затварају канал с бледилом и оштрином какве се ретко могу видети у било којем другом ноћном пејзажу. У глувој тишини стајао је овде-онде скелет багера. С оне стране, на другом насипу, пројури јахач на камили, промаче - једва га се могло видети и већ га прогута ноћ... Какав огроман, једноставан ток: од Црвеног мора, кроз Горка језера, до Средоземног мора - право кроз пустињу - како би Индијски океан могао да запљусне европске обале...

У Кантари је путовање било за неко време прекинуто и спора скела је превела путнике преко тихе воде. Било је још готово читав сат до поласка воза за Палестину. Сео сам испред станичне зграде. Ваздух је био врућ и сув. Била је пустиња и десно и лево. Трепераво сивило прелазило је у таму кроз коју

се пробијао повремен лавез - можда су то били шакали, можда пси. Неки бедуин, тешко натоварен напртњачама направљеним од ћилимског ткања, пристиже са скеле и оде према групи у даљини, коју сам тек сада распознао као непокретне људе и чућење камиле, оседлане и спремне за полазак. Изгледало је да су новопридошлог очекивали. Он пребаци своје напртњаче преко једне од животиња, разменише неколико речи, сви узјаше и, истог часа, камиле се подигоше, прво на задње, затим на предње ноге - јачахи се љуљнуше напред, па назад - затим одјаше уз меке звиждаве звукове. Још неко време се могло следити светла, њихајућа тела животиња и широке, смеђе-беле пругасте огртаче бедуина.

Неки железничар дошета до мене. Био је сав у плавом и изгледао је сакат. Он припали своју цигарету о моју, а затим ме упита на лошем француском:

„Идете у Јерусалем?“ Кад одговорих потврдно, он настави: „Први пут?“

Климнух главом потврдно. Управо је хтео да оде, затим се окрену и рече: „Јесте ли тамо видели

велики караван из Синајске пустиње,,... Не? Онда дођите да их посетимо. Имате времена."

Ђонови наших ципела шкрипали су у песку док смо се пењали кроз тиху празнину уском, добро утргом стазом која је водила ка пешчаним динама. Неки пас лајао је у тами. Док смо ишли, спотичући се о ниско трновито жбуње, допреше до мене гласови - измешани, пригушени, као да долазе од много људи - и оштри а ипак благи мирис многих тела животиња што се одмарају, помешан са сухим пустињским зраком. Изненада - управо као што можете видети у граду, за вриеме магловите ноћи, треперење неке дотад невидљиве лампе како се појављује из угла улице и осветљава само маглу - уски трачак светла појави се одоздо, као из тла, и диже се стрмо у тамни зрак. То је био сјај ватре који је долазио из дубине кланца између двеју пешчаних дина, тако густо покривеног трновитим жбуњем да није могло да се види његово дно. Сада сам могао јасно да чујем гласове оних који су још били невидљиви. Чуо сам дисање камила и како се чешћу једна о другу у уском простору. Велика, црна људска сена паде преко светла, прелете на супротну падину, а затим се опет спусти. Након још неколико корака могао сам то све

да видим - велики круг камила што клече с гомилама седала и врећа свуда около, а међу њима фигуре људи. Мирис животиња био је сладуњав и тежак као вино. Понекад би нека камила померила своје тело које је губило своје обресе у тами, подигла би врат и протегла га у ноћни зрак, фркћући као да уздише; тако сам први пут чуо уздисање камила. Нека овца је тихо блејала, неки пас је режао, а свуда ван кланца ноћ је била црна и без звезда.

Било је већ касно, требало је да идем назад на станицу. Али спуштао сам се полако стазом којом смо дошли, збуњен и чудно потресен, као неким тајанственим доживљајем који је зграбио угао мога срца и не пушта ме...

Воз ме носи кроз Синајску пустињу. Био сам исцрпљен, без сна од хладноће пустињске ноћи и дрндања воза преко трачница положених по рахлом песку. Преко пута мене седео је неки бедуин у пространој смеђој абаји (хаљини). И њему је био хладно па је био умотао своје лице у прекривач за главу. Седео је прекрштених ногу на клупи, а на његовим коленима лежала је крива сабља у корицама

украшеним сребром. Јутро је било близу. Могли сте готово распознати вани обресе дина и грмље кактуса.

Још увек се сећам како је осванула зора - сивоцрно оцртавајући облике, полако исцртавајући обресе - и како је постепено извукла из таме пешчане дине и од њих обликовала складне масе. У растућем полусветлу појави се група шатора и промаче, а поред њих, сребрносива, као маглена завеса на ветру, сушила се рибарска мрежа разапета вертикално између стубова; рибарске мреже у пустињи - њишући се на јутарњем ветру - валови сна, прозирни, нестварни, између ноћи и дана.

С десне стране била је пустиња, с леве море. На обали усамљени јахач на камили; можда је јахао целу ноћ. Сада је изгледало као да је уснуо, опуштен на седлу па се обоје љуљају, човек и камила, у заједничком ритму. Опет црни бедуински шатори. Већ су биле напољу жене са земљаним крчазима на својим главама, спремне да иду на бунар. Из сумрака који је прелазео у светло израњао је прозирни свет, покретан невидљивим импулсима, чудо веће од свих зато што је једноставно и не може му никада бити краја.

Сунце изби преко песка са све ширим и ширим зракама, а сивило и сутон претвори се у наранчasto-златни ватромет. Јурили смо кроз оазу Ел-Ариш, кроз колонаде величанствених палми с хиљадама оштрих лукова палмовог лишћа и смеђезеленом мрежом светла и сене. Видех жену с пуним крчагом на глави како се враћа с бунара и иде полако стазом под палмама. Носила је дугачку црноплаву хаљину и била је као висока дама из легенде.

Палмови воћњаци Ел-Ариша нестадоше изненада као што су се и појавили. Сада смо путовали кроз млечноблиставо светло. Вани, иза прозорских окана што су подрхтавала, дубока тишина какву никада нисам могао ни да замислим. Сви облици и покрети били су лишени и јуче и сутра - били су једноставно ту, у опојној једноставности. Фини песак, који је ветар обликовао у нежне хумке које су се под Сунцем жариле бледонаранчasto, као врло стари пергамент; само мекше, блаже у својим преломима и кривинама, таласајући се у оштрим, одлучним завојима на врховима, бескрајно нежни на боковима, с прозирним пастелним сенама - пурпурно, љубичасто и риђецрвено - у плитким удубљењима и улегнућима. Облаци што се прелевају попут опала,

жбуње кактуса овде-онде, и понекад висока, тврда трава. Једном или два пута видех ретке, босоноге бедуине и караван камила натоварен палмовим грањем које су однекле негде носили. Осетих се обухваћен дивним пејзажем.

Неколико пута стали смо на малим станицама, обично само неколико барака од брвна и лима. Смеђи одрпани дечасти трчали су околу с корпама и нудили на продају смокве, тврдо кувана јаја и свеже, пљоснате мале хлебове на продају. Бедуин преко пута мене се полако диже, одмота свој покривач за главу и отвори прозор. Његово лице било је мршава, смеђе, оштрих црта, једно од оних што подсећају на јастреба који увек напетом гледа напред. Он купи колач, окрену се и управо је хтео да седне кад му поглед паде на мене; тада, без речи, преломи свој колач на два дела и понуди ми пола. Кад виде моје оклевање и чуђење, он се насмеши - да, видех да тај благи осмех пристаје његовом лицу исто тако добро као и напетост од мало пре - и рече неку реч коју нисам могао да разумем тада, али сад знам да је то била „тефеддал“ - „учините ми задовољство“. Узех колач и захвалих му климањем главе. Један други путник - носио је, осим свог црвеног феса, европско одело и могао је бити ситни

трговац - умеша се као преводилац. Застајкујући, рече на енглеском: „Он каже, ви путник, он путник; ваш пут и његов пут заједно." Кад сада мислим о овој малој згоди, изгледа ми да је сва моја каснија љубав за арапски карактер морала бити под утицајем овог бедуина који је, преко свих баријера непознавања, осетио пријатеља у случајном сапутнику и поделио је с њим хлеб. Морао сам већ да осетим да дајем корак људскости без оптерећења.

Ускоро дође стара Газа, као тврђава од блата, која живи свој заборављени живот на пешчаном брегу између зидова од кактуса. Мој бедуин покупи своје напртњаче, поздрави ме достојанственим осмехом и климањем главе и изађе из вагона, бришући под иза себе дугим скутом свога огртача. Два друга бедуина стајала су вани на перону и поздравише се с њим руковањем и пољупцем у оба образа.

Трговац што је говорио енглески стави своју руку на моју: „Дођи, још четвртина сата времена."

Иза станичне зграде био је улогорен караван; то су били, обавести ме мој пратилац, бедуини из северног Хиџаза. Имали су препланула, прашњава,

сурово- топла лица. Наш пријатељ био је међу њима. Испало је да је он био особа од неке важности, јер су сви стајали у полукругу око њега и одговарали на његова питања. Трговац им се обрати, а они се окренуше према нама, пријатељски - и, помислих, некако презирно - према нашем градском животу.

Окруживала их је атмосфера слободе и осетих јаку жељу да упознам и схватим њихов живот. Ваздух је био сув, треперав и изгледало је да продире у тело. Он је ублажавао сваку усиљеност, ослобађао све мисли и правио их тромим и тихим. Било је нечега безвременског у томе што је све што се види, чује и мирише попримало посебну вредност, на свој начин. Почело ми је постајати јасно да ти људи који долазе из пустињског подручја морају да осећају живот на начин сасвим различит од онога како га осећају људи из свих других подручја; они морају бити слободни од свих манија - можда исто тако и од многих снова - својствених становницима хладнијих, богатијих земаља и свакако многих њихових ограничења; а пошто се морају присније ослањати на своја властита опажања, ови пустињски становници морају да установе сасвим различиту скалу вредности ствари на свету.

Можда је управо био неки предосећај надолазећег преокрета у мом властитом животу који ме захватио тог првог дана у арапској земљи при погледу на бедуине: предосећај света који је без одредујућих граница али, упркос томе, није никада безобличан; који је потпуно заокружен у самом себи - а ипак отворен на све стране: свет који је требало да ускоро постане мој властити. Не може се рећи да сам тада био свестан онога што је будућност имала припремљено за мене; наравно не. Било је то више као кад уђете у непознату кућу први пут и неки необјашњив мирис у улазном тријему нејасно вам наговести ствари које ће се десити у тој кући а које ће се десити вама. Па ако то треба да буду радосне ствари, ви осећате навалу усхићења у свом срцу - и сетићете се тога много касније, кад се сви ти догађаји већ десе и рећи ћете сами себи: „Све сам ја ово давно наслутио; тако и никако другачије, оног првог тренутка у оном тријему”.

Јак ветар дува пустињом и неко време Зејд помишља да ћемо опет имати пешчану олују. Али иако никаква пешчана олуја не долази, ветар нас не напушта. Следи нас у сталним замасима, а замаси се стапају у јединствен, непрекинут хук док силазимо у

пешчану долину. Палмово село у његовој средини, састављено од неколико издвојених насеља, а свакако окружено земљаним зидом, обавено је маглицом усковитлане пешчане прашине.

Ово подручје је нека врста ветрене јазбине: сваки дан од зоре до заласка сунца ветар овде шиба оштрини крилима, смирујући се ноћу, да би се опет уздигао следећег јутра с обновљеном снагом; а палмова стабла, вечно притиснута према доле његовим ударцима, не могу узрасти до своје пуне висине већ остају патуљаста и закржљала, са широко раствореним лишћем, увек у опасности од надирућих пешчаних дина. Село би већ одавно било сахрањено у песак да становници нису засадили низове тамариски око сваког воћњака. Ово високо дрвеће, отпорније него палме, обликује својим снажним стаблима и вечно зеленим шуштавим грањем, живи зид око плантажа, пружајући им неизвесну сигурност.

Сјахали смо пред земљаном кућом сеоског вође, с намером да се овде одморимо за време подневне жеге. Зграда са стране без икаквог је намештаја, сиротињска, и нуди само малу простирку испред каменог огњишта за кафу. Али, као и обично,

арапска гостољубивост надлвадава свако сиромаштво. Јер, тек што смо сели на простирку, пријатељска ватра од гранчица пуцкета на огњишту; звонки звук мједеног хавана у којем се туца свеже пржена кафа ствара осећај угодности у просторији; велики послужавник пун светлосмеђих хурми утољује глад путника.

Наш домаћин - мали мршави старац оштрих, жмиркавих очију, обучен само у памучну хаљину с покривачем за главу - позива нас да се послужимо:

„Нека вас Бог поживи; овај дом је ваш дом, једите у име Бога. Ово је све што имам" - и он се извињава покретом руке, јединственим покретом у којем је изражена сва тежина његове судбине, с оном неизвештаченом снагом израза тако својственом људима који живе сасвим близу својих инстинката - „али хурме нису лоше. Једите, путници, од онога што вам можемо понудити..."

Хурме су заиста међу најбољим које сам икада јео, а домаћин је очигледно задовољан што може утолити нашу глад. Он наставља:

„Ветар, ветар, он нам отежава живот; али то је Божија воља. Ветар разара наше насаде. Увек се морамо борити да их сачувамо да их не затрпа песак. Није увек било тако. Некада није било овде тако много ветра, а село је било велико и богато. Сада се смањило; многи наши младићи одлазе, јер свако не може да поднесе такав живот. Песак нас потискује из дана у дан. Ускоро неће више бити места за палме. Овај ветар... Али ми се не жалимо... Као што знате, Божији Посланик - нека га Бог благослови - казао нам је: „Бог каже, не криви судбину, јер, пази, Ја одређујем судбине... „

Мора да сам се тргнуо, јер старац застаде у говору и погледа ме пажљиво; и, као да схвата зашто сам се тргнуо, насмеши се готово нежним осмехом, који је било чудно видети на том уморном, исцрпљеном лицу и понови тихо, као за себе: «... пази, Ја сам судбина" - и у климању главом којим прати своје речи лежи поносно, тихо прихватање свог властитог места у животу. Никада нисам видео, чак ни код срећних људи, „Да" речено с толико спокојства и уверења. Са широким, неодређеним, готово чулним покретом своје руке он описује круг у ваздуху, круг који обухвата све што припада овом

животу: сиромашну сумрачну собу, ветар и његов вечни хук, немилосрдно напредовање песка; чежњу за срећом, преданост онемо што не може да се измени; послужавник пун хурми; воћњаке у вечној борби иза њиховог заклона од тамариски; ватру на огњишту; смех младе жене негде у дворишту иза собе. У свим тим стварима, и у гесту којим их је изнео и саставио, изгледа ми да чујем песму снажног духа који не познаје запрека околности и који је у спокојству са самим собом.

Пренесен сам у прошлост, у оно давно време, у онај јесенски дан у Јерусалиму пре десет година - када ми је један други сиромашни старац говорио о преданости Богу, који једини може да учини да човек буде у миру с Њим и тако у миру са својом властитом судбином.

Те јесени живео сам у кући свог ујака Дориана управо у Старом граду Јерусалима. Киша је падала готово сваки дан и, како нисам могао много да излазим, често сам седео на прозору који је гледао на пространо двориште иза куће. То двориште је припадало неком старом Арапу којег су звали ходочасника зато што је ходочастио Меку;

изнајмљивао је магарце за јахање и тако је двориште претворио у неку врсту каравансараја.

Сваког јутра, ускоро иза зоре, товари поврћа и воћа су доношени на камилама из околних села и на магарцима ширени у уске улице градског базара. Дању би се могла видети тешка тела камила како се одмарају на тлу; људи су се увек бучно старали око њих и магараца, уколико их пљусак кише не би натерао да потраже заклон у стајама. То су били сиромашни, одрпани људи, ти гоничи камила и магараца, али су се понашали као велика господа. Кад би седели заједно и јели пљоснате пшеничне лепињице с мало сира или неколико маслина, нисам могао а да се не дивим племенитости и лакоћи њиховог понашања а и унутрашњег спокојства; могли сте видети да имају поштовања према самима себи и свакодневним стварима свога живота. Ходочасник, храмљући около са штапом - јер је патио од упале зглобова и имао је отечена колена - био је нека врста поглавара међу њима; изгледа да су му се покоравали без поговора. Неколико пута на дан он би их сакупио на молитву и, ако не би падала сувише јака киша, они би се молили вани: сви у једном, дугачком реду, а он као њихов предводник испред њих. Били су као

војници у тачности својих покрета - сагињали би се заједно у смеру Меке, опет дизали, а затим клечали и додиривали тло својим челима. Изгледа да су следили нечујне речи свога вође, који је између падања на колена стајао босоног на својој сеџади (тепих), затворених очију, руку склопљених на прсима, безвучно мичући уснама и очевидно изгубљен у дубокој заокупљености: могли сте видети да се моли из дубине своје душе.

Некако ми је сметало да видим тако стварну молитву комбиновану с готово механичким покретима тела, па једнога дана упитах ходочасника, који је нешто разумео енглески:

„Да ли ви заиста верујете да Бог од вас очекује да Му исказујете своје поштовање поновљеним прегипањем, клечањем и падањем ничице на земљу? Зар не би било боље само гледати у себе и молити Му се у тишини свога срца? Чему сви ови покрети вашег тела?"

Чим сам изговорио ове речи, осетио сам кајање, јер нисам имао намеру да повредим старчеве верске осећаје. Али ходчасник није изгледао ни

најмање увређен. Он се насмеши својим безубим устима и одговори:

"Како би онда друкчије требало да робујемо Богу? Зар Он није створио обоје, и душу и тело, заједно? А пошто је то тако, зар човек не треба да се моли и својим телом, исто као и душом? Чујте, рећи ћу вам зашто се ми муслимани молимо онако како се молимо. Окрећемо се према Каби, светом Божијем храму у Меки, знајући да су лица свих муслимана, где год да су, окренута према њој у молитви и да смо као једно тело, с Њим као средиштем наших мисли. Најпре стојимо и рецитујемо из светог Кур'ана, сећајући се да су то Његове речи, које је упутио човеку да буде честит и постојан у животу. Затим кажемо „Бог је Највећи“, подсећајући сами себе да нико не заслужује да му се клања осим Он; повијамо се дубоко јер Га слаavimo изнад свега и величамо Његову милост и моћ. Затим падамо ничице на земљу зато што осећамо да смо само прашина: ништа испред Њега, и да је Он наш Створитељ и Хранитељ. Затим дижемо лица са тла и остајемо седећи, молећи да нам Он опрости наше грехе и обдари нас Својом милошћу, води нас правим путем и пружа нам здравље и потпору. Затим опет падамо ничице на тле

и додирујемо прашину својим челом испред моћи и славе Јединог. Након тога, остајемо седећи и молимо да Он благослови посланика Мухамеда који нам је донео Његову поруку, управо као што је благословио и посланике пре њега; и да благослови исто тако и нас и све оне који следе праву упуту; молимо Га да нам да добро на овом свету и добро на свету који следи. На крају окрећемо главу десно и лево, изговарајући „Нека вам Бог подари мир и благослов“ - и тако поздрављамо све који су праведни где год они били.

Управо тако се молио и наш Посланик и поучавао је своје следбенике да се тако моле за сва времена, како би се радо предали Богу - што управо значи ислам - и тако били у миру с Њим и са својом властитом судбином."

Старац, наравно, није употребио управо те речи, али то је било њихово значење и тако их се ја сећам. Годинама касније схватио сам да ми је ходочасник овим једноставним објашњењем отворио прва врата ка исламу; али чак и тада, много пре било какве помисли да би ислам могао постати моја властита вера, почео сам осећати несвесну скрушеност кад год бих видео, а што је често било,

човека како стоји босоног на својој сецади, или на простирци, или на голој земљи, с рукама склопљеним на прстима, погнуте главе, потпуно утонутог у самог себе, заборављајући шта се око њета дешава, било да је то у џамији или на плочнику прометне улице: човек у миру са самим собом.

„Арапска кмена кућа" о којој је писао Дориан била је заиста пријатна. Стајала је на крају Старог града близу Јафанске капије. Њене простране собе, с високим строповима, као да су биле засићене успоменама племићког живота који је прошао кроз њих у ранијим генерацијама, а зидови су одјекивали живом садашњошћу што извире из суседног базара - призори, звукови и мириси који не личе ни на шта што сам дотад искусио.

С терасе на крову могао сам да видим оштро оцртано подручје Старог града с његовом мрежом неправилних улица и пролаза исечених у камену. На другом крају, наизглед близу у свом моћном пространству, било је место Соломоновог храма. Џамија Ел-Акса - најсветија после оних у Меки и Медини - стајала је на његовом најдаљем крају, а Купола на Стени у самом центру. Иза тога, зидови

Старог града падали су према долини Кидрон; тамо даље долина се благо окруживала голим брежуљцима чије су падине прошаране маслинама. Према истоку било је нешто плодније и тамо сте могли видети вртове који се косо спуштају према путу, тамонзелени, ограђени зидовима: Вртови Гетсемане. Усред њих блистале су међу муслиманима и чемпресима златне куполе Руске цркве.

Као узаврели пенушави напитака из алкемичарове реторте, светла а ипак пуна хиљада неодредивих боја, ван домашаја речи, чак и ван дохвата мисли: таквом сте са Маслиновог брда могли да видите долину Јордана и Мртво море. Валовити брежуљци, једни иза других оцртани, као дашак, на млечном зраку, с тамноплавом траком Јордана и облином Мртвог мора у даљини - а још даље иза тога, један други свет сам за себе, тамни брегови Моаба: пејзаж такве несхватљиве, разнолике лепоте да вам срце задрхти од узбуђења.

Јерусалим је био потпуно нови свет за мене. Било је историјских успомена које су извирале на сваком кораку древног града: улице које су чуле Исајине проповеди, калдрма којом је ходао Христ,

зидови који су били стари још онда кад се од њих одбијала јака тешких корака римских легионара, сводови над капијама које носе натписе из Салахудиновог доба. Било је ту дубоко плаветнило небеса, које није морало бити страна неке ко је познавао друге медитеранске земље; али мени, који сам одрастао у далеко непријатељској клими, ово плаветнило било је као позив и као обећање. Куће и улице као да су биле покривене нежном, титравом глеђи; људи су били пуни спонтаних кретњи и величанствених гестова. Људи - то јест Арапи, јер управо су се они од самог почетка наметнули мојој свести као народ те земље, народ који је израстао из њеног тла и њене историје и био једно с околним зраком. Њихова ношња била је раскошних боја и библијских набора, а сваки од њих, феллах или бедуин (јер могли сте често видети бедуине који су дошли у град да купе или продају неку робу), носио ју је на сасвим својствен начин, макар и мало различит од других, као да је био пронашао личну моду, следећи ненадну побуду тренутка.

Испред Дорианове куће, на удаљености од можда тридесетак метара, уздизале су се стрме, трошне зидине Давидовог дворца, који је био део

бедема Старог града - типичне средњовековне арапске тврђаве, вероватно подигнуте на Херодијанским темељима, с витком осматрачницом налик на мунару. (Иако он нема непосредне везе са краљем Давидом, Јевреји су га увек звали према њему зато што је овде на брду Гон, како кажу, стајала краљева палата). На страни Старог града био је ниски, широки торањ у којем је била капија, а камени мост је у луку премоштавао стари јарак према капији. Тај лучни мост био је очигледно уобичајено место састанка бедуина кад би долазили у град. Једног дана приметих неког високог бедуина како тамо стоји непокретно, као силуета према сребрено сивом небу, фигура из неке старе легенде. Његово лице, оштрих јагодица, уоквирено кратком, црвено смеђом брадом, имало је израз дубоке озбиљности; био је сетан, као да је нешто очекивао а ипак није изгледао као онај који очекује. Његов широки, смеђебели пругасти огртач био је изношен и одрпан - и дође ми необична мисао, не знам зашто, да је он био отрцан у току многих месеци опасности и бега. Је ли он, можда, био један од оне шачице ратника који су пратили младог Давида у његовом бегу од мрачне љубоморе Саула, његова краља? Можда је Давид управо сад уснуо, кријући се негде у некој пећини јудејских брегова, а

овај човек овде, овај верни и храбри пријатељ, потајно је био дошао с пратиоцем у краљевски град да извиди како је Саул расположен према њиховом вођи и да ли му је сигурно да се врати. И сада, овај Давидов пријатељ је овде чекао свога друга, пун мрачних слутњи: није било добрих вести које би однео Давиду...

Изненада се бедуин покрену, поче ходати низ косину а моје маштање се прекиде. Тада се изненада сетих: овај човек је Арап, док су они други, они ликови из Библије - били Јевреји! Али моје чуђење било је само кратког трајања; јер одмах схватих, с оном јасноћом која понекад блесне у нама као муња и осветли свет тек толико колико траје откуцај срца, да су Давид и Давидово доба, као и Аврам и Аврамово доба, ближи свом арапском корену - а тако исто и данашњи бедуини - него данашњи Јевреји који тврде да су њихови потомци.

Често сам седео на каменој обали Јафанске капије и посматрао мноштво људи како улазе у Стари град или излазе из њега. Овде су се очешавали једни о друге, гурали једни друге, Арапи и Јевреји, све могуће варијанте и једних и других, било је кошчатих

земљорадника с њиховим белим или смеђим покривачима за главу или наранџастим турбанима. Било је бедуина с оштрим, јасно обликованим и, готово без изузетка, мршавим лицима, који су носили своје огртаче на чудно самоуверен начин, често с рукама на куковима а размакнутих лактова, као да прихватају као готову чињеницу да ће им се свако склонити с пута. Било је сељанки у црним или плавим цицаним хаљинама с белим везом преко прса, често носећи корпе на глави и крећући се гипком, неусиљеном љупкошћу. Гледано отпозади, многа жена од шездесет могла би се сматрати младом девојком. Њихове очи изгледало је да исто тако остају бистре и нетакнуте годинама - осим ако се десило да су нападнуте трахомом, том опаком „египатском“ очном болешћу, која је несрећа свих земаља источно од Медитерана.

Било је и Јевреја: домаћих Јевреја, који носе тарбуш и широки, пространи огртач, у лицу веома сличних Арапима; Јевреја из Пољске и Русије, који као да су са собом носили тако много сићушности и ускости свог прошлог живота у Европи да је било изненађујуће помислити да они тврде о себи да су исте лозе као и поносни Јевреји из Марока или

Туниса у својим белим бурнусима. Али, иако су европски Јевреји били тако очигледно у дисхармонији са сликом која их је окруживала, управо су они одређивали тон јеврејског живота и политике и тако изгледа били одговорни за готово видљиво трперење између Јевреја и Арапа.

Шта је просечан Европљанин знао о Арапима тих дана? Практично ништа. Када је дошао на Блиски исток, донео је са собом неке романтичне и погрешне појмове. Ако је био добронамеран и интелектуално поштен, морао је признати да уопште није имао појма о Арапима. Ни ја, пре доласка у Палестину, нисам никада мислио о њој као арапској земљи. Неодређено сам, наравно, знао да тамо живи „нешто“ Арапа, али сам их замишљао само као номаде у пустињским шаторима и становнике идиличних оаза. Пошто су већину онога што сам раније био прочитао о Палестини написали ционисти - који су наравно водили рачуна о својим властитим проблемима - ја нисам схватао да су и градови пуни Арапа - да је, у ствари, 1922. год. живело у Палестини готово пет Арапа на сваког Јевреја и да је то, зато, арапска земља далеко више него јеврејска.

Кад сам то рекао госп. Усишкину, председнику Ционистичког комитета, с којим сам се срео у то доба, имао сам утисак да ционисти нису склони да узимају у разматрање чињеницу арапске већине; нити је изгледало да придаје икакву стварну важност арапској опозицији ционизму. Одговор госп. Усишкина показао је само презир према Арапима:

„Нема стварног арапског покрета против нас овде; то јест, никаквог покрета укоренеог у народу. Све што ви сматрате као опозицију, у ствари је само вика неколико незадовољних агитатора. То ће се сломити у себи за неколико месеци или највише неколико година.”

Овај аргумент био је далеко од тога да ме задовољи. Од самог почетка имао сам осећај да је читава идеја јеврејског насељавања у Палестини неприродна, а, што је још горе, она прети да се пренесу све компликације и нерешиви проблеми европског живота у земљу која је могла бити срећнија без њих. Јевреји у њу стварно нису долазили као што се враћа у своју домовину; они су више били закупљени тиме да од ње направе домовину замишљену према европским узорима и с европским циљевима.

Укратко, они су били странци унутар капија. Тако нисам видео ништа погрешно у арапском одлучном отпору идеји јеврејске домовине у њиховој средини; напротив, одмах сам схватио да су управо Арапи били преварени и с правом се бранили од такве преваре.

У Балфоуровој декларацији из 1917. год., која је обећавала јеврејима „националну домовину“ у Палестини, видео сам окрутан политички маневар смишљен да подстакне стари принцип, заједнички свим колонијалним силама: „завади па владај“. У случају Палестине овај принцип био је најочитији када су 1916. Британци били обећали тадашњем владару Меке, Шерифу Хусеину, као цену за његову помоћ против Турака, независну арапску државу која је требало да обухвати све земље између Средоземног мора и Персијског залива. Они не само да су прекршили своје обећање само годину касније, закључујући с Француском тајни Сукес-Пикот споразум (којим је утврђен француски доминион у Сирији и Либану), већ су исто тако, прећудно, искључили Палестину из обавеза које су били преузели у погледу Арапа.

Иако сам и сам јеврејског порекла, од почетка сам се оштро противио ционизму. Поред мојих личних симпатија према Арапима, сматрао сам неморалним да досељеници, уз помоћ стране велике силе, долазе са стране с очитом намером да постигну већину у земљи и тако извласте народ коме је та земља припадала од памтивека. Према томе, био сам склон да станем на страну Арапа кад год је дошло до расправе о јеврејско-арапском питању - што се, наравно, дешавало врло често. Ово моје држање било је несхватљиво готово свим јеврејима с којима сам долазио у додир у току оних месеци.

Нису могли разумети шта сам видео у Арапима који су, по њиховом мишљењу, само маса заосталог народа на који су они гледали с осећајем не много различитим од оног који имају европски досељеници у централној Африци. Нису били ни најмање заинтересовани за оно што Арапи мисле; готово нико од њих није се потрудио да научи арапски; сваки је прихватио без икаква испитивања начело да је Палестина законито наслеђе јевреја.

Још увек се сећам кратке расправе коју сам због овог имао с др. Чаимом Веизманом, стварним вођом ционистичког покрета. Био је дошао у једну од својих периодичних посета Палестини (његово стално

боравиште био је, мислим, Лондон), а срео сам га у кући једног пријатеља, јевреја. Човек је морао бити импресиониран његовом неизмерном енергијом - енергијом која се чак испољава у његовим телесним покретима, у дугачким, еластичним корацима којима одмерено корача горе-доле по соби - као и снагом ума која се открива у широком челу и продорном погледу његових очију.

Говорио је о новчаним потешкоћама које муче сан о јеврејској националној домовини и о недовољном одзиву за овај сан међу људима у иностранству; имао сам узнемирујући утисак да је чак и он, као и већина других циониста, склон да пребаци моралну одговорност за све што се дешава у Палестини на "спољни свет". То ме натерало да прекинем смерну тишину у којој су га сви присутни слушали и да упитам:

„А шта је с Арапима?"

Мора да сам поступио нетактично, уносећи тако нескладну ноту у разговор, јер се др. Веизман полако окрену према мени, спусти чашу коју је држао у руци и понови моје питање:

„Шта је с Арапима...?"

„Па како се икако можете надати да од Палестине направите своју домовину упркос оштром

противљењу Арапа, који су, ипак, већина у овој земљи?"

Ционистички вођа слеже раменима и одговори сухо: „Очекујемо да неће бити у већини након неколико година“.

„Можда је то тако. Ви се бавите тим питањима годинама и морате познавати стање боље него ја. Али, сасвим независно од политичких тешкоћа које арапска опозиција може или не мора представљати на вашем путу - зар вас никада не узнемирава морални аспект тога питања? Зар не мислите да је непоштено с ваше стране прогнати народ који је одувек живео у овој земљи?"

„Па то је наша земља“, одговори др. Веизман, подижући обрве. „Ми само узимамо назад оно чега смо били неправедно лишени.“

„Али, ви сте ван Палестине скоро две хиљаде година! Пре тога владали сте овом земљом, и то једва икада читавом, мање од пет стотина година. Зар не мислите да би Арапи могли, с једнаким оправдањем, тражити за себе Шпанију - јер, коначно, они су владали у Шпанији скоро седам стотина година и потпуно је изгубили тек пре пет стотина година?"

Др. Веизман је постао видљиво нестрпљив: „Бесмислица. Арапи су само покорили Шпанију; она

никада није била њихова стварна домовина, па је коначно било и право да буду протерани из Шпаније." „Опростите", узвратих, „али изгледа ми да је ту у питању историјска омашка. Уосталом, јевреји су исто тако дошли у Палестину као освајачи. Дуго времена пре њих било је много других семитских и несемитских племена настањених овде - Аморита, Едомита, Филистина, Моабита, Хитила. Та племена живела су овде чак и у доба краљевства Израела и Јуде. Они су наставили да живе ту након што су Римљани протерали наше претке. Они живе ту и данас. Арапи, који су се настанили у Сирији и Палестини након њиховог освајања у седмом веку, били су увек само мала мањина становништва; остатак онога што данас називамо палестинским и сиријским „Арапима" су у ствари само арабизирани аутохтони становници земље. Неки од њих су постали муслимани током векова, други су остали хришћани. Муслимани су се наравно женили са својим истоверницима из Арабије. Али зар можете негирати да је већина народа у Палестини, који говори арапски, без обзира да ли су муслимани или хришћани, директни потомци изворних становника, изворних у смислу да су живели у овој земљи пре доласка Јевреја у њу?"

Др. Веизман се уљудно насмеши на мој испад и скрену разговор на другу тему.

Нисам био задовољан исходом свога посредовања. Наравно, нисам очекивао да било ко од присутних - а најмање сам др. Веизман - пристане уз моје уверење да је ционистичка идеја јако рањива с моралног гледишта; али сам се надао да ће моја одбрана арапске ствари барем изазвати неку врсту неугодности код ционистичких вођа - неугодности која би могла довести до мало више размишљања и на тај начин, можда, до веће спремности да се призна постојање могућег моралног права у супротстављању Арапа... Није било ништа од овога. Уместо тога, нашао сам се пред безизражајним зидом исколаних очију: оштро осуђивање моје дрскости, да сам се усудио да посумњам у неоспорно право јевреја на земљу њихових предака...

Како је било могуће, питао сам се, да људи надарени таквом стваралачком интелигенцијом као што су јевреји мисле о ционистичко-арапском сукобу само с јеврејског гледишта? Зар нису схватили да проблем јевреја у Палестини може на концу бити решен само пријатељском сарадњом с Арапима? Јесу ли били тако безнадно слепи према болној будућности коју њихова политика мора донети -

према борбама, горчини и мржњи којој ће јевреско острво, чак ако привремено буде и успешно, остати заувек изложено усред непријатељског арапског мора?

И тако је чудно, помислих, да је нација која је трпела тако много неправди у току своје дуге и несретне дијаспоре сада спремна, да у ускогрудној тежњи ка свом властитом циљу, нанесе тешку неправду другој нацији - а уз то нацији која је недужна у свим прошлим јеврејским страдањима. Таква појава, знао сам, није била непозната историји; али то је, ипак, изазвало у мени тугу видећи да се то дешава пред мојим очима.

У то доба моје удубљивање у политичку сцену у Палестини било је основано не само на мојој симпатији према Арапима и мојој забринутости око ционистичког експеримента, него исто тако и мојим новинарским занимањем: био сам постао специјални дописник листа Франкфуртер Зеитунг, тада једног од најстаријих листова у Европи. До ове везе дошло је готово случајно.

Једне вечери, док сам сређивао старе папире у једном од својих ковчега, нађох новинарску исказницу која ми је била издата у Берлину пре

годину дана као представнику Унитед Телеграфх. Управо сам хтео да је поцепам, кад Дориан зграби моју руку и у шали узвикну:

„Не! Ако покажеш ту исказницу у канцеларији Високог комесара, неколико дана касније примићеш позив на ручак у Управној згради... Новинари су врло пожељни у овој земљи.“

Иако сам подерао бескорисну исказницу, Дорианова шала имала је одјека у мом духу. Нисам, наравно, био заинтересован за позив на ручак у Управној згради - али зашто не бих искористио ретку прилику што сам на Блиском истоку у време кад тако мало новинара из централне Европе може тамо путовати? Зашто не бих поново почео свој новинарски рад - али не код Унитед Телеграфх-а него код неког од великих дневних листова? И, као што сам већ имао обичај да изненада доносим важне одлуке, сада одлучих да уђем у право новинарство.

И поред мога једногодишњег рада код Унитед Телеграфх-а, нисам имао непосредне везе ни с једним важним листом, а како никад нисам ништа објавио под својим именом, оно је било потпуно непознато дневној штампи. Ово ме, међутим, није обесхрабрило. Написао сам чланак о неким мојим дојмовима из Палестине и послао његове копије на

адресе десет немачких листова с предлогом да напишем низ чланака о Блиском истоку.

Ово је било последњих месеци 1922. године - у време катастрофалне инфлације у Немачкој. Немачка штампа се тешко борила да преживи и само неколико листова могло је платити стране дописнике у чврстој валути. Тако није било нимало изненађујуће да су један за другим од оних десет листова, којима сам био послао узорак чланка, одговарали мање или више уљудним фразама негативно. Само један од њих прихватио је мој предлог и, очигледно импресиониран оним што сам написао, именовано ме за свог специјалног путујућег дописника на Блиском истоку, прилажући уз то и уговор за књигу коју треба да напишем по свом повратку. Тај једини лист био је Франкфуртер Зеитунг. Готово да нисам могао да се снађем кад сам видео да сам не само успео да успоставим везу с једним листом - и то каквим листом! - Него да сам већ првим ударцем постигао статус на којем би ми позавидели многи стари новинар.

Била је, наравно, у томе једна закачка. Ради инфлације Франкфуртер Зеитунг ме није могао плаћати у чврстој валути. Хонорари које су ми уз извињење нудили били су у немачким маркама; а ја

сам знао исто тако добро као и они да ће то једва бити довољно да платим марку на ковертама коју ће да садрже моји чланци. Али, бити специјални дописник Франкфуртер Зеитунга била је част која је превагнула привремени хендикеп да за то нисам плаћен. Почео сам да пишем чланке о Палестини, надајући се да ће ми пре или касније неки срећни обрат судбине омогућити да путујем свуда по Блиском истоку.

Сада сам имао много пријатеља у Палестини, и јевреја и Арапа. Ционисти су ме, истина, гледали с неком врстом збуњене сумње ради симпатија према Арапима које су биле тако очигледне у мојим написима Франкфуртер Зеитунгу. Очигледно нису могли одлучити да су ме Арапи „купили“ (јер у ционистичкој Палестини људи су се већ били навикли да готово све што се дешава објашњавају новцем) или сам једноставно хировити интелектуалац заљубљен у егзотику. Али, нису сви Јевреји који су живели у Палестини у то време били ционисти. Неки од њих су били дошли тамо, не у жељи за политичким циљем него из религиозне чежње за Светом земљом и њеним библијским асоцијацијама.

Овој групи припадао је и мој холандски пријатељ Јакоб де Хан, низак, здепаст човек

четрдесетих година, плаве браде, који је раније предавао право на једном од водећих универзитета у Холандији а сада био специјални дописник амстердамског Ханделсбада и лондонског Даилу Ехпреса. Човек дубоког религиозног уверења - „ортодоксан“ као било који јевреј из Источне Европе - он није одобравао идеју ционизма јер је веровао да повратак његовог народа у Обећану земљу треба да чека долазак Месије. „Ми јевреји“, говорио ми је у више прилика, „протерани смо из Свете земље и разасути по свету зато што нисмо извршили задатак који нам је Бог био поверио. Он нас је био изабрао да проповедамо Његову реч, али смо ми у својој тврдоглавој охолости почели да верујемо да нас је Он учинио својим „изабраним народом“ ради нас самих - и тако смо Га издали. Сада нам остаје само да се кајемо и чистимо наша срца; а кад опет постанемо достојни Његове Поруке, Он ће нам послати Месију да води Његове слуге у Обећану земљу... ”

„Али зар та месијанска идеја није основа и за ционистички покрет?“ Упитах га. „Ви знате да се с тим не слажем, али зар није природна жеља сваког народа да има своју властиту, националну домовину?“

Др. Де Хан ме погледа подругљиво: „Зар мислите да је историја само низ догађаја? Ја не. Није

то било без сврхе кад је Бог учинио да изгубимо нашу земљу и кад нас је растурио; али ционисти то неће да признају сами себи. Они трпе од истог духовног слепила које је довело до нашег пада. Две хиљаде година јеврејског изгнанства и несреће нису их научиле ничему. Уместо да покушају да схвате најскривеније узроке наше несреће, они сада покушавају да то, такорећи, заобиђу изградњом „националне домовине“ на темељима које им пружа политика западне силе, а у процесу изградње националне домовине они врше злочин лишавања другог народа његове домовине."

Политички погледи Јакоба де Хана природно су га учинили врло непопуларним међу ционистима (у ствари, ускоро након што сам напустио Палестину, био сам запрепашћен кад сам сазнао да су га терористи једне ноћи устрелили). Кад сам га упознао, његово дружење било је ограничено на врло мали број јевреја који су мислили као и он, неколико Европљана и Арапа. Изгледало је да је према Арапима осећао велику наклоност, а они, са своје стране, високо су га ценили и често су га позивали у своје домове. У ствари, у то доба они још нису имали општих предрасуда према јеврејима као таквим. Тек након Балфоурове декларације - то јест, након векова

добросуседских односа и свести о расном сродству - Арапи су почели да гледају на јевреје као на политичке непријатеље. Чак и у измењеним околностима оних раних двадесетих година, они су још увек јасно разликовали ционисте и Јевреје који су им пријатељи као др. Хан.

Ти судбоносни месеци мога првог боравка међу Арапима покренули су читав низ утисака и размишљања; неке нејасне наде личне природе пробијале су се до моје свести.

Суочио сам се са животним смислом који ми је био сасвим нов. Топао, људски дах као да је струјао из крви ових људи у њихове мисли и кретње, без иједног од оних болних расцепа духа, оних фантома страха, грамзивости и препрека које су учиниле европски живот тако ружним и с тако мало наде. Код Арапа сам почео налазити нешто што сам увек несвесно тражио: емоционалну лакоћу прилаза свим животним питањима - врховни здрави смисао осећаја, ако бисмо то тако могли назвати.

Временом ми је постало ванредно важно да схватим дух овог муслиманског народа; не зато што ме привлачила њихова религија (јер сам у то доба знао врло мало о њој!) него зато што сам код њих

открио онај органски склад разума и осећаја који смо ми Европљани изгубили. Не би ли, можда, било могуће бољим разумевањем живота Арапа открити скривену везу између нашег западњачког трпљења - нагризајућег недостатка унутрашње целовитости - и његових корена? Можда пронаћи шта је било оно што је нас западњаке удаљило од свечане животне слободе коју, изгледало је, имају Арапи, чак и у свом друштвеном и политичком пропадању, а коју смо и ми раније морали имати? Или, како смо иначе могли дати велике уметности наше прошлости, готске катедрале средњег века, раскошну радост ренесансе, Рембрантов чиароскуро, Бахове фуге и ведре Моцартове снове, понос пауновог репа у уметности наших сељака и Бетовенову грмљавину, чезнутљиви успон према магловитим, једва схватљивим врхунцима на којима би се могло рећи „ја и моја судбина смо једно..."

Пошто нисмо свесни њихове праве природе, више нисмо могли исправно користити наше духовне моћи; никада више неће се између нас уздићи један Бетовен или један Рембрант. Уместо тога, сада смо знали само оно очајничко тражење „нових облика изражавања“ у уметности, социологији, политици и ону огорчену борбу између супарничких парола и

ситничаво заснованих принципа; све наше машине и небодери не могу nam ништа помоћи да поновно успоставимо celovitost наших душа... Па ипак, да ли је та изгубљена духовна слава европске прошлости стварно заувек изгубљена? Није ли било могуће поновно освојити нешто од ње проналажењем одговора шта се с нама десило?

Оно што је у почетку било једва нешто више од наклоности за политичке циљеве Арапа, за вањски изглед арапског живота и емоционалну сигурност коју сам запазио код њих, неприметно се мењало у нешто што је личело на лично трагање. Све више сам постојао свестан неодољиве жеље да сазнам шта је то што лежи у корену ове емоционалне сигурности и што чини арапски живот тако различитим од европског; а та жеља као да је била тајанствено везана за моје властите, најинтимније проблеме. Почео сам тражити прилику која би ми дала бољи увид у карактер Арапа, у идеје које су их обликовале и учиниле их духовно тако различитим од Европљана. Почео сам интензивно да читам о њиховој историји, култури и религији. У ревности коју сам осетио за откривањем шта је то што покреће њихова срца, испуњава њихове душе и даје им смер, као да сам осетио ревност да откријем скривене силе које

покрећу мене самог, испуњавају ме и обећавају да ће ми дати смер...

ГЛАСОВИ

Јашемо, а Зејд пева. Пешчане дине су сада ниже и ређе. Овде - онде песак уступа место појасевима шљунка и ломљивог базалта, а испред нас, далеко према југу, дижу се сеновити обриси брежуљкастих ланаца: брда Џебел Шамар.

Стихови Зејдове песме продиру магловито у моју сањивост, али баш тако да ми речи измичу, као да добијају шири, дубљи значај сасвим неvezано за њихово спољње значење.

То је једна од оних песама јахача камила коју тако често чујете у Арабији - једнолична песма коју људи певају да би своје животиње одржали у правилном, брзом кораку а да сами не би заспали - пев пустињских људи навиклих на пространства која не познају ни границе ни одјека: увек у дур лествици на једном тонском нивоу, слободан и помало хрпав, долазећи дубоко из грла, нежно нестајући у сувом

ваздуху; дах пустиње ухваћен у људском гласу. Нико ко је путовао кроз пустињске земље неће никада заборавити овај глас. Он је увек исти где је земља пуста, ваздух врео и широко отворен, а живот тврд.

Ми јашемо, а Зејд пева како је, мора бити, певао његов отац пре њега и сви други људи из његовог племена и многих других племена хиљадама година; јер требало је хиљаде година да се обликују ове интензивне, монотоне мелодије и да им се да њихов коначан облик. Супротно од полифоне западне музике, која готово увек тежи да изрази индивидуална осећања, ове арапске мелодије, са својим вечно понављаним тонским следом, изгледају само као тонски симбол за емоционално сазнање заједничко многим људима - замишљене не да изазову расположење него да вас подсети на ваша властита духовна искуства. Оне су рођене врло давно из пустињске атмосфере, ритмова ветра и номадског живота, осећања широких пространа, размишљања о вечној садашњости; и као што основне ствари људског живота увек остају исте, ове мелодије су трајне и непроменљиве.

Такве мелодије су тешко замисливе на Западу, где је полифонија вид не само музике него и човекових осећаја и жеља. Хладна клима, текуће воде,

след четири годишња доба; ови елементи дају животу тако разнолико значење и тако много смерова да западни човек мора да има више тежњи и, према томе, јаку потребу да нешто ради само да би то урадио. Он мора увек стварати, градити и свладавати да би се увек изнова потврђивао у замршености својих животних облика; ова стално променљива сложеност одражава се и у његовој музици. Из милозвучног западног певања, гласом који долази из прса и увек у више нивоа, говори она „фаустовска“ природа која чини да западни човек много сања, много жели, тежи за свим с вољом да покори - али можда и да изгуби много, и изгуби болно. Јер, свет западњака је свет историје; вечно настајање, дешавање, нестајање. Недостаје му спокојство мировања; време је непријатељ, којег увек треба гледати са сумњом, и никада не носи звук вечности...

Арапа из пустиње и степе, с друге стране, његов пејзаж не наводи на снове: он је оштар као дан и не познаје никакав сутон осећаја. Спољно и унутрашње, Ја и Свет нису му супротне и међусобно супротстављене целовитости, него само различити облици непроменљиве садашњости; његовим животом не владају тајни страхови, а кад год нешто ради, он то чини из спољне нужде а не зато што жеља

за унутрашњом сигурношћу захтева акцију. Као резултат, он није напредовао у материјалним достигнућима тако брзо као западњак - али је сачувао своју душу целовитом.

Колико дуго ће, упитах се са готово физичким трзајем, Зејд и Зејдов народ бити у стању да задржи своју душу јединственом у сусрету с опасношћу која се тако подмукло, тако бездушно надвија над њима? Живимо у времену у којем Исток не може више да остане пасиван у сусрету са надирућим Западом. Хиљаде сила - политичких, друштвених и економских - куцају на врата муслиманског света. Хоће ли овај свет подлећи притиску западног двадесетог века и у том процесу изгубити не само своје властите традиционалне облике него и своје духовно корење?

У току година које сам провео на Средњем истоку - као добронамеран странац од 1922. до 1926. а све отада као муслиман са циљевима и надама исламског света - био сам сведок сталног европског притиска на муслимански културни живот и политичку независност; а кад би год муслимански народи покушали да се бране од овог притиска, европско јавно мишљење би без изузетка означило

њихов отпор, с изгледом повређене невиности, као „ксенофобију“.

Европа је дуго била навикнута да на овако груб начин „упропаштава“ све што се дешава на Средњем истоку и да гледа његову текућу историју само са становишта западних „интересних сфера“. Док је свуда на Западу (ван Британије) јавно мишљење показивало много разумевања према ирској борби за независност или (ван Русије и Немачке) за пољски сан о националном ускрснућу, никакво разумевање није никада показано према сличним тежњама међу муслиманима. Главни аргумент Запада је увек политички раздор и економска заосталост Средњег истока, а сваку активну западну интервенцију њени аутори лицемерно описују као да има циљ не само заштиту „леgitимних“ западних интереса него исто тако и осигурање напретка за саме домаће народе.

Заборављајући да свака непосредна, чак и добронамерна, интервенција споља може само да омета развој нације, западњаци који проучавају стање на Средњем истоку увек су спремни да игноришу такво полагање права. Они виде само нове железничке пруге које изграђују колонијалне силе, а не разарање друштвеног ткива земље; они броје киловат-сате нове електричне енергије, али не и

ударце националном поносу. Исти људи који никада не би прихватили „цивилизаторску мисију“ аустријске империје као ваљан изговор за њену интервенцију на Балкану, попустљиво прихватају слично оправдање у случају Британаца у Египту, Руса у централној Азији, Француза у Мароку или Италијана у Либији. Никада им није пало на памет да су многа од друштвених и економских зала од којих трпи Средњи исток непосредна последица управо тог западног „интереса“; и да, уз то, западна интервенција неизоставно тежи да овековечи и продуби већ постојеће унутрашње раздоре и тако онемогући да ти народи нађу свој властити пут.

Ово сам прво почео да схватам у Палестини 1922. год. посматрајући дволичну улогу британске администрације у односу на сукоб Арапа и циониста; то ми је постало потпуно очигледо почетком 1923, када сам након месеци путовања по Палестини дошао у Египат, који је у то време био у готово сталној побуни против британског „протекторат“. Бомбе су често бацане на јавна места која посећују британски војници, а одговори су биле разне репресивне мере - преки суд, политичка хапшења, прогонства вођа, забрана листова. Али ниједна од ових мера, колико

год строга, није могла угушити жељу народа за слободом. Кроз читаву египатску нацију као да је пролазио вал страственог жецања. Не у очајању; то је више био жецај одушевљења што су се открили корени своје властите могуће снаге.

Само богате паше, власници огромних имања, били су тих дана помирљиви према британској управи. Масае, укључујући бедне земљораднике којима је једно јутро земље изгледало као велики иметак за целу породицу, потпомагале су покрет за слободом. Једног дана би улични продавачи новина извикивали: „Све вође Вафда ухапшене по налогу војног гувернера“, али би већ следећег дана нове вође заузеле њихова места. Празнине су биле увек наново попуњаване; глад за слободом и мржња су расли. А Европа је имала за то само једну реч - „ксенофобија“.

Мој долазак у Египат оних дана био је последица моје жеље да проширим подручје свога рада за Франкфуртер Зеитунг на друге земље осим Палестине. Дорианове могућности нису му дозволиле да финансира такво путовање, али кад је видео како то јако желим, позајмио ми је мањи износ довољан за путовање возом од Јерусалема до Каира и за двонедељни боравак тамо.

У Каиру сам нашао намештену собу у некој улици, у четврти где су становали углавном арапске занатлије и ситни грчки трговци. Газдарица је била нека стара Тршћанка, висока, гојазна, незграпна, тмурна; пила је од јутра до вечери тешко грчко вино и прелазила из једног расположења у друго. Нарав јој је била нагла, страствена, а изгледало је да никада није нашла саму себе; али је била услужна према мени и чинила да се осећам добро у њеном присуству.

Након отприлике једне недеље, моја готовина је почела понестајати. Пошто нисам хтео да се тако ускоро вратим у Палестину и сигурност дома мога ујака, почео сам се огледати за неким другим средствима за опстанак.

Мој јерусалемски пријатељ др. Хан био ми је дао писмену препоруку за неког пословног човека у Каиру. Отишао сам код њега у потрази за саветом. Показало се да је он великодушан, срдачан Холанђанин с интелектуалним интересовањем које далеко прелази његову властиту област активности. Из писма Јакоба Хана сазнао је да сам дописник Франкфуртер Зеитунга; а кад сам му, на његов захтев, показао неке од својих скорашњих чланака, он подиже обрве од чуђења:

„Реците ми, колико вам је година?”

„Двадесет и две“.

„Онда ми, молим вас, реците још нешто: ко вам је помагао код ових чланака? Хан?“

Насмао сам се. „Наравно не. Писао сам их сам. Ја увек радим свој посао сам. Али зашто у то сумњате?“

Он затресе главом као да је збуњен: „Али то је чудно... Где сте стекли зрелост да пишете такве ствари? Како успевате да у половини реченице придате готово мистични значај стварима које су очигледно тако свакидашње?“

Био сам неизмерно поласкан, а моје самопоштовање је порасло у складу с тим. У току нашег разговора показало се да мој новостечени познаник нема слободног места у свом властитом послу, али да би можда био у стању да ме смести код неке египатске фирме с којом ради.

Уред где ме он послао био је у једној од старијих четврти Каира, недалеко од мог смештаја; прљава уска уличица омеђена некадашњим племићким кућама сада претвореним у уреде и јефтине станове. Мој будући послодавац, старији, ћелав Египћанин, с лицем временом сазрелог гуликоже, имао је потребу за хонорарним службеником који би водио његову француску

кореспонденцију; успео сам га уверити да ћу моћи извршити задатак и поред мог крајњег пословног неискуства. Брзо смо се нагодили. Радио бих само три сата дневно; плата би била одговарајуће ниска, али довољна да платим кирију и живим неодређено дуго на хлебу, млеку и маслинама.

Између мога стана и уреда био је каирски део града с много бордела - замршен лавиринт уличица у којем су велике и мале проститутке проводиле своје дане и ноћи. После подне, кад сам ишао на посао, уличице су биле празне и тихе. У сени неке ложе могло се видети нехајно испружено женско тело; за малим столовима испред ове или оне куће девојке су мирно пиле кафу у друштву с озбиљним брадатим људима и причале, с изгледом пуне озбиљности, о стварима за које би се рекло да су далеко ван свих узбуђења и физичког заборава.

Али увече, кад сам се враћао кући, крај је био буднији него било који други, одјекивао је нежним акордима арапских лутњи и бубњева и смехом жена. Кад бисте ишли под бљеском многобројних електричних светиљки и разнобојних фењера, на сваком кораку би вам се обавила мека рука око врата; рука би могла бити тамна или бела - али она је увек звецкала златним и сребрним ланцима и наруквицама

и увек намирисана мошусом, једноставним парфемом и топлим људским телом. Требали сте бити врло одлучни да бисте се ослободили свих ових насмејаних загрљаја и позива „ја хабиби" (ах драги) и „садатак" (твоја срећа). Требало је да се провучете између треперавих удова који су били већином пожудни и привлачни за поглед и узбуђивали вас својим изазовним облинама. Читав Египат се сударао с вама; Мароко, Алжир, као и Судан и Нубија, па Арабија, Арменија, Сирија, Иран... Људи у дугој, свиленој ношњи седели су једни до других на клупама дуж кућних зидова, пријатно узбуђени, смејући се, добацујући девојкама или тихо пушећи своје наргиле. Нису сви они били „муштерије": многи су дошли једноставно да проведу угодан сат-два у развеселавајући неконвенционалном расположењу средине... Понекад сте морали устукнути пред одрпаним дервишем из Судана, који је певао своје просјачке песме с лицем у заносу и право испруженим рукама. Облаци тамјана из кадионика што га њише улични продавач мириса запахну вам лице. Понекад чујете певање у хору и почињете схватати значење неких лепршавих арапских звукова...

Опет изнова слушате меки жубор гласова задовољства - Чулног задовољства ових девојака (јер оне су без сумње уживале) у њиховим светлоплавим, жутим, црвеним, зеленим, белим, златноблиставим хаљинама од танке свиле, тила, платна или дамаста - а њихов смех као да је скакутао малим мачјим корацима преко калдрмисаног плочника, уздижући се и спуштајући, а затим растући опет с других усана...

Како су се само могли смејати ти Египћани! Како су весело они ишли улицама Каира корачајући полетно у својим дугим, на кошуље налик галабијама, пругастим у свим дугиним бојама, безбрижно, простодушно - тако да се могло помислити да се све сиромаштво, незадовољство и политичка узнемиреност узимају озбиљно само у релативном смислу. Напрашило, експлозивно узбуђење ових људи као да је увек било спремно да, без икаквог видљивог прелаза, уступи место савршеној ведрини и чак равнодушности, као да се ништа није никада десило и да ништа није лоше. Због овога, многи Европљани су сматрали (а вероватно сматрају и сада) Арапе површним. Чак и тада, у почетку, схватио сам да је овај презир према Арапима израстао из настојања Запада да прецени узбуђења која изгледају „дубока“, а да огласи „површним“ све што је лако,

живахно, непромишљено. Арапи су, осећао сам, остали слободни од оних унутрашњих напетости и притисака тако својствених Западу. Како, онда, можемо применити наша мерила на њих? Ако су изгледали површни, то је можда зато што се њихова узбуђења без тешкоћа преливају у њихово понашање. Можда ће и они, под притиском „позападњачења“, постепено изгубити блажену непосредност свога додира са стварношћу; јер иако је тај западни утицај деловао на много начина као подстицај и оплођавајући елемент на савремену арапску мисао, он је неизбежно тежио да код Арапа изазове исте мучне проблеме који су владали духовном и друштвеном сценом Запада.

Преко пута моје куће, толико близу да сте је готово могли дотаћи, била је мала џамија с малом мунаром са које је пет пута дневно одјекивао позив за молитву. Човек с белим турбаном појавио би се на галерији, подигао би своје руке и почео: „Аллаху екбер - Бог је највећи. Сведочим да је Мухамед Божији посланик..." Како се полако окретао према четири стране света, тон његовог гласа се успињао, растао у јасну мелодију, њишући се на дубоким, грленим гласовима арапског језика, узмахујући,

напредујући и повлачећи се. Глас је био дубоки баритон, нежан и снажан, способан за велике распоне; али могло се запазити да га је занос, а не уметност чинио тако лепим.

Овај позив муџина (онај који позива на молитву) био је мотив мојих дана и вечери у Каиру - управо као што је био и у Старом граду Јерусалема и био одређен да остане у свим мојим каснијим путовањима кроз муслиманске земље. Звучао је једнако свугде, упркос свих разлика дијалекта и интонације који су могли бити очевидни у свакидашњем говору људи; јединство гласа које ме навело да схватим, оних дана у Каиру, како је дубоко унутрашње јединство свих муслимана, а како су уметне и безначајне граничне линије између њих. Они су били једно у свом начину мишљења и просуђивања шта је право а шта криво, и једно у свом схватању о томе у чему се састоји добар живот.

Изгледало ми је да сам први пут срео заједницу у којој сродство међу људима није последица случајности заједничких расних и економских интереса, него нечег далеко дубљег и далеко стабилнијег; сродство заједничког погледа које је уклонило све баријере усамљености између људима.

У лето 1923, обобаћен бољим разумевањем средњоисточног живота и политике, вратио се у Јерусалем.

Преко свог доброг пријатеља Јакоба Хана упознао сам се са Принцем Абдулахом из суседне Трансјорданије, који ме позвао да посетим његову земљу. Тамо сам први пут видео праву бедуинску земљу. Главни град, Аман, изграђен је на рушевинама Филаделфије, грчке колоније Птоломеја Филаделфуса која је у то доба била градић од једва нешто више од шест хиљада становника. Његове улице биле су пуне бедуина, правих бедуина из слободне пустиње, које се ретко видело у Палестини, слободних ратника и одгајивача камила. Дивни коњи галопирали су улицама; сваки човек је био наоружан, носећи бодеж за пашом и пушку на леђима. Воловске запреге староседилаца који су се тамо доселили након што су Руси покорили њихову домовину у деветнаестом веку, тешко су се вукле базаром, који је, иако доста мален, био пун вреве и комешања достојног много већег града.

Како није било одговарајућих зграда у граду, принц Абдулах је тада живео у кампу под шатором, на брежуљку с којег се пружа поглед на Аман. Његов шатор био је нешто већи него остали и састојао се од

неколико просторија формираних помоћу преграда од шаторског платна, крајње једноставних. У једној од њих црно медвеђе крзно представљало је постељу на поду у углу; у пријемној просторији неколико дивних камиљих седала са сребром угравираним јабучицама служило је као наслон кад би се седело на ћилиму.

Кад сам ушао са др. Риза Теуфик-бејом, принчевим главним саветником, у шатору сам затекао само слугу црнца, богато обученог у брокат, са златним бодежом за појасом. Риза Теуфик-беј је био Турчин, универзитетски професор, а био је у току три године, пре Кемала Ататурка, министар за одгој у турској влади. Принц Абдулах, рече ми он, ће се вратити за неколико минута; управо сада је већао с неким бедуинским поглаварима о последњем упаду из Неџда у јужну Трансјорданију. Они традиционални муслимани из Неџда, објасни ми др. Риза, играју у исламу улогу сличну улози пуританских реформатора у хришћанском свету, будући да се оштро противе сваком обожавању светаца и многим мистичним празноверицама које су се увукле у ислам у току векова; они су исто тако непомирљиви непријатељи шерифске породице, чији је поглавар био принчев отац, краљ Хусеин из Хидфжаза. Према мишљењу Риза Теуфик-беја, религиозни погледи

традиционалних муслимана не могу се олако одбацити; они су се, у ствари, више приближили духу Кур'ана него гледања која преовлађују у масама већине других муслиманских земаља, па би зато могли временом имати повољан утицај на културни развој ислама. Крајњи фанатизам ових људи, међутим, понешто је отежао другим муслиманима да потпуно оцене покрет традиционалних муслимана, а овај недостатак, истакао је он, могао би добро доћи „неким“, за које је могуће уједињење арапских народа страшан излаз.

Нешто касније уђе Принц - човек четрдесетих година, средњег раста, кратке плаве браде - корачајући меко у малим, црним папучама од лакиране коже, обучен у лежерну арапску ношњу од шуштаве беле свиле с готово прозирном белом вуненом абајом преко ње. Он рече: „Ехлен ве сехлен!“ – „Добро дошао!“ И то је било први пут да сам чуо овај дражесни арапски поздрав.

Било је нешто привлачно и готово очаравајуће у личности принца Абдулаха, човека видног смисла за хумор, топлине у изразу и спремности за духовитост. Није било тешко видети зашто је био тако омиљен у то време у свом народу. Иако многи Арапи нису били задовољни његовом улогом у

побуни против Турака коју је водила породица Шериф, а подстакли Британци, па су то сматрали издајом муслимана, он је ипак постигао изванредан углед својим заузимањем за ствар Арапа против ционизма; тек је требало да дође дан кад ће заокрети и изопачења у његовој политици учинити његово име омраженим у целом арапском свету.

Срчући кафу из малих шољица које нам је понудио црни слуга, разговарали смо - уз повремену помоћ др. Ризе, који је течно говорио француски - о административним тешкоћама у овој новој земљи Трансјорданији, где је свако навикнут да носи оружје и покорава се само законима свог властитог племена. „Али“, рече принц: „Арапи имају доста здравог разума; чак и бедуини сада почињу да схватају да морају да напусте старе својеволне путеве ако желе да буду слободни од стране доминације. Међуплеменска непријатељства о којима си морао тако често да чујеш сада се постепено стишавају.“

Наставио је да описује непокорна, немирна бедуинска племена која се туку међусобно под најмањим изговором. Њихова крвна непријатељства трајала су често генерацијама, а понекад, преношена с оца на сина, чак и вековима, водећи до нових пролевања крви и нових огорчености након што је

првобитни узрок био заборављен. Био је само један пут да се дође до мирног решења: ако младић из племена и породице последње жртве отме девојку из племена и породице кривца и ожени се с њом. Крв брачне ноћи - крв племена убице - симболично, и коначно, освећује крв која је била проливена у убиству. Дешавало се да се два племена готово затру крвном осветом која је трајала генерацијама исцрпљујући снагу обију страна. У таквом случају „отмицу“ је често удешавао посредник из трећег племена.

„Ја сам урадио чак боље од тога“, рече ми принц Абдулах: „Установио сам праве, комисије за крвно непријатељство, састављене од поузданих људи који путују по земљи и удешавају симболична киднаповања и женидбе између непријатељских племена. Али...” - Овде његове очи засијаше. - „Увек наглашавам члановима комисија да буду врло пажљиви у избору девица, јер не бих желео да дође до унутарњих породичних непријатељстава ради могућег разочарања младожење...”

Дечко од дванаестак година појави се из преграде, пројури кроз сумрачну шаторску собу брзим, бешумним корацима и скочи без стремена на коња што се пропињао, ван шатора, док га је слуга

придржавао спремног; био је то Талал, најстарији принчев син. У његовом витком телу, у његовом хитром скоку на коња, у његовим блиставим очима видех опет ону непосредну везу са својим властитим животом која толико издваја Арапа од свега што сам знао у Европи.

Приметивши моје нескривено дивљење његовом сину, принц рече: „Он, као и свако друго арапско дете, расте само са једном мишљу: слобода. Ми Арапи не сматрамо да смо без мане и грешака; али ми хоћемо да признамо своје грешке пред самим собом и тако научимо да их избегавамо - управо као што дрво расте растући или као што прорицањем вода налази свој прави ток. Ми не желимо да нас ка мудрости воде они који је сами немају - они који имају само моћ, топове, новац и само знају како да изгубе пријатеље које су тако лако могли задржати... ”

Нисам имао намеру да останем трајно у Палестини; опет ми је помогао Јакоб Хан. Будући да је и сам био новинар признатог угледа, имао је познанства широм Европе. Његова препорука осигурала ми је уговор са два мала листа; једним у Холандији, а другим у Швајцарској, за низ чланака који би били плаћени у холандском односно

швајцарском новцу. Како су ово били покрајински листови без великог угледа, они нису могли себи да приуште да плате велики хонорар; али за мене, чије су потребе биле једноставне, новац који сам примио од њих био је сасвим довољан да финансира моје планирано путовање по Блиском истоку.

Прво сам хтео да идем у Сирију; међутим, француска власт, тек недавно тамо успостављена усред непријатељског народа, није била вољна да изда визу Аустријанцу, „бившем непријатељу". Ово је био тежак ударац, али нисам могао ништа да урадим; тако сам одлучио да идем у Хаифу и да се тамо укрцам на брод за Истанбул, који је свакако био укључен у мој програм.

У возу од Јерусалема до Хаифе задесила ме је велика невоља; изгубио сам капут са новчаником и пасошем. Све што ми је остало било је нешто ситног сребреног новца у панталонама. О путовању у Истанбул, под таквим околностима, није могло бити ни говора без пасоша и без новца. Остало је само да се аутобусом вратим у Јерусалем; карту за превоз морао бих платити по доласку позајмљеним новцем, као и обично, од Дориана. У Јерусалему бих морао чекати недељама да добијем други пасош од аустријског конзулата у Каиру (јер га тада није било у

Палестини) и будуће мрвице новца из Холандије и Швицарске.

Тако се десило да сам се идућег јутра нашао на аутобуској станици у предграђу Хаифе. Преговори око плаћања карте били су окончани. Било је још један сат до поласка аутобуса, и да бих утרוшио време, ходао сам горе-доле дуж пута, дубоко ојађен самим собом и судбином која ме терала на тако понижавајуће повлачење. Чекање је увек лоша ствар, а помисао на повратак у Јерусалем, побеђен, с подвијеним репом, била је врло болна - тим више што је Дориан увек био сумњичав у погледу моје способности да остварим своје планове с тако оскудном сумом новца. Осим тога, сада не бих видео Сирију, а Бог сами зна да ли бих икад опет дошао у овај крај света. Наравно, било је увек могуће да касније Франкфуртер Зеитунг финансира друго путовање на Средњи исток, а да би једнога дана Французи могли уклонити забрану бившим непријатељима; али то није било сигурно а у међувремену ја не бих видео Дамаск... Зашто је, питао сам се огорчено, мени Дамаск забрањен?

А да ли је стварно био? Наравно - нема пасоша, нема пара. Али, да ли би било апсолутно неопходно имати пасош и паре... ?

Стигавши догде у својим мислима, изненада застадох. Могло би се, ако би се имало довољно храбрости и користећи се гостопримством арапских сељака, путовати пешке; можда би се могло некако прокрасти преко границе не бринући се о пасошима и визама...

Пре него сам и био сасвим свестан тога, одлука је била донесена: идем у Дамаск.

Било је довољно неколико тренутака да онима из аутобуса објасним да сам се предомислио и да ипак не идем у Јерусалем. Требало ми је још толико да се пресвучени у плаво радно одело и арапску куфију (најбољу могућу заштиту од арапског сунца); да потрпам оно најнужније у ранац и да средим да мој кофер буде по узећем испоручен Дориану. Затим кренух на своје дуго путовање у Дамаск.

Неодољиви осећај слободе који ме испуњавао није се могао разликовати од среће. Имао сам само неколико новчића у цепу. Кренуо сам на илегалан подухват који ме могао одвести у затвор. Проблем преласка границе био је преда мном у нејасној неизвесности; све сам стављао на карту своје довитљивости, али свест да сам све ставио на једну карту чинила ме срећним.

Ишао сам путем према Галилеји. После подне Есдрелонска равница лежала је десно испод мене, прошарана светлом и сеном. Прошао сам кроз Назарет и пре ноћи стигао сам у неко арапско село у сени биберовог дрвећа и чемпреса. Пред вратима прве куће седело је неколико мушкараца и жена. Застао сам, питао да ли је то Ар-Рајна и након потврдног одговора управо хтео да кренем кад ме једна жена позва: „Господине, зар се нећеш освежити?“ - И, као да погађа да сам жедан, пружи ми врч хладне воде. Кад сам се напио до миле воље, један од мушкараца - очито њен муж - упита ме:

„Желиш ли да поделиш хлеб с нама и преноћиш код нас?“

Нису ме питали ко сам, куда идем или шта радим, а преноћио сам код њих као њихов гост.

Бити гост неког Арапа - чак и школска деца чују о томе у Европи. Бити гост неког Арапа значи ући на неколико сати, на неко време, стварно и потпуно, у живот људи који желе да буду ваша браћа и сестре. Није то само племенита традиција која омогућује Арапима да буду гостољубиви на тако срдчан начин; то је њихова унутрашња слобода. Они

су тако слободни од сумњичавости према самим себи да могу лако отворити своје животе другом човеку. Није им потребна никаква лажна сигурност зидова које на Западу свако гради између самог себе и свог суседа.

Вечерали смо заједно, мушкарци и жене, седећи прекрштених ногу на простирци око огромне зделе напуњене кашом од грубо млевеног жита с млеком. Моји домаћини су откидали мале комаде од великих, као папир танких лепиња хлеба којима су вешто грабили кашу чак и не додирујући је својим прстима. Мени су дали кашику; али ја сам одбио и покушао, не без успеха, и на очито задовољство мојих пријатеља, да опонашам њихов јединствени, а ипак отмени начин јела.

Кад смо легли да спавамо - нас дванаестак у једној јединој соби - зурio сам изнад себе у дрвене греде о којима су висиле ниске сухог бибера и црних патлицана, у многобројне нише у зидовима с бронзаним и земљаним кухињским потрепштинама, у тела заспалих људи и жена и питао се да ли бих се и у свом дому икада могао осећати више код куће.

Следећих дана, као рђа смеђа јудејска брда, са својим плавкастосивим и љубичастим сенама, постепено су прешла у веселије и богатије брежуљке Галилеје. Извори и поточићи изненада су се појављивали. Вегетација је постала богатија. У групама су се појављивале маслине богатих крошњи и високи, тамни чемпреси; последњи летни цветови могли су се још увек видети на падинама брежуљака.

Понекад сам ишао, с гоничима камила и уживао у њиховој једноставној топлини; пили бисмо воду из моје чутуре, пушили заједно цигарету, затим бих продужио сам. Проводио сам ноћи у арапским кућама и јео с њима хлеб. Данима сам газио кроз врело мртвило око језера Хуле које је као метално огледало. Сребрнаста маглица, благо поруменела од последњих зрака вечерњег сунца, лебдела је поврх воде. Уз обале су живели арапски рибари у колибама изграђеним од тршчаних простирки лабаво обавијених око костура од грана. Били су врло сиромашни - али није изгледало да им треба нешто више од њихових прозрених колиба, нешто избледеле одеће на њиховим леђима, прегршти жита да направе хлеб и рибе коју сами улове; а ипак су,

изгледа, имали довољно да понуде путнику да уђе и да једе са њима.

Најсевернија тачка Палестине бите је јеврејска колонија Метула која је, како сам сазнао раније, била нека врста граничне крајине између британске Палестине и француске Сирије. На темељу споразума између двеју влада, ова и две суседне колоније требало је ускоро да буду укључене у Палестину. За време оних неколико прелазних седмица Метулу није надзирала ефикасно ни једна управа па ми се зато чинела идеално место с којег се могу провући у Сирију. Тек касније сам сазнао да пасоше од путника траже само на главним путевима. Рекли су ми да је сиријска контрола врло строга; било је практично немогуће стићи далеко а да вас не зауставе полицајци. Како је Метула званично још увек сматрана делом Сирије, сви одрасли становници имали су, као и другде у земљи, легитимацију коју издају француске власти. Мој најхитнији посао био је да прибавим такав папир за себе.

Опрезно сам се распитао и коначно ме доведоше до куће неког човека који би могао бити спреман да се одрекне своје легитимације за одређену накнаду. Био је крупан, тридесетих година и тако

описан у згужваном и запрљаном документу који је извукао из џепа на прсима; али пошто на њему није било фотографије, проблем није био нерешив.

„Колико тражиш за то?“, упитах га.

„Три фунте.“

Узео сам из џепа сав метални новац што сам имао и избројао га: било је педесет и пет пјастера, то јест нешто више од пола фунте.

„Ово је све што имам“, рекох, „а пошто морам нешто задржати за остатак путовања, не могу вам дати више од двадесет пјастера“ (што је било тачно петнаестина од онога што је он тражио).

Након неколико минута ценкања погодили смо се за тридесет и пет пјастера и документ је био мој. Састојао се од штампаног листа с две колоне - једна француска а друга арапска - где су били унесени одговарајући подаци црнилом на цртканим линијама. „Лични опис“ ме није много бринуо јер, као што је обично код таквих описа, он је био сјајно неодређен. Али, године су биле унесене: тридесет и девет - док

сам ја имао двадесет и три, а изгледао сам као да имам двадесет. Чак и врло непажљив полицајац би одмах приметио неслагање; зато је требало променити уписане године. Да је барем било уписано само на једноме месту, измена не би била тако тешка; али на несрећу било је написано и на француском и на арапском. Успркос највећој пажњи постигао сам неубедљиво кривотворење; било коме ко има очи у глави било би очито да су подаци у обе колоне измењени. Али није се имало куд. Морао сам се ослонити на своју срећу и немарност полицајца.

Рано следећег јутра мој пословни пријатељ одведе ме до кланца иза села, показа на неке стене удаљене неколико стотина метара и рече: „Тамо је Сирија“.

Прошао сам кроз кланац. Иако је било рано, било је врло вруће. Морало је бити вруће и старој Арапкињи која је седела под дрветом близу стена иза којих је била Сирија; позва ме slabим, промуклим гласом:

„Би ли дао, синко, гутљај воде старици?“

Однео сам своју свеже напуњену чутуру и дао јој. Напила се похлепно а затим ми је вратила говорећи:

„Нека те Бог благослови, нека те Он чува и води те куд ти срце жели.“

„Хвала, мајко, не желим више од тога“. Кад сам се окренуо и погледао на њу, видех како се усне старице мичу као при молитви и осетих чудно усхићење.

Дошао сам до стена! Прошао их; сад сам био у Сирији. Пространа, гола низија лежала је преда мном; далеко на хоризонту видео сам обресе дрвећа и нечега што личи на куће; мора да је то град Бенијас.

Није ми се свиђао изглед ове равнице која не пружа ни дрвеће ни жбуња иза којег би се могло скрити, а то би, тако близу границе, лако могло бити потребно. Али није било другог пута. Осећао сам се као што се некад осећамо у сну у којем треба да идемо голи низ улицу пуну света...

Било је скоро подне кад сам стигао до неког поточића који је пресецао равницу. Кад сам сео да скинем ципеле и чарапе, видех у даљини четири коњаника како иду према мени. С пушкама преко седла, изгледали су злослутно као полицајци. Били су полицајци. Није било никаквог смисла да покушам да бежим; тако сам тешио себе да ће се десити оно што мора да се деси. Ако би ме сад ухватили, вероватно бих примио само неколико удараца кундаком пушке и био спроведен назад до Метуле.

Прегазио сам поток, сео на супротну обалу и почео полако брисати ноге очекујући полицајце да приђу ближе. Они дођоше и гледали су према мени сумњичаво, јер, иако сам носио арапску одећу, било је очигледно да сам Европљанин.

„Одакле?“ - упита ме оштро један од њих на арапском.

„Из Метуле.“

„А куда?“

„У Дамаск.“

„Зашто?"

„Па, тако, путовање из забаве."

„Имаш ли какве папире?"

„Наравно..."

Извукох „своју" легитимацију, а срце ми се попе у грло. Полицајац отвори папир и погледа га - а моје срце се врати на своје место и поче поновно куцати; видео сам да држи документ наопако, очито неспособан да чита... Два или три велика службена печата очито су га задовољила јер га он с досадом сави и врати мени.

„Да, у реду је. Иди."

На тренутак осетих жељу да се с њим рукујем, али онда помислих да је боље да наши односи остану строго службени. Сва четворица окренуше коње и одјашаше, а ја наставих свој ход.

Код Бенијаса залутах. Оно што је на мојој карти било описано као „пут за возила“ показало се

као једва видљива стаза која је кривудала преко пустаре, мочварног тла и преко поточића, те коначно потпуно ишчезну код неких брежуљака прекривених шљунком. Обилазио сам око ових брежуљака неколико сати, горе-доле, док коначно, после подне, не сретох два Арапа с магарцима, који су носили грожђе и сир у Бенијас. Преостали део пута прешли смо заједно; дали су ми грожђа да једем а растали смо се кад смо стигли до првих башча пред градом. Бистри, уски, брзи поток жуборио је поред пута. Легао сам потрбушке, заронио главу до ушију у ледену воду и пио, пио...

Иако сам био врло уморан, нисам имао намеру да останем у Бенијасу, који, као први град на сиријској страни, мора да има полицијску станицу. Мој сусрет са полицајцима ме умирио у погледу обичних сиријских полицајаца јер се могло претпоставити да је већина неписмена и зато није кадра да открије мој фалсификат; али полицијска станица са својим службеником била би друга прича. Зато сам кренуо брзим кораком уским улицама и пречицама обилазећи главну трговачку улицу где би таква станица највероватније могла бити. У једном од сокака зачух звуке лутње и људски глас како пева уз

пратњу пљескања. Удубљен у то, окренух иза угла и застадох: управо насупрот мене, на удаљености од једва десет корака, била су врата с натписом „Полицијска станица“, с неколико сиријских полицајаца, међу њима официр, који су седели на столицама на поподневном сунцу и уживали у музици једног од својих другова. Било је прекасно да се повучем, јер су ме већ били видели, а официр - очито и он Сиријац - позва ме:

„Хеј, дођи овамо!“

Остало ми је само да се покорим. Кренуо сам полако, а онда ми бесну мисао. Вадећи свој фотоапарат, уљудно поздравих официра на француском и наставих, не чекајући његова питања: „Долазим из Метуле у кратку посету овом граду, али не бих се радо вратио а да не направим овде ваш и снимак вашег пријатеља, чија ме је песма тако очарала.“

Арапи воле да им се ласка, а уз то су одушевљени кад их сликате; тако је официр пристао с осмехом и тражио да му пошаљем слику (што сам касније и учинио с поздравима). Није му више ни на ум пало да тражи моја документа. Уместо тога понудио ми је шољицу слатког чаја и зажелео ми

срећан пут кад сам коначно устао да „идем назад у Метулу". Вратио сам се путем којим сам дошао, направио круг око града и продужио својим путем према Дамаску.

Тачно две недеље након што сам оставио Хаифу, стигао сам у велико село, готово град, Маџал Ашамс, настањено углавном Друзима и малобројним хришћанима. Изабрао сам кућу која се чинила прилично богата и рекох младићу који је отворио на моје куцање да бих био захвалан за преноћиште. Са уобичајеним „ехлен ве сехлен" врата се широм отворише и за неколико тренутака био сам прихваћен у мало кућанство.

Пошто сам сада био дубоко у Сирији, с неколико могућих путова који воде у Дамаск, одлучио сам да се поверим своје домаћину Друзу и да тражим његов савет. Знајући да ни један Арап не би никада издао свога госта, све сам му отворено изнео укључујући и чињеницу да путујем с лажном легитимацијом. Речено ми је да би било крајње ризично да идем главним путем зато што одавде надаље патролирају француски полицајци, који ме не

би пустили да прођем тако лако као што су то учинили Сиријци.

„Мислим да ћу послати свога сина с тобом“, рече мој домаћин показујући према младићу који ми је отворио врата, „а он ће те водити преко планина и помоћи ће ти да избегнеш путеве.“

Након вечере сели смо на отворену терасу испред куће и расправљали о путу којим да кренемо идућег јутра. На мојим коленима била је раширена немачка карта Палестине и Сирије у малом мерилу коју сам донио из Јерусалема и покушавао сам да на њој пратим пут који ми је показивао мој пријатељ Друз. Док смо тако били заокупљени картом, неки човек у униформи полицијског официра - очито Сиријац - приђе идући сеоском улицом. Појавио се тако изненада иза угла да сам једва имао времена да пресавијем карту али не и да је сакријем од његовог погледа. Изгледа да је препознао у мени странца јер, након што је прошао нашу терасу климнувши мом домаћину, окрену се код следећег угла и полако крену према нама.

„Ко сте ви?“, упита на француском, не сасвим љубазним гласом.

Понових своју уобичајену причу о томе како сам колониста из Метуле на путовању из забаве. Кад је затражио да види моју легитимацију, морао сам му је дати. Гледао је папир пажљиво, а његове усне се искривише у смешак.

„А шта је то што имате у руци?“ настави он показујући на превијену немачку карту. Рекох му да то није важно, али он је био упоран да је види, разви је вештим прстима човека вичног у руковању картама, погледа је неколико тренутака, пресави пажљиво и врати ми је с осмехом. Затим рече на лошем немачком језику:

„За време рата служио сам у Турској армији раме уз раме с Немцима“. Поздрави на војнички начин, осмехну се још једном и оде.

„Мисли да си Немац. Они му се свиђају, а мрзи Французе. Он те неће узнемиравати.“

Следећег јутра, у пратњи младог Друза, кренух на најтежи марш у свом животу. Ишли смо преко

једанаест сати, с једним јединим прекидом од око двадесет минута у подне, преко каменитих брда, кроз дубоке кланце, сувим коритима река, опет уз брда, преко шљунка; по оштром камењару, узбрдо, низбрдо, узбрдо, низбрдо, док нисам осетио да више не могу да ходам. Кад смо поподне дошли до града Ал-Катане у равници пред Дамаском, био сам потпуно изморен, ципеле су ми биле поцепане, а стопала отечена. Хтео сам ту да преноћим, али мој млади пријатељ се оштро томе успротиви; било је у близини сувише много француских полицајаца, а како је то био град а не село, не бих могао тако лако наћи преноћиште а да не привучем пажњу. Једина могућност била је да осигурам превоз у неком од аутомобила што се нуде на изнајмљивање одатле до Дамаска. Још увек сам имао својих двадесет пјастера (за време целог пута од Хаифе нисам имао потребе да потрошим ни паре); двадесет пјастера била је случајно управо цена карте за превоз до Дамаска.

У трошном уреду превозника, на главном градском тргу, обавештен сам да ћу морати да чекам око пола сата до поласка следећих кола. Растао сам се са својим пријатељским водичем, који ме загрлио као брата и одмах кренуо назад кући. Седећи, с ранцем поред себе, поред врата уреда, задремао сам под

зрацима касног поподневног сунца кад ме изненада неко пробуди grubим дрмањем рамена: сиријски полицајац. Падеше уобичајена питања а следили су и уобичајени одговори. Али, очигледно он није био сасвим задовољан па ми рече:

„Пођи са мном у полицијску станицу и објасни тамо дежурном официру.“

Био сам тако уморан да ми је било свеједно да ли ће ме открити или не.

Показало се да је „официр“ у станици крупан, здепаст наредник, који је, раскопчане блузе, седео за столом на којем је стајала скоро празна боца арака (источњачко алкохолно пиће) и прљава чаша. Био је потпуно пијан, љут и буљио је закрвављеним очима на полицајца који ме довео.

„Шта је сад?“

Полицајац је објаснио на арапском да је видео мене, странца, како седим на главном тргу, а ја сам објаснио на француском да нисам странац него поштен грађанин.

"Поштен грађанин!" врисну наредник. „Ви сте пропалица и скитница која лута тамо-овамо земљом само да би нам досађивала. Где су вам документа?"

Док сам неспретно укоченим прстима пипао да нађем своју легитимацију у џепу, он лупи песницом по столу и заурла:

„Није важно, губи се одавде!" - и док сам иза себе затварао врата, видео сам га како посеже за чашом и боцом.

Након дугог, дугог марша, какво олакшање, каква лагодност возити се - не, готово клизати - у колима од Ал-Кантаре по широком атитопуту у равницу Дамаска покривену воћњацима! На хоризонту се назирао мој циљ: бескрајно море крошњи дрвећа, с неколико блиставих купола и мунара једва видљивих према небу. У даљини, нешто надесно, стајао је усамљен голи брег, врха још осветљеног сунцем, док су меке сене већ биле допузале до његове основе.

Изнад брега, један једини облак, узак, дуг, таман; високо, далеко бледо - плаво небо; изнад

равнице црвенкастосива, златна боја, према планинама лево и десно од нас; лаган ваздух.

Затим: високи воћњаци окружени зидовима од иловаче; јахачи, таљиге, кола, војници (француски војници). Сутон је постао зелен као вода. Неки полицајац пројури на мотоциклу, са својим огромним наочарима личећи на неку рибу с пучине мора. Затим: прва кућа, Дамаск, удар буке након тишине у равници. Прва светла су се палила на прозорима и улицама. Осетио сам радост какву не памтим.

Моја радост нагло нестаде кад се кола зауставише иза полицијске станице на прилазу града.

„Шта је то?“, упитам возача поред себе.

„Ах, ништа. Сва кола која улазе морају се при доласку јавити полицији...“

Сиријски полицајац изађе из станице и упита:

„Одакле долазите?“

„Само из Ал-Кантаре“, одговори возач.

„Ах, онда можете ићи" (јер ово је очито био локални саобраћај). Возач укључи спојку с осмехом. Пођосмо, и ја још једном слободно одахнух. Али у том часу неко повика с улице: „Поклопац је отворен!" - и неколико корака иза پلیцијске станице возач заустави стара кола да се побрине о отвореном поклопцу који је висио с једне стране. Док се он тиме бавио, полицајац нам се опет лењо приближи, очито заинтересиран само возачевим механичким проблемом. Међутим, његов поглед паде на мене и ја видех, уз грчење свог целог тела, да његов поглед постаде будан. Погледа ме од главе до пете, приђе ближе и баци поглед на под где је лежао мој ранац.

„Ко си ти?" упита сумњичаво.

Ја почех: „Из Метуле...", али полицајац је затресао главом не верујући. Он затим шапну нешто возачу; могао сам разумети речи „енглески војник, дезертер." Први пута ми сину да су моје плаве војничке панталоне, моја смеђа куфија са својим златом протканим иглом и мој ранац војничког типа (што сам га купио у старетарници у Јерусалему) стварали слику врло сличну изгледу ирских полицајаца које је у то доба запошљавала влада у

Палестини; тада се присетих и споразума између француских и британских власти о узајамном изручивању бегунаца...

На свом лошем арапском језику покушах да објасним полицајцу да нисам бегунац; али он одби моје објашњење:

„Објасни ти то све инспектору.“

Тако сам био присиљен да идем у полицијску станицу а возач, промрмљавши извињење што ме не може чекати, покрену кола и нестане... Инспектор је, рекоше ми, био вани и може се сваког тренутка вратити. Морао сам чекати у некој соби у којој је била само клупа и, осим главног улаза, још других двоје врата. Изнад једних било је написано „чувар затвора“, а изнад других једноставно „затвор“. У овој врло непријатној средини чекао сам више од пола сата, сваког часа све више и више уверен да је ово крај мога путовања; јер "инспектор" је звучало много злослутније него једноставно "официр". Ако бих сад био откривен, морао бих провести неко време, можда недеље, у затвору под истрагом. Затим бих добио уобичајену казну од три месеца; након одслужења

морао бих ићи пешке - у пратњи полицајца на коњу - назад до палестинске границе, а, поврх свега, могао бих очекивати и протеривање из Палестине ради кршења пасошких прописа. Суморност у чекаоници била је ништа у поређењу с потиштеношћу у мени.

Изненада зачух звук кола. Зауставише се испред улаза у станицу. Тренутак после тога неки човек у цивилном оделу с „тарбушом“ на глави уде у собу брзим корацама, у пратњи полицајца који је узбуђен покушавао да му нешто објасни. Инспектору се очигледно јако журило.

Не знам тачно како се то десило, али претпостављам да је оно што сам урадио у том пресудном тренутку последица једног од оних ретких блесака генија који у различитим околностима - и можда код другачијих људи - доводе до догађаја који мењају историју. У једном скоку приђох инспектору, сручих на њега бујицу притужби на француском против увредљиве неспретности полицајца који је мене, невиног грађанина, сматрао за бегунца и скривио да пропустим вожњу у град. Инспектор је неколико пута покушао да ме прекине али му за то нисам дао прилике и загушио сам га бујицом речи од

којих је, претпостављам, био једва у стању да схвати једну десетину - можда само имена "Метула" и "Дамаск", које сам понављао безброј пута. Био је очигледно у невољи што је спречен да уради нешто што је било хитно; али ја му нисам допустио да говори и наставио сам, без предаха, са својом паљбом речима. Напокон он диже руке у очајању и повика: "Станите, за име Бога! Имате ли икакве папире?"

Моја рука аутоматски уде у џеп и, још увек сипајући реченицу за реченицом у непрекидном току, гурнух лажну легитимацију у његове руке. Јадник је морао имати осећај да се гуши, јер он само брзо окрену угао пресавијеног папира, виде службени печат и врати ми га:

„Добро, добро, идите, само идите!" - а ја нисам чекао да то понови.

Пре неколико месеци, у Јерусалему, срео сам неког учитеља из Дамаска који ме позвао да будем његов гост кад год дођем у Дамаск и управо сам се сада распитивао за његову кућу. Неки дечко понуди се за водича и узе ме за руку.

Дубоко вече. Стари град. Уске уличице које су истурени дократи чинили мрачнијим него што би их могла учинити и сама ноћ. Овде - онде могао сам видети у жутом светлу петролејки продавницу воћа с брдом лубеница и корпама грожђа. Људи као сенке. Понекад, иза решеткастих прозора, висок женски глас. А онда дечко рече: „Овде“. Покуцах на врата. Неко изнутра одговори и ја подигох засун и удђох у поплочано двориште. У тами сам могао разабрати дрвеће грејфрута повијено под тешким зеленим плодовима и камени базен с фонтаном. Неко повика одозго: "Изволите, господине" - и ја се успех уским степеништем уз један од спољних зидова, прођох кроз отворену ложу и нађох се у наручју свог пријатеља.

Био сам мртав - уморан, потпуно исцрпљен, и бацих се без опирања на постељу коју ми понудише. Ветар је шумио у крошњама дрвећа у дворишту испред и у врту иза куће. Из даљине су допирали многи пригушени звукови: глас великог арапског града који се спрема на починак.

С узбуђењем, очију отворених за ствари о којима пре нисам ни слутио, лутао сам оних летњих дана уским улицама старог базара у Дамаску и открио

духовно спокојство у животу његових људи. Њихова унутарња сигурност могла се запазити у начину на који су се понашали један према другом, у топлом достојанству с којим су се сретали и разилазили; у начину на који би двојица људи ишли заједно, држећи се за руке као деца - једноставно зато што су осећали пријатељство један према другом; у начину на који су продавачи поступали један с другим. Ти продавачи у малим дућанима, ти непопустљиви викачи пролазника, као да нису имали похлепног страха нити зависти у толикој мери да би власник оставио свој дућан на чување свом суседу и конкуренту кад год би му било потребно да се удаљи празним дућаном, очито у недоумици да ли да чека на повратак продавача или да се помери до следећег - и увек би суседни трговац, конкурент, пришао да установи шта муштерија жели и продао му тражену робу - не своју, него робу свог одсутног суседа - и оставио би новац на суседовом пулту. Где би се у Европи могло бити сведок сличне трансакције?

Неке улице базара врвиле су крепким ликовима бедуина у њиховој широкој, лепршавој ношњи; људи који су увек изгледали као да носе своје животе са собом и да иду увек својом властитом

колотечином. Високи људи, озбиљних, ватрених очију стајали су или седели у групама испред дућана. Они нису много говорили међусобно - реч, кратка реченица, пажљиво изговорена и исто тако пажљиво примљена била је довољна за дуги разговор. Ови бедуини, осећао сам, не знају за брбљање, онај разговор ни о чему, без икаквог садржаја, знак истрошених душа; подсетили су ме на речи из Кур'ана којим се описује живот у рају: „...и тамо нећеш чути празног брбљања..." Изгледало је да је ћутња бедуинска врлина. Они се умотају у своје широке, белосмеђе или црне огртаче и ћуте; прођу поред вас са ћутљивим погледом детета, поносни, скромни и разборити. Кад им се обратите на њиховом језику, њихове црне очи блесну изненадним осмехом, јер они нису собом заокупљени и воле да их странци схвате. Они су велика господа, потпуно уздржани, а ипак отворени према свим стварима живота...

Петком се могла запазити промена у животном ритму Дамаска - мали вихор срећног узбуђења и, у исто време, свечаности. Мислио сам о нашим недељама у Европи; о тихим градским улицама и затвореним радњама; сећао сам се свих оних празних дана и тескобе коју је та празнина доносила. Зашто је то морало да буде тако? Сад сам почео да то схватам;

зато што је већини људи на Западу њихов свакидашњи живот тежак терет од којег их само недеље могу ослободити, а недеља више није дан одмора него постаје бег у нереално, варљиви заборав иза кога, двоструко тешки и претећи, вире остали дани недеље.

С друге стране, петак за Арапе као да није био прилика да забораве своје радне дане. Нису плодови живота лако и без напора падали у крило ових људи, него једноставно њихови послови, чак и они најтежи, не долазе у сукоб с њиховим личним жељама. Нема вештине ради саме ње; уместо тога постоји присна веза између радника и његовог рада; тако одмор постаје неопходан само ако се умори. Такав склад између човека и његовог рада морао је ислам имати у виду као природно стање ствари и, зато, за петак није био прописан обавезни одмор. Занатлије и мали трговци у базару у Дамаску радили би неколико сати, напуштали своје радње неколико сати, у том времену би отишли у џамију на подневну молитву, а затим се нашли са својим пријатељима у кафециницама; онда би се опет вратили у своје радње и радили опет неколико сати у радосној опуштености, свако управо онако како му се свиђа. Само неке радње биле би

затворене, а осим у време молитве кад се сви скупе у џамијама, све улице би биле пуне вреве као и другим данима.

Једног петка отишао сам са својим пријатељем и домаћином у Емевијску џамију. Бројни мраморни стубови који носе свод блистали су под сунчевим зрацима који су падали кроз горње прозоре. У ваздуху је лебдио мирис мошуса, а под је био прекривен црвеним и плавим ћилимима. У дугим, правилним редовима стајале су стотине људи иза имама (предводника) који је водио молитву; они су се прегибали, седели, додиривали тло својим челима, а затим се опет дизали; све у дисциплинираном складу, као војници. Владала је тишина. Док је скуп стајао, могао се чути глас старог имама, из далеке дубине огромне дворане, како изговара стихове из Кур'ана, а кад би се он погнуо или пао на ничице, цели скуп би га следио као један човек, погињући се и падајући на сецду (падајући на тло ничице) пред Богом као да је Он присутан пред њиховим очима...

Управо у том тренутку сам постао свестан како је овим људима близу њихов Бог и њихова вера. Њихова молитва није изгледала раздвојена од

њиховог радног дана; она је била део тога - не замишљена да им помогне да забораве живот него да га се боље сете сећањем на Бога.

„Како је то чудно и дивно“, рекох свом пријатељу док смо напуштали џамију, „да ви осећате да вам је Бог тако близу. Желео бих да и ја могу да осећам тако.“

„Како би другачије могло да буде, брате? Зар ти није Бог, као што каже наша Света књига, ближи него твоја жила куцавица?“

Подстакнут својим новим сазнањем, проводио сам много времена у Дамаску читајући све врсте књига о исламу које су ми дошле до руку. Мој арапски, иако довољан за конверзацију, био је сасвим недовољан за читање Кур'ана у оригиналу, тако да сам морао прибећи преводима - француском и њемачком - које сам позајмио из књижаре. За остало сам се морао ослонити на дела европских оријенталиста и на објашњења свога пријатеља.

Колико год фрагментована, ова проучавања и разговори били су као дизање неке завесе. Почео сам

да схватам свет идеја о којима до тада нисам имао појма.

Ислам није изгледао толико религија у популарном смислу речи колико начин живота; не толико систем теологије колико програм личног и друштвеног понашања темељен на свести о Богу. Нигде у Кур'ану нисам могао наћи позивање на потребу „спасења“. Никакав први, наследени грех није стајао између личности и његове судбине - јер се „ништа не може приписати човеку осим онога што је он сам заслужио“. Није захтеван никакав аскетизам да би се отворила скривена капија чедности; јер чедност је човеково право добијено с рођењем, а грех значи само скретање од природних, позитивних својстава којима је Бог обдарио свако људско биће. Није било трага било каквог дуализма у посматрању људске природе: тело и душа изгледа да су узимани као јединствена целина.

У почетку сам био понешто запањен бригом Кур'ана не само за духовне ствари него исто тако и за многе наизглед безначајне, световне видове живота; али временом сам почео да схватам да, ако је човек заиста јединствена целина тела и духа - као што ислам тврди да јесте - никакав вид његовог живота не

би могао бити сувише "безначајан" да не дође у домашај религије. Уза све то, Кур'ан није никада дозволио да његови следбеници забораве да је живот овога света само један степен на човековом путу ка вишој егзистенцији и да је његов коначни циљ духовне природе. Материјални напредак, речено је, пожељан је али не као циљ самом себи; зато човекови апетити, иако оправдани сами по себи, треба да буду обуздани и контролисани моралном свешћу. Ова свест треба да се односи не само на човеков однос према Богу, него исто тако на његов однос према људима; не само на духовно усавршавање личности него исто тако и на стварање таквих друштвених услова који би могли погодovati духовном развоју свих како би сви могли живети пуним животом.

Све је ово интелектуално и етички било далеко" прихватљивије" него све оно што сам раније чуо или читао о исламу. Његов прилаз проблемима духа изгледао је дубљи него онај из Старог Завета, а уз то није имао никакве наклоности ни за једну посебну нацију. Његов прилаз проблемима тела био је, за разлику од Новог Завета, изразито позитиван. Дух и тело стајали су, сваки на свој начин, као

двоструки видови људског живота којег је створио Бог.

Није ли можда ово учење, питао сам се, темељ оној емоционалној сигурности коју сам тако дуго осећао код Арапа?

Једне вечери мој домаћин позва ме да пођем с њим на дружење, у кућу богатог пријатеља који је правио свечаност поводом рођења свога сина.

Прошли смо кроз кривудава уличице средишњег дела града, које су толико уске да истурени дократи и решетки затворени балкони са супротних страна улице готово додирују један другог. Дубоке сене и мирна тишина дремале су између старих камених кућа; понекад би поред нас прошла понека жена с црним велом, брзим, ситним корацима, или би се неки брадати човек, обучен у дугачки кафтан, појавио иза једног угла и полако нестао иза другог. Увек исти ћошкови и неправилни углови, увек исте уске уличице које пресецају једна другу у свим смеровима, увек обећавају да доведу до запањујућих открића а увек се отварају према другој, сличној уличици.

Али откриће је заиста на крају дошло. Мој пријатељ и водич стадоше пред једним дрвеним вратима, без натписа, постављеним у чистом, ожбуканом зиду и рече: „Стигли смо“, куцајући шаком на врата.

Врата се отворише са шкрипом, неки старац зажели нам безубим мрмљањем: "Ехлен, ехлен ве сехлен" – „Добро досли“ и кроз кратки ходник с два заокрета надесно уђосмо у двориште куће која је споља једва личела на иловачом облепљену колибу. Двориште је било широко и светло, поплочано као огромна шаховска плоча белим и црним мраморним плочама. У ниском, осмокутном базену у средини пљуштао је у веселој игри водоскок. Лимунова стабла и жбуње олеандера посађено у отворе у мраморном поду пружали су своје оцвале и плодовима отежале гране свуда по дворишту и дуж зидова куће, који су од врха до дна били прекривени рељефима у алабастеру најфиније израде, показујући замршене геометријске облике и лиснате арабеске, прекинуте само прозорима са широким чипкастим оквирима у мрамору. На једној страни довришта зидови су били удубљени тако да је, на висини од једног метра изнад тла, формирана дубока ниша величине простране

собе, до које се приступа широким мраморним степеницама. Дуж трију зидова ове нише - назване ливан - постављена је ниска клупа прекривена брокатом, а под је био застрт скупоценим ћилимом. Зидови нише били су обложени огромним огледалима до висине од око пет метара, тако да се читаво двориште са својим дрвећем, својим црно-белим подом, оквирима прозора и резбареним вратима која воде у унутрашњост куће, као и шарено мноштво гостију који су седели на клупи или шетали око водоскока, удвостручавало у огледалима ливана. А кад погледате у њих, откривате да је супротни зид дворишта покривен сличним огледалима по читавој својој ширини тако да се читав призор огледао два пута, четири пута, стотину пута и претварао у магичну, бескрајну траку мрамора, алабастера, водоскока, безбројног мноштва људи, шума лимунових стабала, грмља олеандера - бескрајна земља снова што блиста под вечерњим небом још руменим од зрака залазећег Сунца...

Таква кућа - једноставна и неукрашена с уличне стране, богата и дивна изнутра - била је за мене нешто сасвим ново; али временом сам сазнао да је то типичан начин становања богатих не само у Сирији и Ираку него исто тако у Ирану. Ни Арапи ни

Перзијанци нису у почетку водили бригу о фасадама; кућа је била намењена да се у њој живи и њена функција је била ограничена на њену унутрашњост. Ово је било нешто сасвим различито од изнуђеног "функционализма" за којим се толико јури у модерној западној архитектури. Западњаци, спутани неком врстом обрнутог романтизма, несигурни у своје властите осећаје, и дан-данас граде проблеме; Арапи и Перзијанци граде - или су бар до јучер градили - куће.

Домаћин ме посади са своје десне стране на клупу, а босоноги слуга ме послужи кафом на малом месинганом послужавнику. Дим из наргиља што су жубориле мешао се са ваздухом намирисаним ружиним мирисом и пловио у облачићима према засењеним свећама које су се палиле, једна за другом, дуж зидова и између тамног зеленила дрвећа.

Друштво - све мушкарци - било је врло разноврсно: људи у кафтанима од пругасте, шуштаве дамаске свиле или кинеске сирове свиле боје слонове кости, у пространим цубама од пастелно обојене фине вуне, са златом извезеним белим турбанима преко црвених тарбуша; људи у европском оделу али

очигледно потпуно удобно и неусиљено у положају с подвијеним ногама на клупи. Неколико бедуинских поглавара из степе са својим пратњама били су ту; очију црних и дивно живахних, с малим црним брадама око мршавих, смеђих лица. Њихова нова одећа шуштала је код сваког покрета, а сви су носили мачеве са сребрним корицама. Они су били нехајни и потпуно неусиљени; праве аристократе - само што њихова неусиљеност, за разлику од оне европских аристократа, није била мекани сјај одгајан генерацијама пажљивог настојања и доброг живљења, него као топла ватра која произлази из сигурности њиховог опажања. Дobar ваздух, сува и чиста атмосфера - исти баздух који сам једном стварно осетио на рубу пустиње; грли вас у својој чедности, али се не намеће. Они су били као далеки пријатељи, као пролазни посетиоци на овоме месту; њихов слободни живот, живот без циља, чекао их је негде другде.

Плесачица изађе из неких врата и лагано устрча степеницама у ливан. Била је врло млада, сигурно не старија од двадесет година, и врло лепа. Обучена у набране панталоне од неког шуштавог, блештаво свиленог материјала, пар златних папуча, бисером извезен прслук који је више наглашавао него

скривао њена висока, усправна прса. Кретала се са сензуалном дражешћу, навикла да јој се диви и да је се жели; могли сте скоро чути вал усхићења како прође скупом људи при погледу на њено витко тело и њену привлачну пут боје слоноваче.

Уз пратњу дефа на којем је свирао неки средовечан човек, који је ушао у ливан непосредно иза ње, она је плесала један од оних традиционалних, похотних плесова толико омиљених на Истоку - плесова намењених да изазову дремљиве жеље и да обећају испуњење што дах зауставља.

„О ти дивна, о ти чудесна“, промрмља мој домаћин. Затим ме лагано пљесну по колену и рече: „Зар она није као мелем који рану лечи...?“

Плесачица нестале исто тако брзо као што се била појавила; ништа од ње не остаде осим нејасног блеска у очима већине људи. Њено место на ћилиму у ливану заузеше четворица свирача - једни од најбољих у читавој Сирији, како ми рече један од гостију. Један од свирача је држао лутњу дугог врата, други пљоснати бубањ с опном само с једне стране - као деф без звончића - трећи неки инструмент који

личи на цитру, а четврти египатски бубањ - нешто налик на врло широку месингану боцу с дном од напете коже.

Они почеше свирати и бубњати нежно, најпре живахно, без икаквог приметног склада, наизглед сваки за себе, као да подешавају своје инструменте у припремању за заједнички почетак. Онај са цитром повуче својим прстима неколико пута преко жица, од високих до ниских с пригушеним ефектом као на харфи; бубњар је бубњао тихо, застао и бубњао опет; онај с лутњом удари, као да је одсутан духом, неколико ниских оштрих звукова који као да се сасвим случајно слажу са сувим, монотono понављаним ударцима дефа и да увлаче бубањ у оклевајући одзив на звук жица, сад лутње, сад цитре - и пре него сте постали сасвим тога свесни, заједнички ритам повеза четири инструмента складно и мелодија доби облик. Мелодија? Не бих могао рећи. Више ми је изгледало да сам сведок неког узбудљивог збивања него да слушам музику. Из цвркутавих тонова жичаних инструмената израстао је нови ритам, успињући се у напетостј спирали а затим, изненада, падајући - као ритмичко дизање и падање неког металног предмета, брже и спорије, нежније и јаче; у

спокојној устрајности, у бескрајним варијацијама, ово непрекидно збивање, овај акустички феномен што трепери у суздржаном заносу, растао је, ширио се моћно, освајао. А кад се изненада прекину усред крешенда (како рано, како сувише рано!), знао сам: био сам заробљен. Напетост ове музике ме је неосетно захватила; био сам уроњен у ове звукове који су својом очигледном једноличношћу дозивали у сећање оно вечно поновно појављивање свега што постоји, и куцали на врата ваших властитих осећања и дозивали, мало по мало, све што се у вама кретало а да нисте ни знали... откривали нешто што је увек било присутно а сад вам постало очигледно с таквом јасноћом да вам срце уздрхти...

Био сам навикнут на западну музику у којој је читава емоционална позадина композитора, укључена у сваку појединачну композицију одражавајући у сваком његовом расположењу сва друга могућа расположења; али ова арапска музика као да је текла из једног јединог нивоа свести, из једне једине напетости која је била само напетост и могла је зато изазвати лична расположења у сваком слушаоцу...

Након неколико тренутака тишине бубањ затутња опет, а други инструменти прихватише. Мекши замах, нежнији ритам него пре; појединачни тонови подесише се ближе један другом, топло обухватише један другог и, као да су везани заједно неком чаролијом, постајаху све узбуђенији; сударали су се међусобно, текли један око другог у меким, валовитим линијама које су се најпре сударале, неколико пута, с тутњавом као с неком тврдом препреком, али постепено постадоше агресивнији, надвладале бубањ и заробише, повлачећи га са собом у заједничком завојном успону; а бубањ, у почетку невољно, ускоро постаде плен општег заноса и придружи се, омамљен, другима; валовита линија изгуби своју женску мекоћу и појури с растућом необузданошћу, брже, више, оштрије, у хладнији фуриозо свесне страсти која се ослободила свих стега и сад постала дитирампски успон до невиђених врхунаца снаге и власти; из досада кружног тока тонова једног око другог изби величанствено кружење у једнозвучју - шум точкова из бескраја у бескрај, без мере или границе или циља, безбрижан и без даха трк преко конопца натегнутог изнад безданих понора, кроз вечну садашњост, према свести која је слобода и моћ, ван свега што се може

помислити. Затим, изненада, усред узбуђеног полета, станка и мртва тишина. Брутално. Поштено. Чисто.

Као шум лишћа, дах се врати слушаоцима, а отегнути жамор: „Оо Аллах, оо Аллах“, прође њима. Били су као разборита деца која играју своје игре у којима су се одавно сложили и које их увек изнова маме. Смешили су се у срећи...

Ми јашемо, а Зејд пева: увек исти ритам, увек иста монотона мелодија. Јер душа је Арапима монотона - али не у смислу сиромаштва маште; он тога има на претек; али његов инстинкт не тежи, као код западњака, за ширином, тродимензионалним простором и истовременошћу многих нијанси осећаја. Кроз арапску музику говори жеља да се, сваки пута, доведе један једини осећајни доживљај до крајности свога домета. Управо овој чистој монотонији, овој готово сензуалној жељи да се доживе осећања појачана у непрекидној, узлазној линији, арапски карактер дугује своју снагу и своје слабости. Његове слабости: свет треба да буде доживљен, емоционално, и у простору. А његова снага: вера у могућност бескрајног равног успона емоционалног сазнања може у подручју духа да води само до Бога. Само на

основи ове урођене тежње, толико својствене народу пустиње, могао је никнути монотеизам старих Јевреја и његово тријумфално испуњење, Мухаммедова вера. Иза овога стајала је мајчинска пустиња.

ДУХ И ТЕЛО

Дани пролазе, ноћи су кратке, а ми јашемо према југу оштрим кораком. Наше камиле су у изврсној форми - недавно су напојене, а последња два дана имале су обилну пашу. Има још четрнаест дана одавде до Меке, а можда чак и више ако, што је вероватно, проведемо неко време у градовима Хаилу и Медини, који леже на нашем путу.

Захватило ме необично нестрпљење: журба за коју не знам објашњење. Досад сам уживао у доконом путовању, без икаквог посебног порива да дођем на свој циљ брзо; дани и недеље проведени на путовању имали су сваки своје властито испуњење, а циљ је увек изгледао случајан. Али сада сам почео да осећам нешто што никада раније нисам осетио за свих ових

година у Арабији; неко нестрпљење да дођем на крај пута. Који крај? Да видим Меку? Био сам тако често у Светом граду и упознао његов живот тако темељно да ми више не пружа обећање никаквих нових открића. Или је то, можда, нова врста открића коју наслућујем? Мора бити тако - јер ме Меки привлачи чудно, лично ишчекивање, као да је овај духовни центар муслиманског света, са својим вишенационалним скупом људи из свих земаља, нека врста обећања, капије према свету ширем од онога у којем сада живим. Не могу рећи да ми је досадила Арабија; не, ја волим њене пустиње, њене градове, обичаје њених људи као што сам их и досад волео; онај први наговештај арапског живота у Синајској пустињи пре десетак година није ме никада разочарао, а године које су наилазиле само су потврдиле моја почетна очекивања. Међутим, од оне моје ноћи на бунару пре два дана, у мени је расло уверење да ми је Арабија дала све што је имала да ми да. Ја сам млад, здрав. Могу јахати многе сате без прекида а да не будем претерано уморан. Могу путовати - и чиним то већ годинама - као бедуин, без шатора и без било каквог ситног комфора који становници градова у Неџду често сматрају неопходним на дугим пустињским путовањима.

Вичан сам свим малим умећима бедуинског живота а усвојио сам, готово неосетно, манире и обичаје Арапа из Неџда. Али, да ли је то све што треба да буде? Да ли сам тако дуго живео у Арабији само зато да постанем Арап? Или је то можда припрема за нешто што тек треба да дође?

Нестрпљење које сада осећам некако је сродно немирном нестрпљењу које сам доживео кад сам се вратио у Европу након мог првог путовања на Блиски исток; осећај да сам био присиљен да прекинем огромно откриће које би ми се понудило да је само било више времена...

Први утисак преласка из арапског света назад у Европу био је понешто ублажен месецима проведеним у Турској након што сам напустио Сирију у јесен 1923. Турска Мустафе Кемала још није била тих дана ушла у своју "реформистичку" фазу опонашања; била је још увек непатворена Турска у свом животу и традицијама и према томе, услед уједињујућих веза своје исламске вере, још увек блиска општем току арапског живота; али унутрашњи ритам Турске изгледао је некако тежи, мање прозиран, мање живахан - и више западњачки. Кад

сам путовао од Истанбула до Софије и Београда није било наглог прелаза с Истока на Запад; слике су се мењале постепено, један елемент се повлачио а други неприметно заузимао његово место - било је све мање мунара, дуги кафтани мушкараца уступили су место опасаним сеоским блузама, ретко дрвеће и жбуње Анадолије прешло је у српске јелове шуме - док се изненада, на италијанској граници, не нађох назад у Европи.

Док сам седео у возу који ме носио од Трста до Беча, моји недавни утисци из Турске почели су да губе сву своју живост и једина стварност која је остала била је оних осамнаест месеци које сам провео у арапским земљама. Био сам запањен кад сам схватио да на тако познате европске пределе гледам очима странца. Људи су изгледали тако ружни, њихови покрети усиљени и незграпни без непосредног односа с оним што старно осећају и желе; одмах сам схватио да, упркос спољњем изгледу сврхе у свему што раде, они живе, а нису ни свесни тога, у свету привида... Очигледно, мој контакт с Арапима је потпуно, неповратно променио мој приступ свему што сам сматрао битним у животу. С нечим налик на чуђење сетио сам се да су и други

Европљани доживљавали арапски живот пре мене, па како је било могуће да они нису доживели овај исти потрес открића? Или - јесу ли? Да ли је можда ико од њих био тако дубоко потресен као што сам сада ја... ?

(Тек годинама касније, у Арабији, добио сам одговор на ово питање; дошао је од др. Ван дер Меулена, тадашњег холандског дипломатског представника у Циди. Човек широке и свестране културе, био је привржен својој хришћанској вери с таквим жаром који је данас редак међу западњацима и зато, разумљиво, није био пријатељ ислама као религије. Ипак, признао ми је да воли Арабију више него икоју другу земљу не изузимајући ни своју властиту. Кад му се служба у Хиџазу ближила крају, он ми једном рече: „Верујем да ни једна осећајна особа не може никада остати имуна на чари арапског живота или га ишчупати из свога срца након неког времена живљења међу Арапима. Кад одлазите, заувек ћете у себи носити атмосферу ове пустињске земље и гледаћете на њу с чежњом - чак ако вам је дом у богатијем и лепшем подручју...")

Задржао сам се неколико недеља у Бечу и славио помирење са својим оцем. Већ га је била

прошла љутња због мог прекидања студија и нецермонијалног начина напуштања очинског дома. Сада сам, ипак, био дописник Франкфуртер Зеитунга - име које су људи централне Европе тада изговарали готово са страхопоштовањем - и тако оправдао своје хвалисаво тврђење да ћу „испливати на врх“.

Из Беча сам продужио право у Франкфурт да се лично представим листу за који сам писао више од једне године. Радио сам то с великим самоуверењем, јер је по писмима из Франкфурта било очигледно да цене мој рад; с осећајем да сам коначно „стигао“, ушао сам у сумрачну, старомодну зграду Франкфуртер Зеитунга и послао своју посетницу главном уреднику, у свету чувеном др. Хеинрику Симону.

Кад сам ушао, он ме на тренутак погледа с чуђењем, без гласа, готово заборављајући да устане са столице; али ускоро се прибра, устаде и рукова се са мном:

„Седите, седите. Очекивао сам вас“. Међутим, наставио је да зури у мене без речи док се нисам почео осећати нелагодно.

„Нешто није у реду, др. Симоне?"

„Не, не, све је у реду или, боље речено, није ништа у реду..." Затим се насмеја и продужи: „Некако сам очекивао да ћу срести средовечног човека са златно - уоквиреним наочарима - а сада налазим дечка... ох, опростите, па колико година имате?"

Изненада се сетих пријазног трговца Холанђанина у Каиру који ми је поставио исто питање пре годину дана. Праснух у смех:

„Имам преко двадесет и три, господине - скоро двадесет четири." Затим додадох: „Мислите ли да сам сувише млад за Франкфуртер Зеитунг?"

„Не...", одговори полако Симон, не за Франкфуртер Зеитунг, него за своје чланке. Некако сам сматрао само по себи разумљивим да би само много старији човек био способан да надвлада своју природну жељу за истицањем и да остави своју личност, као што сте ви радили, потпуно у сенци свога текста. То је, као што знате, тајна зрелог новинрства: писати објективно о ономе што видите, чујете и мислите, без повезивања тих искустава

директно са својим властитим, личним искуствима... С друге стране, кад сада о томе мислим, само врло млад човек је могао писати с толико много одушевљења, толико много - како да кажем- толико много усхићења..." Затим уздахну: „Надам се да то неће избледети и да нећете постати тако самозадовољни и празни као остали..." "

Откриће да сам јако млад као да је ојачало уверење др. Симона да је у мени пронашао дописника који много обећава; сасвим се сложио да се морам што пре вратити на Средњи исток - што пре то боље. Финансијски, није више било никакве препреке за такав план, јер је немачка инфлација коначно била надвладана а стабилизација новца је скоро одмах донела вал напретка. Франкфуртер Зеитунг је опет био у могућности да финансира путовања својих специјалних дописника. Међутим, пре него што сам опет могао ићи, требало је да напишем књигу за коју сам са овим листом раније био склопио уговор; било је одлучено да за то време будем придружен уредништву како бих се темељито упознао с радом великог листа.

Упркос мом нестрпљењу да опет идем, они месеци у Франкфурту били су силно подстицајни. Франкфуртер Зеитунг није био само велики лист; то је био готово истраживачки институт. Запошљавао је око четрдесет и пет врло способних уредника, не рачунајући многобројне помоћне уреднике и помоћнике. Уреднички посао био је високо специјализован тако да је свако подручје света и сваки већи политички и економски предмет био поверен истакнутом стручњаку на том пољу; све је то било у складу са старом традицијом да чланци и вести Франкфуртер Зеитунга треба да буду не само пролазан одраз збивања него више документована евиденција на коју се могу ослонити и политичари и историчари. Било је општепознато да су у Министарству иностраних послова у Берлину уводнике и политичке анализе Франкфуртер Зеитунга бележили с истим уважавањем као и вербалне ноте страних влада. (У ствари, наводи се да је Бизмарк једном рекао о тадашњем шефу берлинског уреда листа: „Др. Стеин је амбасадор Франкфуртер Зеитунга на Берлинском двору“.) Бити члан такве организације било је стварно врло пријатно за човека моје доби, тим више што су моји погледи о Средњем истоку наишли на озбиљну пажњу уредника и често

били предмет дневних уредничких конференција; коначан тријумф дошао је оног дана кад су затражили да напишем уводник о текућим проблемима Средњег истока.

Мој рад код Франкфуртер Зеитунга био је јак подстицај моме свесном мишљењу. С јасноћом већом него икада раније, почео сам да повезујем своја искуства са Истока са западним светом чији сам део опет постао. Управо као што сам пре неколико месеци био открио везу између емоционалне сигурности Арапа и вере коју су исповедали, почело ми је сада долазити до свести да би недостатак унутрашње целовитости Европе и хаотично стање њене етике могло бити последица њеног губитка веза с религиозним веровањем које је обликовало западну цивилизацију.

Овде је, видео сам, било једно друштво у потрази за новом духовном оријентацијом након што је напустило Бога; али очигледно мало је западњака схватало о чему се ту ради. Већина је, изгледа, мислила, свесно или несвесно, мање-више овако: Пошто наш разум, наши знанствени експерименти и наши прорачуни не откривају ништа коначно о

пореклу људског живота и његовој судбини након телесне смрти, ми треба да усредсредимо сву енергију на развој наших материјалних и интелектуалних потенцијала. Не смемо да дозволимо да нас омета трансцендентална етика и моралне поставке базиране на претпоставкама, које се опиру знанственој провери. На тај начин, иако западно друштво није изричито негирало Бога, оно једноставно више није имало места за Њега у свом интелектуалном систему.

Раније, након што сам се разочарао у религију својих предака, помишљао сам на хришћанство. У мојим очима, хришћански појам Бога био је бесконачно супериорнији од оног у Старом завету у томе што није ограничавао бригу Бога на било коју групу људи, него је претпостављао Његово Очинство за цело човечанство. Био је, међутим, један елемент у хришћанском религиозном гледању који је одступао од универзалности његовог прилаза: разлика коју је правио између душе и тела, света вере и света практичних послова.

Захваљујући свом раном раздвајању од свих тенденција које стреме афирмацији живота и овосветских тежњи, хришћанство је, осећао сам,

одавно престало да пружа морални подстицај западној цивилизацији. Његови следбеници су се већ навикли на помисао да религија не треба да се меша у практични живот. Задовољавали су се да религиозно веровање сматрају за ублажавајућу конвенцију чија је намена тек да подстиче нејасни смисао личне моралности - нарочито сексуалне моралности - код појединаца, мушкараца и жена. У овом им је помагао прастари став Цркве, која је, следећи принцип поделе између: „онога што припада Богу и онога Што припада Цезару", оставила скоро нетакнутим цело подручје друштвених и економских активности - што је довело до развоја хришћанске политике и послова у смеру потпуно супротном од свега што је Христ био замислио. Не пружајући својим верницима конкретан путоказ у световним стварима, религија коју исповеда западни свет је промашила у ономе што ми се чини да је прва мисија Христа и, заиста, главни задатак сваке религије: да покаже човеку не само како да осећа него исто тако како да живи праведно. С инстинктивним осећањем да га је његова религија некако оставила на цедилу, западни човек је већ вековима био изгубио сву своју стварну веру у хришћанство. Губљењем ове вере, он је изгубио и уверење да је свемир израз једног Планерског Ума и да према том образује

органску целину; а пошто је изгубио то уверење, сада је живео у духовном и моралном вакуму.

У западњачком постепеном удаљавању од хришћанства видео сам бунт против презира према животу којим је св. Павле тако рано, и тако темељито, замаглио Христова учења. Како, онда, западно друштво може још увек да сматра да је хришћанско друштво? Како може да се нада, без конкретне вере, да ће да надвлада свој садашњи морални хаос?

Свет у побуни и трзавицама, то је био наш западни свет. Крвопролиће, разарање, насиље невиђених размера; слом толиких друштвених конвенција, судар идеологија, на све стране огорчене борбе за нове животне путеве: то су биле ознаке нашег времена. Из дима и клаонице светског рата, безбројних малих ратова и мноштва револуција и противреволуција, из економских криза које су надилазиле све дотада забележено, (из свих ових страшних збиван), а израњала је истина да садашња западна концентрација на материјални, технички напредак никада не може сама по себи да реши постојећи хаос и да доведе до нечега налик на ред. Моје инстинктивно, младалачко уверење да: "Човек

не живи само од хлеба", израсло је у интелектуално уверење да је садашње обожавање "прогреса" само слаб, блед надоместак за ранију веру у апсолутне вредности - лажна вера људи који су изгубили сву унутрашњу снагу да верују у апсолутне вредности и сада заваравају сами себе веровањем да ће човек некако, пуким импулсом еволуције, савладати своје садашње тешкоће... Нисам видео како би било који од нових економских система што се рађају из ове варљиве вере могао представљати нешто више од привременог лека за беду западног друштва; они би могли, у најбољем случају, излечити неке од његових симптома, али никада узрок.

Док сам радио у уредништву Франкфуртер Зеитунга, често сам одлазио у Берлин, где је живела већина мојих пријатеља; управо на једном од тих путовања срео сам жену која ће касније постати моја супруга.

Од тренутка кад сам био представљен Елзи усред жамора Романске кафане, снажно ме је привукла не само појава њене нежне лепоте - њено уско, лепо обликовано лице, с озбиљним тамноплавим очима и нежним уснама које су

изрицале хумор и пријатност - него чак и више унутрашњи, осећајни интуитивни квалитет њеног прилаза људима и стварима. Била је сликар. Њен рад, који сам касније упознао, није можда био истакнут, али је носио исто обележје ведрога интензитета који се истицао у свим њеним речима и покретира? Иако је била петнаестак година старија од мене - то јест у другој половини своје треће деценије - њено нежно лице и витко, гипко тело давало јој је наоко млади изглед. Она је вероватно била најфинији представник чистог "нордијског" типа који сам икада срео, са свом својом ведрином и јасноћом црта али без иједне оштрине и нескладности које га тако често прате. Потицала је из једне од оних старих Хобтеин породица које би се могле описати као северогермански еквивант енглеских малопоседника. Неконвенционална слобода њених манира брисала је све трагове сељачког порекла који су уступили место сасвим не-нордијској топлини и проицљивости. Била је удовица и имала је шестогодишњег сина којем је посвећивала сву своју пажњу.

Привлачност је морала бити узајамна од самог почетка, јер смо се након тог првог сусрета виђали врло често. Пун својих недавних утисака из арапског

света, природно је да сам их саопштавао Елзи; а она је, за разлику од осталих мојих пријатеља, показивала изванредно разумевање и симпатију за јаке али још увек неразвијене осећаје и идеје које су ови утисци били изазвали у мени, и то у толикој мери да сам, кад сам писао неку врсту увода за књигу у којој сам описивао своја путовања с Блиског истока, осећао као да се обраћам њој:

„Кад Европљанин путује у било коју земљу Европе коју пре није видео, он се и даље креће у својој властитој, иако можда нешто проширеној околини и може лако да схвати разлику између ствари које му је навика учинила блиским и нових које сада сусреће. Јер, било да смо Немци или Енглези, било да путујемо кроз Француску, Италију или Мађарску, европски дух нас све сједињује. Живећи у јасно дефинисаном подручју асоцијација, ми смо у стању да схватимо један другог и да нас други разумеју преко тих асоцијација као преко заједничког језика. Овај феномен називамо „заједница културе“. Њено постојање је без сумње предност; али као и све предности које извиру из навике, ова је понекад и недостатак; понекад откривамо да смо обавијени тим универзалним духом као ватом, да смо тиме

уљуљкани у лењост духа, да нас је то довело до тога да заборавимо ходање по конопцу из наших ранијих, креативнијих времена - оно посезање за неухватљивим стварностима. У тим ранијим временима оне би можда биле назване „неухватљивим могућностима“, а људи који су ушли у потрагу за њима - било проналазачи, било авантуристи или креативни уметници - увек су тражили само најскровитије изворе својих властитих живота. Ми који смо дошли касније исто тако тражимо наше властите животе - али ми смо опседнути жељом да осигурамо наш властити живот пре него се он сам открије. А ми нејасно слутимо грех скривен у таквом настојању. Многи Европљани то почињу данас да осећају: страшну опасност избегавања опасности.

У овој књизи описујем путовање у подручје чије су „разлике“ од Европе сувише велике да би се могле лако превазићи; а разлика је на неки начин сродна опасности. Напуштамо сигурност наше сувише једнолике околине, у којој је мало онога што је непознато, а ништа што је изненађујуће и улазимо у страховиту необичност једног „другог“ света.

Не заваравajмо се; у том другом свету можда ћемо схватити овај или онај од многобројних живописних утисака које доживимо, али не можемо никада - као што бисмо могли у случају неке западне земље - свесно појмити целовиту слику. Оно што нас раздваја од тога „другог“ света је много више од простора. Како комуницирати с њима? Није довољно говорити њихов језик; да бисмо схватили њихов осећај живота, требало би потпуно ући у њихову средину и почети живети у њиховим заједницама. Да ли је то могуће?

И - да ли би то било пожељно? Могла би то, коначно, бити лоша погодба да се наше старе, познате навике мишљења размене за стране, непознате.

Али, да ли смо стварно искључени из тога света? Не мислим тако. Наш осећај искључености лежи углавном на грешци необичној за наш западни начин мишљења; навикли смо да потцењујемо стваралачку вредност несвакидашњег и увек у искушењу да га силујемо, присвојимо, преузмемо, на свој властити начин, у наш властити интелектуални свет. Чини ми се, међутим, да наше доба немира више не допушта такве охولة покушаје; многи од нас

почињу да схватају да културна разлика може, и треба, да буде превазиђена другим средствима, а не интелектуалном грабежи; можда може бити савладана препуштањем наших чула тој култури.

Пошто је овај несвакидашњи свет тако темељито различит од свега што знате код куће; пошто нуди тако много нападно непознатог у слици и звуку, понекад вас захвати, ако себи допустите да будете пажљиви, тренутним сећањем ствари давно знаних а одавно заборављених, оних неухватљивих стварности вашег властитог живота. А кад вас захвати овај дах сећања с оне стране понора који раздваја ваш свет од оног другог, оног несвакидашњег, питате се да ли можда у томе - и само у томе - лежи смисао свих лутања: постати свестан необичности света око вас и тако поновно пробудити своју властиту, личну, заборављену стварност... "

Пошто је Елза интуитивно схватила оно што сам покушавао тако неадекватно, као неко ко тапка у мраку, да пренесем овим замуцкивањем, јасно сам осећао да би она, и само она, могла да разуме шта хоћу и да би могла да ми помогне у мом трагању.

Још један дан лутања је прошао. У мени је тишина, а тиха је и ноћ око мене. Ветар клизи меко преко дина и прави ситне валове песка на њиховим падинама. У уском кругу светла око ватре видим Зејдов лик забављен око лонаца и тава, наше бисаге ту у близини где смо их збацили кад смо се зауставили да преноћимо и наша седла с њиховим високим дрвеним јабучицама. Непосредно иза тога, већ урањајући у таму, згурена тела наших двеју камила, уморних након дугог марша, с вратовима испруженим на песку; а још даље, једва приметљива под звезданим светлом, али толико близу као откуцаји нашег срца, празна пустиња.

Има много лепших крајолика на свету, али, мислим, ниједан који може обликовати људски дух на тако суверен начин. У својој шкртости и оскудности, пустиња лишава живот свих изговора, свих разноврсних заблуда којима нека дарезљивија природа може заварати човеков дух и навести га да пренесе своја властита привиђења у свет око себе. Пустиња је гола и чиста и не познаје компромиса. Она брише из људског срца све љупке фантазије које би могле послужити као маска за појудно мишљење и тако га чини слободним да се преда Апсолутном

које нема лика; које је даље од свега што је далеко, а ипак ближе од свега што је близу.

Откад је човек почео да мисли, пустиња је била колевка свих веровања у Једнога Бога. Истина, чак и у пријатнијој средини и угоднијој клими имали су људи, у многим приликама, неку слутњу Његовог постојања и јединства као, на пример, у старом грчком појму Моира, неодређиве Моћи иза и изнад олимпијских богова; међутим, такви појмови нису никада били више од неког нејасног осећаја - док сазнање није дошло, с блиставом извесношћу, пустињским људима и из пустиње. Из горућег трновитог жбуња у пустињи Мидиан загрмио је Божији глас Мојсију; у дивљини Јудејске пустиње Исус је примио поруку о Краљевству Божијем; а управо у пећини Хира, у пустињским брдима близу Меке, дошао је и први позив Мухамеду из Арабије.

Дошло му је у том уском, сухом ждрелу између камених брежуљака, тој голој долини спрженој пустињским сунцем - свеобухватно. Да животу, и духовном и телесном; позив којем је било досуђено да пружи облик и сврху безобличној маси племена а, преко ње, да се за неколико деценија

прошири као пламен и обећање, на запад чак до Атлантског океана, а на исток до Великог кинеског зида; било му је досуђено да остане велика духовна снага до данашњег дана, након више од тринаест векова, надживљујући сваку политичку пропаст, надживљујући чак и велику цивилизацију коју је створио; позив који је дошао Посланику из Арабије.

Спавам и будим се. Мислим о данима који су прошли, а ипак још нису мртви. Опет спавам и сањам; опет се будим и седам; сан и сећање теку нежно заједно у полусветлу мога буђења.

Ноћ се ближи крају. Ватра се потпуно угасила. Замотан у своје ћебе спава Зејд; наше камиле леже непомично, као две хумке земље звезде су још видљиве и могли бисте помислити да има још времена за спавање; али ниско на источном небу појављује се, нејасно рођен из таме, блед трачак светла изнад друге, тамније пруге која лежи изнад хоризонта: близанци весници зоре, времена јутарње молитве.

Косо изнад себе видим јутарњу звезду, коју Арапи зову Аз-Зухра, „Блистава“. Ако их питате о њој, рећи ће вам да је Блистава некад била жена...

Била су некад два анђела, Харут и Марут, који су заборавили да буду понизни, као што приличи анђелима, па су се хвалисали својом недостижном чистоћом: „Ми смо створени од светла; ми смо изнад сваког греха и жеље, различити од слабих синова Човека, синова тамне женине утробе“. Али, они су заборавили да њихова невиност није произлазила из њихове властите снаге, јер су били чисти само зато што нису познавали жеље и никада нису били позвани да јој се одупру. Њихова охолост није се свидела Господару и Он им рече: „Сиђите на Земљу и издржите своје искушење тамо“. Охоли анђели сиђоше на Земљу и лутали су, у људским телима, међу људима. Баш прве ноћи среташе жену чија је лепота била тако велика да су је људи називали Блистава. Кад двојица анђела погледаше на њу људским очима и с осећањима која су сад имали, они се збунеше и, управо као да су синови човека, пробуди се у њима жеља да буде њихова. Сваки од њих рече јој: „Буди моја“; али Блистава одговори: Ја припадам другом; ако ме желите, морате ме од њега

отети." „Они убише човека и, руку још крвавих од неправедно проливане крви, задовољише своју пробуђену страст за женом. Али, чим их жеља напусти, два бивша анђела постадоше свесни да су у својој првој ноћи на Земљи згрешили два пута - у убиству и блуду - и да њихов понос није имао никаквог смисла... А Господар рече: „Одлучите се између казне на овом и казне на будућем свету". У свом горком кајању, пали анђели изабраше казну на овоме свету и Господар нареди да буду обешени на ланцима између неба и Земље и остану тако висећи до Судњег дана као опомена анђелима и људима да свака врлина разара саму себе ако изгуби скромност. Али како ниједно људско око не може да види анђеле, Бог претвори Блиставу у звезду на небесима како би људи увек могли да је виде и, сећајући се њене приче, могли би да се сете и судбине Харута и Марута. Скица легенде је много старија од ислама; изгледа да је потекла из једног од многих митова које су стари Семити исплели око своје богиње Иштар, грчке Афродите из каснијих дана, а обе се изједначају с планетом коју данас називамо Венером. Међутим, прича о Харуту и Маруту, у облику у којем сам је ја чуо, типичан је производ муслиманског духа, илустрација идеја да апстрактна чистоћа, или слобода

од греха, не може имати моралног значаја све док се темељи на чистом одсуству порива и жеља; зар није стално истицање потребе да се бира између правог и кривог претпоставка сваке моралности?

Јадни Харут и Марут нису ово знали. Зато што, као анђели, никада нису били изложени искушењу, они су себе сматрали чистим и морално далеко изнад људи, не схватајући да би одрицање „легитимности“ телесних прохтева индиректно подразумевало одрицањњ сваке моралне вредности људских настојања: само присуство порива, искушења и сукоба - могућност избора - претвара човека, и само њега, у морално биће, биће обдарено душом.

Управо на темељу ове замисли ислам, једини између више религија, сматра душу човека сликом његове "личности" а не независним феноменом. Према томе, за муслимана, човеков духовни раст је нераздвојно везан са свим другим облицима његове природе. Физички нагони су саставни део ове природе; не резултат неког „првог греха“ - појам стран етици ислама - него позитивних, Богом датих сила, да би били прихваћени и разумно кориштени као такви; одатле, проблем за човека није у томе како

да потисне потребе свога тела него како да их усклади с потребама свог духа на такав начин да му живот постане пун и праведан.

Корен овог готово монашког потврђивања живота налази се у исламском схватању да је изворна човекова природа у суштини добра. Супротно хришћанској идеји да је човек рођен грешан, или учењу хиндуизма да је он у исходишту низак и нечист и да мора с муком проћи кроз дуги низ утеловљења према коначном циљу савршенства, Кур'ан каже: „Заиста смо створили човека у савршеном облику” - стање чистоће које може бити разорено само лошим поступцима - „а затим смо га свели на најниже, осим оних који верују у Бога и чине добра дела”.

Палмови воћњаци Хаила леже пред нама. Зауостављамо се поред неког старог, разореног стражарског торња да се припремимо за улазак у град; стари арапски обичај, који увек води рачуна о личном изгледу, захтева од путника да уђе у град у свом најбољем оделу, свеж и чист као да је тек узјахао своју камилу. Тако користимо нашу преосталу воду да оперемо руке и лице, подрезујемо запуштене браде и извлачимо најбеље огртаче из бисага.

Отресамо пустињску прашину са својих абаја и са живописних реса наших бисага, прекривамо камиле њиховим најбољим украсима и спремни смо да се појавимо у Хаилу.

Овај град је много више арапски него, рецимо, Багдад или Медина; он нема никаквих елемената из не-арапских земаља и народа; он је чист и непатворен као врч свеже помуженог млека. Никаква страна одећа не може да се види у базару; само широке арапске абаје, куфље и игали. Улице су много чистије него у било којем другом граду Средњег истока - чистије чак него у било којем граду у Нецду, који је познат по својој не-источној чистоћи (вероватно зато што је народ овог краја, јер је увек био слободан, задржао већу меру самопоштовања него другде на Истоку). Куће, грађене од хоризонталних слојева збијене иловаче, у добром су стању осим порушених градских зидина које сведоче о задњем рату између Ибн Сауда и породице Ибн Рашида и Ибн Саудовом освајању града 1921. године.

Чекићи кујунција обликују све врсте посуда, пиле столара са звиждуком задиру у дрво, ципелари прикуцавају ђонове сандала. Камиле натоварене

горивом и мешинама пуним маслаца пробијају се кроз гомилу; друге камиле, које су бедуини довели на продају, испуњавају зрак својим мукањем. Искусне руке опипавају живописне бисаге из Ал-Хаса. Аукционари, неизбежно присутни у сваком арапском граду, иду горе-доле по базару и, уз гласне повике, нуде своју робу на продају. Ту и тамо можете видети ловачке соколе како скачу горе-доле на дрвеним пречкама, везани танким кожним каишима. Ловачки пси салуки, боје меда, протежу лено своје складне удове на сунцу. Витки бедуини у изношеним абајама, добро обучене слуге и телесни чувари вођа - скоро сви из јужних покрајина - мешају се с трговцима из Багдада, Басре и Кувајта и с домаћим из Хаила. Ови домаћи - то јест мушкарци, јер од жена једва можете видети било шта осим црне абаје која покрива главу и тело - припадају једној од најлепших раса на свету. Сва грациозност појаве и покрета коју је постигла арапска нација као да је утеловљена у овом племену Самар, о којем предисламски песници певају: „На висоравнима живе људи вични мачу и поносне, честите жене“.

СТИЖЕМО ДО ПРИНЧЕВОГ ДВОРЦА, где намеравамо провести следећа два дана, и затичемо нашег

домаћина како суди пред улазном капијом. Принц Ибн Мусад припада Цилувл огранку породице Ибн Сауда и краљев је шурак. Један од најмоћнијих краљевих намесника, назван је „Принц Севера“ зато што држи не само покрајину Џебел Шамар, него цели северни Неџд све до граница Сирије и Ирака - подручје велико готово као Француска.

Принц (који је мој стари пријатељ) и неколико бедуина шеика из пустаре седе на дугој, уској клупи изграђеној од опеке дуж зида дворца. У другом реду, подно њихових ногу, чуче Ибн Мусаадови раџацили, коњаници с пушкама и кривим сабљама у сребрним корицама, који су с њим по читав дан, не толико ради заштите колико ради престижа; до њих соколари са својим птицама посађеним на руке у рукавицама, слуге, бедуини, мноштво пратилаца, великих и малих, све до коњушара - сви се осећају једнаким као људи упркос разлика у свом положају. А како би другачије и могло бити у овој земљи где се никоме не обраћате са „господине“ осим Богу у молитви? Окренути њима лицем, чуче у широком полукругу бедуини и грађани који износе своје притужбе и препоруке принцу за поравнање.

Пуштамо камиле да легну ван тога круга, предајемо их на бригу пратиоцима који нам журе у

сусрет и идемо према принцу. Он устаје, а с њим и сви који су седели поред њега на клупи и на земљи испред њега. Он пружа руку према нама: „Ехлан ве сехлен - Нека вас Бог поживи!“

Пољубио сам принца у врх носа и у чело, а он мене у оба образа и посадио ме на клупу поред себе. Зејд се сместио међу раџаџилима.

Ибн Мусаад ме представља својим осталим гостима; нека су ми лица нова, а нека позната из ранијих година. Међу овима је Гадбан ибн Римал, врховни шејх Синџара Шамара - тај прекрасни стари ратник којег увек зовем „ујаче“. Нико не би, по његовом скоро похабаном изгледу, рекао да је он један од најмоћнијих поглавара на северу, а толико је окитио своју младу жену златом и драгуљима да, према општем мишљењу, две служавке треба да јој помогну кад хоће да изађе из свога огромног шатора постављеног на шеснаест стубова. Намигује док ме грли и шапће ми на ухо:

„Још немаш нове жене?“ - нашта ја једино могу одговорити осмехом и слегањем рамена.

Принц Ибн Мусаад је морао чути ово задиркивање јер се гласно насмеја и рече: „Уморном путнику нису потребне жене него кафа“, и он узвикује: Кафа!

„Кафа!“ понавља слуга до принца; онај на самом крају реда преузима повик „кафа!“ - и тако док коначно церемонијални налог није достигао капију дворца и одзив изнутра. Ускоро се појављује слуга носећи традиционални месингани суд за кафу у левој и неколико малих шољица у десној руци, налева прво принцу, затим мени, а онда послужује друге госте према њиховом рангу. Шољица се пуни једном или двапут, а кад гост покаже да му је доста, поново се напуни и дода следећем.

Принц је очито радознао да сазна резултате мога путовања до границе Ирака, али он открива своју заинтересованост само кратким питањима о томе шта ми се десило на путу остављајући потпуно испитивање за тренутак кад будемо сами. Затим наставља судско саслушање које је мој долазак прекинуо.

Такво неформално суђење било би незамисливо на Западу. Принц, као владар и судија,

наравно ужива свако поштовање - али нема ни трага полтронства у понашању бедуина према њему. Сваки тужилац и отпужени поносно остаје свестан своје слободне личности; они у својим гестима не оклевају, њихов глас је често повишен и сигуран, а свако се обраћа принцу као старијем брату називајући га - како је бедуински обичај и у односу на самог краља - његовим именом, а не титулом. Нема ни трага бахатости у понашању Ибн Мусаада. Његово лепо лице, с кратком, црном брадом, његов средњи стас, помало здепаста фигура говори о оној непростудираној самоуздржаности и спонтаном достојанству које у Арабији тако често иде руку под руку с великом моћи. Он је озбиљан и чврст. Ауторитативним речима одмах решава једноставније случајеве, а замршеније, који захтевају стручног судију, упућује окружном судији.

Није лако бити врховни ауторитет у великом бедуинском подручју. Дубоко познавање разних племена, породичних односа, водећих личности, племенских пашњака, прошлих збивања и садашњих реаговања је неопходно да би се дошло до исправног решења у узбуђеној замршености бедуинске притужбе. Обазривост у поступку је овде исто тако

важна као и оштрина у расуђивању, а обоје мора деловати складно с изванредном тачношћу како би се избегла грешка; јер, као што бедуини никада не заборављају услугу коју им учините, они никада не заборављају ни судску одлуку коју сматрају неправедном. С друге стране, праведну одлуку готово увек прихватају добровољно чак и они против којих је уперена. Ибн Мусаад одмерава у складу са свим овим условима вероватно боље него било који други Ибн Саудов принц; он је тако сталожен, тако миран и толико без унутрашњих супротности да му његов инстинкт готово увек показује прави пут кад год његов разум дође у ћорсокак. Он плива у животу; он пушта да га воде носе и влада њима прилагођавајући им се.

Управо два одрпана бедуина износе своју свађу пред њим узбуђеним речима и покретима. По правилу, с бедуинима је тешко изаћи на крај; има увек нешто непредсказиво у њима, чудесна узбудљивост која не познаје компромис - увек небо и пакао непосредно једно уз друго. Сад могу да виде како Ибн Мусаад рашчлањује њихове узавреле страсти и смирује их тихим речима. Могло би да се помисли да ће да наредиједном да ћути док други

износи оно што сматра да је његово право; али не - он их пушта да говоре оба у исто време, да надвикују један другог, а само понекад упадне с понеком речи или питањем - да би одмах био преплављен њиховим страственим аргументима; он попушта и наизглед се повлачи и само упада опет мало касније одговарајућом примедбом. То је заносан призор, ово прилагођавање судијиног властитог духа стварности коју тумаче два љутита човека; не толико трагање за истином у правничком смислу, колико споро откривање скривене објективне стварности. Принц се примиче овом циљу постепено, извлачи истину, као помоћу танке нити, полако и стрпљиво, готово не приметно и за тужиоца и за туженог - док они изненада не застану, збуњено погледају један другог и схвате: пресуда је изречена - пресуда тако очигледно праведна да не тражи никакво даљње објашњење... На то један од њих устаје оклевајући, поправља своју абају и повлачи свога досадашњег противника за рукав на готово пријатељски начин: „Дођи" - и обојица се повлаче, још увек помало збуњени и у исто време растерећени, мрмљајући благослов принцу.

Призор је изванредан, право уметничко дело: прототип, чини ми се, оне плодне сарадње између

правосуда и правде која је на западним судовима и скупштинама још у повојима, а овде се појављује у свом потпуном савршенству на прашњавом тргу испред дворца једног арапског принца...

Ибн Мусаад, наслањајући се равнодушно на зид, узима следећи случај. Његово лице, снажно, наборано, с дубоко постављеним очима што греју и продиру, лице је стварног људског вође, прави представник највиших особина своје расе: здравог разума и срца.

Неки од присутних очито осећају слично дивљење. Један од њих што седи на тлу испред мене - он је бедуин из племена Харб и један од принчевих стражара - криви свој врат према мени с осмехом на лицу:

„Зар није као онај султан о коме Мутанаби каже: Сретох га, светли мач му би у току, видех га кад с мачем кривим јуриша, и увек од свих ми бољи се приказа, ал најбољи од свег је ум му племенити..?“

Не изгледа ми невероватно да чујем неписменог бедуина како наводи стихове великог арапског песника који је живео у десетом веку -

свакако не толико невероватно као што би било чути баварског сељака да цитира Гоегхеа или енглеског лучког радника да рецитује Вилијама Блакеа или Схеллуа. Јер, упркос распрострањенијем општем образовању на Западу, врхунска достигнућа западне културе у ствари не дели просечни Европљанин или Американац - док, с друге стране, врло широк слој необразованих, а понекад чак и неписмених муслимана, заиста свесно дели, у свакодневном животу, достигнућа своје прошлости. Управо као што је овај бедуин овде био способан да се сети одговарајућих стихова Мутанабија да би илустровао ситуацију у којој је учествовао као сведок, врло одрпан и нешколован Перзијанац - водоноша, носач у базару, војник на забаченој граничној постаји - носи у свом памћењу безбројне стихове Хафиза или Џамија или Фирдевсија и уноси их с очитим задовољством у свој свакодневни разговор. Иако су у великој мери изгубили ону стваралачку моћ која је њихово културно наслеђе учинила тако великим, ови муслимански народи имају и сада непосредан, жив додир са својим великанима.

Још увек се сећам дана кад сам ово открио у базару у Дамаску. Држао сам у рукама посуду, неки велики врч од печене глине. Имао је чудно

достојанствен облик: велики и округао, као нешто спљоштена лопта скоро музичких пропорција. Из заобљености његових стенки, која је у себи имала нежност лица жене, избијале су две ручке савијене у савршеним луковима који би могли да буду на част грчкој амфори. Биле су обликоване руком; још увек сам могао разазнати отиске прстију скромног грнчара у глини. Око унутра повијеног руба врча био је урезао меким, сигурним покретима пера нежну арабеску као наговештај ружичњака у цвату. Радио је брзо, готово немарно док је стварао ову величанствену једноставност која нас је подсећала на сву славу селџучке и перзијске грнчарије којој се толико дивимо у европским музејима; а он није намеравао да створи уметничко дело. Све што је он правио био је лонац за кухање - ништа друго осим такав лонац, какав било који земљорадник или бедуин може да купи на базару било којег дана за неколико новчића...

Знао сам да су Грци створили слична или већа савршенства, можда исто тако у лонцима за кухање; јер и они су - водоноше, носачи на тргу, војници и грнчари - истински учествовали у култури која није почивала само на стваралачком узбуђењу неколико одабраних, на неколико врхова које могу достићи

само генијални људи, него је била заједничка свима. Њихов понос у лепим стварима, стварима које су биле део те културе, био је саставни део и њиховог свакидашњег рада; непрекидно учествовање у заједничком, живом поседовању.

Док сам држао ту посуду у рукама знао сам: благословљени су људи који кувају у таквим лонцима своју свакодневну храну; благословљени су они чије је право на културно наслеђе више од празног хвалисања...

„Зар ми нећеш пружити задовољство да ручаш са мном, Мухамеде?" Глас принца Ибн Мусаада прекида моје сањарење. Погледам - а Дамаск се повлачи у прошлост, где и припада, а ја седим опет на клупи поред „Емира са Севера". Судска седница очито је завршена; један по један одлазе парничари. Ибн Мусаад устаје а с њим и његови гости и пратиоци. Група раџацила се раздваја да нам направи пролаз. Како ми пролазимо кроз капију, њихови редови се затварају и следе нас у двориште дворца.

Нешто касније, принц, Гадбан ибн Римал и ја седамо заједно за оброком који се састоји од огромне зделе риже са читавим печеним јагњетом на њој.

Осим нас у соби су само још два принчева пратиоца и пар златних „салуки“ ловачких паса.

Стари Гадбан ставља руку на моје раме и каже: „Још ниси одговорио на моје питање - још нема нове жене?“

Смејем се његовој упорности: „Имам жену у Медини, као што знаш. Зашто бих узео другу?“

„Зашто? Да ме Бог сачува! Једна жена - а ти си још млад човек! Да знаш, кад сам ја био твојих година...“

„Чуо сам“, упада принц Ибн Мусаад, „да ти чак ни сада не стојиш тако лоше, шејх Гадбан.“

„Ја сам стара олупина, принче, нека те Бог поживи; али понекад ми треба младо тело да загрије моје старе кости... Али реци ми“, окрећући се опет мени, „шта је с оном Мутајри, девојком с којом си се оженио пре две године? Шта си с њом урадио?“

"Па, ништа; о том се управо и ради", одговарам.

"Ништа...?", понавља старац широм отворених очију. „Зар је била тако ружна?"

"Не, напротив, била је врло лепа..."

„О чему се ради?", пита Ибн Мусаад. „О којој Мутајри девојци говорите вас двојица? Објасни ми, Мухамеде."

Тако му објашњавам ту женидбу која није довела ни до чега.

Живео сам у Медини, без жене и усамљен. Неки бедуин из племена Мутајр, по имену Фахад, проводио би сате сваки дан у мојој кафани забављајући ме фантастичним причама о својим подвизима под Лавренцом за време светског рата. Једног дана он ми рече: „Није добро за човека да живи сам као ти јер ће ти се крв згрушати у венама; треба да се жениш.“ Кад сам у шали тражио да ми прибави будућу невесту, он одговори: То је лако. Кћерка мога зета Мутрика је управо приспела за удају, а ја, као брат њене мајке, могу ти рећи да је изванредно лепа.“ Још увек у шаљивом расположењу, рекох му да испита да ли би отац био вољан. И ето, следећег дана Мутрик лично дође до мене, очито

збуњен. Након неколико шољица кафе и дугог скањивања, он ми коначно рече да му је Фахад говорио о мојој тобожњој жељи да се оженим његовом кћерком. „Била би ми част да те имам за зета, али Рукија је још увек дете - она има тек једанаест година...“

Фахад је био бесан кад је чуо о Мутриковој посети. „Лопужа! Лажљива лопужа! Девојка има петнаест година. Не свиђа му се да је уда за не-Арапа, али с друге стране, он зна како си близак с Ибн Саудом и не жели да те увреди отвореним одбијањем; зато лажно тврди да је она још дете. Али могу ти рећи, њена прса су оваква“ - и он описа својим рукама груди заводљиве величине.

Очи старог Гадбана заблисташе код овог описа: "Петнаест година, лепа а девица... а онда, он каже, ништа! Шта би могао више од тога хтети?"

"Па, чекај док завршим причу... Морам признати да сам постајао све више и више заинтересован, а можда мало и подстакнут Мутриковим отпором. Даровао сам Фахаду десет златника и он је учинио све што је могао да убеди

девојчине родитеље да је удају за мене; сличан дар је дат и њеној мајци, Фахадовој сестри. Шта се стварно десило у њиховој кући не знам; све што знам то је да је Мутрик коначно пристао на женидбу...“

"Тај Фахад", рече Ибн Мусаад, "изгледа да је био лукав. Он и његова сестра су очигледно очекивали од тебе још веће дарове. А шта се десило онда?"

Продужујем са својом причом како је женидба била свечано обављена након неколико дана без присуства невесте, коју је, у складу с обичајима, представљао њен отац као њен правни заступник и носилац њеног пристања који потврђују двојица сведока. Следила је раскошна свадба, с уобичајеним даровима младој (коју још нисам био видео), њеним родитељима и неким другим ближним рођацима - међу којима је, наравно, Фахад био најистакнутији. Исте вечери невесту је у моју кућу довела њена мајка и неке друге жене под велом, док су са кровова суседних кућа жене певале свадбене песме уз пратњу дефова.

У заказано време ушао сам у собу где ме је чекала моја невеста са својом мајком. Нисам био у стању да разликујем једну од друге, јер су обе биле покривене црним веловима; кад сам изговорио речи које тражи обичај: „сад се можеш повући“, једна од две побуљених госпођа се диже и тихо напусти собу; тако сам знао да је она која је остала била моја жена.

„А онда, синко, шта се десило онда?“, подстиче ме Ибн Римал кад сам ту застао у својој причи; принц гледа у мене обешењачки.

„Онда... Седила је ту, сирота девојка, очито страшно застрашена што је тако била изручена непознатом човеку. А кад сам је молио, што сам нежније знао, да открије своје лице, она је само још чвршће стегла абају око себе.“

„Оне то увек чине!“ , узвикну Ибн Римал. „Оне су увек застрашене у почетку свадбене ноћи; а, поред тога, младој девојци и доликује да буде стидљива. Али касније оне су обично радосне - зар твоја није била?“

„Па, не сасвим. Морао сам уклонити вео с њеног лица, а кад сам то учинио, угледао сам девојку ванредне лепоте, са овалним лицем боје зрелог жита, крупних очију и дугих плетеница које су висиле до јастука на којем је седела; али то је стварно било лице детета - није могла имати више од једанаест година, управо како је говорио њен отац... Фахадова и његове сестре грамзивост навела их је да ми је прикажу као да је за удају, док је јадни Мутрик био потпуно невин.“

„Па шта?“, пита Ибн Римал, очигледно не схваћајући на шта мислим. „Шта смета једанаест година? Девојка расте, зар не? Она расте брже у мужевој постељи...“

Принц Ибн Мусаад каже: „Не, шејх Гадбани; он није из Неџда као ти. Он има више мозга у својој глави“. Смејући се према мени, он наставља: „Не слушај Гадбана, Мухамеде. Он је из Неџда, а већина нас имамо мозак не овде“ - показује своју главу - „него овде“ - и показује на сасвим други део свога тела.

Сви се смејемо, а Гадбан мрмља у своју браду:
„Онда ја заиста размишљам више својим мозгом него
ти, принче.“

На њихово наговарање настављам причу и кажем им да, без обзира какви су погледи старог Гадбана о томе, претерана младост моје невесте - детета није за мене представљала никакву посебну награду. Могао сам осећати само сажаљење за девојку која је постала жртвом ниског лукавства свога ујака. Поступао сам с њом као с дететом, уверавајући је да не треба да ме се боји; она није изустила ни речи а њено дрхтање одавало је њену претрашеност. Претурајући по полици, нађох комад чоколаде који јој понудих; али она, пошто није никада у животу видела чоколаду, одби наглим климањем главе. Покушао сам да је смирим причајући јој забавну причу из „Хиљаду и једне ноћи“, али она као да је није ни схватила, а камоли сматрала смешном. Коначно је изговорила прве речи: „Боли ми глава...“ Узех таблете аспирина и дадох јој их с чашом воде. Међутим, ово изазва само још јачи наступ страха (тек касније сам сазнао да су јој неке њене пријатељице биле рекле да странци из туђих земаља понекад дрогирају своје жене прве брачне ноћи како би их лакше освојили).

Након неколико сати успео сам је уверити да немам агресивних намера. Коначно је заспала као дете што је и била, а за себе сам направио постељу на ћилиму у углу собе.

Изјутра сам поручио мајци да девојку води кући. Жена је била запрепаштена. Никада није чула да је мушкарац одбио тако биран залогај - једанаестогодишњу девицу - и морала је мислити да са мношћом стварно нешто озбиљно није у реду.

„А онда?“, пита Гадбан.

„Ништа - развео сам се с њом, оставивши је у истом стању у којем ми је и дошла. То није био лош посао за породицу која је задржала и девојку и мираз, заједно са свим многобројним даровима. Што се мене тиче, говорало се околно да у мени нема мушкости, а неколико добродушних покушали су ме уверити да ме је неко опчинио, можда моја жена, а да се могу ослободити једино молитвама против тих чини.“

„Кад помислим на твоју следећу женидбу у Медини, Мухамеде, и на твог сина“, каже принц

смејући се, „сигуран сам да си добио јаке молитве за против чини.“

Касније ноћу, док сам се спремао на спавање у соби коју су ми дали, налазим Зејда Ћутљивијег него обично. Стоји поред врата видљиво изгубљен у далеким мислима, с брадом на прсима а очију упртих у плави и маховинастозелени медаљон на хоросанском ћилиму који покрива под.

„Како се осећаш, Зејде, кад си опет у граду своје младости након толико година?" - јер раније је увек одбијао да уђе у Хаил кад год сам имао прилику да тамо одем.

„Нисам сигуран, ујаче", одговара полако., Једанаест је година како сам овде био последњи пут. Ти знаш да ми срце није дало да овде раније дођем и гледам народ с Југа како влада у дворцу Ибн Рашида. Али у последње време говорим себи речима Књиге:

„О Боже, Господару власти! Ти дајеш власт коме Ти се хоћеш а одузимаш је од онога од кога желиш. Ти уздижеш кога желиш а понижаваш кога

хоћеш. У Твојој руци је свако добро и Ти имаш власт над свим стварима."

Нема сумње, Бог је дао власт кући Ибн Рашид, али они нису знали како да је исправно употребе. Били су дарежљиви према својим људима, али тврди према својим властитим сродницима и безобзирни у својој охолости; пролевали су крв, брат убијајући брата; тако им је Бог одузео власт и предао је опет Ибн Сауду. Мислим да не треба више да жалим - зар није написано у Књизи: „Понекад ви волите нешто, а то може бити најгоре за вас - а понекад мрзите нешто, а то може бити најбоље за вас."

Има неке слатке смирености у Зејдовом гласу, смирености која садржи само прихватање нечега што се већ десило и зато не може да буде промењено. Управо ово предавање муслиманског духа неизменљивости прошлости - сазнање да се све што год се десило морало десити управо тако, и није се могло десити другачије - често су западњаци погрешно узимали као „фатализам" својствен исламском погледу. Међутим, муслиманско предавање судбини односи се само на прошлост, а не на будућност; то није одбијање да се делује, да се

нада и побољша, него одбијање да се прошла стварност сматра било чим другим осим Божијим делом.

„А осим тога“, наставља Зејд, „Ибн Сауд се не понаша лоше према Шамару. Они то знају. Зар га нису мачевима подржали пре три године кад се онај пас Ад- Давиш дигао против њега?“

Стварно јесу, с великодушностју побеђених која је тако карактеристична за праве Арапе. Те судбоносне године 1929., кад су се љуљали темељи Ибн Саудовог краљевства под ударцима велике бедуинске побуне коју је водио Фејсал Ад-Давиш, сва шамарска племена која живе у Неџду заборавила су своје некадашње непријатељство према краљу, збила се око њега и у великој мери допринела његовој победи над побуњеницима. Ово измирење је било стварно изванредно, јер једва неколико година пре тога Ибн Сауд је био силом оружја освојио Хаил и тако поновно успоставио превласт Југа над Севером. То је тим значајније у светлу вековног међусобног неслагања - које је дубље од династичке борбе за власт - између племена Шамар и народа јужног Неџда из којег потиче Ибн Сауд. У великој мери, ово

неслагање (које чак ни недавно измирење није потпуно искоренило) израз је традиционалног супарништва између Севера и Југа које се протеже кроз целу историју Арапа, а слично је и код многих других народа. Често се дешава да мала разлика у унутрашњем ритму живота изазива више непријатељства између тесно сродних племена него што расна необичност може да изазове између потпуно различитих суседних нација.

Поред политичког супарништва, још један фактор игра значајну улогу у емоционалним неслагањима арапског Севера и Југа. Управо на југу Неџда, у близини Ријада, пре готово двеста година традиционални муслиман и реформатор Мухамед ибн Абд ел-Веџаб подигао се и подстакао племена - муслимане који су од ислама имали само своје име - на ново верско одушевљење. Управо у тада безначајној кући Ибн Сауд, код поглавара малог подручја Дирија, реформатор је добио оружје које је дало снагу акцији његовој надахњујућој речи и након неколико деценија обухватио велики дио Полуотока оним одушевљеним, бескомпромисним верским покретом познатим као „селефизам“. У свим селефијским ратовима и победама у току последњих

сто и педесет година, управо народ Југа је високо носио заставе селефизма, док је Север само млако ишао с њим; иако су Шамари у теорији усвајали селефијска учења, њихова срца су остала далеко од ватреног, непопустљивог религиозног уверења Југа. Живећи близу граничних земаља Сирије и Ирака, а увек везани с њима трговином, Шамари су током векова постигли благу попустљивост у погледима и спремност на компромисе потпуно непознату изолираним јужњацима. Људи с Југа знају само за екстреме, а у последњих сто педесет година знали су само за снове о цихаду - поносни, узносити људи који себе сматрају правим представницима ислама.

Уза све то, селефије заиста нису посебна секта. „Секта“ би претпостављала постојање неких посебних доктрина које би њене следбенике разликовале од огромне масе свих других следбеника исте вере. Међутим, у селефизму нема посебних доктрина - напротив, овај покрет је покушао да укине све новотарије и доктрине које су се у току многих векова нагомилале око изворних учења ислама и да се врати некадашњој поруци Посланика. У својој бескомпромисној јасноћи, ово је свакако био велики покушај, који је временом могао довести до потпуног

ослобођења ислама од свих предрасуда које су замрачиле Поруку. У ствари, сви ренесансни покрети у модерном исламу - ехли-хадис покрет у Индији, сенуси покрет у северној Африци, рад Џемал ед-Дин ел-Афганије и Египћанина Мухамеда Абдухуа - могу се непосредно везати за духовни импулс који је у осамнаестом веку дао Мухамед ибн Абд ел-Веџаб. Међутим, развој његових учења у Неџду има два недостатка који су селефије спречили да постану судбоносна духовна сила. Један од ових недостатака је спутаност којом покрет настоји да ограничи готово свако религиозно прегнуће на дословно придржавање прописа, превиђајући потребу за продирање у њихов духовни садржај. Други недостатак је укореењен у самом арапском карактеру - у оној фантастичној крепосној усмерености осећаја која никоме не даје право да буде друкчији; став толико својствен правом Семиту колико његова дијаметрална супротност потпуна немарност у стварима вере. То је трагична особина Арапа да увек морају осцилирати између два пола и никад не могу да нађу средњи пут. Некада - једва пре два века - Арапи из Неџда били су у суштини даљи од ислама него било која друга група у муслиманском свету; од доласка Мухамеда ибн Абд

ел-Вехаба они себе сматрају не само браниоцима вере него њеним готово јединим носиоцима.

Духовно значење селефизма - тежња за унутрашњом обновом муслиманског друштва - било је искварено готово у истом трену кад је његов вањски циљ - постигнуће друштвене и политичке моћи - био остварен успостављањем Сауди Краљевине концем осамнаестог, и њеним проширењем преко већег дела Арабије почетком деветнаестог века. Чим су следбеници Мухамеда ибн Абд ел-Вехаба добили власт, његова идеја се окаменила јер дух не може да буде слуга власти - а власт неће да буде слуга духа.

Историја селефијског Неџда је историја религиозне идеје која се прво дигла на крилима одушевљења и чежње, а затим се спустила у низије неискрене самоуверене крепости. Свака врлина разара саму себе чим престане да буде чежња и скромност: Харут и Марут!

СНОВИ

Ако сте пријатељ и гост великог арапског принца, онда то значи да ће вас пријатељем и гостом сматрати и тако према вама поступати сви његови службеници, његови раџацили, власници дућана у његовом главном граду па чак и бедуини из пустаре под његовом влашћу. Гост једва да може да спомене неку жељу а да одмах не буде испуњена, кад год је то могуће; из сата у сат обасипа га топла, нерадознала доброта која га обавија на градском тргу не мање него у пространим холовима и ходницима дворца.

Као тако често раније, ово ми се догађа и за време ова два дана у Хаилу. Кад зажелим кафу, мелодиозни звук меденог хавана одмах зазвони у мојој приватној пријемној соби. Ако, ујутру, случајно споменем Зејду на домашај гласа неког од принчевих слугу, дивно седло које сам управо видео на базару после подне ми је већ донесено на поклон. Неколико пута дневно стижу дарови: дуга хаљина од кашмирске вуне украшена мустром мангоа, или извезена куфија, или бела багдадска овчија кожа за седло, или криви бодез из Неџда са сребрном ручком... А ја, пошто путујем с лаганом спремом, нисам у стању да

понудим Ибн Мусааду заузврат било шта осим енглеске карте Арабије у великом мерилу, на којој сам, на његово велико задовољство, брижљиво означио називе места на арапском.

Ибн Мусаадова великодушност веома личи на ону краља Ибн Сауда, што, уосталом, и није тако изненађујуће када се узму у обзир њихови блиски односи. Не само да су рођаци него су исто тако делили - све од времена кад је Ибн Сауд био младић а Ибн Мусаад још дечко - већину тешкоћа, коби и снова Краљеве ране владавине. Поред тога, њихове личне везе су биле учвршћене пре више година Ибн Мусаадовом сестром - женом која је Краљу значила више него било која с којом се оженио пре или после ње.

Иако су многи били његови пријатељи, само је мали број одабраних могао да посматра најинтимнију и, можда, најзначајнију страну Ибн Саудове природе, његову велику способност за љубав, која га је могла, да јој је било дозвољено да се развије и потраје, водити далеко вишим висинама од оних које је достигао. Толико је много наглашавано да се женио и развео с бројним женама да га многи неупућени

сматрају као неког развратника заокупљеног бескрајном трком за физичким задовољством; само су ретки свесни да је готово свака Ибн Саудова женидба - осим оних диктираних политичким разлозима - била последица нејасне, незаситне жеље да поново ухвати траг изгубљене љубави.

Цевахира, мајка његових синова Мухамеда и Халида, била је Ибн Саудова велика љубав; чак и сад, након што је мртва тринаестак година, Краљ никад не говори о њој а да му реч у грлу не запне.

Она је морала бити изванредна жена - не само лепа (јер Ибн Сауд је познавао и имао много лепих жена у својој изузетно богатој женидбеној каријери) него исто тако надарена оном инстинктивном женском мудрошћу која спаја занос духа са заносом тела. Ибн Сауд не допушта често својим емоцијама да дубоко делују у његовим односима са женама и ово, можда, објашњава лакоћу с којом се жени и разводи. Међутим, с Цевахиром је, чини се, нашао остварење које се није никада поновило. Иако је чак и за њена живота оженио друге жене, његова стварна љубав била је резервисана за њу толико искључиво као да је она била његова једина жена. Писао јој је љубавне

песме, а у једном од својих најизузетнијих тренутака рекао ми је: „Кад год би свет око мене био мрачан и нисам видео излаза из опасности и тешкоћа које ме притискују, сео бих и написао оду Џевахири; кад би била завршена, свет би се изненада расветлео и знао бих шта да радим“.

Џевахира је умрла за време велике епидемије грипа 1919., која је однела и Ибн Саудовог прворођеног и најдражег сина Турсије; овај двоструки губитак оставио је неизлечив ожиљак у његовом животу.

Нису били само жена и син којима је могао дати своје срце тако потпуно; волео је свога оца као што ретки људи воле своје очеве. Отац, Абд ер-Рахман, којег сам упознао првих дана у Ријад, иако пријатан и побожан човек, свакако није био истакнута личност као његов син и није играо никакву нарочиту улогу за време свог дугог живота. Ипак, чак и након што је Ибн Сауд био освојио краљевство својим властитим напором и био неоспорни владар земље, он се понашао према свом оцу с таквом понизношћу да не би никада пристао да ступи у собу дворца ако би Абд ер-Рахман био у доњој соби – „јер“, рекао би,

како могу себи дозволити да ходам изнад главе свога оца?" Никада не би сео у присуству старца ако не би био изричито позван да то уради. Још увек се сећам нелагодности коју сам осетио због ове краљевске понизности једног дана у Ријад у (мислим да је то било у децембру 1927. године). Био сам у уобичајеној посети краљевом оцу у његовом стану у краљевом дворцу; седели смо на поду на душецима, стари господин је разглабао неку од својих омиљених верских тема. Изненада уђе у собу слуга и најави: „Шејх долази“. У следећем трену Ибн Сауд је стајао на вратима. Наравно, хтео сам да устанем, али ме стари Абд ер-Рахман зграби за зглавак и повуче доле, као да каже: „Ти си мој гост". Био сам неизрециво збуњен остајући тако седећи, док је Краљ, након што је издалека поздравио оца, остао стојећи на вратима, очигледно чекајући дозволу да уђе у собу. Мора да је био навикнут на сличне хирове свога оца јер ми је намигнуо, с осмехом, да би ме смирио. У међувремену, Абд ер-Рахман је продужио расправу као да прекида није ни било. Након неколико минута он погледа горе, климну своме сину и рече: „Приђи, мој дечко, и седи“. Краљ је у то доба имао четрдесет седам или четрдесет осам година.

Неколико месеци касније - у то време смо били у Меки - стигла је Краљу вест да му је отац умро у Ријаду. Никад нећу заборавити несхватљиво укочен поглед којим је неколико тренутака посматрао весника и очај који је полако и видљиво замрачивао црте лица које су иначе тако ведре и смирене; како је скочио са страшним криком: „Мој отац је мртав!“ и дугачким корацима истрчао из собе док му се абаја вукла по поду иза њега; како је устрчао уза степенице, прошао поред престрашених лица својих стражара, не знајући ни сам где иде и зашто, вичући, вичући: „Мој отац је мртав! Мој отац је мртав!“ Два дана након тога одбијао је да види било кога, није ни јео ни пио и проводио је дан и ноћ у молитви.

Колико би синова средњих година, колико би краљева који су за себе изборили краљевство својом властитом снагом, тако жалили смрт оца који је умро мирном смрћу у дубокој старости?

Абд ел Азиз Сауд добио је своје пространо краљевство само својим властитим напорима. Још док је био дете, његова породица је већ била изгубила последње остатке своје власти у централној Арабији, а наследили су је њихови некадашњи вазали,

династија Ибн Рашид из Хаила. То су били горки дани за Абд ел-Азиза. Поносни и уздржани дечак морао је гледати туђег принца како управља његовим очинским градом Ријадом у име Ибн Рашида; јер сад је породица Ибн Сауд - која је некада владала готово целом Арабијом - живела од помоћи породице Ибн Рашида која их је само подносила, али их се више није бојала. Коначно, ово је постало неподношљиво чак и његовом мирољубивом оцу Абдер-Рахману и он је напустио Ријад са целом породицом, у нади да преостале дане проведе код свог старог пријатеља, владара Кувајта. Али, он није знао шта будућност носи јер није слутио шта је у срцу његовог сина.

Од свих чланова породице био је само један члан који је слутио шта се дешава у овом страстеном срцу: млада сестра његовог оца. Не знам много о њој; само знам да би је Краљ, кад год се сећао својих младих дана, увек спомињао с великим поштовањем.

„Она ме, мислим, чак волела више него своју властиту децу. Кад смо били сами, она би ме узела на крило и говорила ми о великим стварима које треба да урадим кад одрастем: „Ти мораш оживети славу породице Ибн Сауд“, понављала би ми увек изнова, а

њене речи биле су као миловање. „Али хоћу да знаш, азајизе" (деминутив од Азиз), говорила би, да чак ни слава породице Ибн Сауд не сме бити крај твојих стремљења. Ти мораш тежити за славом ислама. Твој народ треба вођу који ће га водити путем Посланика, а ти ћеш бити тај вођа". Ове речи су увек остале живе у мом срцу."

Да ли су, стварно?

Целог свог живота Ибн Сауд је волео да говори о исламу као о мисији која му је била поверена; чак и касније, кад је већ одавно постало очито да му краљевска власт вреди више од његовог некадашњег заузимања за идеал, његова велика речитост је често успевала да увери многе -можда чак и самог њега да је овај идеал још увек његов циљ.

Таква сећања из детињства често су оживљавана у току интимних скупова у Ријаду, који су обично одржавани након јације (вечерња молитва). Чим би била завршена молитва у џамији у дворцу, скупили бисмо се око Краља у једној од мањих соба и слушали око један сат читање Посланикових изрека или коментара Кур'ана. Након тога би Краљ позвао

двојицу или тројицу од нас да га пратимо до његове собе у његовој приватној настамби. Једне вечери, сећам се, док смо напуштали скуп пратећи Краља, био сам још једном изненађен његовим величанственим стасом којим је далеко надвисио оне који га окружују. Можда је ухватио мој задивљен поглед јер се осмехнуо оним својим неописивим шармом, узео ме за руку и упитао:

„Зашто ме тако гледаш, Мухамеде?"

„Мислио сам, Дуговеки, како свако може у теби препознати краља чим види твоју главу тако високо изнад глава гомиле."

Ибн Сауд се насмеја и, још увек ме водећи за руку при спором ходу кроз ходник, рече: „Да, угодно је бити тако висок. Али било је време кад ми је моја висина задавала само јад. Било је то пре много година, кад сам био дечко и живео у дворцу шејха Мубарека у Кувајту. Био сам витак и изванредно висок, много виши него што је одговарало мојим годинама, и други дечасти у дворцу - они из шејхове породице, па чак и моје властите - узели су ме као мету у својим шалама као да сам чудовиште. То ме је

много растуживало, а понекад сам и ја помишљао да сам стварно чудовиште. Голико сам се стидео своје висине да бих увукао главу у рамена како бих изгледао мањи кад сам ишао собама палаче или улицама Кувајта".

И тад већ стигосмо до Краљевог стана. Његов најстарији син, престолонаследник Сауд, већ је тамо чекао на оца. Био је мојих година и, иако не тако висок као његов отац, сасвим импозантна појава. Његове црте лица биле су много мрачније него Краљеве и нису имале његове покретљивости и живости. Али он је био пријатан човек и о њему су људи имали лепо мишљење.

Краљ седе на душек протрт дуж зидова и понуди и нас да седнемо. Затим нареди: „Кафа!" Наоружани слуга на вратима одмах викну у ходник "Кафа!" - нашта овај традиционални зов преузеше и понављаше у брзом следу друге слуге дуж целог ходника, један за другим "Кафа!" - "Кафа!" - у прекрасној церемонији понављања, док није стигао до Краљеве чајне кухиње неколико соба даље; у трен ока слуга са златним бодезом за појасом појави се носећи месингану цезву у једној, а мале шољице у другој

руци. Краљ прими прву шољицу, а друге прихватише гости по реду како су седели. У таквим неформалним приликама, Ибн Сауд би говорио слободно о било чему што би му пало на памет - о ономе што се дешавало у далеким крајевима света, о чудним новим проналасцима на које су га упозорили, о људима, обичајима и установама; али изнад свега, волео је да говори о својим властитим искуствима, а подстицао би и друге да учествују у разговору. Управо те вечери принц Сауд је почео разговор кад се смејући обратио мени:

„Неко ми је данас, Мухамеде, изразио сумњу у тебе. Рекао је да није сасвим сигуран да ти ниси енглески шпијун под маском муслимана... Али не брини, био сам у стању да га уверим да си ти заиста муслиман."

У немогућности да узвратим смехом, одговорио сам: „То је врло љубазно од тебе, принче, нека те Бог поживи. Али како можеш бити сигуран у то? Зар није Бог једини који зна шта је у људском срцу"?

„То је тачно“, одврати принц Сауд, „али у овом случају дат ми је посебан знак. Један сан прошле недеље дао ми је овај знак... Стајао сам пред неком џамијом гледајући на мунару. Изненада се на шерефету мунаре појави неки човек, састави своје шаке поред усти и поче позивати на молитву: „Бог је највећи, само је Бог велик“ и настави до краја „Нема другог Бога осим Аллаха“ - а кад сам погледао ближе, видео сам да си тај човек ти. Кад сам се пробудио, знао сам сигурно, иако у то нисам никада сумњао, да си ти искрени муслиман, јер сан у којем се велича Божије име није могао бити варка.“

Био сам веома ганут овим нетраженим доказивањем моје искрености од стране Краљевог сина и озбиљношћу климања главом којим је Краљ потврдио изненађујућу причу принца Сауда. Преузимајући реч, Ибн Сауд настави:

„Стварно се често дешава да Бог просветли наша срца преко снова који понекад предскажу будућност, а понекад објасне садашњост. Јеси ли ти, Мухамеде, икада доживео такав сан?“

„Стварно јесам, имаме, давно, много пре него сам и помислио да ћу постати муслиман - чак пре него сам икад ступио у муслиманску земљу. Морао сам тада имати око деветнаест година и живео сам са својим оцем у Бечу. Био сам дубоко заинтересован науком о човековом унутрашњем животу (што је била најближа дефиниција психоанализе коју сам Краљу могао да дам) и био сам уобичајио да поред кревета држим папир и оловку како бих прибележио своје снове у тренутку буђења. Радећи тако, нашао сам да сам у стању да се сетим увек снова, чак ако их нисам ни држао стално у памћењу. У таквом једном сну, нашао сам се у Берлину, путујући подземном железницом коју тамо имају - возом који некад иде кроз тунел под земљом а некад преко мостова високо изнад улица. Купе је био крцат људима тако да се није имало где сести и сви су стајали набијени, без могућности да се покрену; било је само бледо светло једне једине електричне сијалице. Након неког времена воз изађе из тунела; није дошао ни на један од оних високих мостова него је избио на пространу, пусту равну од глине, точкови воза су се заглибили у глину и воз стаде, не могавши да се креће ни назад ни напред.

Сви путници, а и ја с њима, су напустили кола и почели су да гледају око себе. Равница око нас била је бескрајна, празна и гола - није на њој било ни жбуња ни куће, чак ни камена - и тескоба обузе срца људи; сад кад смо овде беспомоћни, како ћемо да нађемо пут назад тамо где други људи живе? Сиви сутон лежи преко огромне равнице, као у доба ране зоре.

Али, на неки начин ја нисам осећао тескобу као други. Пробио сам се кроз гомилу и опазио, на удаљености од можда десет корака, оседлану камилу, - управо онако како сам видео да седлају у твојој земљи, - а у седлу је седео неки човек обучен у абају, кратких рукава с белим и смеђим пругама. Његова куфија била је навучена преко његовог лица тако да нисам могао распознати његове црте. У души сам одмах знао да камила чека мене, а да непознати јахач треба да буде мој водич; тако, без речи, бацио сам се на леђа камиле иза седла онако како у арапским земљама јаше рафлд (сапутник-јохач). У следећем тренутку камила се диже и крену напред дугачким, лаганим ходом, а ја осетих како у мени расте безимена срећа. Таквим меким ходом путовали смо, како ми се у почетку чинило, сатима, онда данима,

затим месецима, док нисам изгубио сваку меру времена; са сваким кораком камиле моја срећа је расла, док нисам осетио као да пливам кроз ваздух. Коначно, хоризонт на нашој десној страни је почело да црвени под зрацима сунца које тек што није изашло.

Али на хоризонту далеко испред нас ја угледах неко друго светло; одлазило је иза огромне отворене капије која је почивала на два стуба - заслепљујуће бело светло, не црвено као светло излазећег сунца с наше десне стране - хладно светло које је стално постајало светлије како смо се приближавали, а срећу у мени увећавало изнад свега што се речима може описати. Како смо прилазили ближе капији и њеном светлу, зачух неки глас како однекле најави: „Ово је најзападнији град“ - и ја се пробудих“.

„Субханаллах - Слава Богу!“ узвикну Ибн Сауд кад сам завршио. „Па зар ти тај сан није рекао да си одређен за ислам?“

Потресао сам главом: „Не, Дуговеки, како сам то могао знати? Никада нисам мислио о исламу, а никад нисам чак ни познавао неког муслимана... Тек

седам година касније, дуго након што сам био заборавио тај сан, прихватио сам ислам. Сетио сам га се тек недавно кад сам га нашао међу својим папирима, управо онако како сам га био записао оне ноћи након буђења".

„Па то је била твоја права срећа коју ти је Бог показао у том сну, синко! Зар је ниси јасно препознао? Долазак мноштва света, а ти међу њима, на пусто беспуће и њихова збуњеност: зар то није стање оних које уводна сура Кур'ана описује као „оне који су залутали?" А камила која је, са својим јахачем, чекала на тебе: зар то није „права упута“ о којој Кур'ан често говори? А ћутљиви јахач чије лице ниси могао видети: ко други је то могао бити ако не Посланик, Бог му дао мир и благословио га? Он је радо носио огртач кратких рукава... а зар нама многе наше књиге не говоре да, кад год се он појави у сновима немуслиманима или онима који још нису муслимани, његово лице је увек покривено? Па оно бело, хладно светло на обзорју испред тебе: шта је то могло бити осим обећање светлости вере која светли без горења? Ти је ниси достигао у свом сну зато што си тек годинама касније, као што си нам рекао, упознао ислам као праву истину... "

„Ти би могао имати право, Дуговеки... Али шта је с „најзападнијим градом“ коме је требало да ме доведе капија на обзорју? Јер, коначно, моје прихватање ислама није ме водило на запад: оно ме је пре водило даље од Запада.“

Ибн Сауд је за тренутак ћутао и размишљао; затим диже главу и, с оним слатким осмехом који сам заволео, рече: „Је ли то могло значити, Мухамеде, да ће твоје достизање ислама бити „најзападнија“ тачка у твом животу, а да ће после тога твој западњачки живот престати да буде твој...?“

Након неког времена Краљ опет проговори: „Само Бог зна будућност. Али понекад Он одлучи да нам, у сну, да слутњу онога што ће нам се десити у будућности. И ја сам имао таквих снова два-три пута и увек су се обистинили. Један од њих, у ствари, учинио ме оним што сам... Тада сам имао седамнаест година. Живели смо као изгнаници у Кувајту, али нисам могао подносити помисао да мојом домовином владају Ибн Рашиди. Често бих молио оца, нека му се Бог смилује: „Бори се, оче, и истерај Ибн Рашида! Нико нема више права на престоље у Ријаду него ти!“

Али, мој отац би одбио моје плаховите молбе као фантазију и подсетио ме да је Мухамед ибн Рашид најмоћнији владар у арапским земљама и да влада краљевством које се протеже од Сиријске пустиње на северу до песка Празног предела на југу, те да сва бедуинска племена дрхте пред његовом жељезном песницом. Међутим, једне ноћи сам имао чудан сан. Видео сам себе на коњу у усамљеној пустињи ноћу а испред мене, исто тако на коњу, био је стари Мухамед ибн Рашид, узурпатор краљевства моје породице. Обојица смо били ненаоружани, али је Ибн Рашид држао високо у својој руци велику, блиставу светиљку. Кад је видео да му се приближавам, препознао је у мени непријатеља, окренуо се и подбо коња у бег; али ја сам јурио за њим, дохватио крај његовог огртача, затим његову руку па светиљку - и угасио сам светиљку. Кад сам се пробудио, знао сам сигурно да сам одређен да отнем власт од породице Ибн Рашида... "

Године тог сна, 1897, умро је Мухамед ибн Рашид. То се Абд ел- Азизу ибн Сауду учинило као повољан тренутак да нападне; али Абд ер-Рахман, његов отац, није био склон да угрози миран живот у Кувајту, у тако сумњивом подухвату. Међутим,

синовљев жар био је упорнији од очеве тромости, тако да је отац коначно попустио. Уз помоћ свог пријатеља, шејха Мубарека из Кувајта, он подиже неколико бедуинских племена која су била остала верна његовој породици, поче борбу против Ибн Рашида у старом арапском стилу, с камила, коњима и племенским заставама, и би брзо побеђен надмоћним непријатељским снагама и - у души вероватно више с олакшањем него разочарањем - врати се у Кувајт, решен да никада више не поремити вече свога живота ратним авантурама.

Али син се није предао тако лако. Увек се сећао свога сна о победи над Мухамедом ибн Рашидом; кад је његов отац одустао од свих права на краљевство у Неџду, управо онај сан је подстицао младог Абд ел-Азиза да подузме свој лакомислени покушај и врати власт. Допрео је до неколико пријатеља - међу њима до својих рођака Абдулаха Ибн Цилувија и Ибн Мусаада - прикупио неколико одважних бедуина, док их се није скупило четрдесет. Одјахали су из Кувајта као хајдуци криомице, без застава, бубњева и песама; избегавајући јако посећене караванске путеве и, кријући се дању, стигли су у близину Ријада и улогорили се у некој забаченој

долини. Истог дана, Абд ел-Азиз је одабрао петорицу од четрдесет и овако им се обратио:

„Нас шесторица стављамо сада наше судбине у Божије руке. Ми идемо у Ријад - да га освојимо или изгубимо заувек. Ако чујете звукове борбе из града, дођите да нам помогнете; али ако до сутрашњег заласка сунца не чујете ништа, онда знајте да смо мртви и нека нам Бог прихвати душе. Ако се ово деси, ви остали вратите се потајно, што брже можете, у Кувајт.“

Тако шест људи кренуше пешке. Кад је пао мрак, стигоше до града и уђоше у њега кроз један од отвора које је пре неколико година био направио Мухамед ибн Рашид у зидовима побеђеног града да би понизио његове становнике. С оружјем скривеним испод огртача, отишли су право до куће рашидовског принца. Била је закључана, јер је принц, бојећи се непријатељског становништва, уобичајио да проводи ноћи у тврђави насупрот куће. Абд ел-Азиз и његови пратиоци закуцаше на врата; отворио је неки слуга којег су одмах савладали, везали и зачепили му уста; исто се десило и осталим становницима куће - у то доба само неколико слуга и жена. Шест авантуриста

послужили су се хурмама из принчеве смочнице и провели ноћ читајући наизменице Кур'ан.

Изјутра су се отворила врата тврђаве и изашао је принц, окружен наоружаном телесном стражом и робовима. С узвиком „Боже, Ибн Сауд је у твојим рукама!" Абд ел-Азиз и његових пет другова јурнуше с голим мачевима на изненађеног непријатеља. Абдулах Цилуви баци своје кратко копље на принца; он се, међутим, на време уклони и копље се заби у зид тврђаве - тамо се и данас може видети. Принц се у паници повуче у капију; док га је Абдулах прогонио без ичије помоћи у унутрашњости тврђаве, Абд ел-Азиз и преостала четворица другова нападоше телесну стражу која је, успркос бројне надмоћности, била сувише збуњена да би се успешно бранила. Следећег тренутка принц се појави на равном крову, молећи Абдулаха ибн Цилувија за милост коју му овај није поклонио; кад је он пао на ограду крова и примио судбоносни ударац мачем, Абд ел-Азиз је одоздо узвикнуо: „Дођите, грађани Ријада! Овде сам ја, Абд ел-Азиз, син Абд ер-Рахмана из породице Ибн Сауд, нашег законитог владара!" Грађани Ријада, који су мрзели своје северне тлачитеље, дотрчали су с оружјем у помоћ свом Принцу; на камилама су

догалопирали његових тридесет и пет другова кроз капије града, бришући сваки отпор испред себе као олуја. У року једног сата Абд ел-Азиз ибн Сауд био је неоспоран владар града.

Било је то 1901. године. Имао је двадесет и једну годину. Његова младост је сазревала, он је улазио у други период свога живота, живота зрелог човека и владара.

Корак по корак, провинцију по провинцију, Ибн Сауд је отргао Неџд од породице Ибн Рашид, потискујући их назад према њиховој домовини, Џебел Шамару и главном граду Хаилу. Ова експанзија била је тако прорачуната као да је била замишљена у главном штабу с географском картом, по принципима војне науке и геополитичким анализама - иако Ибн Сауд није имао главног штаба, а вероватно није никад ни видео географску карту. Његова су освајања следила спирално, с Ријадом као чврстим средиштем; а следећи корак није никад направљен док претходно освојено подручје није било темељно потчињено и сређено. Најпре је задобио подручје источно и северно од Ријада, затим је проширио своје краљевство на источне пустиње. Његово напредовање

према северу било је постепено, јер су Ибн Рашидови још имали знатну моћ а били су, уз то, потпомогнути од Турака, с којима су у протеклим деценијама били остварили тесну сарадњу. Ибн Сауд је исто тако био спречаван и својим сиромаштвом; јужна подручја Нецда нису му могла пружити довољно прихода за снабдевање већих група бораца за дуже време.

„У једно време“, рече ми он једном, „био сам тако сиромашан да сам морао код неког Јевреја у Кувајту да заложим драгуљима украшени мач који ми је био поклонио шејх Мубарек. Нисам могао да набавим ни ћилим за седло - али празне вреће испод овчије коже биле су исто тако добре.“

Био је још један проблем који је јако отежавао рану каријеру Ибн Сауда: став бедуинских племена.

И поред свих својих градова и села, централна Арабија је пре свега земља бедуина. Управо њихова подршка или отпор су одлучивали исход сукоба између Ибн Сауда и Ибн Рашида у готово свакој фази. Они су били колебљиви и променљиви и обично су се приклањали оној страни која би тренутно изгледала успешнија или би нудила наду у

већи плен. Највештији у таквој двострукој игри био је Фејсал ад- Давиш, врховни поглавар моћног племена Мутаир, чија је оданост могла увек бити пресудна у корист једне или друге ривалске династије. Дошао би у Хаил да би се натоварио даровима Ибн Рашида; напустио би Ибн Рашида и дошао у Ријад да се закуне на верност Ибн Сауду - да би га месец дана касније издао; био је неверан свима, храбар и лукав и опседнут страховитом похлепом за влашћу; много је бесаних ноћи имао Ибн Сауд због њега.

Притешњен таквим тешкоћама, Ибн Сауд је замислио план - у почетку вероватно само као политички маневар, али предодређен да се развије у сјајну идеју способну да промени лице целог Полуотока: план о насељавању номадских племена. Било је очигледно да би бедуини, чим би се негде настанили, напустили своју двоструку игру између зараћених страна. Док живе као номади, било им је лако у сваком тренутку смотати шаторе и кренути са својим стадима било где, с једне стране на другу; међутим, устаљен начин живота би то онемогућио јер би поклањање оданости непријатељу носило собом опасност да изгубе своје куће и насаде, а ништа није бедуину тако драго као његова имовина.

Ибн Сауд је насељавање бедуина поставио као најважнију тачку свога програма. У овоме су му много помогла учења ислама, која су увек наглашавала надмоћност устаљеног живота у настамбама над номадским начином живота. Краљ је изаслао верске учитеље који су бедуине поучавали у вери и проповедали нову идеју с неочекиваним успехом. Организација ихвана („братства“) - како су настањени бедуини почели да се називају - попримала је облик. Прва ихван-настамба била је управо Алва-Мутаир, род ад-Давиша; њихова настамба, Артавија, нарасла је за неколико година у град од око тридесет хиљада становника. Многа друга племена су их следила.

Верско одушевљење за ихване и њихов ратнички потенцијал постали су моћан инструмент у рукама Ибн Сауда. Отада су његови ратови попримили нови облик: рођени у верском жару ихвана, они су прерасли свој првобитни карактер династичке борбе за власт и постали верски ратови. За ихване је барем поново рођење њихове вере било више од личног истицања. У својој бескомпромисној оданости учењима великог реформатора из

осамнаестог века, Мухамеда ибн Абд ел-Вехаба (који је тежио обнови ислама у строгој чистоћи његових почетака и одбацивао све касније новотарије), ихвани су, без сумње, често били испуњени претераним смислом личне крепости, али оно што је већина од њих желела изнад свега осталог било је не само лично поштовање него успостављање новог друштва које би се с правом могло назвати исламским. Истина, многе њихове замисли су биле примитивне, а њихов жар је често граничио с фанатизмом; уз исправно вођење и одгој, њихова дубока верска оданост могла је да им омогући да прошире свој поглед и временом постану језгра истинског друштвеног и духовног препорода целе Арабије. На несрећу, Ибн Сауд је пропустио да схвати изванредан значај таквог развоја и задовољио се да ихванима пружи само голе основе верског и световног одгоја - у ствари, само онолико колико је изгледало потребно да одржи њихов ревносни жар. Другим речима, Ибн Сауд је у покрету ихвана видео само инструмент власти. Касније је овај његов промашај вратио ударац његовој властитој политици и у једном тренутку угрозио и сами опстанак краљевства које је створио; то је можда била и најранија индикација да му је недостајала она унутрашња величина коју је његов народ од њега

очекивао. Али, разочарење ихвана с Краљем и његово с њима долазило је постепено...

1913., са страховитом ударном снагом ихвана на располагању, Ибн Сауд се коначно осетио довољно снажним да покуша освајање покрајине Ал-Хаса у Перзијском заливу, која је некада припадала Нецду, али су је Турци окупирали пре педесет година.

Ратовање против Турака није нипошто било ново искуство за Ибн Сауда; понегде би сусретао турске јединице, нарочито пољску артиљерију, у армијама Ибн Рашида. Међутим, напад на Ал-Хаса, којом су непосредно управљали Турци, био је сасвим други подухват; то би га довело у непосредан сукоб с једном великом силом. Ибн Сауд није имао избора. Ако не стави Ал-Хасу и њене луке под своју контролу, увек ће остати одсечен од вањског света, без могућности да добије неопходне пошиљке оружја, муниције и многих потрепштина за живот. Потреба је оправдавала ризик; али ризик је био тако велик да је Ибн Сауд дуго оклевао пре него што је подузео напад на Ал-Хасу и њен главни град Ел-Хуфуф. Све до данас он радо прича о околностима под којим је донео коначну одлуку:

„Били смо већ надоглед Ал-Хуфуфа. С пешчане дине на којој сам седео могао сам јасно да видим зидове моћне тврђаве која је доминирала над градом. Срце ми се стезало од неодлучности док сам одмеравао предности и опасности овог подухвата. Осећао сам се уморним; чезнуо сам за миром и домом; при помисли на дом, лице моје жене Цевахире дође ми пред очи. Почех мислити о стиховима које бих јој могао рећи кад би била поред мене - и пре него сам то схватио, био сам заокупљен састављањем песме њој, потпуно заборављајући где сам и како тешку одлуку треба да донесем. Чим је песма била готова у мислима, написао сам је, запечатио, позвао једног од својих курира и наредио му: „Узми две најбрже камиле, јаши до Ријада без заустављања и предај ово Мухамедовој мајци". Док је курир нестајао у облаку пешчане прашине, изненада сам схватио да је мој дух већ био донео одлуку у погледу рата: напашћу Ел- Хуфуф и Бог ће ме водити до победе."

Његово поверење се показало оправданим. У неустрашивом јуришу, његови ратници су освојили тврђаву; турске трупе су се предале и дозвољено им је да се повуку са својим оружјем и опремом до обале

где су се укрцали за Басру. Османска влада, међутим, није била спремна да тако лако напусти свој посед. У Истанбулу су одлучили да пошаљу казнену експедицију против, Ибн Сауда. Али пре него што су подузели тај корак, избио је светски рат, који је присилио Турску да сву своју војну силу употреби на другим местима; а кад је дошао крај рата, Османско Царство више није постојало.

Лишен турске подршке и окружен са севера територијама којим су сада управљале Британија и Француска, Ибн Рашид није више могао да пружи успешан отпор. Предвођене Фејсалом ад-Давишом - сада једним од најхрабријих Ибн Саудових људи - краљеве снаге су заузеле Хаил 1921, а породица Ибн Рашид је изгубила своје последње упориште.

Врхунац Ибн Саудове експанзије дошао је 1924-1925. године, када је покорио Хиџаз, укључујући Меку, Медину и Џиду, и протерао шерифску династију која је тамо била дошла на власт након побуне Шерифа Хусеина којег су помогли Британци против Турака 1916. Управо овим освајањем Свете земље ислама Ибн Сауд, сада

четрдесетпетогодишњак, потпуно је избио у јавност у вањском свету.

Његов нечувени успон на власт у време кад је највећи део Средњег истока подлегао продору Запада, испунио је арапски свет надом да се коначно појавио вођа који ће целу арапску нацију да ослободи ropства; многе друге муслиманске групе осим Арапа очекивале су од њега да донесе обнову исламске идеје у њеном пуном смислу уређењем државе у којој ће надмоћно да влада дух Кур'ана. Али ове наде су остале неиспуњене. Како је његова власт расла и учвршћивала се, постајало је јасно да је Ибн Сауд само краљ који не тежи ничем вишем него многи други аутократски источни владари пре њега.

Добар и праведан у својим личним пословима, лојалан према својим пријатељима и присташама а великодушан према својим непријатељима, интелектуално обдарен далеко изнад нивоа већине својих другова, Ибн Сауд ипак није испољио ону ширину визије и надахнутог вођства које се од њега очекивало. Истина, он је успоставио услове јавне сигурности у свом пространом краљевству који се нису могли срести у арапским земљама, од времена

раног хилафета пре хиљаду година; али, за разлику од првих халифа, он је ово постигао помоћу строгих закона и казних мера а не усађивањем у народу смисла за грађанску одговорност. Послао је у иностранство групицу младих људи да студирају медицину и бежичну телеграфију, али није учинио ништа да усади свом народу као целини жељу за одгојем и тако га извуче из незнања у којем је вековима чамио. Он увек говори - са свим вањским знаковима уверења - о величини исламског начина живота, али није учинио ништа да изгради равноправно, напредно друштво, у којем би тај начин живота могао да нађе свој културни израз.

Он је једноставан, скроман и вредан радник, али у исто време он дозвољава себи, а допушта и онима око себе, најекстравагантнији и бесмислени луксуз. Он је дубоко религиозан и извршава дословно сваку формалну одредбу исламског права, али изгледа да ретко помишља на духовну бит и сврху тих одредаба. Он извршава пет дневних обавезних молитви с крајњом редовитошћу и проводи ноћу дуге сате у дубокој побожности, али као да му никада није пало на ум да је молитва само средство, а не сама себи циљ. Он радо говори о одговорности владара

према својим поданицима и често наводи Посланикову изреку: „Сваки човек је пастир с одговорношћу према свом стаду". Ипак, он је занемарио одгој чак и својих властитих синова и тако их оставио лоше припремљене за послове који их очекују. Кад су га једном упитали зашто не покуша да организује своју државу не на личној бази, како би његови синови могли да наследе организовану структуру власти, он је одговорио:

„Ја сам своје краљевство извојевао својим властитим мачем и својим властитим напорима; нека моји синови учине свој властити напор након мене."

Сећам се једног разговора с Краљем у којем се његова лакомисленост и недостатак управљачке визије потпуно показала. Било је то у Меки, крајем 1928, кад је чувени вођа сиријског покрета за независност Принц Шекиб Арслан посетио Краља. Ибн Сауд ме представио речима: „Ово је Мухамед Асад, наш син. Управо се вратио из јужних подручја. Он радо одлази међу моје бедуине".

Принц Шекиб, који је био не само политички вођа него и човек вишестраног интересовања и учењак високог образовања, одмах је показао

радозналост да чује моје дојмове чим је сазнао да сам Европљанин који је примио ислам. Описао сам му неке облике тога путовања на југ, а нарочито своје искуство у Долина Биши, коју пре тога није никада посетио ниједан Европљанин. Велике агрикултурне могућности тог подручја, његово богатство у води и плодно тло пало ми је у очи као изванредно обећавајуће; у току причања, окренух се Краљу и рекох:

„Сигуран сам, вођо, да би Долина Биша могла лако постати житница која би снабдевала житом читав Хиџаз ако би се научно планирала и развила.”

Краљ начули уши јер је увоз жита за провинцију Хиџаз трошио много прихода земље - а недостатак прихода је увек била Ибн Саудова највећа брига.

„Колико дуго би требало”, упита ме он, „да се долина Биша развије на такав начин?”

Пошто нисам стручњак, нисам могао да дам никакав јасан одговор; сугерисао сам да би комисија страних техничких стручњака требало да обиђе подручје и препоручи конкретне планове за њен

развој. Одважио сам се да кажем да би требало највише пет до десет година да се цело подручје приведе пуној производњи.

„Десет година!" узвикну Ибн Сауд. „Десет година је врло дуго време. Ми бедуини знамо само једну ствар: оно што имамо у својим рукама то стављамо у уста и једемо. Планирати десет година унапред је сувише дуго за нас." чувши ову зачуђујућу изјаву, Емир Шекиб ме погледао забезекнуто, као да не верује својим властитим ушима. Ја сам му само могао узвратити на исти начин...

Управо тада сам се почео питати: да ли је Ибн Сауд велик човек којег је комфор и краљевство скренуло с пута величине - или је само човек велике храбрости и оштроумности који није никада тежио ничим вишим осим личне власти?

До данас не могу да на задовољавајући начин одговорим на ово питање; јер, иако га познајем годинама, а знам га добро, део Ибн Саудове природе ми је остао необјашњив. Не може се рећи да је тајновит на било који начин; он слободно говори о самом себи и често износи своја искуства, али његов

карактер има сувише много страна да би се могао лако схватити, а његов вањски изглед једноставности сакрива срце немирно као море а исто толико богато у расположењима и унутрашњим протвечностима.

Његов лични ауторитет је огроман, али он не почива толико много на стварној моћи колико на сугестивној снази његовог карактера. Он је крајње скроман у речима и понашању. Његов заиста демократски дух омогућује му да разговара с бедуинима који му дођу у прљавој, подераној одећи, као да је један од њих и да им дозволи да га називају његовим именом - Абд ел-Азиз. С друге стране, он зна бити набусит и пун презира према високим службеницима кад год у њима открије сервилност. Он презире сваки снобизам. Сећам се једног случаја у Меки кад се, за време вечере у краљевској палати, поглавар једне од најугледнијих меканских породица намргодио на „бедуинску сировост“ неких из Неџда који су с ужитком јели пиринач шакама; како би показао своју властиту префињеност, мекански аристократ је пажљиво руковао својим јелом врховима прстију - кад изненада загрми Краљев глас: „Ви фини људи очијукате са својим јелом тако пажљиво! Је ли то зато што сте навикли да копате

својим прстима по прљавштини? Ми из Неџда се не бојимо својих руку; оне су чисте и зато једемо уласт пуном шаком!"

Понекад, кад је потпуно опуштен, нежан осмех лебди око Ибн Саудових уста и даје скоро спиритални квалитет лепоти његовог лица. Сигуран сам, ако музика не би била сматрана покућеном према исламском закону, он би се у њој изражавао; али пошто јесте, он показује своју музичку наклоност само у својим малим песмама, свом живописном описивању својих доживљаја и својим борбеним и љубавним песмама које су се прошириле у читавом Неџду, а певају их људи док јашу на камилама кроз пустињу, и жене у осами својих соба. То се открива у начину на који његов свакодневни живот следи правилан, еластичан ритам прилагођен захтевима његове краљевске дужности. Као Јулије Цезар, он поседује у високом степену способност да следи неколико токова мисли у исто време, ни најмање не умањујући интензитет с којим напада сваки поједини проблем; управо овај изванредни дар му дозвољава да лично управља свим пословима свог пространог краљевства не падајући при томе у конфузију нити се сламајући од претераног рада, и још увек нађе

времена и наклоности да тако обилато негује друштво жена. Оштрина његовог схватања је често запањујућа. Има готово непогрешиву, инстинктивну проицљивост у мотиве људи с којим има посла. Неретко - као што сам и сам имао прилику да видим - он је у стању да чита мисли људи пре него су изговорене и као да осећа став човека према њему у самом тренутку кад улази у собу. Управо ова способност је омогућила Ибн Сауду да осујети неколико ванредно припремљених покушаја да га убију и да донесе на лицу места многе сретне одлуке у политичким стварима.

Укратко, Ибн Сауд, чини се, поседује многа својства која би га могла учинити великим човеком, али он никада није учинио стварни покушај да постигне величину. По свом темпераменту није склон да сам себе посматра, а уз то има огроман таленат за рационализацију, да увери самог себе у своју властиту исправност у односу на најочитије пропусте, а лако избегава свако самоиспитивање. Они који га окружују - његови дворјани и многобројни чанколизаци који живе од његове дарежљивости - не чине баш ништа да би сузбили ову несретну тенденцију.

Одрекавши се блиставог обећања својих млађих дана, кад се чинило да снује узбудљиве снове, он је сломио - можда сам и не схватајући то - дух једне узбуђене нације која је била вољна да га прихвати као вођу којег Бог шаље. Они су од њега очекивали сувише да би равнодушно поднели разочарање у својим очекивањима; неки од најбољих из Нецда говоре с горчином о ономе што они сматрају издајством њиховог поверења.

Никада нећу да заборавим израз бола и незнања на лицу једног пријатеља из Нецда - човека који је некада најватреније веровао у Ибн Саудово вођство и следио га кроз ватру и воду у најтежим годинама његове краљевске каријере - кад ми је, говорећи о Краљу, рекао једног дана:

„Кад смо јахали с Ибн Саудом против Ибн Рашида оних првих дана, и кад смо јахали с њим под заставом на којој је написано „Ла илахе илл'Аллах" - „Нема другог Бога осим Аллаха" - против оног издајника ислама, Хусеина, мислили смо да је Ибн Сауд нови Мојсије, одређен да изведе свој народ из ропства незнања и заосталости у обећану земљу ислама. Али кад је засео у свој новоосвојени комфор

и луксуз, заборављајући свој народ и његову будућност, открили смо на наш ужас да је он фараон... "

Мој пријатељ је, наравно, био сувише строг, чак неправедан у својој осуди Ибн Сауда, јер он није ни фараон ни тлачитељ; он је пријатан човек и нимало не сумњам да воли свој народ. Али он није ни Мојсије. Његова грешка лежи више у томе што је пропустио да буде онолико велик колико су људи мислили да јесте - а, можда, онолико колико је могао да је следио зов своје младости. Он је орао који, у ствари, никада није полетео.

Он је једноставно остао доброхотан племенски старешина у огромно повећаним размерама...

Оног јутра кад сам одлазио из Хаила пробудила ме гласна музика која је допирала кроз отворен прозор моје собе у дворцу; певање, цвркутање, дрндање, као да се хиљаду виолина и лимених инструмената подешавају пре свечаног извођења велике опере: она непозвана полифонија кратких, нескладних удараца који, зато што их је тако много и што су тако пригушени, као да се стапају у

тајанствено, готово сабласно јединство тона... Али ово заиста мора бити огроман оркестар, тако су моћни валови звукова које он производи...

Када сам приступио прозору и погледао у јутарње сивило, преко и иза празног трга, иза земљаних кућа града, према брежуљцима где расту тамариске и палмови воћњаци - препознао сам то: то је музика бунарова с каблицама за грабљење воде у воћњацима, а који управо почињу свој дневни рад. Стотине бунарова. У великим кожним врећама воду извлаче камиле; ужад за вучу иду преко грубо израђених дрвених колотура, а свака колотура се таре о дрвену осовину и пева, звижди, шкрипи и стење у мноштву високих и дубоких тонова док се конопац не одмота и колотура не стане; то даје звук као узвик, а он постепено нестаје у уздишућим акордима, сада снажно попраћеним плуском воде у дрвена корита; затим се камила окреће и иде полако назад према бунару - колотура опет изводи музику док се конопац намотава на њу а кожна врећа тоне у бунар.

Пошто има толико много бунарова, певање не престаје ни за тренутак; тонови се час стапају у акорде, час се раздвајају једни од других - завијајући, шкрипећи, звиждећи, певајући - какав величанствен

оркестар! Он није вођен људском руком и зато готово достиже величину природе чија је воља недостижна.

Ускоро након довршења ове књиге (1953), краљ Ибн Сауд је умро у седамдесет и трећој години живота, а његовом смрћу завршила се једна епоха арапске историје. Кад сам га видео последњи пут у јесен 1951. (приликом службене посете Саудијској Арабији испред пакистанске владе), учинило ми се да је коначно постао свестан трагичног расипања свога живота. Његово лице, некада тако снажно и живо, било је огорчено и повучено; кад је говорио о себи, било је као да говори о нечему што је већ мртво и сахрањено, без опозива.

НА ПОЛА ПУТА

НАПУСТИЛИ СМО Хаил и јашемо према Медини; сад смо тројица јахача, јер један од Ибн Мусаадових људи, Менсур ал-Асаф, прати нас део пута као принчев весник.

Менсур је тако згодан да би се све жене окренуле да га погледају кад би се појавио на улицама неког града на Западу. Он је врло висок, снажног, мужевног лица и зачуђујуће правилних црта лица. Његова кожа је белкастосмеђа - непогрешив знак доброг рода међу Арапима - а два црна ока гледају продорно на свет испод добро обликованих обрва. Нема у њему ништа од Зејдове нежности или Зејдове мирне повучености; црте његовог лица говоре о жестоким иако контролисаним страстима и дају његовој појави дојам туге, сасвим различит од ведре озбиљности мог шамарског пријатеља. Али Менсур је, као и Зејд, видео много света и представља угодног сапутника.

У сивожутом, шљунковитом тлу које је сад надоместило песак Нуфуда можемо разабрати

оскудан животињски свет који га испуњава: сићушни сиви лизарди прелећу између ногу наших камила невероватном брзином, сакривају се под трновито жбуње и гледају нас блиставим очима; мали сиви пољски мишеви са китњастим реповима сличе на веверице; па њихови рођаци, мармоти, чије месо високо цене бедуини из Неџда, и заиста је једна од најкукуснијих посланица које сам икада пробао. Има исто тако и јестивих, око стопе дугачких гуштера званих „даб“ који живе на корену биљака, а имају укус између пилета и рибе. Црни четвороножни кукци величине малог кокошијег јајета могу да се виде како с дирљивим стрпљењем ваљају суву камиљу балегу; гурајући је назад снажним задњим ногама док се тело ослања на предње, они котрљају драгоцен терет мучно према својим домовима, падају на леђа ако им шљунак препречи пут, с тешкоћом се преврну на своје ноге, котрљају свој посед који педаљ даље, падају опет, дижу се и раде неуморно... Понекад сиви зец искочи у дугачким скоковима испод сивог жбуња. Видимо и газеле али сувише далеко да бисмо на њих пуцали; оне нестају у плаво-сивим сенама између два брежуљка.

„Реци ми, Мухамеде", пита Менсур, „како се десило да си дошао да живиш међу Арапима? А како си пригрлио ислам?"

„Ја ћу да ти кажем како се то догодило", упада Зејд. „Он је прво заволео Арапе, а затим њихову веру. Зар није тако, ујаче?"

„Истина је то што каже Зејд, Менсуре. Пре много година, кад сам први пут дошао у арапске земље, привукао ме начин вашег живота. Кад сам почео да се питам шта мислите и у шта верујете, упознао сам ислам."

„А јеси ли одмах, Мухамеде, открио да је ислам истинска реч Божија?"

„Па, не, то се није догодило тако брзо. Прво, ја нисам тада веровао да је Бог икада непосредно говорио човеку или да су књиге за које људи тврде да су Његова Реч ишта друго осим дело мудрих људи... "

Менсур је зурio у мене с крајњом неверицом: „Како је то могло бити, Мухамеде? Зар ниси чак веровао ни у Свете списе које је донео Мојсије или у

Исусово Јеванђеље? Ја сам увек мислио да народи Запада верују барем у њих?"

„Неки да, Менсуре, а други не. Ја сам био од оних других..."

Објаснио сам му да многи људи на Западу већ одавно не сматрају свете књиге - нити своје властите нити туђе - као праву Објаву Божију, него више у њима виде историју развоја човекових религиозних тежњи кроз векове.

„Ово моје гледање било је уздрмано чим сам нешто сазнао о исламу", додадох. „То се десило кад сам открио да муслимани живе сасвим другачије него што Европљани мисле да треба; сваки пут кад сам сазнао нешто више о учењу ислама, чинило ми се као да откривам нешто што сам одувек знао и не знајући..."

И тако настављам да причам Менсуру о свом првом путовању на Средњи исток и како сам на Синајској пустињи добио прве дојмове о Арапима; о оном што сам видео и осетио у Палестини, Египту, Трансјорданији и Сирији; о томе како сам у Дамаску

имао први предосећај да се неки нови, дотада неслућени пут ка истини полако открива преда мном; и како сам се, након посете Турској, вратио у Европу и открио да ми је тешко да опет живим у западном свету јер, с једне стране, желео сам да постигнем дубље схватање чудног немира који је у мени изазвало моје прво познанство с Арапима и њиховом културом, надајући се да ће ми то помоћи да боље разумем шта ја сам очекујем од живота, а са друге стране, дошао сам до тачке где ми је постајало јасно да више никада нећу да будем у стању да се поистоветим с циљевима западног друштва.

У пролеће 1924. новине Франкфуртер Зеитунг ме послао на моје друго путовање на Средњи исток. Књига која описује моја ранија путовања коначно је била завршена. (Објављена је неколико месеци након мог одласка под насловом „Неромантични Исток“, чиме сам желео да кажем да то није књига о романтичном, егзотичном вањском изгледу муслиманског Истока, него више настојање да се продре у његову свакодневну стварност. Иако су њен антиционистички став и неуобичајене наклоности према Арапима изазвали извесно комешање у

немачкој штампи, мислим да се није добро продавала.)

Још једном сам прешао Медитеран и угледао египатску обалу пред собом. Путовање железницом од Порт Саида до Каира било је као окретање листова познате књиге. Између Суеског канала и језера Манзале простирало се египатско поподне. Дивље патке су пливале по води, а тамариске су њихале своје фино изрезуцкане гране. Села су израстала из равнице, која је у почетку била песковита и покривена оскудном вегетацијом. Тамни биволи, често упрегнути заједно с камилама, вукли су плугове леним ногама кроз пролетно тло. Како смо скретали на запад од Суеског канала, обавијало нас је египатско зеленило. Кад сам опет угледао витке, високе жене како се у неописивом ритму њишу, корачајући преко поља и слободно носећи земљане врчеве на главама, помислио сам: Ништа на целом свету - ни најсавршенији аутомобил, ни најпоноснији мост нити најумнија књига - не може надоместити ову дражест која је на Западу изгубљена а већ је угрожена и на Истоку - ову дражест која је само израз магичне складности између „Ја“ људског бића и света који га окружује...

Овај пут сам путовао првим разредом. У купеу су, осим мене, била још само два путника: Грк из Александрије, послован човек који ме, с лакоћом тако карактеристичном за све Левантинце, ускоро увуче у живахан разговор уз духовите примедбе на све што смо видели, и египатски умда, сеоски старешина, који је - судећи по његовом скупоценом свиленом кафтану и дебелом златном ланцу за сат који му је вирио иза паса - очито био богат али као да се задовољио да остане потпуно необразован. У ствари, чим се придружио нашем разговору, одмах је признао да не зна ни читати ни писати; ипак, и он је испољио оштар здрав разум и често се супротстављао Грку.

Говорили смо, сећам се, о неким социјалним принципима у исламу који су у то доба јако заокупљали моје мисли. Мој сапутник Грк није се потпуно слагао с мојим дивљењем друштвеној једнакости у исламском закону.

„Није то тако правично, пријатељу, како ви мислите - и, прелазећи с француског, у који смо били упали, опет на арапски ради нашег сапутника Египћанина, сад се обрати њему: „Ви кажете да је ваша вера тако правична. Можеш ли ми онда можда

рећи зашто ислам допушта муслиману да се ожени хришћанком или Јеврејком, али не допушта вашим кћерима и сестрама да се удају за хришћанина или Јевреја? Да ли то називаш правдом?"

„Свакако“, одговори наочити умда без имало оклевања, „а ја ћу ти рећи зашто је наш верски закон тако одредио. Ми муслимани не верујемо да је Исус - Бог му дао мир и благословио га - Божији син, него га сматрамо, као што сматрамо Мојсија и Аврама и све остале библијске посланике, правим Божијим послаником; сви су они послати човечанству на исти начин као и последњи посланик, Мухамед - Бог му дао мир и благословио га; тако, ако се Јеврејка или хришћанка уда за муслимана, она може бити сигурна да се ни о једној особи која јој је света неће никад говорити без поштовања у њеној новој породици; с друге стране, ако се муслиманка уда за немуслимана, извесно је да оног кога она сматра Божијим Послаником неће поштовати... Можда чак ни њена властита деца; зар деца обично не следе веру свога оца? Мислиш ли да би било поштено изложити је таквом болу и вређању?"

Грк није имао другог одговора на ово осим што је збуњено слегао раменима; мени је изгледало да је овај једноставни, неписмени умда, с оним здравим разумом тако својственим његовој раси, дотакао језгру врло важног питања. Још једном, као с оним старим ходочасником у Јерусалему, осетио сам да ми се отварају нова врата према исламу.

У складу с мојим измењеним финансијским околностима, био сам у стању да сад живим у Каиру стилем који је био незамислив пре неколико месеци. Нисам више морао бројати пеније. Дани кад сам, за време свог првог боравка у овом граду, морао живети на хлебу, маслинама и млеку, били су заборављени. У једном погледу остао сам веран „традицији“ своје прошлости; уместо да станујем у неком од модерних квартова Каира, изнајмио сам собе у кући моје старе пријатељице, оне дебеле жене из Трста, која ме је примила раширених руку и с мајчинским пољупцем у оба образа.

Трећег дана након мог доласка, у залазак сунца, чуо сам пригушен звук топа са Тврђаве. У исто време светла плануше на највишим галеријама двеју мунара на боковима тврђавске цамије; све мунаре

свих џамија у граду преузеше илуминацију и поновише је: на свакој мунари сличан венац светла. Кроз стари Каиро прође чудна живахност; корак људи постаде бржи и у исто време веселији, полифона бука на улицама постаде гласнија; могли сте осетити и готово чути нову напетост како трепери на свим угловима.

Све се ово догодило зато што је нови млађак најавио нови месец, (јер је исламски календар лунарни) а тај месец је рамазан, најсвечанији месец у исламској години. Он подсећа на време, пре више од тринаест векова, када је, према предању, Мухамед примио прву објаву Кур'ана. Муслиманима је у овом месецу, мушкарцима и женама, осим оних који су болесни, забрањено да једу и пију (чак и да пуше) од тренутка кад први зрак светла на источном хоризонту најави зору, до заласка сунца, тридесет дана. За време ових тридесет дана становници Каира су се кретали зажарених очију, као да су уздигнути у света подручја. Тих тридесет ноћи чули сте топовску паљбу, певање и узвике радости, док су све џамије блистале у светлу до зоре.

Сазнао сам да постоји двострука сврха овог месеца поста. Уздржава се од јела и пића да би се на властитом телу осетило шта осећа сиромашни и гладни; тако се усађује друштвена одговорност у људску свест као религиозна претпоставка. Друга сврха поста за време рамазана је самодисциплина - вид индивидуалне моралности јако наглашен у свим исламским учењима (као, на пример, потпуна забрана свих опојних средстава, које ислам сматра сувише лаким бекством од свести и одговорности). У ова два елемента - у братству људи и индивидуалној самодисциплини - почео сам да назирем обресе исламског етичког погледа.

У својим настојањима да добијем потпунију слику о томе шта ислам стварно значи и представља, велику корист сам имао од објашњења која су ми пружили неки од мојих каирских пријатеља муслимана. Посебно истакнут међу њима је био учењак Мустафа ел-Мераги, један од најзначајнијих исламских учењака тога времена, а без сумње најбрилијантнији међу учењацима Универзитета Ел-Азхар (неколико година касније постао је ректор). У то доба је морао бити четрдесетих година, али његово здепасто, мишићаво тело имало је жустрину и

живахност двадесетогодишњака. Упркос његовом образовању и озбиљности, смисао за хумор није га никада напустио. Ученик великог египатског реформатора Мухамеда Абдухуа, а будући да је у својој младости имао везе с оном заносном бакљом, Цемал ед-Дин ел-Афганијем, учењак ел-Мераги је и сам био дубок и критичан мислилац. Никада није пропустио да ми нагласи да данашњим муслиманима заиста недостају идеје њихове вере и да ништа не би било тако погрешно као мерити могућности Мухаммедове поруке животом и мислима данашњих муслимана.

„Управо као што би“, рече он, „било погрешно у хришћанском понашању једних према другима без љубави гледати побијање Христове поруке љубави... “

С овим упозорењем, учењак ел-Мераги ме увео у Ел-Азхар.

Из вреве Мушки улице, најстаријег трговачког центра Каира, стигли смо на мали, забачени трг, чију једну страну заузима широко, равно лице азхарске џамије. Кроз двоструку капију и засењено предворје ушли смо у двориште саме џамије, пространи квадрат

окружен старим луковима. Студенти одевени у дуге, тамне хаљине и с белим турбанима седели су на простиркама и тихо читали књиге и рукописе. Предавања су држана у огромној, покривеној џамијској дворани иза дворишта. Неколико професора је седело, исто тако на простиркама, под стубовима који су пресећали дворану у дугим редовима, а у полукругу испред сваког професора седела је група студената. Предавач није никада подизао глас, тако да је очито била потребна велика пажња и концентрација да не би промакла која његова реч. Могло би се помислити да је таква пажња корисна правом учењаку, али учењак ел-Мераги ускоро разби моје илузије:

„Видиш ли оне „учењаке“ тамо?“ упита ме. „Они су као оне свете краве у Индији које, како ми рекоше, поједу сваки штампани папир који нађу на улицама... Да, они гутају све штампане странице из књига које су писане пре неколико векова, али они их не пробављају. Они више не мисле својом главом; они читају и понављају, читају и понављају, а студенти који их слушају науче само читати и понављати, генерација иза генерације.“

„Али, учењаче Мустафа", упадох ја, „Ел-Азхар је, ипак, централно седиште исламског учења и најстарији универзитет на свету! Његово име се сусреће на готово свакој страници муслиманске културне историје. Шта је са свим оним великим мислиоцима, теолозима, историчарима, филозофима, математичарима које је он дао у току последњих десет векова?"

„Он је престао да их даје пре неколико векова", одговори он тужно. „Па, можда не сасвим; ту и тамо, понекад, независан мислилац би некако успевао да изрони из Ел-Азхара чак и у данашње доба. Али у целини, Ел-Азхар је пао у стерилност од које трпи читав муслимански свет, а његов стари подстицај је угашен. Они стари исламски мислиоци које си споменуо не би никада ни сањали да се након толико векова њихове мисли, уместо да се настављају и развијају, само понављају без краја, као да су то коначне и непогрешиве истине. Ако било шта треба да се промени набоље, треба охрабрити мишљење, уместо садашње имитације мишљења..."

Ел-Мерагијева оштра карактеризација Ел-Азхара помагала ми је да схватим један од најдубљих

узрока kulturnog pada koji je vidljiv svugde u muslimanskom svetu. Zar nije skolaska okameњenost ovog starog univerziteta odraжена u raznim stepenima, u društvenoj sterilnosti muslimanske sadašnjosti? Zar se odgovaraјући dodatak ovoj intelektualnoj stagnaciji ne može naћи u pasivnom, gotovo ravnodušnom prihvataњу od strane mnogih muslimana nepotrebno siromашtva u kojem живе, nemog trpljenja mnogih socijalnih nepravdi kojima su podvrgnuti?

Pa zar je onda чудно, питао сам се, da na Zapadu, pod doјmom tako opipljivih dokaza muslimanskog pada, prevладавају tako broјna pogrešna gledaња na sam islam? Ova popularna gledaња Zapada mogla bi da se ovaко izraze: pad muslimana može se uglavnom pripisati islamu koji je, daleko od toga da bude religiozna ideologija uporediva s хришћанством или јудизмом - више безбожна мешавина пустињског фанатизма, грубе сензуалности, празноверја и тупог фатализма који спречава његове следбенике да учествују u напретку човечанства према вишим друштвеним облицима; уместо да ослобађа људски дух од окова мрачњаштва, islam их још више стеже; према томе, што се пре

муслимански народи ослободе своје подложности исламским веровањима и друштвеној пракси те потакну на прихватање западног начина живота, то боље за њих и за остали свет...

Моје властито посматрање било ме дотада већ уверило да просечни Западњак има страховито изобличену слику о исламу. Оно што сам видео на страницама Кур'ана није био „груби материјалистички“ поглед на свет него, напротив, интензивна свест о Богу која се испољава у рационалном прихватању читаве природе коју је створио Бог; складна упоредност интелектуалних и чулних подстицаја, духовних потреба и друштвених захтева. Било ми је јасно да пад муслимана није последица ниједног недостатка ислама него управо њихов пропуст да живе према њему.

Јер, заиста, управо ислам је водио прве муслимане до колосалних културних успона, усмеравајући њихову енергију према свесном мишљењу као једином средству за схватање природе Божијег стварања и, према томе, Његове воље. Од њих се не захтева да верују у догме које је тешко или чак немогуће схватити; у ствари, никаква догма се не

може наћи у објави Посланика па, према томе, жеђ за знањем којим се одликовала рана муслиманска историја није морала, као другде у свету, да води мучну борбу против традиционалне вере. Напротив, она је избијала управо из те вере. Арапски Посланик је објавио да је „тражење знања најсветија дужност сваког муслимана и муслиманке“, а његови следбеници су схватили да само стицањем знања могу потпуно да служе Богу. Размишљајући о Посланиковој изреци да „Бог није створио болест а да није створио и лек против ње“, они су схватили да ће тражењем непознатих лекова допринети испуњењу Божије воље на Земљи; тако је настало медицинско истраживање као света верска дужност. У Кур'ану су читали пасус „Створили смо све живо из воде“ - а у свом настојању да продру у значење ових речи они су почели да студирају живе организме и законе њиховог развоја и тако су основали биологију. Кур'ан је указао на склад звезда и њиховог кретања као сведоке славе њиховог Творца, а муслимани су преузели астрономију и математику са жаром који је у другим религијама резервисан само за молитву. Коперников систем, који установљује ротацију Земље око своје осе и обртање планета око Сунца, развио се у Европи почетком шеснаестог века (дочекан с бесом

од стране црквених отаца, који су у томе видели противречност с буквалним тумачењем учења Библије); темељи овог система су у ствари били положени шест векова раније у муслиманским земљама - јер су већ у деветом и десетом веку муслимански астрономи дошли до закључка да је Земља округла и да се окреће око своје осе, извели су тачне прорачуне географских ширина и дужина, а многи од њих су сматрали - а да никад нису били оптужени за јерес - да Земља ротира око Сунца. На исти начин они су преузели хемију, физику физиологију као и све друге науке у којима је муслимански геније поставио свој најтрајнији споменик. Код изградње тога споменика они су само следили савет свога Посланика да ће „свакоме ко крене у потрагу за знањем Бог олакшати пут у рај“; да учењаци иду Божијим путем; да је надмоћ учењака над оним ко је само побожан као надмоћ пуног Месеца над свим другим звездама; да је тинта учењака вреднија од крви погинулог на Божијем путу“.

Кроз читав стваралачки период муслиманске историје - то јест, за време првих пет векова након Посланикова времена - наука и учење није имало

већег браниоца од муслиманске цивилизације, нити сигурнијег дома од земаља у којима је преовладавао ислам.

Друштвени живот је такође био под утицајем учења Кур'ана. У доба кад је у хришћанској Европи епидемија сматрана Божијом казном којој човек треба само да се скрушено потчини - у то доба, и давно пре тога, муслимани су следили препоруку свога Посланика која их је упућивала да се боре против епидемија изолацијом заражених градова и подручја. У време кад су чак и краљеви и племићи Запада сматрали купање као готово непристојан луксуз, чак и најсиромашнија муслиманска кућа имала је барем једну бању, док су усавршена јавна купатила била нормална појава у сваком муслиманском граду (на пример, у деветом веку Кордоба их је имала три стотине), а све ово као одзив на учење Посланика да је „чистоћа део вере“. Муслиман није долазио у сукоб са захтевима духовног живота ако би уживао у лепим стварима материјалног живота јер, према учењу Посланика, „Бог воли да види на својим робовима доказе своје дарожљивости“.

Укратко, ислам је дао огроман подстицај културним достигнућима која представљају једну од најпоноснијих страница повести човечанства; он је тај подстицај дао потврђујући разум, а негирајући мрачњаштво, потврђујући акцију, а одбијајући мир у побожном размишљању, прихватајући живот, а одбацујући аскетизам. Није онда никакво чудо што је ислам, чим је избио ван граница Арабије, придобијао нове присталице силном брзином. Рођени и одгојени у хришћанству Павла и Августина, становници Сирије и северне Африке, а нешто касније и Шпаније, нашли су се изненада суочени с учењем које негира догму „Првог греха“ и наглашава природно достојанство земаљског живота; тако су они у стално растућем броју приступали новом веровању које им је омогућило да схвате да је човек Божији намесник на Земљи. Ово, а не легендарно „преобраћање мачем“, објашњење је за зачуђујући тријумф ислама у славном јутру његове историје.

Нису муслимани учинили ислам великим; напротив, ислам је њих учинио великим. Али, чим је њихова вера постала навика а престала да буде животни програм, који треба свесно спроводити, стваралачки подстицај који лежи у основи њихове

цивилизације је ишчезао и постепено уступао место индоленцији, стерилности и културном паду.

Ново сазнање до којег сам дошао и напредак који сам чинио у арапском језику (договорио сам да ми један студент са Ел-Азхара даје лекције сваки дан) дали су осећај да сад коначно имам нешто налик на кључ за муслимански дух. Нисам више био толико сигуран да Европљанин „не може никада свесно добити целовиту слику“, како сам писао у својој књизи само неколико месеци раније; сада овај муслимански свет није више изгледао тако потпуно туђ западним асоцијацијама. Пало ми је на ум да, ако би неко био у стању да постигне извештај о степену одвајања од својих властитих прошлих навика мишљења и да дозволи могућност да, можда, они нису једини ваљани, некад тако чудни муслимански свет могао би стварно постати схватљив...

Иако сам нашао много тога што је привлачило мој разум као и моје инстинкте, нисам сматрао оправданим да интелегентан човек усклади све своје мишљење и цео свој поглед на живот са системом који није смислио он сам.

„Реци ми, Мустафа“, упитах једном приликом свог ученог пријатеља Ел-Мерагију, „зашто бисмо морали да се ограничимо на неко одређено учење и неки одређени систем прописа? Зар не би било боље препустити сва етичка надахнућа нашем унутарњем гласу?“

„Оно што ти у ствари питаш, мој млади брате, јесте зашто мора постојати било каква институционална религија? Одговор је једноставан. Само мало људи - само посланици - стварно су у стању да схвате унутрашњи глас који им говори. Већина нас смо спутани својим личним интересима и жељама - па кад би сваки требало да следи само жеље свога властитог срца, имали бисмо потпун морални хаос и не бисмо никада могли да се сложимо ни о каквом начину понашања. Наравно, могао би питати да ли постоји икакав изузетак општег правила - просвећени људи који осећају да нико не треба да их „води“ у ономе што они сматрају да је право или криво; али онда, питам те, зар не би много, врло много људи захтевало то изузетно право за себе? А какав би био резултат?“

Већ сам био у Каиру готово шест недеља кад добих поновни напад маларије, који сам први пута имао у Палестини претходне године. Почело је с главобољом, вртоглавицом и боловима у свим удовима; на крај тога дана сам лежао на леђима, немоћан, без снаге да и руку подигнем. Госпођа Вители, моја газдарица, трчкарала је око мене као да ужива у мојој беспомоћности; али њена брига била је искрена. Дала ми је топлог млека и стављала хладне облоге на главу - али кад сам предложио да би можда требало позвати доктора, она је одвратила срдито:

„Доктор - пих! Шта ти каспи знају о маларији! Знам о њој више него било који од њих. Мој покојни други муж умро је од ње у Албанији. Живели смо у Дурацу (Драчу) неколико година и он, јадник, често је патио од болова јачих него што су ваши, али је увек имао поверења у мене...”

Био сам сувише слаб да се препирем и пустио сам је да ме кљука снажном мешавином јаког грчког вина и кинина, не оним заслађеним пилулама него стварном кашом која ме је својом горчином тресла готово више него и сама грозница. Али, на неки начин, чудно је то рећи, имао сам пуно поверење у

госпођу Вители, упркос њеном злослутном подсећању на свог „покојног другог мужа“.

Те ноћи, док ми је тело горело у грозници, изненад зачух нежну, живахну музику с улице: звук оргуља. Нису то биле оне обичне оргуље са шкрипавим меховима и пуцкетавим свиралама, него више нешто што вас подсећа на крхке, старе клавикорде који су, пошто су били сувише нежни и сувише ограничени у нијансама, а у Европи већ давно одбачени. Виђао сам и раније такве оргуље у Каиру: човек носи кутију на леђима, а дечко га прати и окреће ручку и тонови падају појединачно, кратки и чисти, као стреле које погађају свој циљ, као звечање стакла, с размацима између њих. Пошто су били тако непомешани и тако одвојени један од другог, ови тонови нису допуштали слушаоцу да ухвати читаву мелодију, него су га уместо тога вукли, у трзајима, кроз нежне, напете тактове. Они су били као тајна коју покушавате да откријете, али не можете; они су вас мучили својим вечним понављањем у вашој глави, увек изнова кроз ноћ, као заковитлани круг из којег нема бег, као кружни плес дервиша што сте их видели у Скутарију - је ли то било пре неколико

месеци, пре неколико година? - након што сте прошли кроз најгушћу шуму чемпреса на свету...

Била је то најнеобичнија шума, то турско гробље у Скутарију, управо с оне стране Босфора од Истанбула: алеје и стазе између безбројних чемпреса а под њима безбројни усправни и поваљани надгробни нишани с излизаним арапским натписима. Гробље је већ одавно престало да се користи, његови мртви били су већ јако дуго мртви. Из њихових тела израсла су моћна дебла, двадесет до тридесет метара висине, растући у променљивом времену и у дубокој тишини која је у том гају тако велика да нема места за тугу. Нигде се тако јако не осећа као овде да мртви спавају. То су мртви оног света који је дозволио својим живим да живе мирно; мртви човечанства које не жури.

Након кратког лутања гробљем, затим уским, брежуљкастим улицицама Скутарија, наиђох на малу цамију која ми се открила дивним орнаменталним арабескама изнад врата. Како су врата била одшкринута, уђох и нађох се у мрачној просторији напред које је седело неколико фигура на ћилиму у кругу око неког јако старог човека. Сви су носили

дугачке огртаче и високе, смеђе пуштане капе без обода. Стари предводник је рецитовао одломак из Кур'ана монотоним гласом. Дуж једног зида седело је неколико свирача: бубњара, флаутиста и свирача на каманци, инструменту налик на виолину с дугини вратом.

Пало ми је на ум да овај чудни скуп морају да буду „ротирајући дервиши¹“ о којима сам толико много чуо; мистички ред који има за циљ да, помоћу извесних ритмички понављаних и појачаваних покрета, падне у екстатички транс за који упућени кажу да им омогућује да постигну непосредни и лични доживљај Бога.

Тишину која је следила иза предводниковог рецитирања изненада прекину танки, високо угођени звук флауте и поче монотона, готово тужна свирка. Као један дигоше се дервиши, збацише са себе огртаче и остадоше у белим, лепршавим туникама које су им допирале до глежњева, а у струку су биле везане шаловима на чвор. Затим сваки од њих направи полуокрет, тако да су, стојећи у кругу, у паровима, били окренути један другом; онда

¹ Секта чији су многи следбеници изашли из ислама. (оп.рев.)

скрстише руке на прсима и дубоко се поклонише један другом (морао сам помислити на стари менует и на витезове у извезеним капутима како се клањају пред својим дамама). Идућег тренутка сви дервиши испружише своје руке на страну, десним дланом окренутим доле, а левим горе. Као шапутава песма, реч Хуве - „Он" (то јест, Бог) допре с њихових усана. С овим тихим гласом на уснама, сваки се поче полако окретати око себе, љуљајући се у ритму музике која као да је долазила из велике удаљености. Забацише назад главе затворивши очи а блага озбиљност обузе њихова лица. Све брже и брже постајало је кружно кретање; простране тунике се дигоше и формираше широке кругове око ротирајућих фигура, које сличе на вртлоге у мору; њихова лица показивала су велику задубљеност... Кружење је прерасло у вртложно ротирање, узбуђење и занос расли су очито у свакоме од њих. У безбројном понављању, њихове полуотворене усне изговарале су реч Хуве... Хуве... Хууве...; њихова тела су се вртела и вртела, стално округ, а музика као да их је увлачила у своје пригушене, вртложне, монотоне акорде, монотоно растући - а ви осећате као да и вас неодољиво увлачи у растући вртлог, стрме, спиралне вртоглаве степенице, више, више, увек више, увек исте

степенице, али увек више, у стално растућим спиралама, према неком недокучивом, несхватљивом крају... док велика, пријатељска рука госпoде Вители положена на чело не смири вртложење и прекину вртоглаву чаролију и врати вас из Скутарија у свежину каменом поплочане собе у Каиру...

Ипак је госпођа Вители имала право. Њено лечење ми је помогло да свладам напад маларије, ако не пре, онда барем исто тако брзо као што би учинио било који професионални доктор. За два дана готово сам се ослободио грознице, а трећег дана сам кревет могао заменити удобном столицом. Ипак сам био сувише исцрпљен да бих могао излазити, а време је споро пролазило. Једном или два пута мој учитељ-студент с Ел-Азхара ме посетио и донео ми неколико књига.

Моје недавно, грозницом изазвано, сећање на дервише из Скутарија узбуђивало ме. Оно је изненада добило загонетни значај који није био очигледан код оригиналног искуства. Езотерични ритуал овог религиозног реда - једног од многих које сам срео у разним муслиманским земљама - није изгледало да се уклапа у слику ислама која се полако обликовала у

мом духу. Тражио сам од мог пријатеља са Ел-Азхара да ми донесе неколико оријенталних дела о том предмету; преко њих, моја инстинктивна сумња да се езотеризам ове врсте увукао у муслимански свет из неисламских извора, потврдила се. Спекулације суфија, како се називају ови муслимански мистици, откривале су гностичке, индијске, а понекад чак и хришћанске утицаје који су унели аскетске концепте и праксе потпуно стране поруци арапског Посланика. У његовој поруци разум је наглашен као једини стварни пут ка вери. Мада ваљаност мистичког искуства није нужно искључена из овог прилаза, ислам је примарно интелектуални, а не емоционални подухват. Иако је, сасвим природно, произвело јаку емоционалну приврженост код својих следбеника, Мухаммедово учење није придавало емоцији као таквој било какву независну улогу у религиозним схватањима, јер емоције су, колико год дубоке, далеко више подложне утицају субјективних жеља и страховању него што икада може бити разум, упркос својој погрешивости.

„Тако ми се, Менсуре, ислам помало откривао: трачак овде, блесак онде, кроз разговор, књиге,

посматрање - полако, готово да нисам био ни свестан тога... "

Кад смо застали да преноћимо, Зејд почиње да пече хлеб. Он меси тесто од грубог пшеничног брашна, уз воду и со, и обликује га у пљоснат, округао хлепчић дебљине око три центиметра. Затим прави рупу у песку, пуни је сухим гранама и потпаљује их; кад се пламен, након изненадног избијања, стиша, он ставља хлепчић на жар, покрива га врелим пепелом и пали нову гомилу грања наврх тога. Након неког времена он вади хлеб, преврће га, покрива га као и пре и пали нову ватру изнад њега. Након још пола сата хлеб се вади из пепела и лупа штапом да би се уклонио преостали пепео и песак. Једемо га с маслацем и хурмама. Нема слађег ни укуснијег хлеба од овога.

Менсурова, као и Зејдова и моја глад је утољена, али његова радозналост није задовољена. Док лежимо око ватре, он ме и даље засипа питањима о томе како сам коначно постао муслиман - и док сам покушавао да му то објасним, паде ми на памет, уз нешто налик на чуђење, како је тешко речима описати мој дуги пут у ислам.

„Јер, Менсуре, ислам ми је дошао као незван гост који ноћу уђе у кућу, потајно, без галаме и вике; с циљем да остане заувек. Ипак ми је требало година да откријем да морам да будем муслиман... ”

Мислећи сада о оним данима мог другог путовања на Средњи исток - кад је ислам сасвим озбиљно почео заокупљати мој дух - изгледа ми да сам чак и тада био свестан да је то путовање откриће. Сваког дана наилазили су нови дојмови; сваког дана јављала су се у мени нова питања и нови одговори. Они су пробудили одјек нечега што је било скривено негде у позадини мога духа, а како сам напредовао у свом упознавању ислама, осећао сам, сваки пут изнова, да се нека истина коју сам увек знао а да нисам био ни свестан тога, постепено открива и потврђује.

Почетком лета 1924. кренуо сам из Каира на дуго путовање које је трајало готово две године. Цело то време полако сам се кретао кроз земље старе по мудрости своје традиције али вечно свеже по свом одразу на мој дух. Путовао сам без журбе, с дугим заустављањима. Поновно сам посетио Трансјорданију и провео неколико дана с принцем Абдулахом

уживајући у топлој крeпкoсти тe бeдуинскe зeмљe кoјa јoш нијe билa присиљeнa дa прилaгoђaвa свoј кaрaктeр зaпaдним утицajимa. Кaкo ми јe oвoг путa визу oбeзбeдиo Фрaнкфуртeр Зeитунг, мoгao сaм oпeт дa видим Сирију. Дaмaск јe дoшao и oтишao. Лeвaнтинскa живaхнoст Бeјрутa зaгрлилa мe крaткo врeмe дa би ускoрo билa зaбoрaвљeнa у зaбaчeнoј сaњивoсти Трипoлијa с њeгoвим изглeдoм тихe срeћe. Мaли, старoмoдни брoдићи лђуљaли су сe нa свoјим сидриштимa у oтврeнoј луци, a њихoви лaтински јaрбoли су тихo пукeтaли. Нa ниским стoлицaмa прeд кaфaнoм нa кeју сeдeли су грaђaни Трипoлијa, уживaјући у шoљици кaфe и нaргили нa пoпoднeвнoм сунцу. Свугдe мир и зaдoвoљствo и oчиглeднo изoбильe хрaнe; чaк и прoсјци чинилo сe дa уживaју нa тoплoм сунцу кaо дa кaжу: „O, кaкo јe дoбрo бити прoсјaк у Трипoлију!"

Дoшao сaм у Халeп. Њeгoвe улицe и згрaдe пoдсeтилe су мe нa Јерусaлeм и стaрe кaмeнe кућe кoјe кaо дa су изрaслe из тлa, мрaчни, зaсвoђeни прoлaзи, тихи тргoви и двoриштa, изрeзбaрeни прoзoри. Мeђутим, унутрaшњи живoт Халeпa биo јe пoтпунo рaзличит oд oнoгa у Јерусaлeму. Прeтeжнo рaспoлoжeњe Јерусaлeмa билa јe упoрeднoст

супротстављених националних струјања, као болни, сложени грч; непосредно уз свет размишљања и дубоког религиозног узбуђења расла је, као отровни облак, нека готово мистична мржња преко људи и ствари. Халеп, међутим - иако мешавина арапског и левантинског, и с трговима блиске Турске - био је хармоничан и ведар. Куће с каменим фасадама и дрвеним балконима биле су живе чак и у својој тишини. Мирна марљивост занатлија старог базара; дворишта многих старих каравансараја с њиховим аркадама и лођама пуним робе; штедљивост заједно с веселом грамзивошћу, а обоје слободно од зависти; одсуство сваке журбе, спокојство које обузима странца и изазива код њега жељу да његов властити живот буде укореењен у спокојству: све ово текло је заједно у снажној, привлачној мелодији.

Из Халепа сам колима отишао у Дајр ез-Зор, градић на крајњем северу Сирије, одакле сам намеравао да продужим старим караванским путем упоредо с Еуфратом; управо на том путовању сам први пут срео Зејда.

За разлику од пута Дамаск - Багдад, којим су кола пролазила већ неколико година, пут дуж

Еуфрата био је мало познат; у ствари, само једна кола су њим прошла неколико месеци пре мене. Мој возач, Јермен, ни сам није никада ишао даље од Дајр ез-Зора, али је био уверен да може некако наћи пут. Ипак, осећао је потребу за ближним информацијама; тако смо заједно отишли на базар у потрази за њима.

Хазарска улица ишла је целом дужином Дајр ез-Зора, који је био неки спој између сиријског провинцијског града и бедуинске метрополе, с нагласком на овој другој. Светови су се ту сретали у чудној присности. У једној радњи продавале су се модерне, лоше штампане разгледнице а непосредно уз њу неколико бедуина је говорило о падању кише у пустињи и о недавним непријатељствима између сиријског племена Бишр-Аназа и Шамара из Ирака; један од њих спомену смеони упад што га је, у јужни Ирак, пре кратког времена, извршио бедуински поглавар из Нецда, Фејсал ад-Давиш; често је спомињао име великог човека из Арабије, Ибн Сауда. Старе пушке набијаче с дугим цевима и сребром украшеним кундацима - пушке које више нико није куповао зато што су модерне биле много ефикасније - сањарски и суморно су животариле између половних униформи с три континента, седла за камиле из

Нецда, Гоодвеар гума за кола, фењера из Лајпцига и смеђих бедуинских огртача из Ал-Џавфа. Међутим, западњачка роба није изгледала као уљез међу старом; њена корисност дала јој је њено природно место. Са својим широким смислом за стварност, бедуини изгледа лако прихватају све ове нове ствари, које су још јуче биле ван њиховог видокруга, и чине их својим, притом не издајући своје старе. Ова унутрашња стабилност, размишљао сам, мора да им даје снагу да поднесу налет новог доба и да, можда, не подлегну - јер оно се приближавало овом народу који је до недавно био тако повучен и тако скривен; али то нипошто није било непријатељско куцање на њихова врата; они су примили све те новине с невином радозналешћу и, такорећи, опипавали их са свих страна, размишљајући о њиховој могућој корисности. Како сам мало тада схватао шта западне „новине“ могу да учине једноставним неписменим бедуинима...

Док се мој возач Јермен распитивао код групе бедуина, осетих да ме неко повуче за рукав. Окренух се. Преда мном је стајао озбиљан, пристао Арап тридесетих година.

„Ако дозволиш, господине“, рече он тихим, промуклим гласом. „Чујем да идеш колима у Багдад и да не познајеш пут. Пусти ме да пођем с тобом; могу да ти будем од помоћи.“

Свидео ми се одмах и упитах га ко је он.

„Ја сам Зејд ибн Гханим“, одговори он, „служим као агајл у Ираку“.

Тек тада запазих сивожуту боју његовог кафтана и седмокраку звезду, амблем ирачке пустињске полиције, на његовом црном игалу. Ова врста трупа, међу Арапима названим агајл, постојала је већ у турско доба: корпуси добровољаца, регрутованих готово искључиво из централне Арабије - људи којима је пустиња дом а камила пријатељ. Њихова пустоловна крв повукла их је из њихове шкрте домовине у свет у којем има више новца, више покрета, више промене између данас и сутра.

Зејд ми рече да је дошао у Дајр ез-Зор с једним од својих официра у вези с контролом сиријско-ирачке границе. Док се официр већ вратио у Ирак, Зејд је остао да завршава неке приватне ствари; сад би

се радије вратио са мном него пошао више уобичајеним или зобилазним путем преко Дамаска. Искрено је признао да није никада путовао дуж Еуфрата, али је знао исто као и ја да се због његових многобројних петљи и завоја не можемо увек ослонити на реку да нас води - „али“, додаде он, „пустиња је пустиња, сунце и звезде су исте и ми ћемо, ако Бог да, наћи пут“. Свидело ми се његово озбиљно самопоуздање и радо сам пристао да пође са мном.

Следећег јутра напустили смо Дајр ез-Зор. Велика пустиња Хамада прострла се под точковима нашег „форда“ модела Т: бескрајна равница песка, некад глатка и равна као асфалт а некад валовита од хоризонта до хоризонта. Понекад се Еуфрат појављивао с наше десне стране, муљевит, тих, ниских обала; помислили бисте: тихо језеро, док ваш поглед не привуче комад дрвета или чамац у брзом покрету и не открије моћну струју. Била је то широка, краљевска река, није одавала звука, није била несташна, није јурила, није пљускала. Ишла је, клизила, трака распрострањена на далеко и на широко, неспутана, бирајући свој независан пут у безбројним завојима низ неприметни нагиб пустиње,

равна са себи равном, поносна у поносном, јер пустиња је била исто тако распрострањена и моћна и тиха као и река.

Наш нови сапутник, Зејд, седео је уз возача с коленима повученим горе и с једном ногом која је висила преко врата; на његовим ногама блистале су нове чизме од црвене мароканске коже које је купио претходног дана на базару у Дар ез-Зору.

Понекад бисмо срели јахаче камила који су се појављивали ниодкуда усред пустиње, застали за тренутак и зурили у кола, а затим опет потерали своје животиње и нестали. Очито су били пастири; сунце је опалило њихова лица која су тамно бронзана. Кратки одмори у осамљеним, трошним каравансарајима смењивали су се с бескрајним просторствима пустиње. Еуфрат је нестао иза хоризонта. Песак шибан оштрим ветром, простране плоче шљунка, ту и тамо понеки чуперак траве и трновито жбуње. С наше десне стране израсте изненада ланац ниских брда, голих и испуцалих, мрвећи се под оштрим сунцем, и прекину бескрај пустиње. „Шта би могло да буде иза тог уског низа брда?" пита се човек у чуђењу. Иако смо знали да иста равна или брежуљкаста пустиња

лежи иза њих, исти песак и исти тврди шљунак нуди своју девичанску тврдоћу сунцу, дах необјашњиве тајне био је у зраку: „Шта ли би могло да буде тамо?" Атмосфера је била без одговора или јеке, треперава тишина поподнева знала је само за брујање нашег мотора и шум гума преко шљунка. Је ли крај света упао тамо у исконски бездан? Зато што нисам знао, непознато је било тамо, а зато што можда никада нећу да знам, то је било непојмљиво непознато.

После подне је наш возач открио да је у последњем каравансарају заборавио да узме воде за мотор. Река је била далеко; није било бунара на километре у околини; свуда око нас, до валовитог хоризонта, простирала се ужарена, попут креде бела равница. Меки, врући ветар дувао је изнад ње, долазећи ниодкуда и одлазећи никуда, без почетка и краја, пригушени шум из саме вечности.

Возач, равнодушан као сви Левантинци (особина коју сам код њих ценио - али не управо сад), рече: „Ах, чак и овако ћемо да стигнемо до следећег каравансараја".

Али, изгледало је да не можемо да стигнемо „чак и овако." Сунце је жегло, а вода у мотору кључала као у чајнику. Опет смо срели пастире. Воде? Не, нигде воде на петнаест сати хода камиле.

„А шта ви пијете?" упита у очајању Јермен.

Они се насмејаше. „Пијемо камиље млеко". Морали су се у себи чудити овим смешним људима у брзо покретним ђавољим колима, који питају за воду - кад им је свако бедуинско дете могло рећи да у том подручју нема воде.

Непријатни изгледи: остати овде у пустињи с мотором у квару, без воде и хране и чекати док наиђу нека друга кола - можда сутра или прекосутра - или можда следећег месеца...

Ускоро возач изгуби своју веселу безбрижност. Он заустави кола и подиже поклопац радијатора; бели густе млаз паре шикну у зрак. Имао сам мало воде у термосци и жртвовах је за добро мотора. Јермен додаде мало уља и храбри „форд" нас понесе неко време.

„Мислим да бисмо могли да нађемо воду тамо десно", рече оптимистично. „Они брегови изгледају тако зелени - изгледа да тамо има свеже траве, а тамо где расте трава у ово доба године, кад нема кише, мора бити воде. Ако тамо има воде, зашто не бисмо отишли по њу?"

У логици увек има нешто неодољиво; било је чак и овде, иако Јерменова логика као да је ишла на штакама. Напустили смо пут и продужисмо неколико миља према бреговима: нема воде... Падине нису биле покривене травом него зеленкастим стењем.

Чуло се пиштање у мотору, клипови су потмуло тукли, дим је у сивим облацима сукљао испод поклопца мотора. Још само неколико минута и нешто би пукло: лом радилице или слична ситница. Али сад смо већ били далеко од караванског пута; ако се ишта сада деси, остали бисмо беспомоћни у овој пустоши. Готово читава наша резерва уља отишла је у радијатор. Јермен је постао хистеричан; он је „тражио воду", возио лево, затим десно, изводећи окуке као на циркусској арени, али вода је упорно одбијала да се појави. Боца коњака коју сам с уздахом уступио није много помогла врелом радијатору, осим што нас је

обавила облаком алкохолне паре од које Зејд (који, наравно, није никада пио) замало да није повратио.

Овај последњи експеримент тргну га из укочене летаргије у коју је одавно био запао. Љутитим покретом навуче своју куфију ниже на очи, наже се преко врелог руба кола и поче разгледати пусту равницу - гледајући оном прецизном, пажљивом концентрацијом тако својственом људима који много живе у природи и навикнути да се ослањају на своја чула. Чекали смо забринуто, без много наде - јер, као што нам је раније рекао, он никада пре није био у овом делу земље. Али он показа руком према северу и рече: „Тамо“.

Реч је пала као наредба; возач, сретан да има некога ко ће га ослободити одговорности, одмах се покори. Повезали смо се према северу, с мотором који је тешко бректао. Али изненада Зејд се мало подиже, стави своју руку на возачево раме и рече му да стане. Седео је неко време главе погнуте напред, као пас који њуши; око његових стиснутих усана лебдела је мала, једва приметна напетост. "Не - вози тамо!" узвикну он и показа према североистоку. „Брзо!" Возач се покори опет без речи. Након

неколико минута, „Стој!" и Зејд лако искочи из кола, покупи свој дуги огртач обема рукама и потрча право напред, застаде, окрену се неколико пута као да тражи или напето ослушкује - задуго заборавих мотор и нашу невољу, толико сам био привучен изгледом човека који напиње све своје нерве како би се оријентисао у природи... Изненада он отрча дугачким скоковима и нестале у удубљењу између две хумке. Ускоро иза тога појави се његова глава и он махну рукама: „Вода!"

Дотрчасмо до њега - и била је тамо: у шупљини заштићеној од сунца, наткривеној стенама, блистала је мала локва воде, остатак задњих зимских киша, жућкасто-смеђа, муљава, али ипак вода, вода! Неки необјашњиви пустињски инстинкт открио је њено присуство човеку из Неџда...

Док смо Јермен и ја захватили у празне бензинске лименке и носили до страшно злоупотребљеног мотора, Зејд, тихи херој, осмехом се шетао око аута.

У подне трећег дана стигли смо до првог ирачког села Ана на Еуфрату и јахали сатима између

његових паунових воћњака и земљаних зидова. Било је тамо много агајла, већина од њих, како нам је рекао Зејд, су из његовог племена. У сени палми они су шетали међу блиставим коњима на којима је блескало зеленкасто светло: краљеви пуни грациозности и пријазности. Некима од њих Зејд је у пролазу климнуо главом а његове дуге, црне косе затресле су се на обема странама његовог лица. Упркос свом тешком животу у пустињи и жестокој врућини, он је био толико осетљив да је за време нашег брзог проласка сеоским улицама омотао свој огртач око уста како би се заштитио од прашине - прашине која није сметала чак ни нама размаженим грађанима. Кад смо опет наишли на шљунак и више није било прашине, он смакну своју куфију покретом пуним готово девојачке грациозности; изненада отвори уста и запева, с изненадношћу планинског бедема што избије из равнице. То је била песма из Неџда, нека врста отегнутих мелодија у непроменљивом ритму, текући као пустињски ветар, ниодкуда, никуда.

У следећем селу он затражи од возача да стане, искочи из кола, захвали ми за вожњу, пребаци своју пушку преко рамена и нестаде међу палмама; у колима остаде мирис који нема имена - мирис

људског лика заокруженог у самог себе, трепераво сећање на давно заборављену а незаборавну невиност духа.

Тога дана у Ани нисам мислио да ћу икада опет да видим Зејда; али то се десило на други начин.

Следећег дана стигох у Хит, градић на Еуфрату, на месту где стари каравански пут од Дамаска до Багдада избија из пустиње. Као круна врха брда са својим зидовима и бастионима, град је лично на стару, полузаборављену тврђаву. Никакав живот није био видљив ни у њему ни око њега. Вањске куће као да су урасле у зидове; на њима није било прозора, само неколико уских отвора, као пушкарнице. Мунара се дизала из унутрашњости града.

Стао сам да преноћим у неком каравансарају близу речне обале. Док су за возача и за мене припремали вечеру, одох у двориште да на бунару оперем руке и лице. Док сам чучао, неко узме бокал с водом који сам био ставио на тло и пажљиво поли воду преко мојих руку. Погледах горе и видех пред собом јако кошчатог, тамнопутог човека с крзеном капом на глави; без тражења, помогао ми је код

прања. Очито, није био Арап. Кад га упитам ко је, он одговори на лошем арапском језику; „Ја сам Татар, из Азарбејдана." Имао је топле очи а његова, некад војничка, блуза била је готово у ритама.

Почех с њим разговор, мало на арапском а нешто натуцајући перзијском од којег сам понешто ухватио од једног иранског студента у Каиру. Показало се да је Татару име Ибрахим. Већи део свог живота - сад је имао близу четрдесет година - провео је на иранским путевима; годинама је терао теретна кола из Табриза у Техеран, из Мешхеда у Бирџанд, из Техерана у Исфахан и Шираз, а једно време је имао и своје властите коње; служио је као коњаник у иранској полицији, као лични телохранитељ туркменског поглавице и као коњушар у каравансарају у Исфахану; сада, дошавши у Ирак као гонич муле у каравану иранских ходочасника према Кербели, изгубио је посао након препирке с вођом каравана и остао беспомоћан у туђој земљи.

Касније, те ноћи легао сам на дрвену клупу да спавам у палмама украшеном дворишту каравансараја. Запарна врућина и облаци комараца, тешких и дебелих од сисања људске крви. Неколико

светиљки бацало је своје тужно, мутно светло у таму. Неки коњи, који су можда били газдини, били су везани уз један зид. Ибрахим, Татар, четкао је једнога од њих; на начину на који је то радио могло се видети да он не само познаје коње него их и воли; његови прсти миловали су чупаву гриву као што би љубавник миловао своју драгу.

Изненада ми дође мисао. Био сам на путу за Иран и дуги месеци путовања на коњу били су преда мном. Зашто не бих повео овога човека са собом? Изгледао је добар и миран, а ја ћу без сумње требати некога попут њега, који познаје готово сваки друм у Ирану и у сваком је каравансарају као код куће.

Кад сам му следећег јутра предложио да га узмем као свог помоћника, скоро да заплака од захвалности и рече ми на перзијском:

„Господине, то никада нећете да зажалите... ”

Било је подне петог дана путовања колима из Халепа кад први пута угледах пространу оазу Багдада. Између крошњи безбројних палми блистала је позлаћена купола џамије и високе мунаре. На обема

странама пута лежало је пространо, прастаро гробље с поломљеним надгробним камењем, сивим, јадним и напуштеним. Фина, сива прашина непомично је лежала на њима, а у жарком подневном светлу ово прашњиво сивило било је као сребрено извезени малени вео - нејасна граница између мртвог света прошлости и живе садашњости. Тако треба да буде увек, помислих у себи, кад се приближавате граду чија је прошлост тако потпуно различита од његове садашњости да мисао не може да запази разлику...

Онда заронисмо усред палми - километри и километри големих стабала и повијене папрати - док изненада палмови гајеви несташе на обали Тигриса. Ова река није била као Еуфрат: муљавозелена, тешка и клокотава - као егзотични странац након тихог краљевског тока оне друге реке. Када смо прешли преко понтонског моста, поклопи нас јарка врућина Перзијског залива.

Ништа у Багдаду није остало од његове некадашње величине и сјаја. Монголска инвазија у средњем веку разорила је град тако темељно да није остало ништа што би нас подсетило на стару престионицу Харуна ер-Рашида. Оно што је остало

био је тужан град насумице изграђених настамби од опеке - привремени распоред, скоро би се рекло, у очекивању могуће промене. Заиста, таква промена је већ била у току, у облику нове политичке стварности. Град је почео да се комеша, појављивале су се нове зграде; из успаваног турског провинцијског средишта полако је израњала арапска метропола.

Огромна врућина утиснула је свој знак на сваку појаву и учинила све покрете тромим. Људи су полако ишли улицама. Изгледало је да им је крв тешка, без ведрине и грациозности. Лица су им изгледала мрачна и непријатељска под црно-белим карираним куфијама, прекривачима за главу; кад год бисте видели лепо арапско лице с изразом поноса и достојанства, готово без изузетка била је изнад њега црвена или црвено-бела куфија - што је значило да тај човек није одатле, него са севера, из Сиријске пустиње или из централне Арабије.

Ипак је велика снага била очигледна код ових људи, и снага мржње - мржње на туђу власт која им ускраћује њихову слободу. Народ Багдада је увек био опседнут чежњом за слободом као да су опседнути демоном. Можда је то управо био тај демон што је

тако мрачно сенио њихова лица. Можда су ова лица имала потпуно другачији изглед кад би сретала своје ближње у уским сокацима и зидом ограђеним двориштима у граду. Јер, ако бисте их погледали мало ближе, она нису била без икаквог шарма. Насмејали би се понекад као што и други Арапи чине. Они би понекад, као и други Арапи, вукли скуте својих огртача с аристократским нехајем по прабини иза себе, као да шетају по поплочаним подовима мраморних палача. Њихове жене су шетале улицама у живописно обојеним брокатним огртачима; дивне жене, умотане у црноцрвено, плавосребрено и тамноцрвено - групе фигура у брокату што пролазе бешумним коракком...

Неколико недеља након мог доласка у Багдад, док сам лутао кроз Велики базар, одјекну врисак из једног сумрачног, наткривеног пролаза. Иза угла протрча неки човек; затим други, па трећи. Људи у базару почеше трчати као да су захваћени страхом за који су знали разлог, али ја га нисам знао. Топот коњских копита; јахач престрашена лица догаломира у гомилу која се пред њим расцепи. Још много људи је трчало, сви долазећи из истог смера и повлачећи са собом купце у базару. Гурајући се и сударајући,

читава гомила поче да се тиска напред. Трговци су у грозничавој журби стављали дрвене поклопце на своје дућане. Нико није ништа говорио. Нико није звао никога. Само овде-онде могли су се чути крици људи који су падали; неко дете је ганутљиво плакало...

Шта се десило? Никаквог одговора. Свуда само бледа лица. Тешка теретна кола, још увек напола натоварена, без кочијаша, прогалопираше кроз уску улицу. Негде у даљини сруши се хрпа земљаних посуда и јасно сам могао чути њихово котрљање по земљи. Осим ових изолираних звукова и тапкања и дахтања људи, владала је дубока, напета тишина, каква понекад настаје у почетку земљотреса. Само тапкање ногу што трче; понекад врисак жене или детета избије из масе што се гура и тече. Опет неки јахачи. Паника, бег и тишина. Луда збрка на раскршћима закрчених улица.

Ухваћен у гомили на једном од ових раскршћа, нисам могао ни напред ни назад, а у ствари нисам ни знао куда да идем. У том часу осетих да ме неко зграби за руку; био је то Зејд који ме вукао према себи иза низа буради између два дућана.

„Не мичи се“, прошапта он.

Нешто зафијука поред мене - пушчани метак?
Немогуће...

Издајека, негде дубоко из базара, допреше пригушени крици многих гласова. Опет нешто зафијука и звизну, али овај пут није могло бити сумње: то је био метак... У даљини нејасан, штектав звук, као да неко сипа сув грах по тврдом поду. Постепено се приближавало и појачавало то правилно, поновљено штектање; онда препознадох: митраљез...

Још једном, као толико пута раније, Багдад се побунио. Претходног дана, двадесет деветог маја 1924. године, Ирачки парламент је ратификовао, потпуно против воље народа, уговор о пријатељству с Великом Британијом; нација је сада у очајању покушала да се брани против пријатељства велике европске силе...

Као што сам касније сазнао, британске трупе су биле блокирале све улазе у базар како би сузбиле демонстрације и много људи је било побијено тога

дана безобзирним пуцањем у базару. Да није било Зејда, вероватно бих утрчао право у митраљеску ватру.

То је био стварни почетак нашег пријатељства. Зејдова истакнута шутљива мушкост јако ми се свидела; њему се опет очито свидео млади Европљанин који је имао тако мало предрасуда према Арапима и њиховом начину живота. Испричао ми је једноставну причу о свом животу; како је, као и његов отац пре њега, одрастао у служби владара из Хаила, шамарске династије Ибн Рашида; како су, кад је 1921. Ибн Сауд освојио Хаил и кад је последњи принц куће Ибн Рашид постао заробљеник Ибн Сауда, многи мушкарци племена Самар, и Зејд међу њима, напустили своје домове, прихватајући радије неизвесну будућност него потчињеност новом владару. Сад је био ту, носећи седмокраку ирачку звезду и игал и чезнући за земљом своје младости.

За неколико недеља мога боравка у Ираку добро смо се упознали и остали смо у контакту годинама које су следиле. Писао сам му понекад, а једном или два пута годишње послао бих му неки мали дар набављен на неком иранском или

афганистанском базару; сваки пута он би одговорио својим незграпним, готово нечитким рукописом, сећајући се дана које смо провели заједно јашући дуж обала Еуфрата или посећујући крилате лавове у рушевинама Вавилона. Коначно, кад сам 1927. дошао у Арабију, молио сам га да ми се придружи, што је и учинио следеће године. Отада је био мој пратилац, више друг него помоћник.

Почетком двадесетих година аутомобили су још увек били релативно ретки у Ирану и само неколико кола служило је за изнајмљивање између главних центара. Ако сте хтели скренути с она три-четири главна пута, морали сте да се ослоните на возила са запрегом; чак ни она нису могла ићи свуда, јер је било много делова Ирана у којима уопште није било путева. За мене, жељног да сретнем људе из те земље у њиховим изворним животним условима, путовање на коњу било је једино могуће. Тако, у току моје последње недеље у Багдаду, уз помоћ Ибрахима, посећивао сам сваког јутра пијацу за коње изван града. Након вишедневног ценкања, набавио сам коња за себе и мулу за Ибрахима. Мој јахаћи коњ био је диван кестењасти пастух јужноиранске расе, док је мула - живахна, тврдоглава животиња, с мишићима

као челична ужад испод сиве баршунасте коже - очито потицала из Турске; могла је, као од шале, поред свог јахача, носити и велике вреће у којима сам држао све своје личне потрепштине.

Јашући мога коња а водећи мулу за узде, Ибрахим је крено једног јутра према Каникину, задњем ирачком граду на иранској граници и крајњој станици огранка Багдадске железнице; ја сам кренуо два дана касније возом, како бих се тамо срео с њим.

Оставили смо Каникин и арапски свет иза себе. Пред нама су стајали жути брегови, као страже према вишим планинама; планине иранске висоравни, нови свет који чека. Гранична постаја била је усамљена мала зграда и на њој застава, зелено-бело-црвена са симболом лава с мачем и излазећим сунцем. Неколико царинских службеника у безбојним униформама и белим папучама на ногама, црне косе и беле пути, прегледаше мој оскудни пртљаг уз пријатељски осмех. Један од њих ми се обрати:

„Све је у реду, данаби-али. Ваша милостивост је изнад наших пустиња. Да ли бисте нас почастили љубазношћу и попили чашу чаја с нама?"

Док сам се још увек чудио необичној, старомодној учтивости ових фраза, паде ми на ум како је персијски језик, иако садржи много арапских речи, различит од арапског. Било је у њему мелодиозне, култивиране складности, а нека отворена интонација његових вокала звучала је чудно „западњачки“ након изразитог консонантског језика Арапа.

Ми нисмо били једини путници; неколико тешких кола прекривених шаторским платном, у која су била упрегнута по четири коња, стајало је пред царинарницом, а караван мула био се улогорио у близини. Људи су кували храну на отвореним логорским ватрама. Изгледало је да су напустили сваку помисао да иду напред иако је тек било рано поподне па смо и ми, не сећам се зашто, одлучили да урадимо исто. Провели смо ноћ вани спавајући на тлу на својим покривачима.

У рану зору сва кола и сви каравани почеше да се крећу према голим брдима; ми смо јахали с њима. Како се пут стално успињао, ускоро смо престигли спора кола и јахали смо сами, све дубље и дубље у

брдовиту земљу Курда, земљу високих, плавих пастира.

Првог сам од њих видео кад је, на једној окуци пута, изашао из колибе направљене од прућа и понудио нас, без речи, дрвеним чанком препуним млаћенице. Био је то дечко седамнаестих година, бос, одрпан, неопран, с остацима пустене капе на рашчупаној глави. Док сам пио ретко, благо посолоњено и дивно свеже млеко, видео сам преко руба чанка плаве очи које су зуриле у мене. Било је у њима нешто од крхке и слатке магловитости што лебди изнад тек рођених животиња - искомске дремљивости, још потпуно непрекинуте...

После подне смо стигли до неког курдског села формираног од шатора који су лежали мирно збијени између брежуљкастих падина. Шатори су личили на оне бедуинске полуномаде у Сирији или Ираку; грубо црно платно од козије длаке разпрострено преко неколико стубова, са зидовима од простирки. У близини је текао поточић, чије су обале биле засењене шумом белих топола; на стени, с друге стране воде, породица рода узбуђено је тукла кљуновима и лупала крилима. Неки мушкарац у

индигоплавој блузи корачао је дугим лаким корацима према шаторима; из његових, за земљу везаних, али ипак врло слободних покрета говорила је стара номадска крв. Нека жена, у гримизноцрвеној дугачкој хаљини, с дугачким земљаним врчем на рамену, полако се примицала потоку; њена бедра су се јасно оцртавала под платном њене хаљине; била су дуга и напета као струне виолине. Она клекну уз обалу и наже се да захвати воде у врч; њена коса, формирана у облику турбана, расу се и, као црвени млаз крви, дотакну блиставу површину воде - али само за тренутак да би била подигнута и опет омотана око главе једним јединим складним покретом који је припадао њеном клечању и био део истог покрета.

Нешто касније седео сам уз обалу у друштву једног старца и четири младе жене. Све четири су биле пуне савршеног шарма и природности која је извирила из живота у слободи: лепота која је била свесна себе а ипак чедна; понос који се није скривао а ипак се једва могао разликовати од стида и скромности. Најлепша од њих имала је цвркутаво име Туту (са самогласницима изговореним као на француском језику). Њено цело чело било је покривено, све до нежних обрва, шалом јаркоцрвене

боје; трепавице су биле подвучене сурмом, а испод шала вирили су црвенкастосмеђи увојци с малим сребреним ланчићима уплетеним у њих; код сваког покрета главе они су звецкали о нежни, овални врат.

Сви смо уживали у разговору иако је мој перзијски језик још увек био неспретан. (Курди имају свој властити језик, али већина њих разуме и перзијски.) Оне су биле оштроумне, ове мале жене које нису никада напустиле средину свога племена и, наравно, нису знале ни да пишу а ни да читају; оне су с лакоћом схватале моје муцаве изразе и често налазиле реч коју сам тражио и стављале ми је, с пуном сигурношћу, у уста. Питао сам их о ономе шта раде, а оне су ми одговарале набрајајући мноштво ситних а ипак тако великих ствари које испуњавају дан номадске жене: млевење жита између плjosнатих камених плоча, печење круха у ужареном пепелу, мужење оваца, мућкање млека у кожним мешинама док се не добије маслац, предење овчије вуне ручним вретенима, ткање тепиха и ћилима са шарама старим скоро колико и њихова раса, ношење деце, пружање спокојства и љубави њиховим мужевима...

Непроменљив живот: јуче, данас и сутра. За ове пастире време не постоји, осим смене дана, ноћи и годишњег доба. Ноћ је направљена тамном за сан; дан је светао за животне потребе; зима се открива порастом хладноће и проређеном испашом на планинама: тада они одлазе са својим стадима и шаторима доле у топле равнице, у Месопотамију, до Тигриса; касније, кад настане лето са својим спарним и врелим ветровима, назад у планине, било овде, било на неко друго место у традиционалним подручјима племена.

„Зар никада не пожелите да живите у каменим кућама?" питао сам старца, који једва да је проговорио и реч, и смешкајући се слушао наш разговор. „Зар ви никада не пожелите да имате своја властита поља?"

Старац полако климну главом: „Не... Ако вода стоји непокретна у бари, постане устајала, муљава и прљава; само кад се креће и тече, она остаје бистра... "

Временом је Курдистан нестао у прошлости. Скоро осамнаест месеци лутао сам уздуж и попреко том најчуднијом од свих земаља, Ираном. Упознао

сам народ који је у себи комбинирао мудрост културе старе тридесет векова и несташну непредвидивост деце; народ који може с леном иронијом гледати на самог себе и на све што се дешава око њега - а тренутак касније може дрхтати од дивљих, вулканских страсти. Уживао сам у културној неусиљености градова и у развеселавајућим пустињским ветровима; спавао сам у дворцима провинцијских гувернера, уз мноштво слуга на располагању, а и у полупорушеним каравансарајима у којима се ноћу требало побринути да се побију шкорпиони пре него они преваре вас. Частио сам се на ражњу печеном овцом као гост племена Бахтиари и Кашгаи и ћурком пуњеном кајсијама за трpezом богатих трговаца; гледао сам необузданост и занос празника мухарема и слушао нежне стихове Хафиза које су уз пратњу лутње певали наследници старе славе Ирана. Лутао сам под тополама Исфахана и дивио се столетним порталима, сјајним фајанским фасадама и позлаћеним куполама његових великих џамија. Перзијски језик ми је постао готово исто тако близак као и арапски. Расправљао сам са образованим људима у градовима, војницима и номадима, трговцима у базарима, министрима и верским вођама, дервишима-луталицама и мудрим пушачима опијума

у успутним крчмама. Боравио сам у градовима и селима, путовао кроз пустиње и погибљене слане мочваре и потпуно се изгубио у безвременском зраку те истрошене чудесне земље. Упознао сам ирански народ, његов живот и његове мисли готово као да сам био рођен међу њима; али ова земља и овај живот, комплексан и очаравајући као неки стари драгуљ што бледо светлуца многобројним фасетама, никада није постао тако близак моме срцу као кристално чисти свет Арапа.

У току више од шест месеци јахао сам кроз дивље планине и степе Афганистана; шест месеци у свету где оружје које носи сваки мушкарац није намењено украсу и где треба пазити на сваку реч и на сваки корак ако не желите да метак зазвижди кроз ваздух. Понекад смо Ибрахим, ја и наши случајни сапутници морали да бранимо своје животе од разбојника, којих је Афганистан тада био пун; али, ако се десило да буде петак, бандити нису пљачкали, јер су сматрали срамним да пљачкају и убијају на дан одређен за славље Господара. Једном приликом, код Кандахара, замало нисам био убијен зато што сам ненамерно погледао откривено лице згодне сељанке која је радила на пољу, док се међу сељацима

Монголима, у високим кланцима Хиндукуша - потомцима ратника Џингис кана - није сматрало непријатним да спавам на поду једнособне колибе непосредно уз домаћинову младу жену и сестре. Недељама сам био гост Амануллах кана, краља Афганистана, у његовом главном граду Кабулу; у дугим ноћима расправљао сам с његовим учењацима о науци Кур'ана; а за време других ноћи саветовао сам са патан-кановима у њиховим црним шаторима како да најбоље избегнем подручја захваћена међуплеменским сукобима.

Са сваким даном оних двеју година проведених у Ирану и Афганистану у мени је расла извесност да се приближавам неком коначном одговору.

„Тако се догодило, Менсуре, да ме је разумевање начина живота муслимана водило сваки дан ближе бољем схватању ислама. Ислам ми је увек био пре свега на уму... ”

„Време је за јацију”, рече Зејд гледајући у ноћно небо. Стајемо у ред за последњу дневну молитву, сва тројица окренути према Меки; Зејд и Менсур стоје један поред другог, а ја испред, водећи

скупну молитву (јер је Посланик Мухаммед је описао сваки скуп од двојице или више као џемат). Дижем руке и почињем: Аллаху екбер - „Бог је највећи“ - а затим рецитијем, као што муслимани увек чине, уводну суру из Кур'ана: „У име Аллаха, Милостивог, Самилосног! Тебе, Аллаха, Господара светова, хвалимо, Милостивог, Самилосног, Владара Дана судњег. Теби се клањамо и од Тебе помоћ тражимо! Упути нас на прави пут, на пут оних којима си милост своју даровао, а не оних који су против себе срџбу изазвали, нити оних који су залутали!“ Наставио сам са сто дванаестом суром:

„У име Аллаха, Милостивог, Самилосног!
Реци: „Он је једини Бог! Аллах је уточиште свакоме!
Није родио и рођен није, и нико Му раван није!“

Мало је ствари које приближавају човека једно другоме као заједничка молитва. Ово је, верујем, истинито за сваку религију, али нарочито за ислам који се оснива на веровању да никакав посредник није потребан, нити је стварно могућ, између човека и Бога. Одсуство сваког свештенства, клера, па чак и организоване „цркве“ чини да сваки муслиман осећа како стварно учествује, а не да само присуствује,

заједничком акту молитве кад се моли у скупу. Пошто у исламу нема никаквих сакрамената, сваки одрастао и здрав муслиман може обављати сваку верску функцију, било да је то вођење заједничке молитве, обављање женидбене церемоније или покопне службе. Нико не треба да буде „заређен“ за службу Богу, и религиозни учитељи и вође муслиманске заједнице су једноставно људи који уживају углед (понекад заслужен, а понекад не) због познавања теологије и верског права.

Будим се у зору, али моји очни капци су тешки од сна. Преко мог лица ветар клизи меким мрмљајућим звуком из нестајуће ноћи у дан који се тек рађа.

Дижем се да сперем сан са свога лица. Хладна вода је као додир далеких крајолика - планина покривених тамним зеленилом и потока што се крећу и теку и увек остају бистри... Седим и забацујем главу назад како би ми лице остало дуго влажно; ветар милује његову влажност, погађа га нежним сећањем на свеже дане, давно заборављене зимске дане... на планине и текуће воде... на јахање кроз снег и светлуцаву белину... белину оног дана пре много

година кад сам јахао преко снегом покривених беспућа иранских планина крећући се полако напред, сваки корак коња - упадање у снег, а следећи мучно извлачење из снега...

У подне тога дана, сећам се, зауставили смо се у селу настањеном чудним народом који личи на Цигане. Десет или дванаест рупа у тлу, наткривених ниским сводовима од шибља и земље, давале су усамљеној настамби изглед града кртица. Било је то у југоисточном Ирану, у покрајини Кирман. Као подземна бића из бајки, људи су пузали из тамних отвора како би се чудили ретким странцима. На врху једног земљаног свода седела је млада жена и чешљала своје дуге, црне, разбарушене косе; њено маслинастосмеђе лице са затвореним очима било је окренуто према бледом подневном сунцу, а она је певала тихим гласом песму на неком необичном језику. Металне наруквице звецкале су око њених зглавака а они су били уски и чврсти као код дивљих животиња древне шуме.

Да бих згрејао своје укочене делове тела, пио сам чаја и арак - подоста - са полицајцем који је пратио мене и Ибрахима. Кад сам поново узјахао коња и пошао у галоп, читав свет се изненада отворио

простран и прозиран пред мојим очима као никада пре; видео сам његове унутрашње облике и осетио откуцаје његовог пулса у белој усамљености и видео све што ми је било скривено само малочас пре; знао сам да сва питања само чекају на нас; док ми, јадне луде, питамо и чекамо на Божије тајне да нам се отворе, оне сво време чекају на нас да се отворимо према њима...

Висораван се отвара пред нама и ја подбодох коња и полетох као дух кроз кристално светло, а снег, усковитлан копитама мог коња, вео се око мене као огртач од варница; копите мог коња тутњале су преко залеђених потока...

Мислим да сам управо тада доживео, и не схватајући то још потпуно, отварање милости - оне милости о којој ми је давно говорио отац Феликс кад сам полазио на пут који је требало да промени читав мој живот, објављење милости које вам каже да сте управо ви онај очекивани... Више од годину требало је још да прође између тог лудог јахања преко леда и снега и мог преласка у ислам; али чак тада сам јахао не знајући то, право као стрела према Меки.

Сад ми је лице суво, а тај ирански зимски дан пре више од седам година пада у прошлост. Он пада назад - али не да нестане, јер је та прошлост део ове садашњости.

Свеж поветарац, дах јутра што долази, изазива дрхтање жбуња. Звезде почињу да бледе. Зејде! Менсуре! Устајте, устајте! Распалимо ватру и испецимо кафу; онда ћемо да оседламо камиле и да јашемо још један дан, кроз пустињу која чека на нас отворених руку.

ЦИНИ

СУНЦЕ беше управо на заласку кад велика, црна змија изненада клизну преко нашег пута; дебела је скоро као дечија рука а дуга око један метар. Зауставља се и подиже своју главу према нама. Са готово рефлексним покретом, спуштам се са седла, скидам своју пушку, клекнем и нанишаним - у истом часу чујем Менсуров глас иза себе:

„Не пуцај - не...!“ - али већ сам притиснуо обарач; змија се тргну, згрчи - и већ је мртва.

Менсурово лице са изразом протеста појављује се изнад мене. „Није је требало убити... Свакако не барем кад Сунце залази; јер то је време када из подземља излазе цини и често попримају облик змије...“ Смејем се и одговарам. „Менсуре, зар верујеш у оне приче старих жена о цинима у облику змије?“

„Наравно да верујем у цине. Зар их Божија књига не спомиње? Што се тиче облика у којем нам се понекад приказују - не знам... Чуо сам да могу попримити најчуднији и најмање очекиван облик... “

Ти би могао имати право, Менсуре, мислим у себи, јер, заиста, зар би било претерано претпоставити да, осим бића која наша чула могу да запазе, има и других која измичу нашем запажању? Зар то није нека врста интелектуалне ароганције која модерног човека наводи да одбаци могућност животних облика различитих од оних које он може да опазити и да процени? Постојање цина, без обзира шта

би они могли бити, не може се доказати научним средствима. Али, исто тако, наука не може да побије могућност постојања живих бића чији биолошки закони могу да буду толико различити од наших, и да наша вањска чула могу да успоставе с њима контакт само у врло изузетним околностима. Зар није могуће да је такво случајно укрштање стаза између ових непознатих светова и нашег довело до чудних појава које је примитивна машта протумачила духовима, демонима и сличним другим „натприродним“ појавама?

Док се поново пењем на камилу, претурајући ова питања с полуосмехом неверовања човека којег је одгој учинио дебелокожцем много више него што су људи који су увек живели ближе природи, Зејд се с озбиљним изразом лица окреће према мени:

„Менсур има право, ујаче. Није требало да убијеш ту змију. Једном, пре много година кад сам напустио Хаил након што је Ибн Сауд освојио град - устрелио сам на путу за Ирак змију као што је ова. Десило се то исто тако при заласку Сунца. Ускоро иза тога, када смо се зауставили да клањамо акшам, изненада осетих оловну тежину у ногама и ватру у глави; у глави ми поче бучати као водопад, а удови

ми се упалише тако да више нисам могао стајати већ падох на тле као празна врећа, а све око мене постаде тама. Не знам колико дуго сам остао у тој тами, али се сећам да сам коначно опет устао. Неки непознат човек стајао је с моје десне стране, а други с леве, и они ме поведоше у неки велики, сумрачни хол пун људи који су узбуђено шетали тамо-амо и разговарали. Ускоро постадох свестан да су ово две различите странке као пред судом правде. Неки сићушни старац седео је на уздигнутом подијуму у позадини; изгледало је да је он судија или поглавица или нешто слично. Изненада схватих да сам ја оптужени.

Неко рече: „Убио га је управо пред залазак Сунца пуцњем из своје пушке. Крив је“. Један од супротне стране одговори: „Али он није знао кога убија; поред тога споменуо је Божије име кад је повукао обарач“. Они са стране оптужбе повикаше: „Није га споменуо!“ на што друга страна понови, сви скупа у хору: „Јесте, стварно је славио име Божије!“ Тако се то настави неко време, оптужба и одбрана, док се коначно није чинило да је одбрана надвладала и судија у позадини одлучи: „Он није знао кога убија, а споменуо је Божије име. Водите га назад“!

„Двојица оних који су ме били довели у судску дворану узеше ме опет под руке, поведоше ме назад истим путем у велику таму из које сам био дошао и положише ме на тло. Отворих очи - и нађох се лежећи између неколико врећа жита које су биле сложене с обе моје стране; преко њих био је пружен комад шаторског платна да ме заштити од сунчаних зрака. Изгледа да је било рано преподне, а моји сапутници су се очито били улогорили. У даљини сам могао да видим наше камиле како пасу на падини брежуљка. Хтео сам да подигнем руку, али су ми удови били крајње изморени. Кад се неки од мојих сапутника надви надамном, ја рекох, „Кафе... ” - јер сам у близини чуо звук цезве за кафу. Мој пријатељ скочи: „Он говори, он говори! Дошао је себи!“ - и они ми донесоше свеже, вреле кафе. Упитах их јесам ли био у несвести целу ноћ. Они одговорише: „Целу ноћ? Пуна четири дана ниси се померао! Увек смо те товарили као врећу на камилу, а ноћу те опет скидали; мислили смо да ћемо морати да те овде сахранимо. Нека је слава Ономе који даје и узима живот, Живом, који никада не умире...”

„Ето видиш, ујаче, не требаш да убијаш змију пред залазак сунца.”

Иако је половина моје свести наставила да се осмехује на Зејдову причу, друга половина као да је осећала ткање невидљивих сила у сумраку што је падао, неко тајанствено кретање звукова тако финих да их ухо једва може осетити, а у зраку као да лебди дах непријатељства; имам нејасан осећај кајања што сам убио змију пред залазак сунца...

Поподне трећег дана нашег одласка из Хаила заустависмо се да напојимо камиле на бунарима Арце, у готово кружној долини затвореној између ниских брежуљака. Два бунара, велика и пуна слатке воде, били су усред долине и оба су заједничко власништво племена - западни припада Харбу, а источни Мутајру.

Тло око њих је голо као длан јер око подне дотерају стотине камила и оваца са далеких пашњака да се ту напоје, па оне сваку и најмању травку што избије из тла одгризу чак пре него што дахне.

Кад смо стигли, долина је већ била пуна животиња, а све нова стада и крда су се појављивала између сунцем обасјаних брежуљака. Око бунарова је велика врева и комешање, јер није лако угасити жеђ

толиких животиња. Пастири извлаче воду у кожним кабловима на дугим конопцима и прате свој рад песмом како би се ускладили вишеструки покрети; јер каблови су врло велики, а кад су напуњени водом, врло тако тешки и да треба много руку да их извлачи из дубине. Од бунара који нам је најближи - оног што припада племену Мутајр - допире песма камилама:

Пијте и не штедите воду,
Бунар је пун милосрђа и нема дна!

Половина људи пева први стих, а друга половина други, понављајући неколико пута у брзом ритму док се кабао не појави на рубу бунара; онда преузимају жене и левају воду у кожна корита. Безброј камила се гура напред, ричући и дршћући од узбуђења, гурајући се око корита, а да их видљиво не смирују повици људи: Ху-ојх,... хуу-ојх! Сад једна, сад друга пружа свој дугачки, гипки врат напред, између или преко осталих, како би што пре угасила своју жеђ; то је љуљање и гурање, њихање и тискање светлосмеђих и тамносмеђих, жутобелих, црносмеђих и као мед жутих телеса, а оштар, једак задах животињског зноја и мокраће осећа се у зраку. У међувремену кабао је опет напуњен и пастири га извлаче уз брзу пратњу другог куплета:

Ништа не може угасити жеђ камиле осим Божије милости и након тога пастировог труда! - а призор излевања воде, пијења, дозивања и певања поново почиње опет.

Неки старац који седи на рубу бунара подиже руке према нама и позва нас:

„Нека вас Бог позиви, путници! Примите нашу дарежљивост! – нашта се неколико других људи издвоји из гомиле око бунара и потрча према нама. Један од њих придржава узде моје камиле и полеже је на колена како бих лако могао сјახати. Брзо се прави пут за наше животиње према кориту, а жене левају воду за њих; ми смо путници и зато имамо предност.

„Зар није лепо видети“, мудрује Зејд, „како Харб и Мутајр сада одржавају мир, а недавно су ратовали једни против других?“ (Јер тек су прошле три године откако је племе Мутајр било у побуни против Краља, док је Харб био међу његовим највернијим помагачима.) „Сећаш ли се, ујаче, кад смо последњи пут били овде? Како смо обишли Арцу у широком луку ноћу, не усуђујући се да приђемо

бунарима - не знајући да ли су тамо пријатељи или непријатељи...?"

Зејд подсећа на велику бедуинску побуну 1928-1929. - кулминацију политичке драме која је уздрмала и саме темеље краљевства Ибн Сауда а, за неко време, увукла и мене у то.

Почетком 1927. мир је владао у пространом краљевству Саудијске Арабије. Ибн Саудова борба за власт била је прошла. Његову власт у Неџду није више оспаравала ни једна ривалска династија. Његове су биле покрајине Хаил и Шамар, а његов је, исто тако, био и Хиџаз након што је 1925. године протерао династију Шерифа. Међу Краљевим ратницима истицао се онај исти страшни бедуински поглавар, Фејсал ед-Давиш, који му је раније био донео толико много брига. Ед-Давиш се нарочито истакао у Краљевој служби и увек изнова доказивао своју верност: 1921. године освојио је Хаил за Краља; 1924. водио је смеони упад у Ирак, одакле је Шерифова породица, под заштитом Британаца, интригирала против Ибн Сауда; 1925. је заузео Медину и одиграо одлучујућу улогу у освајању Циде. Сада, у лето 1927.,

одмарао се на ловорикама у својој ихван-настамби Артавија, недалеко од границе Ирака.

У току многих година та граница је била сцена готово непрекидних бедуинских упада услед племенских сеоба у потрази за пашом и водом; у низу споразума између Ибн Сауда и Британаца - који су били одговорни за Ирак као мандатска сила - договорено је да никакве запреке не треба стављати таквим неопходним сеобама, а никакве тврђаве не смеју се подизати ни с једне стране границе између Неџда и Ирака. Међутим, у лето 1927. ирачка влада је изградила и запосела тврђаву у близини граничних бунара Бисаја и званично најавила намеру да изгради и друге тврђаве дуж границе. Вал узнемирености прошао је племенима северног Неџда. Они су осетили да је угрожен и сам њихов опстанак и да ће тако бити одсечени од бунарова о којима потпуно зависе. Ибн Сауд ја протествовао против овог отвореног кршења споразума, али је примио само - након неколико месеци - негативан одговор од британског високог комесара у Ираку.

Фејсал ед-Давиш, човек увек спреман на акцију, рече сам себи: „Можда није повољно за Краља

да почиње свађу са Британцима - али ја се на то усуђујем." Последњих дана октобра 1927. он крену на челу својих ихвана, нападе и разори тврђаву Бисају, не поштедивши ни њен ирачки гарнизон. Британски авиони се појавише на сцени, извидише стање и повукоше се - мимо свог обичаја - не бацивши ни једну једину бомбу. Било им је лако да одбију напад (акција на коју су били овлаштени према уговорима с Ибн Саудом), а затим да реше питање тврђава дипломатским преговорима. Али да ли је британско-ирачка влада стварно била заинтересована за брзо, мирно решење спора?

Делегације племена из северног Неџда се појавила код Ибн Сауда и захтевала је кампању против Ирака. Ибн Сауд је енергично одбио сва таква тражења, прогласи Ед-Давиша преступником и нареди принцу из Хаила да будно надзире гранична подручја. Финансијска помоћ коју је Краљ давао већини ихвана привремено је ускраћена племенима под Ед-Давишовом контролом; њему је наређено да остане у Артавији и тамо чека Краљеву пресуду. Ирачка влада је званично обавештена о свим овим мерама и најављено је да ће Ед-Давиш бити строго кажњен. Међутим, у исто време, Ибн Сауд је захтевао

да Ирак у будућности више поштује граничне споразуме.

Према томе, овај нови сукоб могао се лако изгладити. Али кад су ствари дошле до ове тачке, британски високи комесар обавести Ибн Сауда да шаље ваздушну ескадрилу да казни Ед-Давишове ихване (који су се већ одавно били вратили у своје родне крајеве) и да их натера на покорност њиховом краљу. Пошто у то доба није било у Ријад у телеграфа, Ибн Сауд је хитно послао курира у Бахрејн, одакле је послат телеграм у Багдад с протестима против предложених мера и подсећањем на одговоре који забрањују било којој страни да прогони прекршиоце преко границе. Он је нагласио да му није потребна британска „помоћ“ у наметању његовог ауторитета Ед-Давишу; коначно, он је упозорио да такве британске акције на подручју Неџда могу имати опасне последице код ихвана који су већ доста узнемирени.

Упозорење је остало назапажено. Концем јануара 1928. - три месеца након сукоба у Бисаји - британска ескадрила је прелетела преко границе, бомбардова подручја Неџда, изазивајући пустошење у

логорима Мутајри бедуина и безобзирно убијајући људе, жене, децу и стада. Сви северни ихвани су почели да се припремамају за кампању освете против Ирака; захваљујући само великом угледу Ибн Сауда код свих племена, покрет је на време заустављен и ограничен на неколико мањих пограничних окршаја.

У међувремену, Британци су мирно поновно изградили уништену тврђаву Бисаја и још две нове тврђаве су подигнуте на ирачкој страни границе.

Фејсал ед- Давиш, који је позван у Ријад, одбио је да дође и оправда акцију која је, по његовом мишљењу, била подузета у властитом интересу краља Сауда. Лична озлојеђеност додата је на његову огорченост. Он, Фејсал Ед-Давиш, који је служио Краља тако верно и тако добро, био је само принц Артавије - која је, и поред великог броја својих становника, била само израсло село. Његово вођство је било одлучујуће у освајању Хаила - али Краљев рођак, Ибн Мусаад, а не он, био је именован за принца у Хаилу. За време кампање у Хицазу, управо он, Ед-Давиш, опседао је Медину месецима и њене управитеље коначно присилио на предају - али није он постављен за њеног принца. Његова страствена, разочарана жеља за влашћу није му дала мира. Рекао је себи: „Ибн Сауд припада племену Аназа, а ја

племену Мутајр. Ми смо равни један другом у племенитости нашег порекла. Зашто бих ја морао признати Ибн Саудову надмоћност?"

Такво резонување је увек било невоља у арапској историји: нико не жели да призна да је други бољи од њега.

Један по један, и остали незадовољни поглавари ихвана почеше да заборављају колико много дугују Ибн Сауду. Међу њима је био и Султан ибн Бацад, поглавар моћног племена Атајба и вођа Гатгата, једне од највећих настамби ихвана у Нецду, победник у битки на Тараби 1918. против снага Шерифа Хусеина, освајач Таифа и Меке 1924. Зашто би он морао бити задовољан да буде само вођа Гатгата? Зашто није он, него један од Краљевих синова, био именован вођом Меке? Зашто, коначно, он није био именован вођом Таифа? Он је, као Фејсал ед-Давиш, мислио да је преварен у ономе што је сматрао својим правом; а пошто је био Ед-Давишов зет, изгледало је сасвим логично да се заједно боре за исту ствар против Ибн Сауда.

У јесен 1928. Ибн Сауд сазива састанак поглавара и учењака у Ријаду с циљем да реши све

ове спорове. Додуше, сазива готово све племенске вође осим Ибн Бацада и Ед-Давиша. Постојани у својој опозицији, њих двојица прогласише Ибн Сауда херетиком - па зар није склапао споразуме с неверницима и увео у арапске земље такве ђавоље инструменте као што су моторна возила, телефони, радио-апарати и авиони? Учењаци сакупљени у Ријаду једногласно су изјавили да такве техничке новотарије не само да су дозвољене него су чак веома пожељне с верског становишта, пошто оне повећавају знање и моћ муслимана, а да су према Посланику ислама уговори с немуслиманским силама исто тако пожељни ако доносе мир и слободу муслиманима.

Али двојица бунтовних поглавара наставише своје протесте и најђоше на спреман одзив код многих необразованих ихвана, који нису имали довољно знања да виде ишта друго осим утицаја ђавола у Ибн Саудовим акцијама. Његов ранији промашај да пружи образовање ихванима и да њихов верски жар правилно усмери је почео да носи своје трагичне плодове...

У пустарама Нецда је брујало као у кошници. Тајанствени гласници јахали су на брзим камилама од

племена до племена. Тајни састанци поглавара одржавани су покрај удаљених бунарова. Коначно, роварење против Краља је избило у отворени револт, повукавши многа друга племена осим Мутајра и Атајбе. Краљ је био стрпљив. Покушао је да покаже разумевање. Слао је гласнике тврдоглавим племенским вођама и покушао да их уразуми, али узалуд. Средња и северна Арабија постале су поприште на далеко и широко распрострањеног герилског рата; готово пословична јавна сигурност земље нестала је и завладао је потпун хаос у Нецду; дружине побуњених ихвана харале су у свим смеровима нападајући села, караване и племена која су остала верна Краљу.

Након безбројних локалних окршаја између побуњеничких и краљу верних племена, одлучна битка се одиграла на равници Сибила, у централном Нецду, у пролеће 1929.

На једној страни био је Краљ с великим снагама; на другој страни Мутајр и Атајбе, потпомогнути савезом других племена. Краљ је био победник. Ибн Баџад се предао безусловно и одведен је у ланцима у Ријад. Ед-Давиш је био тешко рањен и било је јављено да умире. Ибн Сауд, најблажи од свих

арапских краљева, послао му је свог личног доктора да га лечи - а тај доктор, млади Сиријац, је установио озбиљну рану на јетри, оцењујући да Ед-Давиш може живети још највише недељу дана. Краљ на то одлучи: „Пустићемо га да умре у миру; примио је казну од Бога". Он нареди да се рањени непријатељ однесе назад његовој породици у Артавију.

Али Ед-Давиш је био далеко од умирања. Његова рана није била ни приближно тако опасна како је то претпоставио млади доктор; након неколико недеља већ се опоравио довољно да побегне из Артавије, више него икада спреман на освету.

Ед давишов бег из Артавије дао је нови подстицај побуни. Говоркало се да се он лично налази негде у близини кувајтске границе окупљајући нове племенске савезнике уз своје властите, још увек значајне снаге Мутајра. Међу првим који су му се придружили било је мало али храбро племе Аџман које живи у покрајини Ел-Хаса близу Перзијског залива; њихов лидер, Ибн Хадлајн, био је ујак по мајци Фејсала Ед-Давиша. Поред ове везе, није било поштовања између Ибн Сауда и Аџмана. Пре више година они су убили Краљевог млађег брата Саада и, бојећи се његове освете, емигрирали су у Кувајт. Ибн

Сауд им је то касније опростио и дозволио им да се врате у своје прадедовске крајеве, али је стара мржња и даље тињала. Она је избила у отворено непријатељство када је, за време преговора око измирења, поглавар Ацмана с неколико својих пратилаца био издајнички убијен у логору Ибн Саудовог рођака, најстаријег сина вође Ел-Хаса.

Савез Ацмана с Мутајром подстакао је нови пламен међу племенима Атајба у централном Нецду. Након заробљавања ниховог вође, Ибн Бацада, они су се поново окупили под новим поглаваром; сада су се опет дигли против Краља присиљавајући га да усмери своје силе са северног према централном Нецду. Борба је била оштра, али поступно Ибн Сауд надвладао. Атајбе је свладавао групу по групу док, коначно, не понудише предају. У селу на пола пута између Ријада и Меке њихови поглавари су се заклели Краљу на верност - и Краљ им је опет опростио, надајући се да ће коначно имати слободне руке против Ед-Давиша и осталих бунтовника на северу. Али једва што се вратио у Ријад, Атајбе по други пут погази заклетву и обнови борбу. Сада је то била борба до краја. По трећи пут племе Атајбе беше побеђено и скоро десетковано, а са потпуним разарањем настамбе ихвана Гатгата, града већег од Ријада,

Краљева власт се поново успоставила у централном Нецду.

У међувремену, борба на северу је настављена. Фејсал ед-Давиш и његови савезници били су сада добро ушанчени у близини границе. Ибн Мусаад, вођа Хаила, стално их је нападао у име Краља. Два пута је јављено да је Ед-Давиш убијен; оба пута се показало да су вести лажне. Он је наставио да живи, тврдоглаво и бескомпромисно. Његов најстарији син и седам стотина његових ратника пали су у борби; али он се борио и даље. Појавило се питање одакле Ед-Давиш прима новац који је чак и Арабији потребан за вођење рата. Одакле му оружје и муниција?

Све чешћи су били чудни извештаји да бунтовник, некада тако огорчени критичар Ибн Саудових уговорних односа са „неверницима“, сада и сам склапа уговоре са Британцима. Причало се да често посећује Кувајт; би ли он тако могао да ради, питали су се људи, без знања британских власти? Није ли, напротив, било могуће да немири у земљама Ибн Сауда сувише добро служе њиховом властитом циљу?

Једне вечери у Ријадy, у лето 1929, пошао сам раније на спавање и, пре него што сам заспао, забавио сам се неком старом књигом о оманским династијама, кад Зејд изненада уђе у моју собу:

„Ту је неки човек од Шејха². Жели да те одмах види.“

Журно се обукох и пођох у дворац. Ибн Сауд ме чекао у свом приватном стану, седећи прекрштених ногу на дивану с гомилом арапских новина око себе а у рукама с једним из Каира. Он одговори кратко на мој поздрав и, не прекидајући читање, показа ми на место поред себе на дивану. Након неког времена подиже поглед, обазре се на слугу који је стајао поред врата и покретом руке показа му да жели да нас остави саме. Чим је слуга затворио врата за собом, Краљ одложи новине и погледа ме за тренутак иза блиставих наочара као да ме није видео дуго времена (иако сам провео неколико сати с њим управо тога јутра).

„Заузет писањем?“

„Не, Аллах те поживео, недељама нисам ништа написао.“

² Шејх на арапском значи старац, а односи се на мудрог и ученог човека, а такође се односи и на поглавара.

„Оно су били интересантни чланци које си написао о нашим граничним проблемима с Ираком.“

Очито је мислио на низ дописа које сам писао за своје европске новине два месеца раније; неки од њих су се појавили и у каирским новинама где су, да поласкам себи, помогли да се разјасни врло замршена ситуација. Познајући Краља, био сам сигуран да не говори насумце него да има нешто одређено на уму; зато сам ћутао чекајући да настави. Он продужи:

„Можда би хтео да пишеш нешто више о ономе што се дешава у Неџду - о овој побуни и о ономе што она наговешћује.“ Било је узбуђења у његовом гласу кад је додао: „Шерифова породица ме мрзи. Они Хусеинови синови који сада владају у Ираку и Трансјорданији ће увек да ме мрзе, јер они не могу да забораве да сам им узео Хиџаз. Они би желели да се моје краљевство сломи јер би тада могли да се врате у Хиџаз... а њиховим пријатељима који се претварају да су и моји пријатељи, можда би се то и свидело... Они нису изградили оне тврђаве тек онако; они желе да ми праве сметње и да ме отерају са својих граница... ”

Иза Ибн Саудових речи могао сам да чујем збркане, сабласне звукове - котрљање и јурњаву железничких возова који би, иако још само замишљени, могли да постану сутра стварни: приказ британске железнице од Хаифе до Басре. Гласине о таквом плану шириле су се већ годинама. Било је добро познато да је Британцима много стало до осигурања „сувоземног пута до Индије“, а ово је, у ствари, и био смисао њихових мандата у Палестини, Трансјорданији и Ираку. Железничка пруга од Медитерана до Перзијског залива формирала би не само нову, вредну везу у британским империјалним комуникацијама, него би исто тако пружала већу заштиту нафтоводу који је требало да буде положен од Ирака кроз Сиријску пустињу до Хаифе. С друге стране, директна железничка веза између Хаифе и Басре пресекала би Ибн Саудове најсеверније покрајине - а Краљ никада не би подржао такав предлог. Зар није било могуће да изградња тврђаве дуж границе Ирак - Неџд, у јасној супротности са свим постојећим споразумима, представља први степен у брижљиво смишљеном плану у стварању довољно немира у том критичном подручју да би се „оправдало“ стварање мале, полунезависне тампон државе подложније Британцима? Фејсал ед-Давиш би

могао послужити за ову сврху исто тако добро, или можда чак и боље, него неки члан Шерифове породице, јер је он сам био из Нецда и имао јаке следбенике међу ихванима. Да је његов побожни верски фанатизам била само маска било је очигледно свакоме ко је познавао његову прошлост; оно што је он стварно хтео била је само власт. Није било сумње да он, препуштен сам себи, не би могао да издржи тако дуго против Ибн Сауда. Али - да ли је он био препуштен сам себи?

Након дуже станке, Краљ настави: „Мислио сам, као и свако други, о пореклу снабдевања оружја и муниције које Ед-Давиш изгледа има на располагању. Има их довољно - а има довољно и новца, како ми је јављено. Питам се би ли ти желео да пишеш о овим стварима - мислим, оним тајанственим изворима снабдевања Ед-Давиша. Ја имам своје властите сумње о њима; можда чак више него сумње - али бих волео да ти сам истражиш све што можеш, јер ја можда немам право."

Дакле, то је било то. Иако је Краљ говорио скоро равнодушно, уобичајеним тоном, било је очито да је извагао сваку реч пре него што ју је изговорио.

Погледах га чврсто. Његово лице, тако озбиљно само тренутак пре, обасја широк осмех. Стави руку на моје колено и продрма га:

„Желим да ти, синко, пронађеш сам - понављам, сам за себе - одакле Ед-Давиш добија своје пушке, муницију и новац који разбацује тако расипнички. Једва да има имало сумње у мојим мислима, али желим да неко као ти, ко није директно укључен, каже свету о искривљеној истини иза Ед-Давишове побуне... Мислим да би ти био у стању да пронађеш истину.“

Ибн Сауд је знао шта ради. Увек је знао да га волим. Иако се често нисам слагао с његовом политиком, а никад нисам крио своје неслагање, он ми није никада ускратио своје поверење и често ме питао за савет. Он има поверење у мене тим више што је, верујем, свестан да не очекујем никакву личну добит од њега и не бих чак ни прихватио место у његовој влади, јер желим да останем слободан. И тако, те незаборавне вечери у лето 1929., он ми је мирно предложио да треба да идем и истражим мрежу политичких интрига иза побуне ихвана - мисија која

вероватно укључује лични ризик и свакако се може извршити само уз улог крајњег напора.

Али Сауд није био разочаран мојим одговором. Поред моје наклоности према њему и његовој земљи, посао који ми је сада поверио изгледа да је обећавао узбудљиве доживљаје, а да и не говорим о могућој новинарској сензацији.

„Нека твоја заповед, Дуговеки, води моје очи и моју мисао“, одговорити одмах. „Свакако ћу учинити оно што могу.“

„У то, Мухаммеде, немам сумње; очекујем да твој задатак буде тајна. Могао би да будеш у опасности у томе - шта је с твојом женом?“

Жена је била из Ријада, девојка с којом сам се био оженио претходне године; али у овом погледу био сам у стању да умирим Краља:

„Она неће плакати; управо сам данас мислио да се с њом разведем. Ми изгледа не одговарамо једно другом.“

Ибн Сауд се зналачки насмеши, јер развод са женом за њега није била непозната ствар. „Али шта је с другима - твојом родбином?"

„Нема никога, мислим, ко би жалио ако ми се било шта деси - осим, наравно, Зејд; али он ће ме свакако пратити и оно што се деси мени десиће се и њему."

„То је све добро", одговори Краљ. „И, да, пре него заборавим: биће ти потребно нешто средстава за подухват" - и завуче руку под јастук иза себе, извуче кесу и гурну ми је у руку; по тежини сам одмах погодио да је пуна златника. Сећам се како сам помислио у себи: како је он сигуран био, чак пре него ме и питао, да ћу да прихватим његов предлог...!

По повратку кући позвах Зејда, који је чекао на мој долазак.

„Ако бих тражио, Зејде, да ме пратиш на једном подухвату који би могао бити опасан - да ли би ишао са мном?"

Зејд одговори: „Па зар мислиш, ујаче, да бих те пустио самог, каква год да је опасност? Али где то идемо?"

„Идемо да истражимо одакле Ед-Давиш добија своје оружје и новац. Али краљ Сауд жели да нико ништа не зна о томе шта радимо док не буде урађено; зато мораш да будеш пажљив!"

Зејд се чак није потрудио ни да ме умири, него уместо тога пређе на практичније питање: „Ми свакако не можемо да питамо Ед-Давиша или његове људе. Како ћемо онда то да почнемо?"

Враћајући се из дворца већ сам о том проблему размишљао. Изгледало ми је да би најбоља полазна тачка био један од градова централног Неџда, где је било доста трговаца који имају присне везе с Ираком и Кувајтом. Коначно сам се зауставио на Шакри, главном граду покрајине Вашм, око три дана путовања од Ријада, где би мој пријатељ Абдер-Рахман ес-Сибаи могао бити у стању да ми помогне.

Следећи дан био је испуњен припремама за нашу експедицију. Како нисам хтео да привучем сувише пажње на моје кретање, упозорио сам Зејда да потрепштине не узима, као што смо по обичају радили, из Краљевог складишта, него да све што нам треба набави у трговини. До ноћи је Зејд сакупио

потребан избор хране: десетак кила пиринча, приближно исту количину брашна за хлеб, малу мешину масла, хурми, кафе и соли. Купио је исто тако две нове посуде за воду, кожни кабл и конопац од козије длаке довољно дуг за врло дубоке бунарове. Већ смо били добро снабдевени оружјем и муницијом. У вреће смо сместили по два комплета одеће, а сваки од нас је носио тешку абају која ће нам, заједно с покривачима преко наших седала, служити као покривач у свежим ноћима. Наше камиле, које су биле провеле неколико недеља на паши, биле су у изврсном стању; она коју сам био недавно дао Зејду била је изванредно брзи тркач из Омана, док сам ја јахао лепу стару чистокрвну „северну“ пасмину која је некада припадала последњем рашидском вођи Хаила, поклон од Ибн Сауда.

Кад је пала ноћ, напустили смо Ријад. Пред зору смо стигли до Вади Ханифе, дубоког, голог речног корита између стрмих брегова - места одлучне битке која се одиграла пре више од тринаест векова између муслиманских снага Ебу Бекра, Посланиковог наследника и првог (халифе)праведног вође ислама, и ониг „лажног посланика“, Мусејлиме, који се више година опирао муслиманима. Битка је значила

коначну победу ислама у централној Арабији. Многи од првих другова Посланика Мухаммеда пали су у њој, а њихови гробови су видљиви до дан данас на каменим падинама долине.

За време преподнева прошли смо рушевине града Ајајне, некада простране насељене настамбе, која се пружала дуж обе обале Вади Ханифе. Између низова тамариски леже остаци прошлости; порушени кућни зидови, оборени стубови џамије или рушевине раскошне зграде дижу се ту и тамо говорећи о вишем, грациознијем архитектонском стилу него што су оне једноставне земљане грађевине које се сада виде у Нецду. Прича се да је до пре сто педесет или двеста година читав ток Вади Ханифе од Дарије (изворни главни град династије Ибн Сауда) до Ајајне - раздаљина од преко осамдесет километара - био један једини град; и да су вест о рођењу сина вође Дарије пренеле жене с крова куће на кров за неколико минута до најдаљег краја Ајајне. Прича о пропасти Ајајне толико је замагљена легендама да је тешко распознати историјске чињенице. Највероватније је да је град разорио први Саудијски владар кад су одбили да прихвате учење Мухаммеда ибн Абдел-Вехаба, тј. да се врате изворном исламском учењу; али арапска

легенда каже да су, као знак Божије казне, сви бунарови Ајајне пресушили у једној јединој ноћи присиљавајући становнике да напусте град.

У подне трећег дана угледали смо земљане зидове и бастione шакре и високе палме што надвисују њене куће. Јахали смо између празних воћњака и кроз пусте улице; и тек тада смо се сетили да је петак и да су сви у џамији. Овде-онде смо сусрели жену одевену од главе до пете у црну абају; она би се тргнула на појаву странаца и навукла свој вео преко лица брзим стидљивим покретом. Ту и тамо играла су се деца, у сени кућа; тешка врућина лебдела је над крунама палми.

Пошли смо право према кући мог доброг пријатеља Абд ер-Рахмана ес-Сибана, који је тада био задужен бејт ел-малом, тј. благајном покрајине. Сјахали смо испред отворене капије, а Зејд викну у двориште: Ја велед!" - (Дечко!) - и док је слуга трчећи излазио из куће, Зејд најави: „Имате госте!"

Док су се Зејд и дечко бавили раседлавањем камила у дворишту, ја сам се сместио у Абд ар-Рахманову кафану, где је један други одмах потпалио ватру под бакреним посудама за кафу на огњишту.

Тек што сам попио први гутаљ, зачуше се гласови из дворишта - питања и одговори: господар куће се био вратио. Већ са степеница ми је довикивао поздраве добродошлице, и затим се појави на вратима с раширеним рукама; нежан омален човек кратке, светло- смеђе браде и дубоко усађених, веселих очију на насмејаном лицу. Упркос врућини носио је дугачки крзнени огртач испод своје абаје. Овај крзнени огртач био је најдрагоценије што је имао. Никад му није било тешко да увек изнова исприча ономе ко не зна његову историју да је некада припадао бившем краљу Хиџаза, Шерифу Хусеину, и да је пао у његове, Абд ер-Рахманове, руке при освајању Меке 1924. Не сећам се да сам га икада видео без тог огртача.

Он ме загрли топло и, пропињући се на прсте, пољуби ме у оба образа: „Ехлен ве сехлен ве мерхаба! Добро дошао у овај скромни дом, брате мој! Сретан је сат који те доноси овде!"

Сад дођоше уобичајена питања: одакле, куда, како је Краљ, да ли је било кише на путу - или да ли си барем чуо о кишама? - све традиционална размена арапских новости. Рекох му да је Анајза, у

централном Нецду, мој циљ - што није било сасвим истина, али је исто тако и могло бити.

Раније се Абд ер-Рахман интензивно бавио трговином између Нецда и Ирака и добро је познавао и Басру и Кувајт. Није га било тешко навести да говори о овим местима и људима који су можда недавно стигли отуда, јер ми се чинило да би, пошто јављају да је Фејсал ед-Давиш тако близу границе Кувајта, то место или Басра могли да ми пруже неке индикације о његовом извору снабдевања. Сазнао сам да је један члан чувене Ел-Басам породице из Анајза - мој стари познаник - недавно био у Кувајту на повратку из Басре и, не желећи да се изложи опасностима путовања кроз подручје захваћено побуном, вратио у Нецд преко Бахрејна. Сада је био у Шакри и ако желим, Абд ер-Рахман ће да пошаље по њега; према старом арапском обичају, посећује се онај ко је допутовао, а он обично не посећује друге. Ускоро након тога Ел-Басам нам се придружио у Абд ер-Рахма- новој кафани.

Абдуллах, иако је припадао можда најважнијој породици пословних људи у читавом Нецду, сам није био богат. Његов живот био је пун успона и падова - углавном падова - доживљених не само у Нецду него

исто тако и у Каиру, Багдаду, Басри, Кувајту, Бахрејну и Бомбају. Знао је свакога ко је било шта значио у тим местима, и носио је у својој проницљивој глави читаво складиште информација о свему шта се догађа у арапским земљама. Рекох му да ме нека немачка фирма задужила да испитам могућност увоза пољопривредних машина у Кувајт и Басру; пошто ми је била понуђена добра провизија, желео сам да сазнам који од локалних трговаца у овим градовима има изгледа да прихвати такав предлог. Ел-Басам спомену неколико имена, а онда додаде:

„Сигуран сам да ће неки Кувајђани бити заинтересовани за твој план. Они увек увозе разну робу, а ових дана трговина изгледа нарочито жива - тако жива да велике пошиљке сребрених ријала стижу сваки дан непосредно из кованица у Трсту.“

Спомињање сребрних ријала заголица ме. Ова посебна врста ријала, талир Марије Терезије, представљао је, упоредо са службеним арапским новцем, главно средство плаћања на читавом Полуотоку. Кован је у Трсту и продаван по својој вредности сребра, уз малу наплату за ковање, разним

владама, а исто тако и неколицини истакнутих трговаца с великим трговачким везама с бедуинима, јер бедуини не прихватају папирне новчанице и узимају само злато и сребро - најрадије талире Марије Терезије. Велик увоз овог новца од стране кувајтских трговаца као да је указивао на богате пословне везе између њих и бедуина.

„Зашто би“, упитах Ел-Басама, „кувајтски трговци управо сада увозили ријале?“ „Не знам“, одговори он с трачком збуњености у гласу.“ Они говоре о куповини камила за клање од бедуина близу Кувајта да би их продали у Ираку, где су цене сада високе; иако ми није сасвим јасно где мисле да нађу толике камиле у степама око Кувајта у овим немирним временима... "Мислим", додаде с осмехом, "да би било уносније куповати камиле за јахање у Ираку и продавати их Ед-Давишу и његовим људима - али, наравно, Ед-Давиш не би имао новца да их плати..." Зар не би, стварно?

Те ноћи, пре поласка на спавање у собу коју нам је домаћи доделио, повукох Зејда у угао и рекох му: „Идем у Кувајт.“

„То неће бити тако лако, ујаче," одговори Зејд, али блесак у његовим очима говорио је речитије од његових речи о његовој спремности да се упусти у нешто што не само да није било лако, него је и крајње опасно. Била би, наравно, дечија игра путовати кроз подручја која контролишу снаге и племена лојална Краљу, али барем сто и педесет километара пре него се допре до границе Кувајта бићемо потпуно препуштени сами себи усред непријатељског подручја кроз који тумарају припадници бунтовних племена Мутајр и Аџман. Могли бисмо, наравно, путовати у Кувајт морем преко Бахрејна, али за то би требала дозвола британских власти и то би подвргло све наше покрете најстрожијој контроли. Исто би се могло рећи и за путовање преко Ел-Џавфа и Сиријске пустиње у Ирак, а одатле у Кувајт, јер би било сувише оптимистички да претпоставимо да бисмо могли да промакнемо многобројним контролним тачкама у Ираку. Тако је преостао само непосреднији сувоземни пут за Кувајт. Како да неоткривени продремо у сам град, било је питање на које се у том тренутку није могло лако одговорити; то смо оставили за будућност, ослањајући се на нашу срећу и надајући се непредвиђеним могућностима.

Абд ер-Рахман ес-Сибай је желео да останем код њега неколико дана, али кад сам истакао хитност посла, пусти нас да идемо следећег јутра, након што је повећао наше залихе хране сувим камиљим месом - укусан додатак прилично монотonoј исхрани која нас очекује. Исто тако је наваљивао да га морам посетити на повратку, на шта сам заиста само могао да одговорим: „ Ако Бог да ”.

Од Шакре смо путовали четири дана према североистоку не сусревши ништа необично. Једном приликом нас је зауставио одред лојалних Авазин бедуина који су припадали снагама принца Ибн Мусаада, али моје отворено писмо од Краља их је одмах смирило и, након размене уобичајених пустињских вести, наставили смо наш пут.

Пре зоре петог дана приближили смо се подручју на којем се више није протезала рука Ибн Сауда. Одатле дневно путовање више није долазило у обзир; наша једина сигурност била је у тмини и у тајности. Улогорили смо се у погодном кланцу недалеко од главног тока велике Вади ер-Рума, старог, сувог речног корита које пресеца северну Арабију према врху Перзијског залива. Кланац је био

густо наткривен жбуњем арфаца, које нам је пружало извесну заштиту све док се држимо непосредно уз готово вертикалне обале. Спутили смо ноге камилама, нахранили их мешавином грубог јечменог брашна и хурминих кошпица - избегавајући тако потребу да их пуштамо на пашу - и сместили смо се дочекујући ноћ. Нисмо се усудили ложити ватру јер би нас дим чак и дању могао одати; тако смо се морали задовољити obroком од хурми и воде.

Колико је наш опрез био паметан, постало је јасно касно по подне кад изненада до нас допреше звуци песме бедуина који јашу. Ухватили смо њушке нашим камилама како не би фркале и рикале, а ми се прибисмо, с пушкама у руци, уз заштитни зид кланца.

Певање је постајало гласније како су се непознати јахачи приближавали; могли смо већ распознати речи: Ла илахе или Аллах ла илахе или Аллах - „Нема другог Бога осим Аллаха. Нема другог Бога осим Аллаха“, - уобичајени надоместак ихвана за световније путне песме „нереформираних“ бедуина. Није било никакве сумње да су то ихвани, а у овом подручју они могу бити само непријатељски ихвани. Ускоро се појавише изнад слемена брда, управо изнад

обала кланца - група од осам или десет јахача на камилама које се полако крећу у једном низу оштро оцртани на поподневном небу, свако од њих носећи бели турбан ихвана преко црвено-бело кариране куфије, два реденика преко прса и пушку обешену о седло иза себе: мрачна и опасна поворка јахача што се љуљају напред-назад, напред-назад, у ритму корака камила и великих, сада толико злоупотребљених речи Ла илахе или Аллах... Призор је био импресиван и у исто време патетичан. Ово су били људи којима је њихова вера очито значила више него ишта друго у животу; мислили су да се боре за њену чистоћу и за већу славу Бога, не знајући да су њихов жар и њихова чежња биле злоупотребљене за амбиције бескрупулозног вође у потрази за личном моћи...

Они су били на „правој“ страни кланца што се нас тиче, јер да су јахали на супротној страни, видели би нас тако јасно као што смо ми њих могли да видимо сада испод заштитно наднесеног жбуња. Кад су, са песмом на уснама, нестали из видокруга низ брег, с олакшањем смо уздахнули.

„Они су као цини“, прошапута Зејд. „Да, као цини који не знају ни животне радости ни страха од

смрти... Они су храбри и јаки у вери, нико то не може да порекне - и једино о чему они сањају су крв, смрт и рај..."

Као упркос мрачном пуританизму ихвана, он поче певати, полугласно, сасвим световну сиријску љубавну песму: „Ој, девојко златносмеђе пути... "

Чим се сасвим смрачило, настависмо потајни пут у смеру далеког Кувајта.

„Погледај, ујаче!" изненада повика Зејд.
„Ватра!"

Била је то сувише мала ватра за бедуински логор; можда усамљени пастир? Али који би се пастир усудио да запали ватру овде осим ако не припада побуњеницима? Ипак, било би боље истражити. Ако је то само један човек, можемо се лако о њему побринути, а исто тако, можда, прикупити драгоцене информације о кретању непријатеља у том подручју.

Тло је било песковито и копита наших камилаа нису правила готово никакав шум док смо се опрезно примицали ватри. На њеном светлу могли смо да

распознамо згурену фигуру усамљеног бедуина. Изгледало је да жури у мрак према нама, а онда, као да је задовољан оним што је видео, диже се без журбе, прекрсти руке на прсима - можда да покаже да није наоружан - и мирно, без и најмање страха, је чекао наш долазак.

„Ко си ти?" викну оштро Зејд уперивши своју пушку на одрпаног странца.

Бедуин се полако насмеши и одговори дубоким, звучним гласом: „Ја сам Сулуби..."

Разлог за његов мир сад је постао очит. Чудно, племе Цигана (или боље рећи група племена) којем је он припадао није никада учествовала у готово непрекидним бедуинским сукобима у Арабији; нису ничији непријатељи нити их ко напада.

Сулуби су остали све до данас загонетка свим истраживачима. Нико стварно није знао њихово порекло. Да нису Арапи то је извесно: њихове плаве очи и светлосмеђа коса не слажу се с њиховом сунцем опаленом кожом и подсећају на северна подручја. Стари арапски историчари нам кажу да су они

потомци крсташа које је био заробио Салахудин и довео их у Арабију, где су касније постали муслимани; и, заиста, име Сулуби има исти корен као и реч салиб, то јест „крст“, а салиби значи „крсташ“. Да ли је ово објашњење тачно, тешко је рећи. У сваком случају, бедуини Сулубе не сматрају Арапима и поступају с њима с неком врстом толерантног презира. Они објашњавају овај презир, који је у оштром контрасту са иначе јако наглашеним смислом Арапа за људску једнакост, тврдњом да ови људи нису стварно муслимани из уверења и да не живе као муслимани. Они наглашавају да се Сулуби не жене него живе у „заједништву као пси“, не обазирући се чак ни на блиско крвно сродство, и да једу стрвине које муслимани сматрају нечистим. Ово би, међутим, могла бити и накнадна рационализација. Ја сам више наклоњен мишљењу да је свест о расној необичности навела крајње расно свесне бедуине да повуку магични круг презира око њих - инстинктивна одбрана против мешања крви, које је морало бити врло примамљиво у случају Сулуба; јер они су, готово без изузетка, леп народ, виши од већине Арапа, и велике правилности црта; жене су, нарочито, врло љупке, пуне привлачне грациозности тела и покрета.

Али какав год да је разлог, бедуински презир Сулуба учинио им је живот сигурним; свакога ко их нападне или им нанесе штету његови саплеменици гледају као да је изгубио своју част. Поред овога, сви становници пустиње високо цене Сулубе као ветеринаре, седларе, котлокрпе и коваче.

Ручни рад, иако га бедуин презире сувише да би се њиме бавио, ипак му је потребан. Они су и успешни пастири а, изнад свега, неоспорни мајстори ловачке вештине. Њихова вештина да прате трагове је скоро легендарна и једини који могу да се у том погледу с њима упореде су бедуини Ел-Мура, на северним рубовима Празних крајева.

Умирен сазнањем да је наш нови познаник Сулуби, рекох му отворено да смо ми Ибн Саудови људи - што је било сасвим сигурно у односу на поштовање које ови људи имају према власти - и затражих да угаси ватру. Након што је то урађено, сместисмо се на тло и започесмо дуги разговор.

Није нам могао рећи много о распореду Ед-Давишових снага, „јер“, рече он, „они су увек у покрету, као цини, никада не мирују дуго на једноме

месту". Показало се, међутим, да никаквих већих скупина непријатељских ихвана нема у нашој непосредној близини управо сада, иако мале групе непрестано крстаре пустињом у свим смеровима.

Изненада ми паде на ум мисао: да ли бисмо могли искористити ловачки и трагачки инстинкт овог Сулубије да нас одведе у Кувајт?

„Јеси ли икада био у Кувајту?" упитах га.

Сулуби се насмеја. „Много пута. Продавао сам тамо газелине коже, масло и камиљу вуну. Па, тек је десет дана од како сам се отуда вратио."

„Онда би можда ти могао да нас водиш до Кувајта? - Мислим, да нас водиш на такав начин да избегнемо сусрете с ихванима?"

Неколико тренутака Сулуби је размишљао о овоме питању, а онда, оклевајући, одговори: „Могао бих, али би било опасно за мене ако ме ухвате ихвани с тобом. Ипак бих могао, али... али то би те много коштало."

„Колико?"

„Па..." - могао сам раззнати дрхтај грамзивости у његовом гласу - „па, господару, ако би ми дао сто ријала, могао бих одвести тебе и твог пријатеља у Кувајт на такав начин да би само птице с неба могле да нас примете."

Стотина ријала је износила десет златних фунти - смешно мали износ према ономе шта би то за нас значило; али Сулуби вероватно никада у животу није имао тако много готовог новца у рукама.

„Даћу ти сто ријала - двадесет сада, а остатак кад дођемо у Кувајт."

Наш будући водич очито није очекивао да ће његов захтев бити тако спремно прихваћен. Можда је жалио што није тражио већу цену јер, као накнадно размишљање, он додаде:

„Али, шта је с мојом камилом? Ако јашем с вама до Кувајта, а онда назад, сирота животиња ће да буде потпуно исцрпљена, а ја имам само једну..." "

Не желећи да продужујем нагађање, спремно одговорих: „Купићу твоју камилу. Ти ћеш је јахати до

Кувајта, а тамо ћу ти је поклонити - али нас мораш вратити и назад."

То је било више него што се он могао надати. С великом живахношћу се диже, нестале у мраку и поново се појави након неколико минута водећи стару али лепу и очито снажну животињу. Након ценкања погодисмо се за сто и педесет ријала, уз услов да му сада платим педесет а остатак, заједно с његовом наградом, у Кувајту. Зејд дохвати кесу напуњену ријалима из једне од наших врећа на седлу и ја почех бројати новац на крило Сулубије. Из дубине своје прљаве тунике он извуче комад крпе у којој је био везан његов новац; како је почео да додаје моје ријале својој уштеђевини, блесак новог новца привуче мој поглед.

„Чекај!" узвикнух, стављајући своју руку на његову. „Да видим тај твој сјајни ријал".

Оклевајући, као да се боји да не буде опљачкан, Сулуби положи опрезно новац на длан моје руке. Био је оштрог руба, као нов, али да бих био сигуран, запалих шибицу и погледах га поближе. Био је то стварно нови талир Марије Терезије - нов као да

је тек изашао из ковнице. Док сам држао шибицу изнад остатка Сулубијевог новца, открих још пет или шест новчића исто тако блиставо нових.

„Где си добио ове ријале?"

„Дошао сам поштено до њих, господару, кунем се... Нисам их украо. Неки Мутајри ми их је дао пре неколико недеља близу Кувајта. Купио је од мене ново седло јер је његово било сломљено... "

„Неки Мутајри? Јеси ли сигуран?"

„Сигуран сам, господару, и нека ме Бог убије ако лажем... Он је био Ед- Давишов човек, један од групе која се недавно борила против вође из Хаила. Свакако нисам погрешно што сам узео новац за седло... Па нисам могао да одбијем а сигуран сам да ће краљ Сауд, нека га Бог поживи, то да разуме..."

Уверио сам га да Краљ неће бити љут на њега и његов немир се стиша. Испитујући га даље, сазнао сам да су многи Сулуби примали такве нове ријале од разних присташа Ед-Давиша у замену за робу или мале услуге...

Наш Салуби се стварно показао изванредним водичем. Три ноћи нас је водио странпутицама кроз побуњеничко подручје, преко беспућа која чак ни Зејд, који добро познаје ову земљу, није никада пре видео. Дане смо проводили у заклону; Сулуби је стварно био стручњак да пронађе изванредна места за скровиште. Једном приликом довео нас је до бунара који је, како нам рече, непознат чак и бедуинима из тога подручја; његова устајала, смеђа вода угасила је жеђ наших камила и омогућила нам да напунимо наше мешине. Само два пута смо видели групе ихвана у даљини, али ниједном нису могли да нас виде.

Четвртог јутра након нашег сусрета са Сулубијем стигли смо на доглед града Кувајта. Нисмо му пришли са југозапада, како би урадили путници из Нецда, него са запада, дуж пута из Басре, тако да би свако ко би нас срео помислио да смо ирачки трговци.

Кад смо стигли у Кувајт, сместили смо се код трговца којеј је Зејд познавао из времена кад је био у ирачкој полицији.

Влажна, тешка врућина лебдела је над песковитим улицама и кућама грађеним од опека

сушених на сунцу; навикнут на отворене степе Нецда, ускоро сам био сав мокар од зноја. Али није било времена за одмор. Остављајући Сулубија да се побрине о камилама - са строгим упозорењем да никоме не спомене одакле смо дошли - Зејд и ја смо кренули у чаршију да извршимо прва извиђања.

Пошто нисам био упознат с Кувајтом, а не желећи да Зејда учиним сумњивијим својим присуством, остао сам готово читав сат сам у кафани, пијући кафу и пушећи наргилу. Кад се Зејд коначно вратио, било је очито по његовом изразу ликоване да је пронашао нешто важно. „Идемо вани, ујаче! Лакше је разговарати на тргу да нас нико не чује. А ево, донео сам нешто за тебе - а исто тако и за себе" - и испод своје абаје извади два ирачка игала од дебеле, растресито плетене смеђе вуне. „Ово ће да нас направи Ирачанима."

Дискретним испитивањем Зејд је сазнао да његов бивши партнер - друг из његових ранијих дана кријумчарења по Перзијском заливу - сада живи у Кувајту, очито још увек се бавећи својом уобичајеном трговином.

„Ако има неко ко нам може рећи нешто о промету пушкама у овоме граду, то је Бандар. Он је

Самар као и ја - једна од оних тврдоглавих луда које се никад не могу потпуно помирити с владавином Ибн Сауда. Не сме да сазна да радимо за Ибн Сауда - и, мислим, чак ни одакле смо дошли, јер Бандар стварно није луд. Он је врло лукав човек - у ствари, он ме varaо сувише често у прошлости да бих смео да имам поверење у њега."

Коначно га нађосмо код куће у уској улици сасвим близу главног базара. Био је висок и мршав, стар можда четрдесет година, тесно постављених очију и киселог, нерасположеног израза, али његово лице се искрено разведри кад угледа Зејда. Због моје светле коже, представљен сам као Турчин настањен у Багдаду и запослен око извоза арапских коња из Басре у Бомбај. „Али се сада не исплати извозити коње у Бомбај", додаде Зејд. „Они трговци из Анајза и Бурајде потпуно су загушили тржиште овде".

„Знам", одговори Бандар, „они прљави јужњаци Ибн Сауда нису задовољни с тим што су нам одузели земљу; они су чврсто одлучили да нам одузму и наш свакодневни хлеб... "

„А шта је с прометом са пушкама, Бандар?" упита Зејд. „Требало би да је доста посла овде са свим оним Мутајр и Ацман жељним да сломе врат Ибн Сауду? Ех!"

„Било је доста промета", одговори Бандар, слегнувши раменима. „Све до пред неколико месеци сасвим добро сам зарађивао купујући пушке у Трансјорданији, а продајући их Ед-Давишовим људима. Али сада је све то свршено, потпуно свршено. Не бисте сада могли да продате ни једну једину пушку."

„Како то? Ја бих помислио да их Ед-Давиш треба више него икада пре."

„Да", одврати Бандар, „свакако да треба. Али он их добија по цени по којој их неко као ти и ја никада не би могли продати... Он их добија у сандуцима, преко мора - енглеске пушке, готово нове - а плаћа десет ријала за пушку са две стотине метака."

„Хвала Богу!“ узвикну Зејд с искреним чуђењем. „Десет ријала за готово нову пушку са две стотине метака! Али то је немогуће...!“

Стварно је изгледало немогуће, јер су коришћене пушке у то доба Лее-Енфиелд коштале у Нецду од тридесет до четрдесет и пет ријала, без муниције; чак ако се узме у обзир да су цене у Кувајту могле бити ниже него у Нецду, огромна разлика је још увек била необјашњива.

Бандар се подругљиво насмеши. „Па, изгледа да Ед-Давиш има моћне пријатеље. Врло моћне пријатеље... Неки кажу да ће он једног дана постати независни вођа у северном Нецду.“

„То што кажеш, Бандар“, упадох ја, „сасвим је добро. Можда ће Ед-Давиш стварно да постане независан од Ибн Сауда. Али он нема новаца, а без новца чак ни Александар Велики није могао изградити краљевство.“

Бандар прасну у гласан смех: „Новац? Ед-Давиш га има напретек - пуно нових ријала, који му долазе у сандуцима, као пушке, преко мора“.

„Сандуци ријала? Али то је врло чудно. Одакле би бедуин могао да добије сандуке нових ријала?"

„То не знам", одговори Бандар. „Али заиста знам да готово сваки дан неко од његових људи преузме нове ријале који им пристижу преко разних трговаца у граду. Па, ето, јуче сам видео Фархан ибн Машхура у луци како надзире истовар таквих сандука".

Ово су стварно биле новости. Знао сам Фархана добро. Он је био син нећака оног чувеног сиријског бедуинског принца, Нури еш-Шалана, који се некада борио са Лоренсом против Турака. Први пут сам срео младог Фархана 1924. у Дамаску, где је био познат по својим пијанкама на свим сумњивим местима за забаву. Након неког времена он се посвађао са својим ујаком, емигрирао с групом свог племена Рувал у Неџд, где је изненада постао „побожан" и придружио се покрету ихвана. Опет сам га срео 1927. у дворцу Ибн Мусаада у Хаилу. Тада је већ имао на глави велики бели турбан ихвана као симбол своје новопронађене вере и уживао у дарежљивости Краља; кад сам га подсетио на наше

раније сусрете у Дамаску, он је брзо окренуо разговор на другу тему. Глуп и амбициозан какав је био, он је у Ед-Давишовој побуни видео прилику да добије независан емират за себе у Ал-Јавфу, оази северно од Великог Нуфуда, јер у Арабији, као и другде, побуњеници следе стару праксу у којој деле лављу кожу пре него што је лав убијен.

„То значи да је Фархан овде у Кувајту?“
упитах Бандара.

„Наравно. Он долази овде исто тако често као и Ед-Давиш и иде слободно у његов дворца. Ед-Давишу се он, кажу, много свиђа.“

„Али зар се Британци не противе доласку Ед-Давиша и Фархана у Кувајт? Чини ми се, сећам се, да су пре неколико месеци изјавили да неће дозволити Ед-Давишу и његовим људима да долазе у ово подручје... “

Бандар се опет грохотом насмеја. „Па и јесу. Али, рекао сам ти: Ед-Давиш има врло моћне пријатеље... Нисам сигуран да ли је он управо сада у граду; али Фархан јест. Они иду сваке вечери у

Велику џамију на акшам; можеш да га видиш тамо властитим очима ако ми не верујеш... "

И стварно смо га видели. Кад смо, следећи Бандарову напомену, Зејд и ја у рано предвече одшетали у близини Велике џамије, умало да смо се сударили с групом бедуина, по ношњи без сумње из Неџда, који избише иза угла улице. На њиховом челу био је човек тридесетих година, нешто нижи од високих бедуина који су га окруживали и пратили, лепог лица, окруженог кратком, црном брадом. Одмах сам га препознао. Ни данас не знам да ли је он препознао мене; његове очи су за тренутак среле моје, прешле преко мене са збуњеним изразом, као да је покушавао да се нечега сети, а онда се окренуо; тренутак касније он и његова пратња су се изгубили у гомили људи који су ишли према џамији.

Одлучили смо да наш тајни боравак у Кувајту не продужујемо и да непотребно чекамо прилику да видимо и Ед-Давиша. Бандарова открића била су потврђена Зејдовим вештим испитивањем других познаника у граду. Ед-Давишово тајанствено снабдевање Лее-Енфиелд пушкама - само површно маскирано као „набавке" - јасно је водило до једног кувајтског трговца који је увек био истакнут као

увозник оружја; велики износи нових ријала Марије Терзије директно из ковнице који су кружили у базарима Кувајта готово у сваком случају су водили до Ед- Давиша и људи око њега. Немајући могућности да видимо његова складишта и отпремнице, а то је једва било у границама вероватноће, имали смо довољно доказа да потврдимо Краљеве сумње које је изразио за време разговора са мном.

Мој задатак је био завршен и следеће ноћи смо напустили Кувајт кријући се као кад смо дошли.

Док смо ја и Зејд истраживали у базарима, наш Сулуби је сазнао да нема тренутно побуњеничких скупина јужно од Кувајта. Тако смо кренили на југ - према покрајини Ел-Хаса, која је била чврсто под контролом Краља. Након два напорна ноћна путовања, сретосмо, недалеко од обале, одељење бедуина Бену Хаџар које је био изаслао вођа Ел-Хаса да утврде последње положаје побуњеника; у њиховом друштву смо поново ушли на лојалну територију. Кад смо већ били сигурни у подручју Ибн Саудовом, растали смо се с нашим Сулуби водичем који, задовољно ставивши своју добро зарађену награду у

цеп, одјахао према западу на камили коју сам му „поклонио“, док смо ми наставили према југу у смеру Ријада.

Неколико чланака које сам након тога написао први пут су јасно показали да побуњенике помаже једна велика европска сила. У њима је наглашено да је главни циљ ових сплетки да потисну границе Ибн Сауда према југу и, коначно, претворе његове најсеверније покрајине у „независну“ кнежевину између Саудијске Арабије и Ирака, која би дозволила Британцима да изграде железнику пругу кроз њено подручје. Осим овога, Ед-Давишова побуна је пружила добродошлу помоћ да се у Ибн Саудовом краљевству створи толико пометње да он не буде у стању да се више опире, као што је дотад чинио, британским захтевима за две важне концесије: један од захтева је био да им изнајми луку Рабигх на Црвеном мору, северно од Циде, где су Британци одавно желели да успоставе поморску базу, и други; контрола оног сектора железничке пруге Дамаск - Медина који пролази кроз саудијско подручје. Пораз Ибн Сауда у борби са Ед-Давишом учинио би да се ови планови остваре.

Објављивање мојих чланака у европској и арапској (углавном египатској) штампи је била права сензација; можда је управо то прерано откривање тајних планова нешто допринело њиховом осујећивању. У сваком случају, план о британској железници од Хаифе до Басре пуштен је да падне у заборав упркос великим сумама новца које су, изгледа, биле потрошене на припремне планове и о томе се више никада ништа није чуло.

Оно што се десило после тога ствар је историје: те исте јесени 1929. Ибн Сауд је протествовао код Британаца против слободе пружене Ед-Давишу да набавља оружје и муницију у Кувајту. Пошто он није имао опипљивог „доказа“ да ово оружје испоручује нека страна сила, Краљ је могао протестовати само против саме продаје. Британске власти су одговориле да трговци из Кувајта снабдевају оружјем бунтовнике, а да Британија не може ништа да уради да то спречи, пошто је споразумом у Циди од 1927. уклоњена забрана на увоз оружја у Арабију. Ако Ибн Сауд жели, рекли су, и он може да увози оружје преко Кувајта...

Када је Ибн Сауд приговорио да тај исти споразум обавезује и Британију и Саудијску Арабију да на свом

подручју спрече све активности усмерене против сигурности друге стране, примио је одговор да се Кувајт не може сматрати „британским подручјем“ пошто је то независна територија која са Британијом има само уговорне односе...

И тако се грађански рат наставио. Касно у јесен 1929. Ибн Сауд је лично повео борбу, овај пут решен да прогони Ед-Давиша чак у Кувајт ако то подручје - као што је увек у прошлости био случај - остане отворено побуњеницима као склониште и база за даље операције. Суочени с овим одлучним ставом, за који се Ибн Сауд побринуо да буде јављен британским властима, схватили су да би било сувише ризично да наставе своју игру. Британски авиони и оклопна кола су послата да спрече Ед-Давишу поновно повлачење на подручје Кувајта. Бунтовник је схватио да је његова ствар изгубљена; он никада неће бити способан да се супротстави Краљу у отвореној битки и тако је почео да преговара. Краљеви услови су били оштри и јасни: побуњена племена се морају предати; оружје, коњи и камиле ће им бити одузети; живот Ед-Давишу ће бити поштеђен, али ће морати да проведе остатак живота у Ријаду. Ед-Давиш, увек тако активан и пун покрета, није могао осудити себе

на неактивност и непокретност, одбио је понуду. Борећи се очајнички с надмоћним краљевим снагама, побуњеници су били потпуно разбијени. Ед-Давиш и још неколико других вођа међу њима Фархан ибн Машхур и Наиф ибн Килаб, поглавар Аџмана, су побегли у Ирак.

Ибн Сауд је тражио изручење Ад-Давиша. Неко време је изгледало да ће ирачки краљ Фејсал одбити његов захтев позивајући се на стари арапски закон гостопримства и уточишта, али је коначно попустио. Почетком 1930. Ед-Давиш, озбиљно болестан, био је предат Краљу и доведен у Ријад. Кад је након неколико недеља постало очито да овај пут стварно умире, Ибн Сауд, са својом уобичајном великодушношћу, наредио је да га врате његовој породици у Артавију, где се окончао његов бурни живот.

Још једном је опет завладао мир у краљевству Ибн Сауда...

И још једном опет влада мир око бунара Арџе.

„Нека вас Бог поживи, путници! Примите нашу дарезљивост!" узвикује стари Мутајри бедуин, а његови људи нам помажу да напојимо наше камиле.

Све мржње и непријатељства из тако скоре прошлости су изгледа биле заборављене, као да их никада није било. Јер бедуини су чудна раса: спремни да плану неконтролисаном страшћу чак и на замишљени изазов, а управо исто тако спремни да се брзо врате сталном ритму живота у којем превладава умереност и љубазност: увек рај и пакао у непосредној близини.

И док извлаче воду нашим камилама у својим огромним кожним кабловима, Мутајри пастири певају у хору:

Пиј и не жали воде,
Бунар је пун милосрђа и нема дна...

Пете ноћи након нашег одласка из Хаила улазимо у равницу Медине и видимо тамне обресе брда Ухуд. Камиле се крећу уморним кораком; имамо дуг марш иза нас, од раног јутра до дубоко у ноћ. Зејд и Менсур су ћутљиви, а и ја ћутим. На месечини се пред нама појављује град опасан зидом с пушкарницама и витка, права мунара Посланикове цамије.

Стижемо до капије која је, пошто гледа према северу, названа Сиријска капија. Камиле се плаше пред сенама њених тешких бастиона и морамо да употребимо штапове да их натерамо да прођу кроз капију.

Сада сам опет у Посланиковом граду, код куће након дугог путовања, јер овај град је био мој дом неколико година. Дубока, присна тишина влада заспалим, празним улицама. Ту и тамо понеки пас лено се диже пред стопама камила. Неки младић пролази певајући; његов глас се њише у меком ритму и губи се у некој покрајњој улици. Ложе и затворени балкони кућа надвијају се, тамни и ћутљиви, изнад нас. Месечином обасјан, зрак је млак као свеже млеко.

Ето и моје куће.

Менсур се опрашта да би отишао код неких пријатеља, док нас двојица полежемо наше камиле пред вратима. Зејд их без речи спутава и почиње растварати вреће. Куцам на вратима. Након неког времена чујем изнутра гласове и кораке. Појављује се светло лампе у прозору изнад врата, свлаче се засуни

и моја стара кућна помоћница, Суданка Емира, узвикује радосно:

„Ох, мој господар се вратио кући!"

ПЕРЗИЈСКО ПИСМО

Послеподне је. Седим с пријатељем у његовом палмовом врту непосредно иза јужне капије Медине. Мноштво палмових стабала у врту прелева се у сивозеленом сумраку његове дубине чинећи га да изгледа бескрајан. Стабла су још млада и ниска; сунчево светло плеше изнад дебала и шиљастих лукова папрати. Њихово зеленило је понешто прашљиво због пешчаних олуја које се јављају готово сваки дан у ово доба године. Само дебели тепих детелине под палмама је блистав, чистозелен.

Недалеко преда мном дижу се градске зидине, старе, сиве, грађене од камена и опеке, с бастионима ту и тамо истуреним напред. Иза зида се виде раскошне палме неког другог врта у граду и куће с потамнелим прозорским капцима и затвореним

балконима; неке од њих су уграђене у градски зид и постале су део њега. У даљини видим пет мунара Посланикове џамије, високих и витких као звуци флауте, велики зелени свод који надвисује и скрива малу кућу Посланикову - његов дом док је живео а његов гроб кад је умро - а још даље, иза града, камени ланац брда Ухуд: смеђецрвена позадина за беле мунаре Свете џамије, круне палми и мноштво градских кућа.

Небо, заслепљујуће осветљено поподневним сунцем, лежи кристално чисто изнад облака, а град се купа у плавим и златно-зеленим пругама светла. У висинама се ветар игра с меким облацима, који у Арабији могу бити тако варљиви. Овде никада не можете рећи: „Сада је облачно; ускоро ће киша“, јер чак и кад се нагомилају тешки облаци, као да прети олујом, често се догађа да из пустиње изненада дође ветар и растури их; лица људи који су очекивали кишу окрену се у тихој резигнацији и мрмљању: „Нико нема снаге ни моћи осим Бог“ - док се небо опет блиста светлоплавом ведрином без милости.

Опраштам се са својим пријатељем и идем назад према градској капији. Неки човек пролази

водећи два магарца натоварена детелином, а сам јашући на трећем. Он диже свој штап за поздрав и каже „Селамун алејкум! - Нека је мир с тобом“, а ја одговарам истим речима. Онда долази млада бедуинка; њена црна хаљина вуче се иза ње, а доњи део лица јој је покривен велом. Њене блиставе очи су тако црне да се зенице и шаренице стапају у једно, а њен корак има нешто од неодлучне ритмичне напетости младих степских животиња.

Улазим у град и прелазим преко огромног, отвореног трга Ел-Менака до унутарњег градског зида; испод тешког лука Египатске капије, под којом седе мењачи звецкајући својим златним и сребрним новчићима, улазим у главни базар - улицу широку једва четири метра, тесно набијену дућанима око којих куца мален, али жустар животни ритам.

Продавци хвале своју робу веселим песмама. Живахни покривачи за главу, свилени шалови и хаљине од сликане кашмирске вуне привлаче погледе пролазника. Сребрари чуче иза малих стаклених кутија с бедуинским накитом - халкама за руке, наруквицама, огрлицама и наушницама. Продавци мириса излажу зделе пуне хране, мале црвене бочице

антимона за бојење трепавица, шарене бочице уља и парфема и гомиле зачина. Трговци из Неџда продају бедуинску опрему, седла за камиле и плаве и црвене вреће за седло из источне Арабије, украшене дугим ресама. Један продавач трчи улицама, вичући из свег гласа, с перзијским ћилимом и абајом од камиље длаке преко рамена а с меденим самоваром под руком. Река људи у оба смера, људи из Медине и целе Арабије и - пошто је ходочашће тек недавно завршено - из свих земаља између степа Сенегала и Киргизије, између источне Индије и Атланског океана, између Астрахана и Занзибара; али упркос мноштву људи и уских улица, овде нема луде журбе, нити гурања и метежа: у Медини време не јаше на крилима пословне јурњаве.

Али оно што се може учинити чак још чуднијим јесте то да и поред велике разноврсности људских типова и костима који пуне улице Медине, нема на њима ништа од „егзотичне“ мешавине; разноврсност вањштине открива се само оку решеном да анализира. Чини се да сви људи који живе у овоме граду, или чак привремено у њему бораве, ускоро падају у нешто што би се могло назвати заједницом расположења и према томе и понашања и, готово, чак

и израза лица; јер сви падају под чар Посланика, чији град је то једном био и чији су гости они сада...

Чак и након тринаест векова његово духовно присуство је овде готово исто тако живо као што је онда било. Само због њега расута група села, која су се некада звала Јесриб, постала су град којег воле сви муслимани све до данас, као што ни један град нигде на свету није био вољен. Он чак нема ни свога властитог имена; више од тринаест векова називан је Мединет ен-Небиј, „Послаников град“.

За више од тринаест векова, толико много љубави се стицало овде да су сви облици и сви покрети постигли неку врсту блиске сличности, а све разлике вањштине се у тонским прелазима сливају у јединствен склад.

Ово је срећа која се увек овде осећа - овај уједињујући склад. Иако живот у Медини данас има само формалну, далеку везу с оним чему је Посланик тежио, иако је духовна свест о исламу овде ослабила, као и у многим другим деловима муслиманског света, нека неописива емоционална веза с његовом великом духовном прошлошћу је остала жива. Никада ни један град није био толико вољен због једне једине

личности; никада није ни један човек, мртав већ преко тринаест векова, био вољен тако лично и од толико много људи, као он који лежи сахрањен испод великог зеленог свода.

Па ипак, он никада није полагао право да је ишта друго осим обични смртник, а никада му ни муслимани нису приписивали божанска својства, као што су толики следбеници других посланика чинили након њихове смрти. У ствари, Кур'ан сам обилује тврдњама које наглашавају људску природу Мухамеда: „Мухамед је само посланик; сви посланици пре њега су умрли; па ако он умре или буде убијен, зар ћете се (од вере) окренути?"

Његова потпуна беспомоћност пред величанством Бога овако је изражена у Кур'ану: „Реци (Мухамеде): „Ја немам никакве моћи да вам учиним добро или зло... Ја чак немам никакве моћи ни да самом себи пружим неку повластицу или учиним неку штету, осим како то Бог жели; а кад бих знао непознато, постигао бих много добра, а никакво зло ме не би никада снашло. Ја само опомињем и носим радосне вести онима који верују у Бога..."³

³ Кур'ан, поглавље Џини.

Управо зато што је он био само човек, зато што је живео као и други људи, уживајући у радости и трпећи зла људског постојања, је разлог да га они око њега окруже својом љубављу.

Ова љубав је надживела његову смрт, и даље живи у срцима његових следбеника као живи мотив мелодије изграђене од многобројних тонова. Та мелодија живи у Медини. Она вам говори из сваког камена древног града. Можете је готово такнути својим рукама, али је не можете изразити речима...

Кок пролазим базаром у смеру Велике џамије, многи стари познаници ме поздрављају. Јавим се овом или оном трговцу и коначно попуштам пред наваљивањем свог пријатеља Ез-Зугајбије да седнем с њим на мали ћепенак на којем продаје платно бедуинима.

„Кад си се вратио, Мухамеде, и одакле? Већ месецима ниси био овде.“

„Долазим из Хаила и из Нуфуда.“

„А зар нећеш остати код куће неко време?“

„Не, брате, одлазим у Меку прекосутра". Ез-Зугајби позива дечака из кафане преко пута и ускоро мале шољице звецкају пред нама.

„Али зашто, Мухамеде, сада идеш у Меку? Сезона ходочашћа је прошла... "

„Није жеља за ходочашће, то што ме води у Меку. Коначно, зар нисам ходочасник већ пет пута? Али некако имам осећај да нећу дуго остати у Арабији и хоћу још једном да видим град у којем је почео мој живот у овој земљи..." А онда додајем са осмехом: „Па, брате - да ти право кажем, ја ни сам не знам зашто идем у Меку, али знам да морам... "

Ез-Зугајби клима главом у чуђењу: „Ти би напустио ову земљу и своју браћу? Како можеш тако да кажеш?"

Позната фигура пролази дугим, журним кораком; то је Зејд, очито тражи некога.

„Хеј, Зејде, куда?"

Он се нагло окреће према мени, озбиљног лица: „Тебе тражим, ујаче; сноп писама из поште чека твој повратак. Ево их.

„Селамун алејкум! - Нека је мир с тобом, шејх Ез-Зугајби!"

Седећи прекрштених ногу испред Аз-Зугајбијеве радње, прегледам сноп писама; има неколико писама од пријатеља из Меке; једно од уредника часописа „Ну Зирицхер Зеитунг-а“ из Швајцарске чији сам дописник био у току последњих шест година; једно из Индије с позивом да дођем тамо и упознам се с највећом муслиманском заједницом на свету; неколико писама из разних делова Блиског истока; једно с поштанском марком из Техерана - од мога доброг пријатеља Али-аге, од којег нисам имао вести више од годину дана. Отварам га и прелазим преко страница прекривених Али-агиним елегантним перзијским рукописом:

„Нашем вољеном пријатељу и брату, светлу нашег срца, поштованом Асад-аги, нека му Бог продужи век и заштити га на његовом путу. Амин.

Нека је заувек с вама мир и милост Божија. Молимо Бога да вам подари здравље и срећу, знајући да ће вас радовати да чујете да смо и ми у добром здрављу, хвала Богу.

Нисмо вам писали дуго времена због необичних догађаја у нашем животу последњих месеци. Наш отац, нека му се Бог смилује, преминуо је пре годину дана и ми, будући да смо ми најстарији син, морали смо да проведемо доста времена, и имали смо доста брига око сређивања породичних ствари. Исто тако, била је Божија воља да су послови његовог скромног слуге напредовали изнад очекивања, пошто га је Влада унапредила у чин потпуковника. Уз то, надамо се да ћемо се ускоро у браку сјединити с дражесном и лепом госпођом, нашом даљом рођаком Ширин - и на тај начин ће нашим старим несређеним данима доћи крај. Као што је добро познато вашем пријатељском срцу, ми нисмо били без греха и грешке у нашој прошлости - али зар није Хафиз рекао:

„Боже, бацио си даску усред мора -
Зар си могао желети да остане суха? ”

Тако, стари Али-ага ће се коначно смирити и постати поштован и угледан! Он није био тако поштован кад сам га срео први пут, пре нешто више од седам година, у граду Бам, у који је био „прогнан“. Иако је тада имао само двадесет и шест година, његова прошлост је била пуна активности и узбуђења; учествовао је у политичким побунама након којих је власт преузео Риза-кан и могао је играти знатну улогу у Техерану да није живео мало сувише раскалашено. Његово присуство у забаченом Баму у југоисточном углу Ирана био је удесио његов брижни и утицајни отац, у нади да ће му се син поправити ако буде удаљен од уживања у Техерану. Међутим, Али-ага је изгледа нашао компензацију чак и у Баму - жене, арак и слатки отров опијум, којем се одао.

У то доба, 1925. године, он је био заповедник полиције у чину поручника. Пошто сам се управо спремао да прођем кроз велику пустињу Дашти-Лут, потражио сам га с препоруком од гувернера покрајине Кирман - која је опет била базирана на писму од Ризе-кана, председника владе и диктатора. Нашао сам Али-агу у сеновитом врту наранџи, олеандера и палми кроз чије крошње су се пробијале зраке сунца. Био је у кошуљи. На трави је био прострт

Ћилим, на којем су биле зделе с остацима хране и полупразне боце арака. Али-ага се извињавао: „Немогуће је наћи вина у овој проклетој рупи“, и силио ме да пијем домаћи арак - ужасно пиће које је немилосрдно ударало у главу. Са сузним очима северног Перзијанца погледао је писмо из Кирмана, одложио га и рекао: „Чак да сте дошли и без препоруке, ја бих вас пратио на путу кроз Дашти-Лут. Ви сте мој гост. Никада вас не бих пустио да сами јашете кроз пустињу Балучи“.

Неко ко је дотад седео напола скривен у сени дрвета полачко се диже: млада жена у хаљини од светлоплаве свиле и широким, белим Балучи панталонама. Имала је сензуално лице које као да је изнутра горело, али чудно мутне очи; трепавице су биле подвучене сурмом. „Она је слепа“, прошапта ми Али-ага на француском, „а дивно пева“. Дивио сам се великој нежности и поштовању с којим се обраћао девојци која, као јавна певачица, припада категорији која се у Ирану мање-више изједначава с куртизанама; није се могао понашати боље према било којој великој госпођи из Техерана.

Сели смо, сво троје, на Ћилиму и, док се Али-ага бавио жеравицом и лулом за опијум, разговарао сам са Балучи девојком. Упркос слепилу, могла се смејати како могу само они који живе дубоко у унутрашњој радости; стављала је оштроумне и духовите примедбе каквих се не би стидела ни било која госпођа из високог друштва. Кад је Али-ага припремио своју лулу, узео је нежно за руку и рече:

„Овај странац, овај Аустријанац, би свакако радо чуо неку од ваших песама; он није никада још чуо песме Балучија.“

На њеном слепом лицу лебдела је далека, сањива срећа док је узимала лутњу коју јој је пружио Али-ага. Почео да прелази преко струна. Певала је дубоким, промуклим гласом Балучи песму која је с њених топлих усана звучала као одјек живота под шатором...

Враћам се писму:

„Питам се да ли се још увек сећате, брате и поштовани пријатељу, како смо оних дана заједно путовали кроз Дашти-Лут и како смо се морали

борити за своје животе с оним Балучи одметницима...?"

Да ли се сећам? У себи се смејем на Али-агино непотребно питање и видим се с њим у пустој Дашти-Лут, „Голој пустињи“, која своју огромну празнину шири од Балучистана до дубоко у срце Ирана. Управо је требало да је пређем како бих стигао до Сеистана, најисточније покрајине Ирана, а одатле да продужим до Афганистана; како сам дошао из Кирмана, није било другог пута.

Застали смо, заједно с нашом пратњом Балучи полицајца, у зеленој оази на рубу пустиње да бисмо изнајмили деве и купили потрепштине за дуги пут који нам је предстојао. Наш привремени смештај био је у згради Индо-европског телеграфа. Управник станице, висок, кошчат човек, оштрих очију, готово ме није испуштао из вида и као да ме је процењивао својим погледима.

„Чувајте се овог човека“, пришапта ми Али-ага, „он је бандит. Знам га и он зна да га знам. До пред неколико година он је био прави разбојник, али сада је већ уштедио довољно новца и постао угледан - а зарађује још снабдевајући оружјем своје бивше

колеге. Чекам само погодан тренутак да га у томе ухватим. Али он је лукав и тешко је доказати било шта. Пошто је чуо да сте Аустријанац, врло је узбуђен. За време светског рата неки аустријски и немачки агенти покушавали су да у овим крајевима побуне племена против Британаца; имали су вреће златника па наш пријатељ мисли да је сваки Немац или Аустријанац слично опремљен."

Али лукавство управника станице нам је користило јер је у стању да ми нађе две најбоље камиле за јахање у том крају. Остатак дана протекао је у ценкању око мешина за воду, конопаца од камиље длаке, риже, масла и многих других ситница потребних за путовање кроз пустињу.

Кренули смо после подне следећег дана. Алиага је одлучио да крене раније с четворицом полицајаца како би припремио наше преноћиште, и развучена линија њихових камила ускоро нестане из хоризонта. Ми остали - Ибрахим, ја и пети полицајац - следили смо их споријим кораком.

Њихали смо се (како ми је тада то било ново!) чудним ритмом каскања танконогих камила, најпре

кроз пешчане дине, жуте, ретко обележене бусењем траве, затим дубље и дубље у равницу - у бескрајну, глуву, сиву равницу, равну и празну - тако празну да је изгледало не да тече него да пада према хоризонту, јер ваше очи не могу да нађу ништа на чему би се зауставиле, ни бразде на тлу, ни камена, ни жбуна, чак ни травке. Никакав животињски звук, никакав цвркут птица нити зујање кукаца није прекидало ту пространу тишину, а чак и ветар, лишен свих запрека, брисао је ниско, без гласа, преко празнине - не, падао је у њу, као што камен пада у бездан... Ово није била тишина смрти, него више тишина нечег нерођеног, онога што још никада није оживело, тишина пре прве речи...

А онда се то десило. Тишина се прекину. Људски глас изби нежно, цвркутаво, у зрак, и као да остаде тамо висећи; изгледало вам је као да можете да га не само чујете него и да видите, како усамљено и нескривено лебди изнад пусте равнице. Био је то наш Балучи војник. Певао је песму својих номадских дана, рапсодију пола певану а пола изговарану, брзи след оштрих и нежних речи које нисам могао разумети. Његов глас је звонио у само неколико тонова, на једном једином нивоу, са упорношћу која је постепено прелазила у нешто налик на

величанственост док је обавијао крхку мелодију у нему игру грлених звукова и, чистим понављањем и варирањем исте теме, развијао несумњиво богатство у својим равним тоновима - равним и бескрајним као земља у којој је био рођен...

Део пустиње којим смо сада путовали се звао „Пустиња Ахмедових звона“. Пре много година, караван који је водио неки Ахмед, изгубио се овде и сви, људи и животиње, погибоше од жеђи; све до данас, како кажу, понекад чују звона која су носиле Ахмедове камиле око врата - сабласне, тужне звукове који заводе неопрезне с пута и воде их у пустињску смрт.

Ускоро након заласка сунца сустигли смо Али-агу и претходницу и улогорили се усред неког оскудног жбуња - последњег што смо га могли видети. Ватру смо наложили од сувог грања и припремили неизбежни чај - док је Али-ага пушио своју лулу с опијумом. Камиле смо нахранили кашом од грубо млевеног јечма и полегли их укруг око нас. Три жандара су постављени на стражу на истуреним динама јер је подручје у којем смо се нашли, у то

доба, било поприште страшних напада пустињских врагова, Балучи племенских јахача с југа.

Али-ага је био попушио своју лулу и попио чај и управо је пио арак - сам, јер ја нисам желео да му се придружим - кад пушчани пуцањ прекину тишину ноћи. Други пуцањ једног од наших стражара одговори, а онда се зачу крик негде у тами. Ибрахим, с великим присуством духа, одмах прекри песком ватру. Зачу се још неколико пуцњева са свих страна. Стражаре више нисмо видели, само се могло чути како један другог дозивају. Нисмо знали колико има нападача јер су били неугодно шутљиви. Само каткада слаб блесак светла из пушке откривао је њихово присуство; једном или двапут могао сам разазнати у бело обучене прилике како промичу у тами. Неколико ниско опалених метака прозуја изнад наших глава, али нас ни један не погоди. Комешање се постепено стиша, још неколико хитаца прогута ноћ и јахачи, очито збуњени нашом будношћу, несташе нечујно као што су били дошли.

Али-ага позва страже и одржали смо кратко саветовање. У почетку смо имали намеру да ноћ проведемо овде; али како нисмо имали појма о снази нападача, нити да ли ће се вратити с појачањем,

одлучили смо да одмах прекинемо логоровање и кренемо.

Ноћ је била мрачна; тешки, ниски облаци сакривали су Месец и звезде. Лети је, по правилу, боље путовати пустињом ноћу; али у нормалним приликама се не бисмо излагали опасности да идемо по таквом мраку и залутамо, јер тврди шљунак Дашти-Лута не држи никакве трагове. У давна времена ирански краљеви су означавали караванске путове у таквим пустињама зиданим стубовима, али као и многе друге добре ствари из старих времена, ови знакови су већ одавно били нестали. У ствари, они већ одавно нису били потребни; жице Индо-европског телеграфа, које су положили Британци почетком века од индијске границе кроз Дашти-Лут до Кирмана, служиле су исто тако добро, или чак и боље, као путоказ; али у ноћи, као што је ова, ни жице ни телеграфски стубови се нису видели.

Ово смо открили на наш ужас кад након отприлике пола сата полицајац застаде и посрамљено јави Али-аги:

„Господине, не могу више да видим жицу...”

За тренутак смо сви остали без речи. Било је бунарова, знали смо, само дуж пута означеног телеграфском линијом, а чак и ови су били на великим размацама. Изгубити се овде, значило би страдати као Ахмедов легендарни караван...

Изненада Али-ага проговори на начин сасвим различит од уобичајеног; могло се слободно претпоставити да су арак и опијум за то одговорни. Он извуче пиштољ и заурла:

„Где је жица? Зашто си изгубио жицу, пасји сине? Ах, знам - ти си у договору с оним разбојницима и покушаваш да нас заведеш како бисмо помрли од жеђи и тако постали лаган плен!"

Овај приговор је свакако био неправедан, јер Балучи не би никад издао човека с којим је јео хлеб и со. Наши полицајци, очигледно увређени оптужбом свога поручника, уверавали су нас о својој невиности, али Али-ага упаде:

„Тишина! Нађите одмах жицу или ћу вас све поубијати, синови побеснелих очева!"

Нисам могао видети њихова лица у мраку, али сам могао наслутити како дубоко они, слободни Балучи, осећају ову увреду; нису се више чак ни трудили да одговоре. Онда изненада један од њих - донедавно наш водич - одвоји се од групе, ошину своју камилу бичем и у галопу несташе у мраку.

„Куда?" повика Али-ага, али као одговор прими неколико неразговорних речи. Неколико тренутака могло се чути меки топот камиљих корака, а онда звукови утонуше у ноћ.

Упркос свом уверењу, тренутак раније, о невиности Балучи полицајца неодлучна помисао проби се у моју свест: сада је отишао разбојницима; Али-ага је ипак имао право... Чух како Али-ага откочи свој пиштољ, а ја учиних исто. Ибрахим полако скину свој карабин. Седели смо непомични у седлима. Једна од камила тихо фркну, а кундак пушке неког полицајца удари о седло. Прођоше дуге минуте. Готово се могло чути дисање људи. Онда, изненада, допре повик из велике даљине. Мени је звучало само као „Ооо", али Балучи као да су то разумели и један од њих, скупљајући своје шаке пред устима, узбуђено узврати неки повик на брахуи језику. Опет онај

удаљени узвик. Један од полицајаца окрену се према Али-аги и рече на перзијском:

„Жица, господине! Нашао је жицу!"

Напетост попусти. С олакшањем, смо следили глас невидљивог извиђача који нас је с времена на време усмеравао. Кад смо дошли до њега, он се исправи на седлу и показа у тами:

„Ено жице."

И стварно, након неколико тренутака готово се сударисмо с телеграфским стубом.

Прва ствар коју је Али-ага учинио била је врло карактеристична за њега. Он зграби војника за појас, привуче га себи и, нагињући се преко седла, пољуби га у оба образа:

„Ја сам, а не ти, пасји син, брате мој. Опрости ми..."

Сазнали смо да је Балучи, дете дивљине, јахао по цик-цак линији док из удаљености од пола миље није чуо зујање жице на ветру; зујање које је чак и

сада, кад сам пролазио испод ње, било готово незаметно мојим европским ушима...

Продужили смо полако, опрезно, кроз тамну ноћ, од једног до другог невидљивог телеграфског стуба, један од војника увек јашући напред и узвикујући сваки пут кад би руком дотакао стуб. Нашли смо свој пут и били смо решени да га више не изгубимо.

Будим се из сањарења и враћам се Али-агином писму:

„Унапређењем за потпуковника, ова скромна личност је премештена у Генерал-штабу; ово нам се, вољени пријатељу и брате, свиђа више него гарнизонски живот у провинцијском граду... ”

Сигуран сам у то; Али-ага је увек имао смисла за живот у главном граду и његове интриге - нарочито за политичке интриге. И стварно, у свом писму он описује политичку атмосферу Техерана, оне бескрајне свађе испод површине, оне заплетене маневре којим стране силе тако дуго успевају да држе Иран у стању узнемирености која не да чудној, обдареној нацији да стане на своје ноге.

„Управо сада имамо неприлика с енглеском нафтном компанијом; врши се велики притисак на вашу владу да продужи уговор о концесији и тако продужи наше ропство. Базари су узнемирени и Бог сами зна куда ће све то да доведе... ”

Базар је увек играо најважнију улогу у политичком животу источних земаља; ово посебно вреди за техрански базар у којем скривено срце Ирана куца с устрајношћу која пркоси свакој националној несрећи и свој пролазности времена. Између редова Али-агиног писма овај огромни базар, готово град сам за себе, поново се појављује пред мојим очима тако живо као да сам га тек јуче видео: широко разведени сумрачни лавиринт холова и пролаза наткривених сводовима са шиљатим луковима. У главној улици, непосредно уз мале, мрачне ћепенке пуне јефтиних тричарија, налазе се наткривени тремови с прозорима на стропу, дућани у којима се продају најскупље европске и азијске свиле; тик уз радионице ужара застаклени боксови пуни нежног филигранског рада; шарени текстил из Бухаре и Индије измешан с ретким перзијским ћилимима - ловачки ћилими с фигурама витезова на коњима,

лавови, леопарди, пауни и антилопе; огрлице од стаклених перли и аутоматски упаљач уз шиваће машине; црни незграпни кишобрани непосредно уз жуто извезене хаљине од овчије коже из Хоросана: све скупљено у овом ванредно дугачком холу као у неком огромном и не сасвим пажљиво аранжираном излогу.

У безбројним споредним уличицама овог замршеног ручног рада и трговине, дућани су груписани према занатима. Овде видите дуги низ седлара и кожарских радника, претежна боја је црвена, а кисели мирис обојене коже прожима ваздух. Ту су кројачи; из сваке нише - јер већина дућана се састоји од једне једине нише са око три или четири квадратна метра површине - чује се зујање шиваћих стројева; дугачке хаљине су извешене за продају, увек исте хаљине - тако да док шетате понекад помислите да се не крећете. Сличан утисак имате и у многим другим деловима базара; ипак, обиље истоврсности на сваком поједином месту нема ништа заједничког с монотонијом; то трује странца и испуњава га неугодним осећајем задовољства. Чак ако посетите базар и хиљадити пут, ви увек налазите око себе исто расположење, наизглед непромењено - али то је она

неисцрпна, треперава непроменљивост морског вала који увек мења свој облик, али задржава своју суштину неизмењеном.

Базар кујунџија: то је оркестар бронзаних звона, полетних чекића који из бакра, бронзе и месинга избијају најразноврсније облике, претварајући безобличне металне плоче у зделе, врчеве и пехаре. Каква акустична сигурност у овом куцању с променљивим темпом дуж целог базара - сваки човек се прилагођава ритму других тако да не сме бити никакве дисонанце у уху: стотину радника куца на разним предметима у разним дућанима - али у целој улици базара само једна мелодија... У овој дубокој, више него само музичкој, готово друштвеној жељи за складом појављује се скривена драж иранске душе.

Базар зачина: ћутљиве алеје глава белог шећера, врећа риже, хумки бадема и пистаћија, лешника и семенки, здела пуних сушених кајсија и ђумбира, месинганих тепсија пуних цимета, карија, бибера, шафрана и маковог семена, мноштва малих здела анисовог семена, ваниле, кумина, клинчића и безбројних чудних трава и корења које испушта

тешки, опојни мирис. Иза блиставих месинганих вага седе, подвијених ногу, владари овога чуда, као луде, с времена на време позивајући полугласно пролазника и питајући за његове жеље. Сав говор овде је само шапат; не може се бити бучан тамо где се шећер лагано пресипа из вреће у зделу на ваги и не може се бити бучан тамо где се вага семе мајчине душице и аниса... То је оно исто прилагођавање ћуди материјала које омогућује Иранцу да тка племените ћилиме од безбројних обојених вунених кончића - конач по конач, део центиметра по део центиметра - док се читав не појави у свом разиграном савршенству. Није случајно да перзијски ћилими немају себи равних на свету. Где се може наћи овај дубоки мир, ова пажљивост и удубљеност у свој рад? - где другде такве тамне дубине очију којима време и пролазак времена значи тако мало?

У нишама, нешто већим него обично, седе ћутљиви сликари минијатура. Они копирају старе минијатуре из руком писаних књига које су већ одавно поцепане, цртајући ванредно финим линијама и бојама велике ствари живота: борбе и лов, љубав, срећу и тугу. Њихове четке су fine и танке као кончићи; боје се не поверавају беживотним зделицама

него се мешају на живом длану сликара и распоређују у сићушним куглицама и капљицама на прсте леве руке. На новим страницама, белим и без мрље, старе минијатуре доживљују поновно рађање, потез по потез, сенка по сенка. Упоредо са златним позадинама оригинала које се љуште израњају блиставе копије. Избледела стабла наранџи у краљевском врту опет бехарају у новом пролећу; нежне жене у свили и крзну још једном понављају своје љупке покрете; поново се рађа Сунце изнад старе витешке поло игре... Потез по потез, сену по сену, ови ћутљиви људи следе стваралачки доживљај мртвог уметника, а у њима је исто толико љубави колико је било одушевљења у њему; ова љубав вас тера да готово заборавите несавршеност копија...

Време пролази, а сликари минијатура седе над својим радом, не примећујући дан. Време пролази; у базарске улице продире западњачка безвредна роба, продире у дућане с упорном постепеношћу; петролејске сијалице из Чикага, штампано памучно платно из Манчестера и чајници из Чехословачке напредују победоносно; али сликари минијатура седе подвијених ногу на својим похабаним сламнатим простиркама удубљујући се нежним очима и

врховима прстију у старе радости и дају њиховим краљевским ловачким подвизима и занесеним љубавницима ново буђење, дан за даном...

Мноштво је народа у базару: отмена господа с европским оковратником и често вукући арапску абају преко европског или полуевропског одела, конзервативни грађани у дугим кафтанима и свиленим појасевима, сељаци и занатлије у плавим или смеђесивим капутима. Дервиши што певају - аристократски просјаци Ирана - у белој, лепршавој одећи, понекад с леопардовом кожом преко леђа, дугом косом и већином фино грађени. Жене средње класе су, у складу са својим могућностима, обучене у свилу или памук, али увек у црно, са традиционалним кратким техранским велом који круто стоји испред њихових лица; сиромашније носе памучне огртаче светлих боја са цветићима. Старе муле јашу на величанствено украшеним магарцима и мазгама и на странца управљају фанатичан поглед као да га питају: „Шта ти овде радиш? Јеси ли ти један од оних који раде на рушењу наше земље?"

Иранско дуго искуство са западним интригама учинило је народ сумњичавим. Ниједан Иранац

стварно не очекује никакво добро које би његовој земљи дошло од странаца. Међутим, Али-ага као да није претерани песимист:

„Иран је стар - али нипошто још није спреман да умре. Често су нас тлачили. Многи народи су нас прегазили и сви су они ишчезнули, а ми смо остали живи. Сиромашни и потлачени, у незнању и тами, али остајемо живи. Ово је зато што ми Иранци увек идемо својим властитим путем. Колико пута је вањски свет покушао да нам наметне нови начин живота - и није никада успео. Ми се не супротстављамо вањским силама насиљем и зато понекад може изгледати као да смо се предали. Али ми смо племе мурјуне - оног малог, безначајног мрава који живи под зидовима. Ви, светло мога срца, морали сте некада у Ирану видети како се добро грађене куће с јаким зидовима изненада руше без икаквог очитог разлога. Шта је томе узрок? Само они сићушни мрави који су годинама, с несмањеном марљивошћу, ровали пролазе и шупљине у темељима, увек напредујући тек за дебљину длаке, полако стрпљиво, у свим смеровима - док коначно зидови изгубе равнотежу и сруше се. Ми Иранци смо такви мрави. Ми се не супротстављамо светским силама бучним и бескорисним насиљем, него им

допуштамо да раде најгоре што могу, а у тишини копамо своје пролазе и шупљине док се једнога дана њихова зграда изненада не сруши...

Јесте ли видели шта се дешава кад баците камен у воду? Камен потоне, неколико кругова се појави на површини, прошире се и постепено нестану док вода не постане мирна као и пре. Ми Иранци смо таква вода.

Шах, нека га Бог поживи, мора да носи тежак терет, с Енглезима с једне, а с Русима с друге стране. Али ми не сумњамо да ће, с Божијом милошћу, да нађе пут да спаси Иран... "

Али-агина слепа вера у Риза-шаха не изгледа, на први поглед, неумесна. Он је без сумње једна од најдинамичнијих личности које сам икада срео у муслиманском свету, а од свих краљева које знам, само Ибн Сауд може да се са њим упореди.

Прича о успону Риза-шаха на власт личи на фантастичну бајку, могућу само на Истоку где лична храброст и снага воље може понекад уздићи човека из крајње анонимности до врхунца вођства. Кад сам га

уознао за време мог првог боравка у Техерану у лето 1924., он је био председник владе и неоспорни диктатор Ирана, али људи још нису били сасвим савладали запрепаштење видећи да се појављује тако изненада, тако неочекивано на кормилу државних послова. Још увек се сећам чуђења с којим ми је један стари Иранац, службеник у Немачкој амбасади у Техерану, једном рекао: „Знате ли да је само пре десет година овај наш председник владе чувао стражу као обични војник пред вратима управо ове амбасаде? И да сам му и сам понекад давао писмо да га преда министру вањских послова и опомињао га „Пожури, пасји сине, и не луњај по базару...!“

Да, није било давно кад је Риза - војник чувао стражу пред амбасадама и јавним зградама Техерана. Могу га замислити како стоји тамо у похабаној униформи иранске коњичке бригаде, наслањајући се на своју пушку и зурећи у живот на улицама око себе. Гледао би Перзијанце како се вуку улицама као сањиве сене или седе у свежини предвечерја дуж канала за наводњавање као што сам их и ја гледао. Из Енглеске банке иза њега чуо би куцање писаће машине, јурњаву пословних људи, све оно бучно комешање које је далека Европа била донела у ту

техеранску зграду с њеном фасадом у плавим керамичким плочицама. Могло је то бити тада да се први пут јави (нико ми то није рекао али некако мислим да је то морало бити тако) у нешколованој глави војника Ризе мисао с чуђењем и питањем: „Мора ли то бити тако...? Мора ли бити да људи других нација раде и труде се, док наш живот тече као сан?"

Можда је баш у томе тренутку жеља за променом - покретач свих великих дела, открића и револуција - почела да блеска у његовом мозгу, да немо тражи израз...

Другом приликом он је могао чувати стражу пред капијом врта неке велике европске амбасаде. Крошње добро негованог дрвећа њихао је ветар, а пошљунчане стазе шкрипале су под стопама у бело обучених слуга. У тој кући усред парка као да је боравила нека мистериозна моћ; она је застрашивала сваког Иранца који би прошао кроз капију и терала га да, у неприлици, поравна своју одећу и да у неспретној збуњености, не зна куд ће са својим рукама. Понекад би елегантне кочије прилазиле, а ирански политичари би излазили из њих. Војник Риза

је знао многе од њих из виђења, овај је министар вањских послова, онај је министар финансија. Готово увек су имали напета, забринута лица кад су улазили на капију и било је забавно посматрати њихов израз кад су напуштали амбасаду: понекад бледа и потиштена, као да им је управо била изречена смртна пресуда. Војник Риза се питао: „Мора ли то бити тако...?“

Понекад би ирански чиновник истрчао из зграде пред којом је Риза стражарио, гурнуо му писмо у руку и рекао: „Носи брзо ту и ту. Али пожури, пасји сине, јер ће се иначе амбасадор љутити!“ Риза је био навикао да му се тако обраћају, јер ни његови властити официри нису били нимало избирљиви у епитетима. Али вероватно - не, речи „пасји сине“ осећао је као убод понижења, јер је знао: он није био пасји син него син велике нације која је знала имена као што су Рустам, Дариус, Наширван, Кеј Косру, Шах Абас, Надир-шах. Али шта су они унутра знали о томе? Шта су они знали о силама које се крећу као тамни, неми ток у прсима четрдесетгодишњег војника и понекад прете да му раскину ребра и натерају га да гризе своје песнице у беспомоћном очају. „Ох, само кад бих могао...“?

Жеља за самопотврђивањем која с јецањем обузима сваког Иранца понекад се подиже с болном, неочекиваном жестином у војнику Ризи, бистри његов ум и открива му чудне облике у свему што види...

Велики рат је завршен. Након бољшевичке револуције, руске трупе, које су раније биле окупирале северни Иран, повукле су се; али одмах иза тога избио је комунистички устанак у иранској покрајини Гилан на Каспијском мору, предвођен утицајним Кучук-каном и потпомогнут редовним руским јединицама на копну и мору. Влада је послала трупе против побуњеника, али недисциплинирани и слабо опремљени ирански војници трпели су пораз за поразом; ни батаљон у којем је био наредник Риза, тада већ готово педесетгодишњак, није био изузетак. Али, једном, кад је његова јединица била нагнана у бег након једног несретног окршаја, Риза се више није могао суздржати. Он иступи из разбијених редова и повика како би свако могао чути: „Зашто бежите, Иранци - хеј, Иранци!" Мора да је осећао исто што и Карло 12. Шведски кад је рањен лежао на пољу код Палтаве и видео своје војнике како безглаво беже и позвао их очајним гласом: „Зашто бежите, Швеђани -

хеј, Швеђани!" Али разлика је у томе што је краљ Карло крварио из многих рана и није имао на располагању ништа осим свога гласа, док је војник Риза био неповређен и имао у руци напуњен пиштољ маузер - а његов глас је био снажан и претећи док је опомињао своје другове: „Ко год покуша бежати, убићу га - макар био и мој властити брат!"

Такав наступ био је нешто ново иранским трупама. Њихову забуну сменило је чуђење. Постали су радознали: шта би овај човек могао имати на уму? Неки официри су протестовали указујући на безнадност њиховог положаја; један од њих се наруга: „Да нас нећеш, можда, ти водити победи? У том тренутку Риза се можда ослободио свих разочарења својих ранијих година, а све његове притајене наде изненада блеснуше. Видео је крај магичног ужета пред собом и зграбио га је. „Прихватам!" узвикнуо је и окренуо се према војницима: „Прихватате ли ме за свога вођу?"

Ни у једној нацији није култ хероја тако дубоко укоревљен као у иранској, а овај човек овде је изгледао херој. Војници заборавише свој страх и бег и одушевљено повикаше: „Ти ћеш бити наш вођа!" -

„Нека тако буде", одговори Риза, „ја ћу вас водити и убићу свакога ко покуша бежати!" Али нико више није мислио о бежању. Они одбацише незграпне ранце, натакоше бајонете на своје пушке и под Ризиним вођством цели батаљон се окрену и у изненадном јуришу зароби руску батерију, повуче друге иранске јединице са собом, прегази непријатеља - тако да је битка након неколико сати била одлучена у корист Иранаца.

Неколико дана иза тога телеграм из Техерана унапредио је Ризу у чин капетана, тако да је сада могао уз своје име додати титулу кан.

Он је био ухватио крај ужета и њиме се пењао. Његово име је изненада постало чувено. У брзом следу он је постао мајор, пуковник, бригадир. 1921. године извео је, заједно са младим новинаром Зија ед-Дином и тројицом официра државни удар, ухапсио корумпирани кабинет и, уз помоћ своје одане бригаде, принудио слабог и млаког младог шаха Ахмеда да именује нови кабинет: Зија ед-Дин је постао председник владе, а Риза-кан министар рата. Није знао ни да чита ни да пише. Али он је био као демон у свом походу на власт. Постао је идол армије

и народа, који је сада, први пут након векова, видео човека пред собом: вођу.

У политичкој историји Ирана сцене се мењају брзо. Зија ед-Дин нестаје с позорнице и појављује се као избеглица у Европи. Риза-кан остаје - као председник владе. Било је тих дана говоркања у Техерану да су Риза-кан, Зија ед-Дин и Шахов млади брат, престолонаследник, ковали заверу да уклоне Шаха с престола; шапутало се - нико до данас не зна да ли је то тачно - да је у последњем тренутку Риза-кан издао своје пријатеље Шаху како не би угрозио своју властиту будућност у тако сумњивом подухвату. Али, било да је то истина или не, ускоро иза тога председник владе Риза-кан саветовао је младом шаху Ахмеду да отпутује у Европу. Отпратио га је с великом помпом аутомобилима до границе Ирака и прича се да му је рекао: „Ако се Ваше величанство икада врати у Иран, моћи ћете да кажете да Риза-кан не разуме ништа од овога света.“

Није више морао делити власт ни с ким; био је стварни иако неименовани, једини господар Ирана. Као гладан вук бацио се на посао. Читав Иран требало је реформирати од врха до дна. Дотада лабава

администрација је централизована; стари систем изнајмљивања целих покрајина најповољнијем понуђачу у сврху прикупљања прихода, укинут је; гувернери су престали да буду намесници и постали су чиновници. Армија, диктаторово мезимче, реорганизована је по западњачким узорима. Риза-кан је почео кампању против самовољних племенских поглавара који су се раније сматрали малим краљевима и често одбијали да се покоре влади у Техерану; обрачунао се окрутно с разбојницима који су деценијама терорисали становништво ван градова. Успостављен је извешан ред у државним финансијама уз помоћ неког америчког саветника; приходи од пореза и царина почели су да редовно притичу. Родио се ред из хаоса. Као одјек турског кемалистичког покрета, појавила се у Ирану републиканска идеја, прво као шапутање, затим као захтев прогресивнијих елемената становништва и, коначно, као отворен циљ самог диктатора. Али, овде је изгледа Риза-кан направио грешку у процени; појавио се снажан протест иранских маса.

Противљење народа републиканским тежњама није било последица било какве љубави према владајућој кући, јер нико у Ирану није много осећао

према династији Кацар која је увек - због свог туркменског порекла - била сматрана „туђинском“; није то било ни последица било какве сентименталне наклоности према округлом, детињем лицу Шаха Ахмеда. Било је то нешто сасвим различито: страх народа да не изгуби своју веру као што су Турци били изгубили своју у Ататурковој револуцији. У свом незнању, Иранци нису одмах схватили да би републикански облик владавине много више одговарао исламском схватању него монархија; вођени конзервативношћу својих верских вођа - а можда оправдано застрашени Риза-кановим отвореним дивљењем према Кемалу Ататурку - Иранци су у његовом предлогу осетили само претњу исламу као главној сили у земљи.

Велико узбуђење је захватило градско становништво, нарочито у Техерану. Бесна гомила, наоружана штаповима и камењем, сакупила се испред зграде у којој је био уред Риза-кана и почела псовати и претити диктатору који је још јуче био идол. Риза-канови помоћници су му саветовали да не излази пре него се стиша узбуђење, али он је прешао преко тога и, праћен само једним војником, потпуно ненаоружан напустио уред у затвореној кочији. Чим се кочија

појавила на капији, гомила је зграбила узде и зауставила коње. Неки отворише врата кочије. „Извуци га, извуци га овамо на улицу!" Али он је већ сам излазио, лица сивог од беса, и почео тући по главама и раменима оне око себе својим бичем: „Пасји синови, одбијте даље! Како се усуђујете! Ја сам Риза-кан! Идите својим женама и својим постељама!" И разбешнела гомила, која је само пре неколико минута претила смрћу и разарањем, ушути се у сусрету с личном храброшћу; сви се повукоше, растурише, један по један, и несташе у покрајним улицама. Још једном је велики вођа проговорио свом народу; он је говорио у љутњи и народ се престрашио. Можда је управо у том тренутку осећај презира сломио Риза-канову љубав за његов народ и заувек је замрачио.

И поред Риза Кановог успеха, република се није остварила. Слом његовог плана очито је показао да војна моћ сама не може довести до „реформаторског покрета" против отпора народа. То не значи да су Иранци били против реформе као такве, али су они инстинктивно осећали да би увезена, западна политичка доктрина значила крај

свим надама да ће се икада постићи здрав развој у контексту њихове властите културе и религије.

Риза-кан ово није схватио, ни тада ни било када, и зато се отуђио од свога народа. Његова љубав према њему је нестала и постепено ју је заменила мржња пуна страха. Почели су да се питају: Шта је, у ствари, тај херој учинио за своју земљу? Пребројавали су Риза-канова достигнућа: реорганизација армије - али уз цену страховитих трошкова који су пребачени као неподношљив терет пореза на већ осиромашени народ; сузбијене племенске побуне - али сузбијени и патриоти; упадљива грађевинска активност у Техерану - али и стално растућа беда међу сељацима. Народ се почео присећати да је само пре неколико година Риза-кан био обични војник - сада је био најбогатији човек у Ирану, с безбројним јутрима земље у свом власништву. Јесу ли то „реформе“ о којима се толико говорило? Да ли су неколико блиставих службених зграда у Техерану и луксузни хотели који су се појавили ту и тамо под утицајем диктатора стварно представљали икакво побољшање судбине народа?

Управо у овом тренутку његове каријере упознао сам Ризу- кана. Каква год била говоркања о његовим личним амбицијама и наводној себичности, нисам могао да не признам величину човека од тренутка кад ме први пут примио у свом уреду министра рата. То је био можда најједноставнији уред који је имао неки председник владе било кад и било где. Сто, софа прекривена воштаним платном, пар столица, мало полица са књигама, леп али скроман ћилим на поду било је све што је садржавала та соба; висок чврсто грађен човек педесетих година који устаде иза стола, био је обучен у једноставну сивозелену униформу, без икаквих медаља, врпци или ознака свога чина.

Представио ме немачки амбасадор, гроф фон Шуленберг (јер иако сам био Аустријанац, представљао сам велики немачки лист). Чак и за време тог првог, формалног разговора постао сам свестан мрачног динамизма природе Риза- кана. Испод седих, јаких обрва гледало ме пар оштрих, смеђих очију - перзијских очију које обично покривају тешке веђе: чудна мешавина меланхолије и строгиости. Око његовог носа и уста биле су горке црте, али израз чврстог, кошчатог лица одавао је

необичну снагу воље која је усне држала стиснутим, а вилицу напетом. Кад сте слушали његов дубоки, добро модулиран глас - глас човека навикнутог да говори важне речи и да вага сваку од њих на језику пре него јој допусти да постане звук - помислили бисте да слушате човека с тридесет година искуства штабног официра и по пореклу високог достојанства; једва да бисте поверовали да је само пре шест година Риза-кан био наредник, а да је научио да чита и да пише тек пре три године.

Мора да је он осетио моје занимање за њега - а можда и моју наклоност према његовом народу - јер је инсистирао да тај интервју не буде последњи и позвао ме, као и Шуленберга, на чај идуће недеље у своју летњу резиденцију Шерман, усред дивних вртова, неколико километара ван Техерана.

Договорио сам се са Шуленбергом да прво дођем до њега (као већина страних представника, и он је лето проводио у Шерману) и да заједно идемо у резиденцију председника владе. Али, десило се да нисам био у стању стићи на време. Неколико дана раније био сам набавио малу ловачку кочију на четири точка са два живахна коња. Колико су ватрени

били постало је потпуно јасно неколико километара ван Техерана када они, следећи неку злу ћуд, одбише да иду напред и стално су настојали да се врате кући. Око двадесет минута сам се борио с њима; коначно, оставио сам Ибрахима да одведе коње и кочију кући, а кренуо пешке у потрази за неким другим средством превоза. Пешачење од три километра доведе ме до неког села где срећом нађох једну двоколицу, али кад сам стигао у немачку амбасаду, већ је било прошло више од сат и по од заказаног времена. Нашао сам Шуленберга како корача горе-доле по свом кабинету као бесан тигар, без своје уобичајене љубазности; за његов пруски амбасадорски осећај дисциплине, таква повреда тачности била је право светогрђе. На моју појаву експлодирао је огорчено:

„Не можете - ви не смете то да учините једном председнику владе! Зар сте заборавили да је Риза-кан диктатор и да је, као сви диктатори, крајње осетљив?"

„Моји коњи су изгледа предвидели ту важну околност, грофе Шуленберг", био је мој једини одговор. „Чак да се радило и о кинеском цару, не бих био у стању да стигнем нимало раније".

На то се грофу врати његов смисао за хумор и прасну у гласан смех:

„Богами, тако нешто ми се није никада пре десило! Идемо сада - и надајмо се да нам неће залупити врата пред носом... ”

И није. Кад смо стигли у палачу Риза-кана, чајанка је већ давно била прошла и сви гости су били отишли, али није се чинило да је диктатор имало увређен мојим кршењем протокола. Након што је чуо разлоге за моје закашњење, он узвикну:

„Па, ја бих желео видети те ваше коње! Мислим да они морају припадати опозиционој странци. Не знам да ли би било мудро сместити их у затвор!”

Моје кашњење је више помогло него отежало успостављању лаког, неформалног односа између свемоћног председника владе Ирана и младог новинара, што ми је касније омогућило да се по земљи крећем с већом слободом него што је пружена већини других странаца.

Међутим, Али-агино писмо се не односи на Ризу-кана оних раних дана, човека који је живео готово невероватном једноставношћу у Ирану где се тако воли разметање; оно се односи на Риза-шаха Пахлавија, који је наследио престоље 1925. године; оно се односи на краља који је одустао од сваког привида скромности и сада жели да се угледа на Кемала Ататурка у изградњи западне фасаде на старој источњачкој земљи...

Долазим на крај писма:

„Иако сте, вољени пријатељу, сада у светом Граду Посланика, верујемо да нисте заборавили нити да ћете икада заборавити свога безвредног пријатеља и његову земљу... ”

О, Али-ага, пријатељу мојих младих дана - „светло мога срца“, како би ти то сам рекао - твоје писмо ме опило сећањима: опијен Перзијом какав сам био кад сам почео упознавати твоју земљу, тај стари, тамни драгуљ постављен у оквир старог злата и напрслог мрамора, прашина и сена - сена свих дана и ноћи твоје меланхоличне земље и тамних, снених очију твога народа...

Још увек се сећам Кирманшаха, првог иранског града који сам видео након што сам напустио планине Курдистана. Чудна избледела, непрозирна атмосфера лежи око њега, пригушена, ублажена - да не кажем јадна. Без сумње, у сваком источњачком граду сиромаштво лежи сасвим на површини, много видљивије него у било којем европском граду - али на то сам већ био навикнут. Није то било само сиромаштво у економском смислу које ме погодило, јер Кирманшах је био, кажу, напредан град. Била је то више нека врста потиштености која притискује народ, нешто што је било непосредно везано с њим и изгледа да једва има било шта с економским околностима.

Сви ови људи имају велике, црне очи, притиснуте тешким већама као велом, под густим, црним обрвама које се често спајају изнад носа. Већина мушкараца су витки (једва се сећам да сам у Ирану видео дебелог човека); никада се не смеју гласно, а у њиховом ћутљивом осмеху скрива се блага иронија која као да више прикрива него што открива. Никакве покретљивости црта лица, никакве гестикулације, само мирни одмерени покрети: као да носе маске.

Као у свим источњачким градовима, живот у граду је био концентрисан у базару. Он се откривао странцу као пригушена мешавина смеђег, златносмеђег, и као ћилим црвеног, са светлуцавим бакреним плочама и зделама ту и тамо и можда плавим порцуланским сликама изнад врата каравансараја, с фигурама црвенооких витезова и крилатих змајева. Ако бисте погледали пажљивије, могли бисте открити у овом базару све боје света - али ниједна од ових шарених боја не би се никада могла само истаћи у сједињујућим сенама сводова који покривају базар и повлаче све заједно у сањиви сумрак. Шиљасти лукови засвођеног крова били су у правилним размацама пробијени малим отворима који пропуштају дневно светло. Кроз ове отворе сунчеве зраке падају унутра; у ароматичном зраку ових простора они добијају својство супстанце и личе на непрозирне, косе стубове светла; и не да људи пролазе кроз њих, него они, блистави стубови, као да пролазе кроз људе у облику сена...

Јер људи у овом базару били су нежни и тихи као сене. Ако би трговац позвао пролазнике, он би то учинио тихим гласом; ниједан од њих није хвалио своју робу узвицима и песмом, као што је обичај у

арапским базарима. Живот је овде текао тихо. Они су били уљудни - с финоћом која као да се нагињала према вама, али вас је у ствари држала на одстојању. Они су очито били проницљиви и нису одбијали да почну разговор са странцем - али су само њихове усне говориле. Њихова душа стајала је негде у позадини, чекајући, одмеравајући, равнодушна...

У некој чајџиници неколико радника седи на простиркама - можда занатлије, физички радници, гоничи каравана - шћућурени око железне мангале пуне ужареног угља. Две порцуланске луле с дугачким дршцима иду од једног до другог. Сладуњави мирис опијума у ваздуху. Они пуше без речи; сваки од њих повлачи само неколико дубоких димова, додајући након тога лулу свом суседу. И тада сам видео оно што нисам пре запазио: много, врло много људи је пушило опијум, неки више а други мање јавно. Трговац у својој ниши, беспосличар под засвођеном капијом каравансараја, кујунџија у својој радионици у време одмора: сви су пушили с истим изгубљеним, помало уморним лицем, зурећи сетним очима у празнину...

Свеже зелене макове с дебелим пупољцима продавали су продавачи свугде по базару и очигледно на тај начин, у блажем облику уживали опијум. Чак су и деца јела семенке у пролазима и на скровитим местима. Двоје-троје њих би делили између себе послестицу с примерном толеранцијом једног према другом, без дечијег егоизма - али исто тако и без детиње радости и живахности. Али како би они и могли да буду друкчији? У почетку њиховог живота давали су им тешки напитака од маковог семења да пију кад год би плакали и сметали својим родитељима. Кад су одрасли и почели тумарати улицама, основне црте равнодушности и пријазности већ су биле присутне на њима.

Тада сам сазнао оно шта ме је тако снажно дирнуло кад сам први пут опазио меланхоличне очи Иранаца: знак трагичне судбине у њима. Осетио сам да опијум припада њима на исти начин као што патнички осмех припада лицу паћеника; он је припадао њиховој благодати, њиховој унутарњој равнодушности - он је припадао чак и њиховом великом сиромаштву и великој штедљивости. Он, чини се, није био толико порок колико израз - и

можда исто тако помоћ. Помоћ против чега? Земља чудних питања...

Моја мисао се тако дуго задржава на мојим дојмовима из Кирман- шаха, првог иранског града који сам упознао, зато што су ти дојмови наставили у разним облицима, али увек неизмењени у суштини, у току целе године и по, колико сам остао у Ирану. Мека, неодољива меланколија била је доминантна нота свугде. Била је приметљива у селима и градовима, у свакодневним пословима људи и у њиховим многим верским свечаностима. Заиста, и сам њихов верски осећај, толико различит од арапског, носио је јак траг туге и жалости: плакање над трагичним збивањима од пре тринаест векова - плакање над смрћу Алије, Посланиковог зета, и Алијиних двоје синова, Хасана и Хусеина - изгледа да им је важније него разматрање онога чему ислам тежи и како жели да усмери живот људи...

Многих вечери, у многим градовима, можете видети групе људи и жена на улици окупљене око лутајућег дервиша, религиозног просјака обученог у бело, с пантеровом кожом преко леђа, с дугачко насађеном секиром у десној руци и просачком зделицом издубљеном у кокосовом орачу у левој. Он

рецитује, напола певајући, напола говорећи баладу о борбама за наслеђе хилафета до којих је дошло после Посланикове смрти у седмом веку - жалосну причу о вери, крви и смрти - а увек иде некако овако:

„Послушајте, народе, шта се догодило Божијим одабраницима и како је по земљи проливена крв Посланикових потомака.

Био је једном Посланик којег је Бог упоређивао с Градом Знања, а капија тога Града био је најпоузданији и најхрабрији од његових следбеника, његов зет Алија, Светло Света, учесник у Посланиковој Објави, назван Лав Божији.

Када је Посланик преселио, Лав Божији је био његов законити наследник. Али зли људи су приграбили Лавље, Богом дато право, и поставили другог наследника Посланика; након смрти првог узурпатора, други, исте зле врсте, наследио га је, а након њега још један.

Тек након што је погинуо и трећи узурпатор, Божија воља се испољила и Лав Божији је достигао законито место као Заповедник верних.

Али непријатељи Алије и Бога били су многобројни и једнога дана, када је био на сеци пред својим Господаром, мач убице га је послао у смрт. Земља се потресла од бола због богохулног дела, а планине су проплакале и стеље је пролило сузе.

О, нека Божије проклетство стигне злочинце и нека их казна вечита уништи!

Опет је зли узурпатор преузео вођство и порекао синовима Лава Божијег, Хасану и Хусеину, синовима благословљене Фатиме, њихово право наслеђа Посланиковог престоља. Хасана су окрутно отровали, а кад је Хусеин устао у одбрану вере, његов дивни живот је угашен на пољу Кербела док је клечао код воде да угаси жеђ након битке.

Ох, нека Божије проклетство стигне злочинце и нека анђеоске сузе заувек натапају свето тло Кербеле!

Главу Хусеинову - главу коју је Посланик некада љубио - окрутно су одсекли и његово безглаво

тело је однесено до шатора где су његова деца плачући чекала повратак свога оца.

Све отада верници призивају проклетство Божије на преступнике и плачу над смрћу Алије, Хасана и Хусеина; а ви, верници, дигните свој глас и оплакујте њихову смрт - јер Бог опрашта грех оних који плачу за потомцима Посланика..."

И балада би изазвала страствене јецаје жена које слушају, док би се тихе сузе котрљале низ лица брадатих људи...

Такве претеране „јадиковке“ заиста су врло далеко од праве, истините историјске слике оних раних збивања која су довела до никад залеченог расцепа у исламском свету: поделе муслиманске заједнице на суније, који формирају главнину муслиманских народа и стоје чврсто на принципима изборног хилафета, и на шиије, који сматрају да је Посланик означио Алију, свога зета, као законитог наследника и баштиника. Међутим, у ствари, Посланик је умро а да није именовано никаквог наследника, након чега је један од његових најстаријих и највернијих другова, Ебу Бекр, био изабран за халифу великом већином заједнице. Ебу

Бекра је наследио Омер, а њега Осман; тек након смрти Османа Алија је изабран за халифу.

Није било ничега, као што сам добро знао чак и тада у Ирану, злог нити грешног у погледу тројице Алијиних претходника. Они су без сумње били највеће и најплеменитије личности у исламској историји после Посланика и били су у току многих година међу његовим најближим друговима; они заиста нису били „узурпатори“ тим пре што их је народ изабрао, испољавајући слободно право које им даје ислам. Није то било њихово присвајање власти него више несклоност Алије и његових следбеника да искрено прихвате резултате народних избора, што је довело до борби за власт, до Алијине смрти и до претварања - под петим халифом Муавијом - оригиналне, републиканске форме исламске државе у наследно краљевство и, коначно, до Хусеинове смрти на Кербели.

Да, знао сам то све пре него сам дошао у Иран, али овде сам био запањен бескрајним емоцијама које та стара, трагична прича од пре тринаест векова још увек може изазвати код иранског народа кад год се спомену имена Алије, Хасана или Хусеина. Почео сам се питати: Је ли то била урођена меланхолија

Иранаца и њихов смисао за драматизирање што их је навело да прихвате доктрину шиија? - или је то била трагична црта њеног почетка која је довела до ове интензивне иранске меланхолије?

Постепено, у току неколико месеци, запањујући одговор почео је да се формира у мом духу.

Када су, средином седмог века, армије халифе Омера покориле старо Сасанидско Царство, доносећи собом ислам, ирански Заратустрин култ био је већ одавно сведен на крути формализам и зато није био кадар да се ефикасно супротстави динамичној новој идеји која је дошла из Арабије. Али у доба када су Арапи освајали Иран, он је пролазио кроз период друштвеног и интелектуалног врења које као да је обећавало националну обнову. Ова нада унутрашњег, органског препорода била је уништена арапском инвазијом, а Иранци су се, напуштајући своју властиту историјску линију развоја, отада прилагођавали културним и етичким концептима који су били донесени споља.

Долазак ислама представљао је у Ирану, као и у многим другим земљама, огроман друштвени напредак; он је разорио стари ирански кастински систем и довео до стварања нове заједнице слободних, једнаких људи; отворио је нове путеве за културне енергије које су дуго лежале успаване и неизражене. Али, са свим овим поносни потомци Дарија и Ксеркса нису никада могли да забораве да је историјски континуитет њиховог националног живота, органска веза између њиховог јуче и данас, изненада била прекинута. Народ чији је најскривенији карактер нашао свој израз у необичном дуализму занд религије и њеном готово пантеистичком обожавању четири елемента - ваздуха, воде, ватре и земље - био је сада суочен са строгим, бескомпромисним монотеизмом ислама и његовом тежњом ка Апсолутном. Прелаз је био сувише оштар и болан да би дозволио Иранцима да своју дубоко укоревену националну свест потчине наднационалном концепту ислама. Упркос њиховом брзом и очигледно добровољном прихватању нове религије, они су подсвесно изједначавали победу исламске идеје са иранским националним поразом, а осећај да су поражени и неопозиво ишчупани из контекста свога старог културног наслеђа - осећај очајнички јак

упркос свој магловитости - морао је поткопати национално самопоуздање у вековима која су долазила. За разлику од толико других нација којима је прихватање ислама дало готово одмах најпозитивнији импулс за даљњи културни развој, иранска права - и, на неки начин, најтрајнија - реакција на то била је осећај дубоког понижења и потиснутог негодовања.

Тај осећај морао је да буде потиснут и ублажен у мрачном крилу подсвести, јер је у међувремену ислам постао вера и самог Ирана. Али у својој мржњи према арапској победи, Иранци су инстинктивно прибегли ономе што психоанализа описује као „прекомпензацију“: они су почели да сматрају веру коју су им донели арапски освајачи као нешто што је искључиво њихово властито. Они су то постигли претварајући постепено рационалну, немистичну свест о Богу Арапа у њену супротност: мистички фанатизам и мрачне емоције. Вера која је Арапима била присуство, стварност и извор спокојства и слободе, преобратила се у иранском духу у тамну чежњу за натприродним и симболичним. Исламски принцип несхватљиве трансцендентности Бога претворио се у мистичну доктрину (за које је било

много примера у предисламском Ирану) физичке манифестације Бога у посебно одабраним смртницима који ће пренети ову божанску битност својим потомцима. Таквој тежњи, пристајање уз доктрину шија нудило је најповољнији пут; јер није могло бити сумње да шијско поштовање, готово обожавање Алије и његових потомака, скрива клицу идеје Божије инкарнације и непрекидне реинкарнације - идеје потпуно стране исламу, али врло блиске иранском срцу.

Није било случајно да је посланик Мухамед умро а да није именовано наследника и, у ствари, одбио да га именује када му је то било предложено пре његове смрти. Овим је поступком он намеравао саопштити, прво, да спиритуални квалитет посланства није ништа што се може „наследити“ и, друго, да будуће вођство заједнице мора произићи из слободног избора самог народа а не „одредбом“ Посланика (што би, наравно, било имплицирано његовим означавањем наследника); зато је он намерно одбацио идеју да вођство заједнице буде икада било шта друго осим световно, према томе никакво „апостолско наслеђе“. Али ово је било управо оно чему је тежила шијска доктрина. Она не

само да је инсистирала - у јасној контрадикцији с духом ислама - на принципу апостолског наслеђа, него је и резервисала то наслеђе само за „потомке Посланика“, то јест, за његовог рођака и зета Алију и његове изравне потомке.

Ово је било потпуно у складу с мистичним наклоностима Иранаца. Али, када су они одушевљено пришли табору оних који су сматрали да Мухамедова спиритуална битност наставља да живи у Алији и његовим потомцима, Иранци нису само задовољили једну мистичну жељу; била је још једна друга, подсвесна мотивација у њиховом избору. Ако је Алија законити наследник и баштник Посланика, тројица халифа који су му претходили морали су очигледно бити узурпатори - а међу њима је био и Омер, онај исти Омер који је покорио Иран! Национална мржња према победнику Сасанидског Царства могла је сада бити рационализована помоћу религије - религије која је постала властита иранска; Омер је „лишио“ Алију и његове синове Хасана и Хусеина њиховог божански датог права наслеђа хилафета у исламу и на тај начин се супротставио Божијој вољи; према томе, покоравалући се Божијој

вољи, треба помоћи Алијину странку. Из националног антагонизма родила се религиозна доктрина.

У иранском устоличењу шиијске доктрине распознао сам латентни протест против арапског освајања Ирана. Сада сам схватио зашто Иранци проклињу Омера с мржњом много већом од оне која је резервисана за другу двојицу „узурпатора“, Ебу Бекра и Османа; са доктринарног гледишта, први халифа, Ебу Бекр, морао би се сматрати главним преступником - али Омер је победио Иран...

То је, према томе, био разлог за чудни интензитет којим се поштује Алијина породица у Ирану. Тај култ представља симбличан акт иранске освете арапском исламу (који се тако бескомпромисно противи сваком обожавању било којега људског бића укључујући и личност Мухамеда). Истина, шиијска доктрина није настала у Ирану. Било је шиијских група и у другим муслиманским земљама, али нигде другде није она тако потпуно овладала осећајима и маштом народа. Када Иранци дају страствено одушка својој жалости због смрти Алије, Хасана и Хусеина, они не плачу само над

уништењем Алијине породице него исто тако и над самим собом и губитком своје старе славе.

Иранцу су били меланхоличан народ. Њихова меланхолија се одржавала чак и у иранском крајолику - у бескрајним плохама црвенкастожуте земље, усамљеним планинским стазама и главним цестама, ретко разбацаним селима с кућама од иловаче, стадима оваца што их у предвечерје у смеђесивим колонама гоне на бунар. У градовима је живот капао у спорим, непрекидним капљицама, без журбе и веселости; све је изгледало као да је прекривено сањарским велом, а свако лице имало је израз равнодушног чекања. Никада се није чула музика по улицама. Ако би увече неки коњушар, Татар, запевао изненада у каравансарају, човек би и нехотице начулио уши у чуђењу. Јавно су певали само многобројни дервиши, а они су увек певали исте старе, трагичне баладе о Алији, Хасану и Хусеину. Смрт и сузе прожимале су те песме и ударале као тешко вино у главу слушаоцима. Страховита туга, али драговољна, готово жудно прихваћена туга, као да је притискивала те људе.

У летња предвечерја у Техерану сте могли видети мушкарце и жене како непомично уче поред воде која, с обе стране улице, тече у сени огромних брестова. Они су седели и буљили у текућу воду. Нису разговарали међусобно. Они су само слушали жубор воде и пуштали да се шуштаве гране њишу изнад њихових глава. Кад год сам их видео, морао сам да помислим на Давидов псалм: Поред вавилонских река, тамо смо седели, заиста, и плакали...

Они су седели уз водени ток као огромне, неме, мрачне птице, изгубљене у ћутљивом посматрању текуће воде. Јесу ли они мислили о нечему давно заборављеном што припада њима и само њима? Јесу ли они чекали?... На шта?

А Давид је певао: Обесили смо своје харфе о врбе усред врбика...

„Дођи Зејде, идемо" - стављам Али-агино писмо у џеп и дижем се да се опростим с Ез-Зугајбијем. Али он клима главом: „Не, брате, нека Зејд овде са мном остане неко време. Ако си ти сувише шкрт да ми кажеш шта ти се догодило за време протеклих месеци, нека ми он каже причу

уместо тебе. Или, можда мислиш да твоји пријатељи више не маре за оно што ти се дешава?"

ДЕЦАЛ

Улазим у кривудавае улице најстаријег дела Медине; камени кућни зидови у сени, застаклене ложе и балкони висе над сокацима који личе на кланце и местимично су тако уски да се двоје једва може мимоићи; долазим пред сиву, камену фасаду библиотеке коју је пре стотинак година изградио неки турски учењак. У њеном дворишту, иза бронзане решетке капије, примамљива тишина. Пролазим преко каменом поплочаног дворишта, поред осамљеног дрвета што са својим непокретним гранама стоји усред њега и улазим у надсвођену дворану с витринама за књиге - хиљаде руком писаних књига; међу њима неки најређи рукописи за које се зна у исламском свету. Управо књиге попут ових, дале су славу исламској култури, славу која је прохујала као јучерашњи ветар.

Док гледам ове књиге у кожним повезима, несклад између муслиманског јуче и данас погађа ме као болан ударац... „Шта те тишти, синко? Зашто тај горки израз на твоје лицу?"

Окрећем се према гласу - и гле, седећи на ћилиму у једном прозору, с књигом на коленима, сићушна фигура мог старог пријатеља, шејха Абдуллаха ибн Булејхида. Његове оштре, ироничне очи поздрављају ме топлим светлуцањем док љубим његово чело и седам поред њега. Он је највећи међу улемом у Неџду и, упркос извесној доктринарној скучености својственој погледу селефа, један је од најдубљих умова које сам срео у муслиманским земљама. Његово пријатељство према мени много је допренело да ми живот у Арабији буде лаган и пријатан, јер у Ибн Саудовом краљевству његова реч се поштује више него било чија осим Краљеве. Он затвара своју књигу и привлачи ме к себи гледајући ме испитивачки.

„Мислио сам, Шејх, колико смо се ми муслимани удаљили од овога" - и ја показах према књигама на полицама - „и дошли до наше садашње беде и деградације."

„Синко мој“, одговори старац, „ми само жањемо оно што смо посејали. Некада смо били велики, а ислам нас је учинио великим. Били смо носиоци Објаве. Све док смо остали верни тој Објави, наша срца су била инспирисана, а наши умови расветљени; али чим смо заборавили са каквим циљем нас је Свемогући био обдарио, пали смо. Много смо се удаљили од овога“ - и Шејх понавља мој покрет руком према књигама. - „Зато што смо се удаљили од онога што нас је учио Посланик – Божији ми и благослови над њим - пре тринаест векова... ”

„А како иде твој рад?“, испитује он након станке, јер зна да се бавим студијама у вези с раном исламском историјом.

„Морам признати, Шејх, не сасвим добро. Не могу да нађем мира у свом срцу, а не знам зашто. Тако сам се опет одао лутању пустињом.“

Ибн Булејхид гледа у мене насмешеним очима - оним мудрим, продорним погледом - и усукује своју накнивену браду: „Дух треба да има своје, а тело треба да има своје... Ти се мораш оженити.“

Ја, наравно, знам да се женидба у Нецду сматра решењем за готово све невоље и тако не могу да се суздржим од смеха:

„Али, Шејх, ти добро знаш да сам се поново оженио тек пре две године и да ми се ове године родио син.“

Старац слеже раменима: „Ако је срце мушкарца у миру с његовом женом, он остаје код куће колико год може. Ти ниси много код куће... А, осим тога, никада још није мушкарац био повређен ако се оженио другом женом.“ (Он сам, успркос својих седамдесет година, има сада три, а кажу да најмлађа, с којом се оженио тек пре неколико месеци, има једва шеснаест година.)

„Можда то“, додајем, „не вређа мушкарца да узме другу жену, али шта је са првом женом? Зар то не вређа њу?“

„Мој синко, ако жена држи читаво срце мушкарца, он неће мислити о другој женидби, нити му то треба. Али ако његово срце није потпуно с њом - хоће ли она ишта добити држећи га тако с пола срца само за себе?“

На то вероватно нема одговора. Ислам препоручује, без сумње, једноженство, али допушта да мушкарац узме до четири жене у изузетним околностима. Могли бисмо се упитати зашто таква слобода није дата и жени, али одговор је једноставан. Упркос спиритуалној чињеници љубави која је ушла у људски живот у току развоја човека, основни биолошки разлог за сексуални нагон је, код оба пола, рађање; док жена може, у исто време, зачети дете само од једнога мушкарца и треба да га носи девет месеци пре него што буде у стању да зачне друго, мушкарац је тако грађен да може зачети дете сваки пут кад обљуби жену. Одатле мушкарчева несумњива полигамна наклоност је, са становишта природе, биолошки оправдана. Наравно, очито је да је биолошки фактор само један - и нипошто увек најважнији - аспект љубави; ипак, он је основни фактор и, зато, одлучујући у друштвеном установљењу женидбе као такве. С мудрошћу која увек потпуно узима у рачун људску природу, исламски закон само штити друштвено-биолошку функцију женидбе (што, наравно, укључује и бригу за потомке), допуштајући да мушкарац има више од једне супруге а не дозвољавајући жени да има више од једног мужа у исто време; спиритуални проблем

женидбе, пошто се не може мерити, ван је одредаба закона и препуштен је нахођењу партнера. Кад год је љубав пуна и потпуна, питање друге женидбе се наравно не појављује ни код једног од њих; кад год муж не воли своју жену свим својим срцем, али још увек довољно да је не жели изгубити, он може узети другу жену, уз увет да се прва слаже с таквим дељењем осећаја; ако она не може да се с тим сложи, може добити развод и слободна је да се опет уда. У сваком случају - пошто женидба у исламу није сакрамент него грађански уговор - прибегавање разводу је увек отворено било којем брачном партнеру, тим више што срамоте, која се другде везује уз развод с већим или мањим интензитетом, нема у муслиманском друштву (с могућношћу изузећа индијских муслимана, на које је у овом погледу утицао вековни контакт с хиндуистичким друштвом у којем је развод потуно забрањен). Слобода коју исламски закон допушта и мушкарцу и жени да уговори или раскине брак, објашњава зашто блуд сматра једним од најодвратнијих злодела, јер за такву слободу никакав емоционални нити сензуални заплет не може никада да послужикао изговор. Тачно је да су у вековима муслиманског назадовања друштвени обичаји често отежавали жени да оствари

своје право развода онако слободно како је то Законодавац намеравао; за ово, међутим, не треба кривити ислам него обичаје - управо као што обичаје, а не исламско право, треба окривити за изолацију у којој се држи жена тако дуго у многим муслиманским земљама, јер нити Кур'ан нити животни пример Посланика не пружа никакву основу за ову праксу, која је касније нашла свој пут у муслиманско друштво из Византије.

Шејх Ибн Булејхид прекида моје размишљање зналачки: „Нема потребе да журиш с одлуком. Она ће да дође, синко, кад год буде требало да дође“.

Библиотека је тиха; стари шејх и ја смо сами у засвођеној дворани. Са мале џамије у близини чујемо позив на акшамску молитву, а само тренутак касније исти позив одјекује са пет мунара Посланикове џамије која, сада нама невидљива, доминира тако свечано и с тако пуно складног поноса над зеленом куполом. Мујезин на једној мунари почиње свој позив: Аллаху екбер... у дубокој, тамној мол лествици, полако дижући и спуштајући у дугим луковима звука: Бог је највећи, Бог је највећи... Пре него што је завршио своју прву изреку, мујезин на

другој мунари најближој нама, упада, с нешто вишим тоном...Бог је највећи, Бог је највећи! И док на трећој мунари исти зов расте полако, први мујезин је већ завршио први стих и почиње - сада праћен далеким контрапунктним гласовима прве изреке са четврте и пете мунаре - други стих: Сведочим да нема другог Бога осим Аллаха! - док се гласови са друге а затим са треће мунаре спуштају на меким крилима... и сведочим да је Мухаммед Божији посланик! На исти начин, док сваки од мујезина понавља стих два пута, позив се наставља: Дођите на молитву, дођите на молитву! Пожурите вечној срећи! Сваки глас као да буди друге и привлачи их ближе себи, само да би се он сам повукао и преузео мелодију на другом месту, носећи је тако до закључног стиха: Бог је највећи, Бог је највећи! Нема другог Бога осим Аллаха!

Ово звучно свечано мешање и раздвајање гласова не личи ни на какво људско певање. И док ми се срце диже у узбуђеној љубави према овоме граду и његовим звуковима, почињем осећати да су сва моја лутања увек имала један смисао: да схватим значење овога позива...

„Дођите“, каже шејх Ибн Булејхид, „хајдемо у џамију на акшамску молитву!“

ХАХарем, или света џамија, у Медини доведена је у своје садашње стање средином прошлог века, али њени делови су много старији - неки чак из времена египатске мамелучке династије, а неки још и старији. Централна дворана, у којој се налази гроб Посланика, захвата тачно исто тло као зграда коју је подигао трећи халифа, Осман, у седмом веку. Изнад ње се диже велика зелена купола, украшена с унутрашње стране орнаментима раскошних боја. Многобројни редови тешких мраморних стубова носе кров и складно деле унутрашњост. Мраморни под је прекривен скупоценим ћилимима. Изванредно обликовани бронзани канделабри украшавају сва три михраба, полукружне нише усмерене према Меки и украшене финим керамичким плочицама у плавом и белом: један од тих михраба је увек место за предводника који води заједницу у молитви. На дугим месинганим ланцима висе стотине стаклених и кристалних кугли; ноћу су оне осветљене изнутра помоћу малих лампи с маслиновим уљем и шире меко светлуцање преко редова људи у молитви. Дању зеленкасти сумрак испуњава џамију и чини је

сличном дну неког језера; као кроз воду људске прилике промичу босих ногу преко ћилима и мраморних плоча; као раздвојен зидом воде, глас имама звучи у време молитве с краја простране дворане, пригушен и без одјека.

Сами гроб Послаников се не види, јер је покривен тешким брокатним завесама и затворен бронзаном решетком коју је у петанестом веку поклонио египатски мамелучки султан Каит-беј. У ствари, и нема никакве гробне структуре, јер је Посланик сахрањен испод земљаног пода у самој соби мале куће у којој је живео и умро. Касније је саграђен зид без врата око куће, затварајући је тако од вањског света. Док је Посланик био жив, џамија је била непосредно уз његову кућу; у току векова, међутим, она је проширивана изнад и иза гроба.

Дуги редови простирача постављени су изнад шљунка отвореног правокутника у џамији; низови људи седе на њима читајући Кур'ан, разговарајући међусобно, размишљајући или једноставно одмарајући се у очекивању акшамске молитве. Ибн Булејхид као да је изгубљен у тихој молитви.

Из даљине долази глас који рецитира, као увек пре акшамске молитве, одломак из Свете Књиге. Данас је то деведесет и шесто поглавље- прва објављена Мухаммеду - која почиње речима: Читај, у име Господара твога који ствара... Овим речима Божији позив дошао је први пут Мухаммеду у пећини Хира близу Меке.

Он је молио у самоћи, као и често раније, молио за светло и истину, кад се изненада пред њим појавио анђео и наредио му: „Читај!“ А Мухаммед, који, као већина људи из његове средине, није никада учио да чита а, поврх свега, није знао шта се од њега очекује да чита, одговори: Ја не знам читати." На то га анђео узе, притисну уза се тако да је Мухаммед осетио да га сва снага напушта; онда га пусти и понови своју наредбу: „Читај!“ Опет Мухаммед одговори: „Ја не знам читати". Тада га анђео опет притисну док није клонуо и помислио да ће умрети; још једном дође громки глас: „Читај!“ А кад, по трећи пут, Мухаммед прошапта у страху ја не знам читати..." , анђео га пусти и проговори:

„Читај, у име Господара твога који ствара, ствара човека од заквачка! Читај, племенит је

Господар твој, који поучава перу, поучава човека ономе што не зна... "

И тако, алузијом на човеков разум, свест и знање, поче објава Кур'ана, која ће се наставити у току двадесет и три године до Посланикове смрти у Медини у његовој шездесет и трећој години.

Ова прича о његовом првом доживљају Објаве подсећа, на неки начин, на Јакобово хрвање с анђелом како је описано у Књизи стварања. Али док се Јакоб опирао, Мухаммед се препустио анђеловом загрљају са страхом и зebњом док га „сва снага није напустила" и у њему није остало ништа осим способности да слуша глас о којем се више није могло рећи да ли долази споља или изнутра. Он још није знао да ће отада морати да буде пун и празан у исто време: људско биће с људским тежњама и жељама и свешћу о свом властитом животу - а, у исто време, пасивни инструмент за пријем Објаве. Невиђена Књига вечне истине - која једина даје смисао свим приметљивим стварима и збивањима - отварала се пред његовим срцем, чекајући да буде схваћена; а било му је речено да чита „из ње свету

како би други људи могли разумети оно што не знају и, заиста, не могу ни знати сами".

Силне последице ове визије свладале су Мухаммеда: он, као Муса пред горећим жбуном, сматрао се недостојним узвишеног положаја посланства и дрхтао је при помисли да је Бог могао њега изабрати. Кажу да се вратио у град својој кући и позвао своју жену Хатицу: „Покриј ме, покриј ме!" - јер се тресао као грана на олуји. Она га је замотала у покривач и његово дрхтање се постепено смири. Онда јој он исприча шта му се десило и рече: „Заиста, бојим се за себе". Али Хатица, оштроумношћу коју само љубав може дати, знала је одмах да га је било страх величине задатка који је пред њим, и онда одговори: „Не, Бога ми! Никада ти Он не би наметнуо задатак који ниси у стању да извршиш и никада те Он неће понизити! Јер, видиш, ти си добар човек; испуњаваш своје дужности према свом роду, помажеш слабе, дарујеш сиромаше, дарожљив си према гостима и помажеш онима у правој невољи." Да би га утешила, она поведе свог мужа до Вереке, свог ученог рођака који је већ дуго година био хришћанин и, у складу с традицијом, читао је Библију на хебрејском; у то доба он је већ био старац и слеп.

Хатица рече: „О сине мог ујака, послушај овог свог рођака!" Кад је Мухаммед испричао шта је доживео, Верека подиже своје руке са страхопоштовањем и рече: „То је био Анђео Објаве, онај којег је Бог слао својим ранијим посланицима. Ох, да ми је да са млад! Да ми је да дочекам и да будем у стању да ти помогнем када те твој народ буде прогонио!"

На то Мухаммед упита у чуђењу: „Зашто би ме они прогонили?"

Мудри Верека одговори: „Да, прогониће те. Никада још није дошао своме народу човек с поруком сличном твојој а да није био прогоњен".

И стварно су га прогонили, у току тринаест година, док није напустио Меку и отишао у Медину. Мекелије су увек били тврда срца...

Али, коначно, зар је тако тешко схватити окрутност срца већине Мекелија коју су испољили када су први пут чули Мухаммедов позив? Лишени свих спиритуалних потреба, они су знали само за практичне тежње, јер су веровали да се живот може

побољшати само повећањем средстава помоћу којих се може остварити вањска удобност.

Таквом народу помисао да се мора без компромиса предати моралном захтеву - јер ислам, дословно, значи „самопреданост Богу" - могла је изгледати сасвим неподношљивом. Уз то, Мухаммедово учење је угрожавало устаљени ред ствари и племенске обичаје тако драге Мекелијама. Кад је он почео проповедати Божију једноћу и прогласио обожавање идола за највећи грех, они су у томе видели не само напад на своја традиционална веровања него исто тако и покушај разарања друштвене слике њиховог живота. Нарочито им се није свидело мешање ислама у оно што су они сматрали чисто „световним" предметима ван домаћаја религије - као економија, питања друштвене једнакости и понашања људи уопштено - јер ово мешање се није сасвим слагало с њиховим пословним навикама, њиховом разузданошћу и њиховим погледима о племенској користи.

За њих, религија је била лична ствар - више питање става него понашања.

Ово је било управо супротно од онога шта је арапски Посланик имао на уму кад је говорио о религији. По његовом мишљењу, друштвени обичаји и установе и те како улазе у подручје религије, а он би се сигурно јако зачудио ако би му неко рекао да је религија ствар саме личне савести и да нема ништа с друштвеним понашањем. Управо ова особина његове Објаве, више него ишта друго, учинила ју је тако неугодном паганским Мекелијама. Да није било његовог мешања у друштвене проблеме, Посланик би вероватно био мање одбојан. Без сумње, ислам би им сметао утолико што се његова суштина сукобљава с њиховим властитим верским погледима, али би га они највероватније подносили након мало почетног гунђања - управо као што су подносили, мало раније, спорадична проповедања хришћанства - само да је Посланик следио пример хришћанских свештеника и ограничио се на то да људе упућује да верују у Бога, да Му се моле за спас и да се поштено понашају у личном погледу. Али он није следио хришћански пример и није се ограничио на питања веровања, ритуалног и личног морала. Како је могао? Зар му није Бог наредио да моли: Господару наш, дај нам добро на овоме свету као и добро на оном свету који ће доћи?

У самој структури кур'анске реченице „добро на овоме свету" претходи „доброу на оном свету који ће доћи"; прво, зато што је човек тако грађен да прво мора тражити задовољење својих физичких, световних потреба, да би могао слушати позив духа и тражити добро на другом свету. Мухаммедова Објава није постављала спиритуалност као нешто раздвојено и супротстављено физичком животу; она је почивала потпуно на схватању да су дух и тело само различити аспекти једне те исте стварности - људског живота. По природи ствари, он се није могао задовољити само бригом о моралном ставу појединца, него је морао тежити да овај став пренесе у одређени друштвени облик који ће да осигура сваком члану заједнице највећу могућу меру физичког и материјалног благостања и, тако, највећу прилику за спиритуални раст.

Он је почео говорећи народу да је акција део вере, јер Бога се не тиче само шта неко верује него и шта ради - нарочито ако се то тиче и других, а не само Њега. Он је проповедао, у најживљим сликовитим приказима које му је Бог ставио на располагање, против тлачења слабих од стране јаких. Он је изнео тада нечувену тезу да су мушкарци и жене једнаки

пред Богом и да се све верске дужности и наде примењују подједнако на њих; он је чак ишао тако далеко да изјави, на ужас свих паганских Мекелија, да је жена личност сама по себи, а не само преко свога односа с мушкарцем као мајка, сестра, супруга или кћерка, и да је зато овлаштена да има своје власништво, да води послове за свој рачун и да располаже својом личношћу код удаје! Он је осудио све вресте коцкарких игара и све облике опијања, јер, према речима Кур'ана, велико је зло и нешто добра у њима, али је зло веће од добра. Поврх свега, он је устао против традиционалног искориштавања једних од стране других, против профита који доносе камате на зајам, без обзира на каматну стопу, против приватног монопола и уцењивања, против поигравања са потребама других људи - оно што ми данас називамо шпекулацијом, против просуђивања под утицајем племенских групних осећаја - у модерном језику, „национализма". У ствари, он је порекао било какво морално право племенским осећајима и обзирима. У његовим очима једини законит, то јест етички допустив мотив за локално групирање, није случајност заједничког порекла него слободно, свесно прихватање заједничког погледа на живот и заједничко мерило моралних вредности.

У ствари, Посланик је тражио темељиту ревизију готово свих друштвених схватања која су дотад сматрана непроменљивим и зато, како би се данас рекло, он је „унео религију у политику“; сасвим револуционарна новост у оно доба.

Управљачи паганске Меке били су уверени да су друштвени обичаји, навике, мишљења и договори у којима су одгојени најбоље што се може замислити. Наравно, зато су одбијали Послаников покушај да унесе религију у политику, то јест да свест о Богу учини полазном тачком друштвене промене - и осудили га као неморалног, бунтовничког и „противног свим законима пристојности“. И када је постало очигледно да он није само сањар него да зна како да подстакне људе на акцију, бранитељи установљеног поретка прибегли су оштрој противакцији и почели прогонити њега и његове следбенике...

На овај или онај начин, сви посланици су побијали „установљени поредак“ свога доба, па није изненађујуће да су готово све њих прогонили и исмејавали њихови сународници - а последњег од њих, Мухаммеда, на Западу исмејавају још и данас!

Одмах после акшамске молитве, шејх Ибн Булејхид постаје центар пажљивог круга бедуина из Нецда и грађана жељних да искористе нешто од његове учености и мудрости, док је он сам увек жељан да чује шта му људи могу рећи о својим доживљајима и путовањима по далеким крајевима. Дуга путовања нису ништа необично међу Нецданцима; они себе називају „ехл аш-шидад“, људи на камиљем седлу, и многим од њих је седло ближе него постеља код куће. Оно без сумње мора бити много ближе и младом бедуину Харбу који је управо испричао Шејху шта му се десило на недавном путовању у Ирак, где је, први пут, видео фаранци - то јест, Европљанина (који овај назив могу захвалити Французима с којима су Арапи дошли у додир за време крсташких ратова).

„Реци ми, Шејх, зашто фаранци увек носе шешир који засењује њихове очи? Како онда могу видети небо?“

„То је управо оно што они неће да виде“, одговара Шејх жмиркајући према мени. „Можда се

боје да их поглед на небо не подсети на Бога, а они неће да се радним данима подсећају на Бога... "

Сви се смејемо, али млади бедуин је упоран у свом тражењу знања. „Па зашто је онда Бог тако дарежљив према њима и даје им богатства која ускраћује верницима?"

„Ах, то је једноставно, синко. Они обожавају злато и тако је њихово божанство у њиховим џеповима... Али овај мој пријатељ" - и он ставља руку на моје колена - „зна више о фананцима него ја, јер он потиче од њих; Бог - нека је слављено Његово име - извео га је из мрака у светло ислама".

„Је ли то тако, брате? пита ме жељни млади бедуин. „Је ли истина да си ти био фананци?" - и кад ја климних главом, он прошапута: „Нека је хваљен Бог, нека је хваљен Бог, који води онога кога Он хоће... Реци ми, брате, зашто фананци тако мало поштују Бога?"

„То је дуга прича", одговарам, „и не може се укратко објаснити. Све што ти могу сада рећи је да је

свет фаранца постао свет Деџала⁴, блиставог, варљивог. Јеси ли икада чуо за предсказање нашег Посланика да ће у неко касније доба већина народа на свету следити Деџала верујући да је он Бог?"

И док он, с питањем у очима, гледа у мене, ја причам, с видљивим одобравањем шејха Ибн Булејхида, предсказање о појави тога апокалиптичког бића, Деџала, који ће имати једно око, али ће бити обдарен тајанственом снагом коју ће му Бог подарити. Он ће чути шта се говори у најудаљенијем кутку Земље, а оним једним оком видеће ствари које се дешавају на бескрајним удаљеностима; он ће летети око Земље данима, постизаће да се ризнице злата и сребра изненада појављују испод Земље, киша ће падати и биљке расти по његовој заповести, убијаће и опет оживљавати, тако да ће сви они чија је вера слаба веровати да је он сам Бог и клањаће му се у обожавању. Али онај чија је вера чврста, читаће оно што је записано платненим словима на Деџаловом челу: Порицатељ Бога - и тако ће знати да је он само варка да се човекова вера стави на проверу...

⁴ Даџал- по хришћанском веровању то је Антихрист.(оп.рев.)

Док мој пријатељ бедуин гледа у мене широко отворених очију и мрмља „Утичем се Богу“, ја се окрећем Ибн Булејхиду:

„Зар ова парабола, Шејх, није прикладан опис модерне техничке цивилизације? Она је „једноока“, то јест, посматра само једну страну живота - материјални напредак - а није свесна његове духовне стране. Помоћу својих механичких чуда она омогућује човеку да види и чује далеко изнад свог природног домањаја и да покрије бескрајне удаљености незамисливом брзином. Њена научна сазнања „омогућују падање кише и раст биљака“ и откривају неочекивана богатства испод земље. Њена медицина доноси живот онима који су већ осуђени на смрт, док њени ратови и научни ужаси разарају живот. Њен материјални напредак је тако моћан и тако блистав да они слабе вере почињу веровати да је она самостално божанство, али они који су остали свесни свога Творца јасно распознају да обожавати Децала значи негирати Бога... ”

„Имаш право, Мухаммеде, имаш право!“ узвикује Ибн Булејхид, узбуђено ме лупкајући по колону. „Никада ми није науум пало да на предсказање о Децалу гледам у том светлу, али ти имаш право!

Уместо да схватимо да је напредовање човека и пораст богатства дарезљивост нашег Господара, све више људи у својој лудости почиње мислити да је то само себи циљ и достојно обожавања."

Да, мислим се у себи, западњак се стварно предао обожавању Деџала. Он је већ одавно изгубио сваку невиност, сваку унутрашњу интеграцију с природом. Живот му је постао загонетка. Он је сумњичав и зато изолован од свога брата, усамљен. Да не би пропао у овој усамљености, он мора настојати да вањским средствима овлада животом. Чињеница да је жив не може му више, сама по себи, пружити унутарњу сигурност; он се увек морао за њу борити, мучно, од тренутка до тренутка. Пошто је изгубио сваку метафизичку оријентацију и одлучио да живи без ње, он мора стално за себе изнаходити механичке савезнике; одатле бесомучна, очајничка јурњава његове технике. Он сваки дан изнаходи нове машине и свакој од њих даје нешто од своје душе да би се оне бориле за његов опстанак. То оне заиста раде, али у исто време оне стварају за њега нове потребе, нове опасности, нове стрепње и неугасиву жеђ за новим, ипак уметним савезницима. Његова душа губи се у све смеонијем, све фантастичнијем,

све моћнијем раду стваралачке машине, а машина губи своју праву сврху - да штити и обогаћује људски живот - и развија се у божанство само за себе, у прождрљивог челичног Молоха. Свештеници и проповедници овог незаситог божанства изгледа да нису свесни да је брзина модерног техничког прогреса резултат не само позитивног раста знања него исто тако и духовног очаја и да велика материјална достигнућа у светлу којих западњак прокламира своју вољу да овлада природом су, у суштини, дефанзивног карактера; иза њихове блиставе фасаде вреба страх од Непознатог.

Западна цивилизација није била у стању да успостави равнотежу између човекових телесних и друштвених потреба и његових духовних тежњи; она је напустила своју првобитну етику а да при томе није била кадра сама да изгради било какав други морални систем, макар теоретски, који би се наметнуо разуму. Упркос свим својим достигнућима у образовању, она није била у стању да савлада наивну спремност човекову да буде лак плен било какве паролe, колико год апсурдне, коју спретни демагози могу да замисле. Она је подигла технику „организирања" до нивоа fine уметности - па ипак нације Запада свакодневно

испољавају своју крајњу неспособност да контролишу силе које њихови учењаци ослобађају, и већ су достигли тачку где очигледно неограничене знанствене могућности иду руку под руку са широко распрострањеним хаосом. Без било какве праве религиозне оријентације, западњак не може имати моралне користи од светла знања које његова - без сумње велика - наука зрачи. На њега се могу применити речи Кур'ана:

„Слични су онима који потпале ватру, и кад она осветли њихову околину, Аллах им одузме светло и остави их у мраку, и они ништа не виде! Глуви, неми и слепи су, никако да се освесте.“

Па ипак, у охолости своје слепоће, западњаци су уверени да ће управо њихова цивилизација донети светло и срећу свету... У осамнаестом и деветнаестом веку они су мислили да прошире Јеванђеље хришћанства по читавом свету; али сада кад се њихов религиозни жар охладио толико да религију сматрају само смирујућом музичком подлогом - којој је допуштено да прати али не да и има утицај на „стварни“ живот - они су почели уместо тога да шире материјалистичко Јеванђеље „западњачког начина

живота", веровање да се сви људски проблеми могу решити у компанијама, лабораторијама и за статистичким столовима.

Тако је Деџал дошао до изражаја...

Дуга ћутња. Онда опет проговара Шејх: „Је ли те, синко, схватање шта значи Деџал навело да пригрлиш ислам?"

„На неки начин, мислим, да је то морало бити, али то је био само последњи корак."

„Последњи корак... Да, ти си ми једном причао о свом путу у ислам - али када и како ти је, у ствари, постало јасно да би ислам могао бити твој циљ?"

„Када? Да се присетим... Мислим да је то било једног зимског дана у Афганистану, кад ми је коњ изгубио потковицу па сам морао тражити ковача у неком селу ван мога пута; тамо ми је један човек рекао: „Па ти си муслиман, само ти то сам још не знаш..." Било је то око осам месеци пре него што сам прихватио ислам... Био сам на путу од Херата у Кабул..."

Био сам на путу од Херата у Кабул и јахао сам, у пратњи Ибрахима и једног афганистанског коњаника, кроз снегом заметене планинске долине и прелазе Хиндукуша, у централном Афганистану. Било је хладно и снег је блистао, а на све стране уздизале су се стрме планине, црне и беле.

Био сам тужан и, у исто време, чудно сретан тога дана. Био сам тужан зато што су људи с којима сам живео у неколико последњих месеци изгледали раздвојени непрозирним веловима светла и снаге што им их је њихова вера могла дати; био сам сретан зато што су светло и снага вере били тако близу мојих очију као беле и црне планине - готово да се рукама могу такнути.

Мој коњ поче храмати и нешто звекну на његовом копиту; железна потковица је олабавила и држала се само на два клинца.

„Има ли негде у близини село где бисмо могли наћи ковача?“ упитах нашег афганистанског пратиоца.

„Село Дех-Занги је једва неколико километара одавде. Тамо има ковач а Хаким Хазраџата има своју кулу тамо.“

И тако одјасасмо у Дех-Занги преко блиставог снега, полако како не бисмо уморили мога коња. Хаким, гувернер покрајине, био је млад човек ниског стаса и весела лица - пријатан човек који је био радостан да има страног госта у усамљености своје скромне куле. Иако блиски рођак краља Амануллаха, он је био један од најскромнијих људи које сам срео у Афганистану. Принудио ме да останем код њега два дана.

Увече другога дана сели смо као и обично за обилну вечеру, а после тога нас је забављао неки човек из села баладама које је певао уз пратњу лутње с три жице. Певао је на пашта језику - језику који нисам разумевао - али неке перзијске речи које је употребљавао живо су се истицале у топлој, ћилимима застртој соби и хладном блеску снега који је допирао кроз прозоре. Он је певао, сећам се, о Давидовој борби са Голијатом - о борби против грубе силе - па иако нисам могао сасвим да следим речи песме, тема ми је била јасна; почињала је у

понижности, затим се дизала у силовитом успону страсти до завршног, тријумфалног узвика.

Кад се балада заврши, Хаким примети: „Давид је мали, али је његова вера била велика... ”

Не могах да се суздржам а да не додам: „А вас је много, али је ваша вера мала.”

Мој домаћин ме погледа са чуђењем и, збуњен оним што сам готово нехотично рекао, почео сам да се оправдавам. Моје објашњење поприми облик бујице питања:

„Како се десило да сте ви, муслимани, изгубили самопоуздање које вам је некад омогућило да проширите своју веру, за мање од сто година, од Арабије на запад до Атлантика и на исток дубоко у Кину - а сада се предајете тако лако, тако немоћно, мислима и обичајима Запада? Зашто не можете ви, чији су преци осветлили свет науком и уметношћу у време када је Европа лежала у мраку, дубоком варваризму и незнању, скупити толико храбрости да се вратите својој властитој, блиставој вери? Како то да је онај Ататурк, тај безначајни маскарадер који

пориче све вредности ислама, постао за вас муслимане симбол „муслиманског препорода?"

Мој домаћин је остао без речи. Вани је почео падати снег. Опет осетих онај вал помешане туге и среће који сам осетио примичући се Дех-Зангију. Осећао сам минулу славу и садашњи срам који је обузимао ове касне синове једне велике цивилизације.

„Реци ми - како је дошло до тога да је вера вашег Посланика и сва њена јасноћа и једноставност сахрањена под кршом јалових мудровања и цепидлачења ваших схоластичара? Како се десило да ваши принчеви и велики земљопоседници уживају у богатству и луксузу док толико њихове браће муслимана трпи неизрециво сиромаштво и прљавштину - иако је ваш Посланик подучавао да „нико не може себе назвати верником ако обилато једе, а његов сусед остаје гладан?" Можете ли ми објаснити зашто сте одгурнули жену у позадину свог живота - иако су жене око Посланика и његових асхаба имале тако великог учешћа у животу својих мужева? Како је дошло до тога да су многи од вас муслимана незналице, а тако мали број зна једва да чита и да пише - иако је ваш Посланик објавио да је

„тежња за науком најсветија дужност сваког муслимана и муслиманке" и да је „надмоћност учењака над оним који је само побожан као надмоћност пуног Месеца над осталим звездама?"

Још увек је мој домаћин зурио у мене без речи и ја почех мислити да га је мој испад дубоко увредио. Човек с лутњом, не разумевајући довољно перзијски да би ме могао следити, гледао је са чуђењем странца који са толико страсти говори Хакиму. Коначно, Хаким приви уза се свој широки, жути огртач од овчијег крзна, као да му је хладно, па прошапта:

„Па - ви сте муслиман... "

Ја се насмејих и одговори: „Не, ја нисам муслиман, али сам видео толико много лепоте у исламу да ме понекад љути кад вас гледам како је расипате... Опростите ми ако сам говорио оштро. Нисам говорио као непријатељ".

Али мој домаћин затресе главом. „Не, тако је како сам рекао! Ви сте муслиман, само ви то ни сами не знате... Зашто не изговорите, сада и овде: „Ешхеду ен ла илахе иллаллах, ве ешхеду енне Мухаммеден

абдуху ввересулуху- Сведочим да нем другог Бога осим Аллаха и да је Мухаммед Божији роб и Божији посланик" и постанете муслиман стварно, као што сте већ у свом срцу? Реците то, брате, реците то сада, и ја ћу сутра ићи с вама у Кабул и повести вас до принца, а он ће вас примити отворених руку као једног од наших. Он ће вам дати куће, вртове и стадо, а ми ћемо вас волети. Реците то, брате..."

„Ако то икада стварно изговорим, то ће бити ради мира мога духа, а не за љубав принчевих кућа и вртова."

„Али", инсистирао је он, „ви већ знате много више о исламу него већина нас! Шта је то што ви још нисте схватили?"

„То није питање схватања. То је више питање уверења; уверења да је Кур'ан стварно Божија реч, а не само брилијантна творевина великог људског ума... "

Али речи мог афганистанског пријатеља никада ме у потпуности нису напустиле следећих месеци.

Из Кабула сам јахао недељама кроз јужни Афганистан - кроз стари град Газну, из којег је пре готово хиљаду година велики Махмуд кренуо на своје освајање Индије; кроз егзотични Кандахар, где сте могли видети најжешће ратнике на читавом свету; кроз пустиње афганистанског југозападног подручја; назад до Херата, где је почело моје афганистанско путовање.

Била је 1926. година, поред крај зиме, када сам напустио Херат на првом кораку свог другог путовања кући, које ме је требало довести возом од афганистанске границе до Марва у руском Туркестану, до Самарканда, Бухаре и Ташкента, а одатле кроз туркменске степе до Урала и Москве.

Мој први (и најтрајнији) дојам из советске Русије - на железничкој станици Марв - био је огроман, лепо изведен плакат који приказује младог пролетера у плавом радном оделу како ногом гура неког смешног господина беле браде, обученог у лепршаву одећу, из облацима прекривеног неба. У легенди на руском испод плаката писало је: „Овако су радници Советске Уније истерали бога из његовог

неба! Издање Удружења безбожника Савеза Советских Социјалистичких Република."

Тако службено санкционирана антирелигиозна пропаганда истицала се свугде; на јавним зградама, на улицама и, нарочито, у близини богомоља. У Туркестану, то су, наравно, већином биле џамије. Иако заједничке молитве нису биле строго забрањене, власти су чиниле све да одврате од учествовања у њима. Често су ми говорили, нарочито у Бухари и Ташкенту, да полицијски агенти записују имена свих који улазе у џамију; примерци Кур'ана се плене и уништавају, а омиљена забава младих безбожника је да бацају свињске главе у џамије; заиста дражесан обичај.

С осећањем олакшања прешао сам пољску границу након неколико недеља путовања кроз азијску и европску Русију. Отишао сам право у Франкфурт и појавио се у сада већ ми блиској средини свога листа. Није ми требало дуго да установим да је за време мога одсуства моје име постало чувено и да су ме сада сматрали једним од најистакнутијих дописника централне Европе. Неки од мојих чланака, нарочито они у вези са замршеном

религиозном психологијом Иранаца, привукли су пажњу истакнутих ориенталиста и добили више него пролазно признање. На основу тих достигнућа био сам позван да одржим низ предавања на Геополитичкој академији у Берлину, где ми рекоше да се никада раније није десило да се човеку моје доби (нисам још имао ни двадесет и шест година) пружи таква част. Други чланци од општег интереса били су објављени, уз дозволу Франкфуртер Зеитунга, у многим листовима; један чланак, сазнао сам, био је објављен готово тридесет пута. Све у свему, моја иранска лутања била су изванредно уносна.

У то време сам се оженио са Елзом. Две године мога одсуства из Европе нису ослабиле нашу љубав него чак ојачале и са срећом коју никада пре нисам осећао одбијао сам њена страховања о великој разлици у нашим годинама.

„Али како се можеш оженити са мном?“ препирала се она. „Немаш још ни двадесет и шест, а ја имам преко четрдесет година. Размисли о томе: када ти будеш имао тридесет, ја ћу имати четрдесет и

пет, а када ти имаднеш четрдесет, ја ћу бити стара жена... "

Смејао сам се: „Шта то смета? Ја не могу замислити будућност без тебе."

Коначно је попустила.

Нисам претеривао када сам рекао да не могу замислити будућност без Елзе. Њена лепота и њена инстинктивна дражест толико су ме неодољиво привлачиле да нисам чак могао погледати ни једну другу жену, а њено осећајно разумевање онога што тражим од живота осветљавало је моје властите наде и жељу и чинило их стварнијим и ухватљивијим него што би их могло икада учинити моје властито мишљење.

Једном приликом - морало је то бити неколико дана након што смо се узели - она примети: „Како је чудно да ти потцењујеш мистицизам у религији... Ти си сам мистик - чулна врста мистика, пружаш своје прсте према животу око себе, видиш замршене, мистичне облике у свакодневним стварима - у многим стварима које другим људима изгледају сасвим

обичне... Али онога тренутка када се окренеш религији, ти си сами мозак. Код већине људи то је управо обратно... "

Али Елза није била стварно збуњена. Она је знала за чим тежим кад сам јој говорио о исламу, па иако она није, можда, осећала исту потребу као ја, њена љубав је нагонила да учествује у мом трагању.

Често бисмо читали Кур'ан заједно и расправљали о његовим идејама; Елза је, као и ја, била је све више импресионирана унутрашњом повезаношћу његових моралних учења и практичних упута. Према Кур'ану, Бог није позивао човека на слепу покорност него се више обраћао његовом разуму; Он није стајао по страни човекове судбине него је био „ближи него ваша жила куцавица на врату", Он није повлачио никакву граничну линију између вере и друштвеног понашања а, што је можда било најважније, Он није почињао с аксиомом да је живот оптерећен сукобом између материје и духа и да пут према Светлу захтева ослобађање душе од окова тела. Сваки облик негирања живота и самоугушивања страсти мучењем тела Посланик је осудио у изрекама као: „Аскетизам није за нас" и „Нема одрицања овог

света у исламу." Људска жеља да живи не само да је призната као позитиван, користан инстинкт него је исто тако обдарена светошћу етичке поставке. Човек се, у ствари, учи: Ти не само да можеш потпуно да користиш свој живот, него си обавезан да тако и радиш.

Целовита слика ислама појављивала се с таквом коначношћу и одлучношћу која ме понекад запањивала. Она је попримала облик неким процесом који се готово могао описати као нека врста душевне осмозе - то јест, без икаквог свесног напора с моје стране да саставим и „систематизујем" многе фрагменте знања на које сам наишао за време протекле четири године. Видео сам пред собом нешто као савршено архитектонско дело, са свим његовим елементима складно замишљеним да употпуне и потпомогну један другог, без ичега сувишеног, без икаквог недостатка - равнотежа и мир што вам даје осећај да је све у схватањима и поставкама ислама „на свом правом месту".

Пре тринаест векова један човек је устао и рекао: Ја сам само смртник; али Онај који је створио свемир заповедио ми је да вам донесем Његову

Објаву. Да бисте могли живети у складу с планом Његовог стварања, Он ми је наредио да вас подсетим на Његово постојање, свемоћ и свезнање и да вам пружим систем понашања.

Ако прихватате ово подсећање и овај систем, следите ме. Ово је била суштина Мухамедове посланичке мисије.

Друштвена шема коју је он износио такве је једноставности да иде заједно само са стварном величанственошћу. Она почиње од поставке да су људи биолошка бића, с биолошким потребама, и да их је Творац тако условио да морају живети у скупинама да би могли потпуно задовољити своје психичке, моралне и интелектуалне захтеве; укратко, они су зависни једни од других. Сталност успона духовног раста личности (основни циљ сваке религије) (зависи од тога да ли га помажу, охрабрују и штите људи око њега који, наравно, очекују исту сарадњу од њега. Ова људска међузависност је била разлог због којег у исламу религија није могла бити одвојена од економије и политике. Да уреди практичне људске односе на такав начин да свако нађе што је могуће мање препрека а што је могуће

више охрабрења у развоју своје личности - то и ништа друго је исламска замисао праве функције друштва. Тако је било само природно да се систем који је прогласио посланик Мухаммед у двадесет и три године свога посланства односи не само на духовне ствари него пружа и оквир за све индивидуалне и друштвене активности. Он нуди концепт не само индивидуалног поштења, него исто тако и уравнотеженог друштва које треба да изазове такво поштовање. Он пружа основне линије политичке заједнице - само обресе, пошто су детаљи човекових политичких потреба временски условљени и зато променљиви - као и шему личних права и друштвених дужности код којих је чињеница историјске еволуције како треба предвиђена. У животу и свим његовим видовима, моралним и физичким, индивидуалним и заједничким; проблеми тела и духа, брачног односа и економије имају, заједно с проблемима теологије и обожавања, своје легитимно место у Посланиковим учењима и ништа што се односи на живот не изгледа безначајно а да не би било увучено у сферу верске мисли - чак не ни таква „световна“ питања као што је трговина, наслеђе, право власништва или поседовања земље.

Све одредбе исламског права су засноване с циљем једнаке користи за све чланове заједнице, без обзира на рођење, расу, пол или ранију друштвену припадност. Никаква посебна права нису резервисана за осниваче заједнице или његове потомке. Виши и нижи су, у друштвеном смислу, непостојећи изрази, а нити постоји концепт класе. Сва права, дужности и могућности примењују се једнако на све који припадају исламу. Није потребан свештеник да посредује између човека и Бога јер „Он зна шта је испред њих као и оно што скривају иза својих леђа.“ Не признаје се друга оданост осим оданости Богу, Његовом Посланику, родитељима и заједници која, има за циљ успостављање Божије милости на Земљи; то искључује ону врсту оданости која каже „било право, било криво, моја земља“ или „моја нација“. Да би објаснио овај принцип, Посланик је врло наглашено рекао у више прилика: „Не припада нама онај који проглашава добро племенске припадности; не припада нама онај ко се бори за ствар племенске припадности; не припада нама онај ко умре за љубав племенске припадности.“

Пре ислама, све политичке организације - чак и оне на теократској или полу-теократској бази - биле

су ограничене уским концептима племена и племенске хомогености. Одатле божански краљеви старог Египта нису ништа мислили ван хоризонта Нилске долине и њених становника, а у раној теократској држави Јевреја, кад је било замишљено да Бог влада, неизбежно је то био бог Деце Израела. У структури кур'анске мисли, с друге стране, разматрању порекла или племенске припадности није било места. Ислам је претпостављао целовиту политичку заједницу која руши конвенционалне поделе на основу рода, племена и расе. У овом погледу, ислам и хришћанство, могло би се рећи, су имали исти циљ: заступају међународну заједницу људи уједињених њиховом припадношћу заједничком идеалу; међутим, док се хришћанство задовољило само моралним заступањем овога принципа и, саветујући својим следбеницима да цару дају његово, ограничило свој универзални позив на духовну сферу, ислам је изнео пред свет визију политичке организације у којој би свест о Богу била главни извор човековог практичног понашања и једина основа свих друштвених установа. Зато - испуњавајући оно што хришћанство није испунило - ислам је отворио ново поглавље у развоју човека: први случај отвореног, идеолошког друштва,

насупротив затвореним, расно или географски ограниченим друштвима прошлости. Порука ислама замислила је и остварила у пракси цивилизацију у којој није било никаква места за национализам, никаквих посебних интереса, никакве класне поделе, никакве цркве, никаквог свештенства, никаквог наследног племства, у ствари, никаквих наследних функција уопште. Циљ је био успостављање теократије у односу на Бога и демократије између човека и човека. Најважније својство те нове цивилизације - својство које је разликује од свих других покрета у људској историји - била је чињеница да је она била конципирана помоћу вољног пристанка и израсла на вољном пристанку заинтересованих људи. Овде друштвени прогрес није био, као у свим другим заједницама и цивилизацијама познатим у историји, резултат притиска и противпритиска супротстављених интереса, него саставни део изворног „устава“. Другим речима, искрен друштвени уговор лежи у корену ствари; не као говорна фраза коју су формулирале касније генерације властодржаца у одбрану својих привилегија, него стварни, историјски извор исламске цивилизације. Кур'ан каже: „ Бог је купио од верника њихове личности и

имовину, нудећи им рај за узврат... Радујте се, зато, погодби коју сте направили, јер то је сјајна победа."

Знао сам да је ова „сјајна победа" - једини пример стварног друштвеног уговора забележен у историји - била остварена само за време врло кратког периода, или, боље рећи, само за време врло кратког периода учињен је широк покушај да се то оствари. Мање од века након Посланикове смрти, политички облик некадашњег ислама почео је да се квари и, у следећим вековима, оригинални систем је постепено потискиван у позадину. Наступиле су племенске борбе за власт уместо слободног уговора слободних људи и жена; наследно краљевство, толико супротно политичком концепту, ислама колико и многобоштво његовом теолошком концепту ускоро се појавило - а с њим династичке борбе и интриге, племенске повластице и угњетавања и уобичајена деградација религије на статус служавке политичке власти; укратко, мноштво „посебних интереса" тако познатих историји. Неко време велики мислиоци ислама покушавали су одржати његову праву идеологију узвишеном и чистом, али они који су дошли иза њих били су мање вредности и почели су западати након два-три века у мочвару интелектуалних конвенција,

престали су да мисле самостално и задовољили се понављањем мртвих фраза ранијих генерација - заборављајући да је свако људско мишљење временски условљено, погрешно, и зато му је потребна стална обнова. Првобитна покретачка снага ислама, тако огромна у свом почетку, била је довољна за неко време да носи муслиманску заједницу народа до великих културних висина - до оног величанственог нивоа научних, литерарних и уметничких достигнућа која историчари описују као златни век ислама; ах у току још неколико векова ова покретачка снага се гасила услед недостатка духовне хране, и муслиманска цивилизација је све више стагнирала лишена стваралачке моћи.

Нисам имао никаквих илузија у погледу садашњег стања ствари у муслиманском свету. Четири године које сам провео у тим земљама показале су ми да, док је ислам још жив, приметљив у погледу на свет својих припадника и у ћутљивом признавању његових етичких поставки, они сами су као парализовани људи, неспособни да своја веровања преведу у плодносну акцију. Али оно што ме се тицало више од неуспеха данашњих муслимана да примене систем ислама, биле су могућности самог

тог система. За мене је било довољно да знам да је за кратко време, у самом почетку исламске историје, био учињен успешан покушај да се тај систем примени у пракси и што је изгледало могуће једном, може реално постати могуће поново. Зар је било важно, рекох себи, што су муслимани скренули с пута првобитног учења и упали у индоленцију и незнање? Зар је важно што они не живе према идеалу који им је пружио арапски Посланик пре тринаест векова - ако сам идеал још увек лежи приступачан свима који желе да слушају његову Објаву од Бога?

А сасвим је могуће, мислио сам, да је нама, који касније долазимо, та Објава далеко потребнија него људима из Мухаммедовог доба. Они су живели у околини много једноставнијој него што је наша, па је њихове проблеме и тешкоће било много лакше решити. Свет у којем сам ја живео - читав тај свет - љуљао се услед недостатка било каквог споразума о томе шта је духовно добро и зло и, зато, друштвено и економски исто тако. Нисам веровао да човек појединачно треба „спасење“, али сам веровао да модерно друштво треба спас. Више него икада раније, осећао сам с растућом извесношћу, да наше време треба идеолошку основу за нови друштвени

споразум: оно треба веру која би нам омогућила да схватимо празнину материјалног напретка само ради тога напретка - а да при томе ипак даје животу на овоме свету оно што му припада; то би нам показало како да успоставимо равнотежу између духовних и физичких захтева и тако нас спасило од пропасти у коју несмотрено срљамо.

Не би било претерано рећи да је у том периоду мога живота проблем ислама - јер то је био за мене проблем - обузимао мој дух у толикој мери да је потискивао све остало. Моја заокупљеност је већ тада била прерасла почетни степен, када је била само интелектуална заинтересованост за чудну, иако привлачну, идеологију и културу; постала је страствено тражење истине. У поређењу с овим трагањем, чак и пустоловна узбуђења прошле две године путовања избледела су до безначајности толико да ми је било тешко концентрисати се на писање нове књиге коју је издавач Франкфуртер Зеитунг с правом од мене очекивао.

У почетку је др. Симон попустљиво гледао на моју очигледну неодлучност да продужим рад на тој књизи. Коначно, управо сам се био вратио с дугог

путовања и заслужио сам неку врсту одмора; моја недавна женидба изгледа да је исто тако и оправдала одгађање писања. Али кад је одмор и одгађање почело да се продужује преко онога што је др. Симон сматрао разумним, он ми је напоменуо да би било време да се спустим на земљу.

Кад се сад сетим, изгледа ми да је он био врло увиђаван, али ми се то није чинило тако у то доба. Његово често и упорно испитивање о напредовању с „књигом“ имало је ефекат супротан од оног што је намеравао; осећао сам се превареним и почео сам осећати одвратност и при самој помисли на књигу. Више ми је било стало до онога што још треба да откријем него до описивања онога што сам дотада био нашао.

Коначно, др. Симон огорчен примети: „Не мислим да ћете ви икада да напишете ту књигу. Оно од чега ви трпите је хорор либри.“

Помало раздражен, одговорих: „Можда је моја болест чак и озбиљнија од тога. Можда трпим од хорор сцрибенди.“

„Па, ако трпите од тога“, одврати он оштро, „зар мислите да је Франкфуртер Зеитунг право место за вас?“

Једна реч изазвала је другу и наше неслагање прерасте у свађу. Истог дана дао сам отказ Франкфуртер Зеитунгу и након седмице дана отпутовао с Елзом у Берлин.

Наравно, нисам намеравао да напустим новинарство јер, осим удобног живота и задовољства (привремено поквареног „књигом“) које ми је писање пружало, он ми је нудио једини начин да се вратим муслиманском свету, а у муслимански свет сам хтео да се вратим по сваку цену. С угледом који сам постигао последње четири године није било тешко ступити у нове контакте са штампом. Ускоро након мог раскида с Франкфуртом, закључио сам врло повољне уговоре с друга три листа: Неуе Зирицхер Зеитунг из Цириха, Телеграф из Амстердама и Колнисцхе Зеитунг из Келна. Отада су моји чланци о Средњем истоку требало да се појављују у ова три листа који су - иако можда неупоредиви с Франкфуртер Зеитунгом - били међу најважнијим у Европи.

За неко време Елза и ја смо се настанили у Берлину, где сам намеравао завршити серију предавања на Геополитичкој академији, а наставити своје исламске студије.

Моји стари литерарни пријатељи били су радосни да сам се вратио, али никако није било лако повезати конце наших ранијих односа тамо где су били потргани када сам отишао на Средњи исток. Били смо се отуђили; више нисмо говорили истим интелектуалним језиком. Посебно ни код једног од мојих пријатеља нисам могао изазвати било шта налик на разумевање за моју заокупљеност исламом. Готово сви до једнога затресли би главом збуњено када сам покушавао да им објасним да се ислам, као интелектуална и друштвена замисао, може повољно упоредити с било којом другом идеологијом. Иако би понекад и допустили разумност овог или оног исламског предлога, већина је била мишљења да су старе религије ствар прошлости и да наше време захтева нови, „хуманистички“ прилаз. Али чак ни они који нису тако одлучно порицали сваку вредност институционалној религији, нису нипошто били склони да напусте популарно западњачко схватање да исламу, пошто се претежно бави световним стварима,

недостаје „мистика“ коју с правом очекујемо од религије.

Посебно ме изненадило кад сам открио да управо онај аспект ислама који ме у први мах привукао - одсуство поделе реалности на физички и духовни део и нагласак на разуму као путу вери - тако мало привлачи интелектуалце који иначе приписују разуму доминантну улогу у животу; управо су само у религиозној сфери инстинктивно одступали од своје тако уобичајене „рационалне“ и „реалистичке“ позиције. У овом погледу нисам могао опазити никакве разлике између малог броја оних мојих пријатеља који су религиозно наклоњени и оних многобројних којима је религија престала да буде било шта више од демодираних конвенција.

Временом, међутим, схватио сам где лежи њихова тешкоћа. Почео сам запажати да у очима људи одгојених у подручју хришћанске мисли - са нагласком на „наднаравним“, што је наводно својствено сваком правом религиозном искуству - претежно рационалан приступ изгледа да удаљава од духовне религиозне вредности. Овај став није нипошто био ограничен на хришћане вернике. Услед

дуготрајне, готово искључиве повезаности Европе с хришћанством, чак и Европљани агностици подсвесно су научили да гледају на свако религиозно искуство кроз лећу хришћанских схватања и сматрали би га „ваљаним" само ако је попраћено узбуђењем тајанственог страхопоштовања пред стварима скривеним и ван интелектуалног схватања. Ислам није испуњавао овај захтев; он је наглашавао сарадњу физичких и духовних облика живота на савршено природном степену. У ствари, његов поглед на свет био је толико различит од хришћанског, на којем је већина западњачких етичких концепата била базирана, да је прихватање ваљаности једнога неизбежно водило до оспоравања ваљаности другог.

Што се мене тиче, сада сам знао да се приклањам исламу, али крајње признавање је одгађало коначни, неопозиви корак. Помисао на прихватање ислама била ми је као пустоловина преко моста изнад понора између два различита света; моста тако дугог да се мора достићи тачка с које нема повратка пре него други крај постане видљив. Био сам сасвим свестан да ћу, ако постанем муслиман, морати да се одвојим од света у којем сам одрастао. Никакав други излаз није био могућ. Стварно се није

могло следити позив Мухаммеда а при томе задржати своје унутрашње везе с друштвом у којем владају дијаметрално супротни концепти. Али - да ли је ислам стварно Божија објава или само мудрост великог, али ипак - човека...?

Био је септембар 1926. - Елза и ја смо се нашли у берлинској подземној железници. Било је одељење за вишу класу. Мој поглед случајно паде на добро обученог човека насупрот мени, очигледно имућног пословног човека, с дивном кожном торбом на коленима и великим дијамантним прстеном на руци.

Доконо помислих како се наочита фигура овога човека добро уклапа у слику просперитета који се сусретао свуда у централној Европи тих дана; просперитета који тим више пада у очи што је дошао након година инфлације, када је сав економски живот био, по правилу, потпуна збрка и беда. Већина људи били су сада добро обучени и ухрањени, а човек насупрот мени није зато био никакав изузетак. Али када сам погледао у његово лице, није ми се чинило да гледам сретну особу. Изгледао је забринут, али не само забринут него јако несретан, с очима које зуре у празно и угловима усана спуштеним као у болу - али

не телесном болу. Не желећи да будем неуљудан, окренуо сам очи и видео до њега неку елегантну госпођу. И она је имала чудно несретан израз лица као да проживљава или доживљава нешто што јој изазива бол; ипак, њене усне су биле стиснуте у нешто налик на осмех који је, сигуран сам, морао бити намештен. Тада почех гледати околу у сва остала лица у одељењу - лица без изузетка добро обучених и добро храњених људи и на готово сваком од њих могао сам запазити израз скривене патње, тако скривене да власник лица као да је није био ни свестан.

Ово је заиста било чудно. Никада пре нисам видео тако много несретних лица око себе; или можда никада пре нисам тражио оно што је сада тако гласно из њих проговарало? Дојам је био тако снажан да сам то споменуо Елзи; и она поче гледати око себе пажљивим оком сликара вичног студирању људских црта лица. Онда се окрену мени, зачуђено, и рече: „Имаш право. Они сви изгледају као да трпе паклене муке... Питам се да ли они сами знају шта се дешава с њима?"

Знао сам да не знају - јер иначе не би могли расипати свој живот као што то чине, без икакве вере у истине које обавезују, без икаквог циља осим жеље да подигну свој властити „животни стандард“, без икакве наде осим да прибаве више материјалних предности, више ствари и можда више моћи...

Кад смо се вратили кући, случајно сам погледао на свој сто на којем је лежао отворен Кур'ан који сам раније био читао. Механички узех књигу да је одложим, али баш кад сам хтео да је затворим, поглед ми паде на отворену страницу и прочитах:

„Опседнути сте грамзивошћу за све више и више док не одете у гроб. Али, ви ћете сазнати! Али, ви ћете сазнати! Па, кад бисте само то знали сигурно, заиста ћете видети пакао. И, заиста, ви ћете га видети сигурно својим очима: тога Дана бићете испитиван шта сте радили са благодатима у свом животу“.⁵

За тренутак сам застао без даха. Мислим да ми је књига задрхтала у рукама. Онда сам је пружио Елзи: „Читај ово. Зар то није одговор на оно што смо видели у подземној железници?“

⁵ Кур'ан, поглавље Натицање“

То је био одговор; тако одлучан да све сумње изненада несташе. Сада сам знао, ван сваке сумње, да је Бог инспирисао ту књигу коју држим у руци; јер иако је пружена човеку пре тринаест векова, она је јасно предвиђала нешто што може постати истинито само у овом компликованом, механизованом нашем веку којег слабости опседају. У свим временима људи су познавали грамзивост; али никада пре тога грамзивост није била прерасла пуку жудњу да се нешто постигне и постала опсесија која замагљује поглед на све остало, неодољива жудња да се добије, уради, оствари све више и више - више данас него јуче и више сутра него данас, демон који јаше на врату људи и бичује њихова срца напред према циљевима који изазовно блистају у даљини али се расплињују у ништавило вредно презира чим их достигну, увек пружајући обећање нових циљева напред - циљева још блиставих, изазовних све док су на хоризонту, али одређених да нестану у новом ништавину чим дођу на дохват; а та глад, та незасита глад за увек новим циљевима који разједају људску душу: „Па, кад бисте то само знали, видели бисте пакао у којем сте...”

Ово, видео сам, није била само људска мудрост човека из далеке прошлости у далекој Арабији. Колико год је он могао да буде мудар, такав човек није могао сам да предвиди невоље тако својствене двадесетом веку. Из Кур'ана је говорио глас већи од Мухаммедовог гласа...

Мрак је обавијао двориште Посланикове џамије и ублажавале су га само уљане светиљке обешене на дугим ланцима између стубова arkada. Шејх Абдуллах ибн Булејхид седи оборене главе и затворених очију. Ко га не познаје могао би да помисли да је заспао; али ја знам да је моје причање слушао с великом пажњом покушавајући да га усклади са својим широким искуством о људима и њиховим срцима. Након дуге станке он подиже главу и отвори очи:

„А онда? Шта си онда урадио?“

„Очиту ствар, Шејх. Потражио сам једног пријатеља муслимана из Индије који је у то доба био на челу мале муслиманске заједнице у Берлину и рекао му да желим да прихватим ислам. Он испружи десну руку према мени и ја је прихватих, те у

присуству два сведока сам изјавио: „Сведочим да нема другог Бога осим Аллаха и да је Мухаммед Његов посланик". Неколико недеља касније учинила је то и моја жена.

„А шта су твоји рекли на то?"

„Па, није им се то свидело. Када сам обавестио свог оца да сам постао муслиман, он чак није ни одговорио на моје писмо. Након неколико месеци сестра ми је писала да ме сматра мртвим... На то сам му писао друго писмо, уверавајући га да моје прихватање ислама не мења ништа у мом понашању или мојој љубави према њему; да, напротив, ислам захтева да волим и поштујем своје родитеље више него све друге људе... И то писмо је остало без одговора."

„Твој отац је заиста морао бити јако привржен својој религији."

„Не, Шејх, није, а то је најчуднија страна приче. Он ме, мислим, сматра отпадником, не толико од његове вере (јер он никада до ње није много

држао) колико од заједнице у којој је одрастао и културе којој је привржен."

„И никада га отада ниси видео?"

„Не, ускоро након преобраћања у ислам моја жена и ја смо напустили Европу; нисмо могли да издржимо да тамо дуже останемо. А ја се никада нисам вратио..."

Оваква изјава: „Сведочим да нема правога бога осим Аллаха и да је Мухаммед Његов посланик". је једини „ритуал" потребан да се постане муслиман. У исламу су изрази „посланик" и „веровесник" међусобно замењиви кад се примењују на велике посланике који доносе нову Објаву, као што је Мухаммед, Исус, Мојсије, Аврам.

Наши односи су се поновно успоставили 1935, након што је мој отац коначно схватио и оценио разлоге мога преласка на ислам. Иако се никад више нисмо срели, стално смо се дописивали све до 1942. године када су њега и моју сестру нацисти депортовали из Беча у концентрациони логор, где су и умрли.

ЦИХАД

Док излазим из Посланикове џамије, неко ме хвата за руку; окрећем се и сусрећем очи Сиди Мухаммеда ез-Зуваје, сенусију.

„О, синко, како сам радостан да те опет видим након толико месеци. Нека те Бог благослови у овом благословљеном Граду Посланика.“

Руку под руку, шетамо полако калдрмисаном улицом која води од џамије до главног базара. У свом белом северноафричком бурнусу, Сиди Мухаммед је позната појава у Медини, где живи већ годинама и многи људи прекидају наш ход да би га поздравили с поштовањем не само због његових седамдесет година него и због гласа о њему као једном од вођа либијске херојске борбе за независност.

„Желим да ти кажем, синко, да је Сеид Ахмед у Медини. Није сасвим здрав и било би му велико задовољство да те види. Колико дуго ћеш остати овде?“

„Само до прекосутра“, одговарам, „али свакако нећу отићи а да не видим Сеида Ахмеда. Идемо сад код њега.“

У целој Арабији нема никога кога волим више од Сеида Ахмеда, јер нема никога ко се жртвовао тако потпуно и тако несебично за неки идеал. Учењак и борац, он је посветио читав свој живот духовној обнови муслиманске заједнице и њеној борби за политичку независност, знајући добро да једно не може без другога.

Како се добро сећам свог првог сусрети са Сеид Ахмедом, пре много година, у Меки...

Северно од Светога Града уздиже се брдо Ебу Кубајс, центар многих старих легенди и предаја. С његовог врха, окруњеног малом, бело окреченом џамијом с два ниска минарета, пружа се диван поглед доле, у долини Меке где се на њеном тргу види Каба и живописни амфитеатар немарно расутих кућа које се успињу уз голе, стеновите падине, на све стране. Мало испод врха брда Ебу Кубајс, комплекс камених зграда виси изнад тесних тераса као грозд орлових гнезда, меканско седиште братства сенусија. Старац

којег сам тамо срео - изгнаник којем су сви путеви до његовог дома у Циренаики затворени након тридесетогодишње борбе и његове седмогодишње одисеје између Црног мора и јемениских планина - имао је име чувено у читавом муслиманском свету: Сеид Ахмед, Велики Сенуси. Ниједно друго име није донело много бесаних ноћи колонијалним владарима северне Африке, чак ни име великог Абд ел-Кадира из Алжира у деветнаестом веку, или мароканског Абд ел-Керима који је био толика неприлика Французима нешто касније. Та имена, колико год незаборавна код муслимана, имала су само политички значај - док је Ахмед и његов ред био у току многих година и велика духовна снага.

Упознао нас је мој јавански пријатељ хаџи Агос Шалим, који је био у вођству индонежанске борбе за политичку еманципацију и дошао је у Меку на ходочашће. Кад је Сеид Ахмед чуо да сам недавно примио ислам, он пружи руку према мени и рече пријатно:

„Добро дошао међу својом браћом, мој млади брате... " Патња је била утиснута на лепом лицу остарелог борца за веру и слободу. Његово лице, с

малом седом брадом и сензуално оцртаним уснама између болних црта, било је уморно; очни капци тешко су падали преко очију и давали им изглед поспаности; боја његовог гласа била је мека и прожета тугом. Али понекад би се у њима појавио блесак. Очи би попримиле блиставу оштрину, глас би постао јаснији, а из набора његовог белог бурнуса подигла би се рука као крило орла.

Баштиник идеје и мисије која је могла, да је постигла своје остварење, донети ренесансу модерног ислама; чак ни у изнемоглости, старости и болести, и у слому свога животног дела, северноафрички херој није изгубио свој жар. Имао је право да не очајава; знао је да тежња за религиозним и политичким препородом у истинском духу ислама - за који се залагао покрет сенуси - никада не може да буде избрисана из срца муслиманских народа.

Сеид Ахмедов деда, велики алжирски учењак Мухаммед ибн Али ес- Сенуси (тако назван према племену Бену Сенус, којем је припадао) био је тај који је у првој половини века изнео идеју исламског братства које би могло утрти пут оснивању истинског исламског комонвелта. Након низа година путовања и

студирања у многим арапским земљама, Мухаммед ибн Али је основао прву земљу, или логор, сенусијског реда на брду Ебу Кубајс, у Меки, и брзо добио јаку подршку међу бедуинима Хиџаза. Међутим, он није остао у Меки, него се вратио у северну Африку, да би се коначно сместио у Џагбубу, оазу у пустињи између Циренаике и Египта, одакле се његова порука раширила као муња преко целе Либије и далеко ван ње. Кад је умро 1859, сенусије (како су се звали сви чланова реда) овладале су пространом државом од обала Медитерана дубоко у екваторијалну Африку и у подручје Туарег у алжирској Сахари.

Израз „држава“ не описује тачно ову јединствену творевину, јер велики Сенуси није никада имао за циљ успостављање власти, било своје личне, било својих наследника; оно што је он хтео је да припреми организациону основу за морални, друштвени и политички препород ислама. У складу с овим циљем он није учинио ништа да поремети традиционалну племенску структуру тог подручја, нити је оспоравао номиналну врховну власт турског султана над Либијом - којег је он и даље признавао као халифу - већ је све своје напоре посветио

одгајању бедуина у науци ислама, од којег су се у прошлости били удаљили, и буђењу код њих свест о братству које је предвиђено Кур'аном, али је било знатно разорено вековним племенским непријатељствима. Из многих заједница које су никле по северној Африци сенусије су преносиле своју поруку до најудаљенијих племена и у току неколико деценија довели до готово чудесне промене међу Арапима, а исто тако и међу Берберима. Стара међуплеменска анархија се постепено смањивала и некад необуздани пустињски ратници постали су прожети дотад непознатим духом сарадње.

Њихова деца су у тим заједницама стицала образовање - не само о учењима ислама него исто тако и о многим практичним вештинама и занатима који су раније презирали ратнички номади. Били су потакнути да буше више и бољих бунарова у подручјима која су вековима лежала пуста, а под вођством сенусија почеле су да се у пустињи појављују напредне плантаже. Потпомогнута је трговина, и мир, који су сенусије донели, омогућио је путовање у подручјима где у прошлим годинама никакав караван није могао да прође неузнемирен. Укратко, утицај реда је био снажан подстицај за

цивилизацију и напредак, док је његова строга правоверност подигла моралне норме нове заједнице далеко изнад свега што је тај део света икада искусио. Готово сви до последњег, племена и њихови поглавари, драге воље су прихватили духовно вођство великог Сенусија; чак и турске власти у либијским приобалним градовима установиле су да им је морални ауторитет реда знатно олакшао односе с некада тако „тврдокорним“ бедуинским племенима.

Зато, мада је ред усмеравао своје напоре на напредни препород домаћег становништва, његов утицај се готово није могао разликовати од стварне управне моћи. Ова моћ је почивала на способности реда да подигне просте бедуине и Туареге северне Африке из њиховог дотадашњег јаловог формализма у верским стварима, да их испуни жељом да истински живе у духу ислама и да им да осећај да сви раде за слободу, људско достојанство и братство. Никад, од времена Посланика, није било нигде у муслиманском свету масовног покрета тако блиског исламском начину живота као што је покрет сенусија.

Ово мирно раздобље било је прекинуто у последњој четврти деветнаестог века, када је

Француска почела да напредује јужно од Алжира у екваторијалну Африку, и да окупира, корак по корак, подручја која су раније била независна под духовним вођством реда. У одбрани своје слободе, оснивачев син и наследник, Мухаммед ел-Махди, био је принуђен да се лати мача и више никада није био у стању да га одложи. Ова дуга борба била је прави исламски цихад - рат самообране, како је дефинисан у Кур'ану: „Борите се на Божијем путу против оних који се боре против вас, али ви сами не будите агресори; јер, заиста, Бог не воли агресоре... Борите се против њих све док више не буде угњетавања и сви људи буду слободни да обожавају Бога. Али, ако они одустану, сва непријатељства морају престати... ”⁶ Али, Французи нису одустали; они су носили своју тробојницу на својим бајонетама све дубље и дубље у муслиманским земљама.

Када је Мухаммед ел-Махди 1902. умро, његов нећак Сеид Ахмед преузео је водство реда. Од своје деветнаесте године, за време живота свог ујака и касније када је он сам постао велики Сенуси, био је у борби против француског продирања у подручја која се сада називају Француска Екваторијална Африка.

⁶ Кур'ан, поглавље Покајање.

Када су Италијани насилно присвојили Триполитанију и Циренаику 1911., нашао се у борби на два фронта; овај нови и непосреднији притисак принудио га је да своју главну пажњу усмери на север. Рамене уз рамене с Турцима, а након што су ови напустили Либију, сам, Сеид Ахмед и његови сенусијски муџахиди - како су ови борци за слободу сами себе називали - водили су рат против освајача с таквим успехом, да су Италијани, упркос свом надмоћнијем наоружању и броју, једва могли да држе само несигурна упоришта у неколико приобалних градова.

Британци, тада већ солидно утврђени у Египту и очигледно нимало вољни да виде како се Италијани шире у унутрашњости северне Африке, нису били непријатељски расположени према сенусијама. Њихов неутралан став био је од битне важности за ред, пошто је све снабдевање муџахида долазило из Египта, где су уживали симпатије практично читавог становништва. Сасвим је вероватно да би ова британска неутралност у дужем трајању омогућила сенусијама да потпуно истерају Италијане из Циренаике. Али 1915. Турска је ушла у рат на страни Немачке, а османски султан, као халифа ислама,

позива великог Сенусију да помогне Турцима нападом на Британце у Египту. Британци, наравно, више него икада жељни да сачувају заштитницу свога египатског поседа, наговарали су Сеида Ахмеда да остане неутралан. У замену за његову неутралност, били су спремни да пруже политичко признање реда сенуси у Либији и чак да му уступе неке египатске оазе у Западној Пустинји.

Да је Сеид Ахмед прихватио ову понуду, он би само следио оно што здрав разум изричито тражи. Он није дуговао никакву нарочиту верност Турцима, који су се одрекли Либије у корист Италијана неколико година пре тога, остављајући сенусије да се боре сами; Британци нису испољили никакав непријатељски поступак против сенусија него су им, напротив, дозволили да се снабдијевају из Египта - а Египат је био њихов једини извор снабдевања. Ставише, „цихад" који је објавио османски слутан под утицајем Берлина, нипошто није испуњавао услове које је поставио Кур'ан; Турци се нису борили у самоодбрани него су се придружили немуслиманским силама у агресивном рату. Зато је и религиозно и политичко разматрање упућивало само на један пут великог Сенусију - да не улази у рат који

није био његов. Неки од најутицајнијих сенусијских вођа - међу њима је био и мој пријатељ Сиди Мухаммед ез-Зувај - саветовали су Сеида Ахмеда да остане неутралан. Али његов егзотични смисао за витештво према халифи ислама коначно је превагнуо над захтевима разума и навео га да донесе погрешну одлуку; изјаснио се за Турке и напао Британце у Западној Пустињи.

Овај сукоб савести и његов коначан исход били су тим трагичнији што у случају Сеида Ахмеда то није било само питање личног губитка или добитка него, исто тако, вероватно и доношење непоправљиве штете великој ствари којој је био посвећен читав његов живот и животи две генерације пре њега. Ко га познаје тако добро као ја, не може имати нимало сумње да је он био подстакнут сасвим несебичним мотивом - жељом да сачува јединство муслиманског света; али ја исто тако сумњам да је, са политичког гледишта, његова одлука била најгора одлука коју је икада донео. Водећи рат против Британаца, он је жртвовао, не схватајући то потпуно у то доба, читаву будућност реда сенусија.

Отада је био принуђен да се бори на три фронта: на северу против Италијана, на југозападу против Француза и на истоку протрив Британаца. Британци, тешко притиснути немачко-турским напредовањем према Суецком каналу, евакуисали су се у Западној Пустини оазе, коју је одмах запосео Сеид Ахмед. Врло покретне колоне сенусија на камилама, предвођене Мухаммедом ез-Зувајом (који се у својој мудрости тако оштро противио овом подухвату), продрле су до близу Каира. Међутим, у том тренутку ратна срећа се нагло окренула; брзо напредовање немачко-турских армија било је заустављено на Синајском полуострву и претворило се у повлачење. Ускоро после тога Британци су извршили противнапад на сенусије у Западној Пустини, поново окупирали граничне оазе и бунаре и тако пресекли једини пут снабдевања муџахида. Унутрашњост Циренаике није могла сама да прехрани становништво у борби на живот и смрт, а неколико немачких и аустријских подморница, које су потајно искрцале оружје и муницију, донеле су само симболичну помоћ.

Године 1917. турски саветници су наговорили Сеида Ахмеда да се подморницом упути у Истанбул и

тамо осигура ефикаснију помоћ. Пре одласка поверио је вођство реда у Циренаики своме рођаку Сеиду Мухаммеду ел-Идризу. Будући помирљивијег расположења него Сеида Ахмед, Идриз готово одмах покуша да се нагоди са Британцима и Италијанима. Британци - којима се од самог почетка није свиђао сукоб са сенусијама - лако пристадоше на мир; они извршише притисак на Италијане да ураде исто. Ускоро после тога, италијанска влада је службено признала Сеида Идриза као „вођу сенусија" и он је био у стању да одржи несигурну независност у унутрашњости Циренаике до 1922. године. Када је постало очито да Италијани нису стварно мислили да се придржавају уговора, већ су били решени да целу земљу потчине својој власти, Сеид Идриз је у знак протеста отишао у Египат почетком 1923., предајући вођство сенусија старом верном следбенику Омеру ел-Мухтару. Након очекиваног прекида уговора од стране Италијана уследио је готово непосредно након тога рат у Циренаики.

У међувремену је Сеид Ахмед у Турској доживљавао разочарање за разочарањем. Његова намера је била да се врати у Циренаику чим постигне свој циљ; али циљ није никада постигао. Јер, док је

био у Истанбулу, чудне сплетке су присиљавале га да одгађа свој повратак из недеље у недељу, из месеца у месец. Готово се чинило да они око султана нису стварно желели да сенусије успеју. Турци су се увек бојали да једнога дана Арапи, који се поново буде, не преузму вођство муслиманског света; победа сенусија би нужно најавила такво поновно буђење Арапа и довела до тога да велики Сенуси, чија је слава била готово легендарна чак и у Турској, постане очито наследник хилафета. То што он сам није имао таквих амбиција, није отклањало сумњу Високе порте, па иако се према њему поступало с крајњим поштовањем и свим почастима које припадају његовом положају, Сеид Ахмед је био очито али ефикасно задржан уТурској. Османски слом 1918. и окупација Истанбула од стране савезника наговестили су крај његових промашених нада - а у истом времену су затворили све путове повратка у Циренаику.

Либијски краљ после 1952. године...

Жеља да ради за ствар муслиманског јединства није дозволила Сеиду Ахмеду да остане неактиван. Док су се савезничке трупе искрцавале у Истанбулу, он је прешао у Малу Азију да се придружи Кемалу Ататурку - тада још познатом као Мустафа Кемал -

који је управо почео да организује турски отпор у унутрашњости Анадолије.

Треба се сетити да је, у почетку, херојска борба Кемалове Турске била у знаку ислама и да је управо само религиозно одушевљење дало турској нацији у оним мрачним данима снагу да се бори против надмоћне снаге Грка, које су савезници помагали свим расположивим изворима.

Стављајући свој велики духовни и морални ауторитет у службу турске ствари, Сеид Ахмед је неуморно путовао кроз градове и села Анадолије, позивајући народ да помогне „Газију“, или „Бранитеља вере“, Мустафу Кемала. Напори Великог Сенусије и углед његовог имена допринели су неизмерно успеху кемалистичког покрета међу једноставним сељацима Анадолије, којима националистичке пароле нису значиле ништа, али који су у безбројним генерацијама сматрали повластицом да положи свој живот за ислам.

Али овде је опет велики Сенуси починио грешку у процени - не у односу на турски народ којег је религиозни жар стварно водио до победе против

вишеструко јачег непријатеља, него у односу на намере њиховог вође, јер тек што је „Газија“ постигао победу, постало је очигледно да се његови циљеви јако разликују од онога на шта је његов народ био наведен да очекује. Уместо да своју друштвену револуцију темељи на обновљеном и оснаженом исламу, Ататурк напушта снагу религије (која га је једино довела до победе) и, сасвим непотребно, одбацивање свих исламских вредности узима за темељ својих реформи. Непотребно чак и са Ататурковог гледишта, јер је лако могао искористити огромно религиозно одушевљење свога народа као позитиван подстицај за напредак, не одсецајући га од онога што је обликовало његову културу и учинило га великом расом.

Горко разочаран Ататурковим антиисламским реформама, Сеид Ахмед се потпуно повукао од сваке политичке активности у Турској, и коначно, 1923. године, долази у Дамаск. Тамо, упркос свом противљењу Ататурковој унутрашњој политици, покушавао је да служи ствари муслиманског јединства настојећи да убеди Сиријце да се уједине с Турском. Француска мандатна управа гледала га је, наравно, с крајњим неповерењем, и када су његови

пријатељи, концем 1924. године, сазнали да непосредно предстоји његово хапшење, он је побегао колима кроз пустињу до границе Неџда, а одатле продужио у Меку где га је топло примио краљ Ибн Сауд.

Сеид Ахмед, велики сенусија

„Како су муџахиди, Сиди Мухаммеде?" питам, пошто скоро годину дана нисам имао новости из Циренаике.

Округло, белом брадом уоквирено лице Сиди Мухаммеда ез-Зуваје се смрачује: „Лоше су вести, синко. Борбе су завршене пре месец дана. Муџахиди су сломљени, последњи метак је потрошен. Сада је само Божија милост између нашег несретног народа и освете његових тлачитеља... "

„А шта је са Сеидом Идризом?"

„Сеид Идриз", одговара Сиди Мухаммед с уздахом, „Сеид Идриз је још увек у Египту, немоћан, чекајући - на шта? Он је добар човек, нека га Бог

благослови, али никакав ратник. Он живи са својим књигама, а мач не стоји чврсто у његовој руци..."

„Али Омер ел-Мухтар - он се свакако није предао? Је ли побегао у Египат?"

Сиди Мухаммед застаје и гледа у мене с чуђењем: „Омер...? Па ти чак ни то ниси чуо?"

„Чуо, шта?"

„Мој синко", каже он мирно, „Сиди Омер, да му се Бог смилује, мртав је већ готово годину дана..." "

Омер ел-Мухтар - мртав... Тај лав Циренаике, којег његових седамдесетак година нису спречиле да се бори, до последњег даха, за слободу своје земље - мртав... Десет дугих, окрутних година он је био душа отпора свог народа против огромне надмоћи - против италијанских армија десет пута бројнијих од његове - армија опремљених најмодернијим оружјем, оклопним колима, авионима и артиљеријом - док Омер и његови напола скапали муџахиди нису имали ништа осим пушака и нешто коња да воде очајнички герилски рат у земљи која је била претворена у огромни концентрациони логор...

Једва да верујем свом гласу док говорим: „У току последње године и по дана, откако сам се вратио из Циренаике, знао сам да су он и његови људи осуђени. Колико сам га само покушавао навести да се повуче у Египат с остацима својих муџахида, како би могао остати жив за свој народ... а како је мирно он отклонио све моје покушаје наговарања, знајући добро да га само смрт, и ништа друго осим смрт, очекује у Циренаики; и сада, након стотине битака, та дуго очекивана смрт га је коначно стигла... Али, реци ми, кад је он пао?"

Мухаммед ез-Зувај полако клима главом и док излазимо из уске базарске улице на отворени, мрачни сквер Ел-Менака, каже:

„Није пао у борби. Био је рањен и жив ухваћен. А онда су га као обичног лопова..."

„Па како су могли!" узвикујем. „Чак ни Грацијани се не би усудио да уради тако страшну ствар!"

„Али он јесте, јесте", одговара с горким осмехом: „Управо генерал Грацијани је наредио да га

обесе. Сиди Омер и групе његових људи били су дубоко у подручју које држе Италијани кад су одлучили да посете гроб Сиди Рафије, Посланиковог друга, који је био у близини. Италијани су некако сазнали за његово присуство и затворили долину мноштвом војника с обе стране. Није било никаквог излаза за бекство. Сиди Омер и муцахиди бранили су се све док нису остали живи само он и још двојица. Коначно је под њим убијен коњ и, падајући, притиснуо га је земљи. Али стари лав је наставио да пуца док му метак није размрскао једну руку, а онда је наставио да пуца другом руком док му није нестало муниције. Тада су га ухватили и однели, везаног, у Сулук. Тамо су га извели пред генерала Грацијанија који га упита: „Шта би ти рекао ако би ти италијанска влада, од своје велике добротe, дозволила да живиш? Би ли био спреман да обећаш да ћеш преостали део живота да проведеш у миру?" Али Сиди Омер одговори: „Нећу престати да се борим против тебе и твог народа све док или ви не напустите моју земљу или ја свој живот. И кунем ти се Оним који зна шта је у људским срцима, да ми само руке сада нису везане, борио бих се с тобом голим рукама, колико год сам стар и сломљен..." На то се генерал Грацијани насмејао и наредио да Сиди Омер буде обешен на

тргу у Сулуку, што су и урадили. И притом су дотерали више хиљада муслимана и муслиманки из логора, у којима су били затворени, и присилили их да буду сведоци вешања свога вође..."

Још увек руком под руку, Мухаммед ез-Зувај и ја идемо у смеру сенусијске завије. Мрак обавија пространи трг, а бука базара остала је иза нас. Песак шкрипи под нашим сандалама. Ту и тамо могу се распознати товарне камиле како спавају и низ кућа на далеком рубу трга како се нејасно оцртавају на облачном ноћном небу. То ме подсећа на руб удаљене шуме - као оне борове шуме на висоравни Циренаике где сам први пут срео Сиди Омера ел-Мухтара; и сећање на то узалудно путовање израња у мени са свим својим трагичним укусом тајности, опасности и смрти. Видим мрко лице Сиди Омера над малом треперавом ватром и чујем његов снажни, свечани глас: „Ми се морамо борити за своју веру и слободу док не отерамо окупаторе или умремо... Ми немамо другог избора..."

Била је то чудна мисија која ме довела у Циренаику крајем јануара 1931. године. Неколико месеци раније - тачније у јесен 1930. - велики Сенуси

дође у Медину. Провео сам неколико сати у друштву с њим и Мухаммедом ез-Зувајем, расправљајући о очајном шкрипцу муџахида који воде борбу у Циренаики под вођством Омера ел-Мухтара. Било је очито да ако не приме брзу и ефикасну помоћ споља, неће бити у стању да дуго издрже.

Овај акт италијанског „витештва" десио се 16. септембра 1931. године.

Ситуација у Циренаики била је углавном ова: све градове на обали и неколико тачака у северном делу Џебел Акбара - „Великих планина" централне Циренаике - чврсто су држали Италијани. Између ових утврђених тачака они су одржавали сталне патроле оклопним колима и бројном пешадијом, већином еритрејских војника, потпомогнутих ваздушним ескадрилама које врше честе упаде у унутрашњост. Беудини (који су сачињавали језгру сенусијског опотра) нису се могли кретати а да не буду одмах запажени и нападнути из ваздуха. Често се дешавало да извиђачки авион јави о присуству племенског логора најближој станици; и док су митраљези из авиона спречавали људе да се растуре, дошло би неколико оклопних кола, возећи право кроз

шаторе, преко камила и људи, безобзирно убијајући свакога на дохвату - људе, жене, децу и стадо; оно што би од људи и животиња преживело било би скупљено и потерано на север у огромне, бодиликавом жицом ограђене логоре које су Италијани били основали уз обалу. У то доба, концем 1930. године, око осамдесет хиљада бедуина, заједно с неколико стотина хиљада грла стоке, било је заједно сатерано у подручје које није пружало довољно хране ни за четвртину тога броја. А последица - смртност је међу људима и животињама била страшна. Уз то су Италијани подизали ограду од бодликаве жице дуж египатске границе од обале према југу до Цагбуба, како би онемогући свако снабдевање герилаца из Египта.

Храбро племе Магарибе под вештим вођством Ел-Атајвиша - Омер ел-Мухтаровом десном руком - још је пружало жилав отпор близу западне обале Циренаике, али је већина племена већ била савладана надмоћним бројем и опремом Италијана. Дубоко на југу племе Зуваја, предвођено деведесетогодишњим Ебу Карајимом, још се очајнички борило упркос губитку свог племенског центра, оазе Цалу. Глад и

болести десетковали су бедуинско становништво у унутрашњости.

Све борбене снаге које је Сиди Омер могао употребити у исто време једва да су бројале нешто више од хиљаду људи. Ово, међутим, није било само последица недостатка људи. Врста герилског рата који су муџахиди водили није омогућавала велика окупљања бораца него је више зависила од брзине и покретљивости малих ударних група које би се изненада појављивале ниодакле, нападале италијанске колоне или истурене станице, заробљавале њихово оружје и нестајале без трага у густим боровим шумама и теснацима висоравни Циренаике. Било је очигледно да такве мале групе, колико год храбре и пуне презира према смрти, не могу никада да постигну одлучну победу над непријатељем који располаже готово неограниченим изворима људства и наоружања. Питање је, зато, било како повећати снагу муџахида како би били у стању не само да наносе спорадичне губитке завојевачима него и да од њих преотму положаје на којим су они утврђени те да их одрже и одбране од нових непријатељских напада.

Такво повећање снаге сенусија зависило је од неколико фактора: редовног снабдевања неопходном храном из Египта и оружја уз помоћу којег се могу супротставити покољима из авиона и оклопних кола, нарочито противтенковским пушкама и тешким митраљезима, и обучено техничко особље да користи то оружје и обучава муцахиде у њиховој употреби, и, коначно, од успостављања поуздане базичне везе између разних група муцахида у Циренаики и тајних складишта за снабдевање на египатској територији.

Готово целу недељу, ноћ иза ноћи, велики Сенуси Сиди Мухаммед и ја смо расправљали о томе шта би могло да се уради. Сиди Мухамед је мислио да пригодно ојачање муцахида у Циренаики не би решило проблем. Његово уверење је било да оазу Куфра, далеко на југу у Либијској пустињи, која је била главно седиште сенусијског реда под Сеидом Ахмедом, треба поново учинити жариштем свих будућих ратних подухвата; јер Куфра је још увек била ван дохвата италијанских трупа. Поред тога, она лежи на директном, иако врло дугом и тешком караванском путу до египатских оаза Бахрија и Фарафра и зато би могла да буде ефикасније снабдевана него било која друга тачка у земљи. Она би, исто тако, могла да буде

претворена у сабирни центар за многе хиљаде избеглица из Циренаике који су живели у логорима у Египту и тако формирати стални резервоар људства за Сиди Омерове герилске снаге на северу. Добро утврђена и опремљена модерним наоружањем, Куфра би могла да одбије митраљеске нападе нисколетећих авиона, док бомбардовање из велике висине не би стварно узгрозило широко растурене групе настамби.

Велики Сенуси је предложио, ако би таква реорганизација борбе била могућа, да се и сам врати у Куфру и одатле руководи следећим операцијама. Ја сам, са своје стране, инсистирао да је за успех таквог плана неопходно да Сеид Ахмед поново успостави добре односе с Британцима, с којима је био дошао у тако огорчено а тако непотребно непријатељство својим нападом на њих 1915. године. Такво побољшање односа не би требало да буде немогуће, јер Британци нису били нимало одушевљени италијанским експанзионистичким расположењем, посебно сада кад је Мусолини трубио читавом свету своје намере о „поновном успостављању Римског Царства" на обема обалама Медитерана и бацао похлепне погледе и на Египат.

Мој дубоки интерес за судбину Сенусија није био само последица мога дивљења крајњем хероизму у праведној ствари; оно што ме занимало још више биле су могуће последице победе сенусија за читав арапски свет. Као и многи други муслимани, годинама сам се заносио надом да би Ибн Сауд могао да буде вођа исламског препорода; сада, кад су се те наде показале јаловим, могао сам у читавом муслиманском свету видети само један покрет који је искрено тежио испуњењу идеала исламског друштва: Сенуси покрет који је водио последњу битку за опстанак.

Управо зато што је Сеид Ахмед знао како сам снажно емоционално био везан за ствар сенусија, он се окрену мени и, гледајући ме право у очи, упита:

„Да ли би ти, Мухаммеде, отишао у наше име у Циренаику и испитао шта може да се учини за муцахиде? Можда ћеш ти бити у стању да видиш ствари јасније него што могу моји људи...”

Гледао сам га и климнуо главом без речи. Иако сам био свестан његовог поверења у мене, и зато не потпуно изненађен његовим предлогом, то ми је ипак

одузело дах. Изглед на доживљај такве врсте одушевио ме преко свих граница; али оно што ме узбуђивало још више, била је помисао да ћу да будем у стању да нешто допринесем за ствар за коју су многи други дали своје животе.

Сеид Ахмед пружи руку према полици изнад своје главе и дохвати Кур'ан замотан у свилено платно. Стављајући га на своја колена, он узео моју десну руку међу обе своје и положи је на Књигу:

„Закуни се, Мухаммеде, Оним који зна шта је у људским срцима, да ћеш увек бити веран муџахидима...”

Заклео сам се и никада у свом животу нисам био сигурнији у оно што обећавам као у том тренутку.

Мисија коју ми је поверио Сеид Ахмед захтевала је крајњу тајност. Пошто су моји односи с великим Сенусијом били добро познати и нису могли да избегну пажњи страних представништава у Џиди, није било препоручљиво да отворено путујем у Египат и да се излажем ризику да тамо будем

откривен. Моје недавно откривање интрига из Фејсал ед-Давишове побуне без сумње није побољшало мој положај код Британаца и било је сасвим вероватно да ће ме будно пратити од тренутка кад ступим на египатско тло. Зато смо одлучили да чак и мој одлазак у Египат буде у потпуној тајности. Прећи ћу Црвено море у једном од арапских једрењака и искрцати се потајно, без пасоша и визе, на неком забаченом месту на обали горњег Египта. У Египту бих био у стању да се слободно крећем прерушен у трговца из Хиџаза, јер су многи Меканци и Медињани који тамо долазе ради трговине или у потрази за могућим ходочасницима, били сасвим обична појава у египатским градовима и селима - а пошто сам говорио хиџаски дијалекат савршено течно, могао сам свуда да прођем као неко из једног од ова два света града. Неколико седмица било је потребно да се изврше све припреме што је укључивало тајну размену писама са Сиди Омером у Циренаики као и са сенусијама у Египту; тако смо тек у првој седмици месеца јануара 1931. Зејд и ја кренули из хиџаског лучког места Јанбу на слабо прометном месту обале. Била је ноћ без месечине, а ходање по неравном путу било је врло неугодно. Једном, кад сам се спотакао, држач мог револвера

скривеног под мојим хиџаским кафтаном, удари о моја ребра; то ме је живо подсетило на опасност авантуре у коју сам се упустио.

Био сам ту, идући у сусрет неком прекривеном арапском капетану који је требало да ме на свом бродићу превезе преко мора и искрца тајно негде на египатској обали. Уза се нисам имао никакве исправе које би могле да открију мој идентитет и тако, ако бих био ухваћен у Египту, не би било лако доказати ко сам ја. Али чак и ризик да проведем неколико недеља у египатском затвору није ништа у поређењу с опасностима које су ме даље чекале. Биће потребно да прођем читавом ширином Западне пустиње, избегавајући да ме открију италијански извиђачки авиони, а можда и патроле оклопних возила, у срце земље где говори само оружје. Зашто сам то радио? - питао сам се.

Иако ми опасност није била страна, ипак је никада нисам тражио ради могућег узбуђења. Кад год сам у њу упадао, то је увек било као одговор на неки подстицај, свестан или несвестан, повезан на сасвим лични начин с мојим властитим животом. Па шта је онда с овим садашњим подухватом? Да ли сам

стварно веровао да моја интервенција може окренути ток ствари у корист муџахида? Желео сам да то верујем, али сам интимно знао да полазим на врло ризичан посао. Па зашто сам онда, за име Божије, стављао на коцку свој живот као што нисам никада раније, а са тако мало изгледа на успех?

Али одговор је постојао пре него је питање чак и било свесно формулисано.

Кад сам упознао ислам и прихватио га као свој животни пут, мислио сам да је свим мојим питањима и тражењима дошао крај. Само постепено, врло постепено, постајао сам свестан да то није крај, јер прихватити животни пут који нас обавезује било је, барем за мене, нераздвојно везано са жељом да следим тај пут с људима истог мишљења - не само да га следим у личном смислу него и да радим за његово друштвено оживљавање у заједници коју изаберем. За мене, ислам је био пут, а не крај - а очајнички герилци Омера ел-Мухтара борили су се криво својим животима за слободу да могу да иду тим путем, управо као што су радили другови Посланикови пре тринаест векова. Бити им од помоћи у њиховој тешкој и огорченој борби, колико год неизврстан био исход,

било ми је лично исто толико потребно колико и молитва...

И обала... На меким валовима који су запљускивали шљунак љуљао се чамац на весла који треба да нас донесе до брода усидреног у тамној даљини. Док се усамљени веслач усправљао у чамцу, ја се окренух према Зејду:

„Зејде, брате, ти знаш да идемо у пустоловину која се може показати опаснијом и теби и мени од свих Ед-Давишових ихвана заједно? Зар не гледаш са чежњом на мир у Медини и на своје пријатеље?"

„Твој пут је мој пут, ујаче" одговори он. „Па зар ми ти сам ниси рекао да вода која стоји непокретна постаје устајала и смрдљива? Идемо - нека вода тече док не постане бистра..."

Брод је био један од оних великих, незграпних, што плове свуда око обала Арабије; изграђени потпуно од дрвета, миришу на сушену рибу и морску траву, с високом крмом, два латинска јарбола и великом кабином ниског стропа између њих. Реис (капетан) био је мршав стари Арап из Муската. Мале,

блиставе очи које су ме радознало гледале испод набора огромног, шареног турбана одавале су израз опреза који говори о дугим годинама проведеним у недопуштеним подухватима и авантурама; криви, сребром украшени бодез за његовим пасом није лично само на украс.

„Мерхаба, мерхаба, пријатељи!“ повика он док смо се ми пењали на брод. „Ово је час добрих знакова!“

Колико пута је он, размишљао сам, пружио исту срдачну добродошлицу сиромашним ходочасницима које је потајно укрцао на брод у Египту и, без икакве даљње бриге о њима, искрцавао на обалама Хиџаза, како би могли да избгну плаћање великих ходочасничких пореза које је саудијска влада наметнула онима који желе да ходочасте Божију кућу? А колико је само пута упутио потпуно исте речи трговцима робова који су, грубо кршећи исламски закон, били ухватили неколико несретних Етиопљана да их продају на тржиштима робова у Јемену? Али онда, тешио сам се, искуство које је наш капетан морао стећи - без обзира колико сумњиво било његово порекло - могло нам је само пружити

предност, јер он је познавао свој пут по Црвеном мору као мало који други морнар и могли смо да се ослонимо на њега да ће да нас искрца на сигурну обалу.

И заиста, четири ноћи након што смо се били укрцали, пристали смо опет у малом чамцу на весла, северно од луке Кусајр на обали горњег Египта. На наше чуђење, капетан одби да прими новац, „јер“, рече с осмехом, „моје газде су ме платиле. Нека вас Бог прати.“ Као што сам очекивао, није нам било тешко да будемо неупадљиви у Кусајру, јер је град био навикнут да види људе у одећи из Хиџаза. Следећег јутра након доласка резервисали смо седиште у расклиманом аутобусу који вози за Ес-Сијут на Нилу; и тако, пригњечени између застрашујуће дебеле жене која је у свом широком крилу држала корпу пуну пилића и неког старог земљорадника који се одмах, након што је запазио нашу одећу, почео присећати ходочашћа који је обавио пре десет година... Зејд и ја смо почели наше афричко путовање.

Увек сам мислио да свако ко се упусти у потајан и опасан подухват мора да се осећа као да је

сумњив сваком кога сретне и да се његова маска може лако прозрети. Али, чудно, тај осећај сада нисам имао. За време прошлих година у Арабији ушао сам у живот њеног народа тако дубоко да ми се није дешавало да се осећам осим као део тог народа. Иако никада нисам учествовао у пословним интересима Меканаца и Мединлија, у толикој мери сам се уживио у улогу пропагатора ходочашћа да сам се без оклевања укључио у готово „професионалну“ расправу с неколико других путника о врлинама обављања ходочашћа. Зејд је прихватио игру с великим задовољством и тако први сати нашег путовања прођоше у живахном разговору.

Након преласка у воз у Ес-Сијуту, коначно смо стигли у градић Бени Сеуф и отишли смо право у кућу наше сенусијске везе, Исмаила ед-Дибија - ниског, снажног човека, веселог израза лица, који говори звучним арапским језиком горњег Египта. Пошто је био само скромни трговац сукном, није био посебно угледна особа у граду, али је његова оданост сенусијском реду била доказана у многим приликама а његова лична приврженост Сеиду Ахмеду чинила га је двоструко поверљивим. Иако је било касно, он пробуди послугу да нам припреми вечеру, и док смо

на њу чекали, причао нам је о припремама које је обавио.

Прво, одмах након што је примио поруку од Сеида Ахмеда, ступио је у везу с познатим чланом египатске краљевске породице који је годинама био ватрен и активан присталица идеје сенусија. Принц је био потпуно обавештен о сврси моје мисије; спремно је прихватио да ми стави на располагање потребна новчана средства као и да ми прибави јахаћу стоку и два поуздана водича за путовање пустињом до границе Циренаике. Наш домаћин нас је обавестио да нас они чекају у једном од палмових вртова изван Бени Сеуфа.

Зејд и ја сада одбацисмо нашу хицаску одећу, која би могла изазвати непотребну радозналост на путовима Западне пустиње. Уместо ње добили смо памучне панталоне и тунике скројене на северноафрички начин као и вунене бурнусе какви се носе у западном Египту и Либији. Из приземља своје куће Исмаил донесе две кратке коњаничке пушке италијанске производње - „јер ће да буде лакше да прибавимо муницију за ту врсту пушке код муцахида."

Следеће ноћи, уз помоћ нашег домаћина, кренусмо из града. Наши водичи су били бедуини из египатског племена Евлад Али, у којем су сенусије имале много присталица; један од њих, Абдулах, био је живахан младић који се претходне године борио у Циренаики и зато је могао да нам да доста обавештења о ономе шта тамо можемо да очекујемо. Други, чије сам име заборавио, био је мршав, мрзовољан момак који је ретко говорио, али се показао не мање достојан поверења од наочитијег Абдуллаха. Четири камиле које су имали са собом - снажне, брзе камиле бишаринске расе - очито су биле посебно одабране; имале су седла не много различита од оних на која сам био навикао у Арабији. Како је требало да се крећемо брзо, без дугих задржавања, кување хране није долазило у обзир на највећем делу пута; према томе, наше намирнице су биле једноставне: велика врећа пуна хурми и мања врећа препуна грубог пшеничног брашна и хурми; на три камиле су биле о седлима окачене посуде с водом.

Мало пре поноћи Исмаил нас загрли и пожели нам Божији благослов у нашем подухвату. Могао сам лако запазити да је дубоко узбуђен. Под Абдуллаховим вођством смо напустили палмов врт и

ускоро смо, по светлу блиставог месеца, каскали жустрим кораком преко песковите и пуне равнице према северозападу.

Пошто смо морали да избегавамо било какав сусрет с египатским пограничним властима - чији су стражари, у колима или на камилама, по свему што смо знали, могли да патролирају овим делом Западне пустиње - настојали смо да се држимо што даље од главних караванских путева; али пошто се готово сав промет између Бахрије и Нилске долине одвијао преко Фајума, далеко на северу, ризик није био сувише велик.

У току прве ноћи прешли смо око педесет километара и зауставили се да преданимо у шумарку тамариски; друге и треће ноћи прешли смо знатно више, тако да смо пре зоре четвртог дана стигли на руб дубоке депресије у којој лежи оаза Бахрија.

Док смо били смештени у сени великих стена ван оазе - која се састојала од неколико издвојених насеља и насада, од којих је главно село Бавити - Абдуллах је пошао пешице низ стрму, стеновиту падину обраслу палмама, да успостави везу с нашим

човеком у Бавитију. Пошто неће бити у стању да се врати пре ноћи, легли смо да одспавамо у сени испод стена: угодан одмор након напора и хладноће ноћи коју смо провели у јахању. Ипак нисам дуго спавао јер је сувише много мисли заокупљало мој ум.

Размишљајући о нашим плановима, изгледало ми је да не би било тешко одржавати сталну линију комуницирања између Бени Суефа и Бахрије; чак и велики каравани би били у стању, био сам сигуран, да се крећу између ове две тачке неоткривени ако би се поступало с довољно опреза. Упркос чињеници да је станица пограничних власти била смештена у Бавитију (могли смо да видимо њене беле зграде из нашег скровишта изнад оазе), било би могуће поставити тајни бежични одашиљач у једном од више изолованих села на југу Бахрије. У ово сам се уверио неколико сати касније у разговору с Абдуллахом и старим Бербером - нашом везом - који га је допратио. Показало се да влада оазу надзире само површно а, што је било још важније, становништво је претежно наклоњено сенусијама.

Још пет ноћи напорног јахања; прво преко шљунковитог и растрганог тла, а онда преко равних

пешчаних дина: прошли смо ненасељену оазу Ситра и њено беживотно, тамноплаво слано језеро окружено трском и густишем дивљих палми: затим преко улегнућа Арц с његовим фантастичним, кршевитим кречним хридилама, којима је месечев сјај давао аветињски изглед с неког другог света, а поред крај пете ноћи наш први поглед на оазу Сива...

Годинама сам гајио наду да ћу посетити ову удаљену оазу која је некада била седиште Амоновог храма и пророчишта чувеног широм старог света, али некако моја жеља није никада била испуњена. Сада је лежала преда мном у свитању зоре: пространа зараван палмових шума које окружују усамљени брег на којем се градске куће, усађене у стену као пећинске настамбе, дижу у низовима један изнад другог према високој коничној мунари која се уздиже на самом врху. Била је то чудна хрпа рушевних зидина какве се могу видети у сну... Обузе ме жеља да уђем у њихове тајанствене границе и да лутам улицама које су биле сведоци времена фараона и да видим рушевине храма у којем је Крезус, краљ Либије, чуо пророчанство о својој судбини, а Александар Македонски добио обећање о освајању света.

Још једном је моја жеља остала неиспуњена. Иако тако близу, град Сива мора остати за мене затворен. Посетити место тако далеко од веза с вањским светом и тако ненавикло на странце да ни једно ново лице не може проћи незапажено, била би заиста дрскост; јер, смештена готово на либијској граници, Сива је била под посебном контролом, а исто тако, ван сваке сумње, пуна плаћених италијанских доушника. Тако, са жаљењем и тешећи размишљањем да ми није суђено да је видим ни овај пут, одагнах Сиву из својих мисли.

Обишли смо град у широком луку према југу и коначно застали у шумарку дивљих палми. Не дозвољавајући себи одмор - јер нисмо имали намере да се заустављамо тако близу границе дуже него што је било неопходно - Абдуллах одмах одјаха до суседног села да нађе човека којем је Сеид Ахмед поверио да нас отпрати преко границе. Након неколико сати он се вратио с двојицом нових водича и са четири одморене камиле које су нас требале даље служити. Водичи, Бераса бедуини из Џебел Екбара, били су људи Омера ел-Мухтара, које је посебно послао да нас проведу кроз кланац, између оаза

Цагбуб и Цалу које држе Италијани, на висораван Циренаике, где је требало да се састанем с Омером.

Абдуллах и његов пријатељ се опростише од нас да би се вратили у своје село у Египту; предвођени двојицом муџахида, Халилом и Абд ер-Рахманом, кренули смо на наш недељу дана дуг пут кроз готово безводну пуну равну која се полако спушта према Џебел Екбару. То је било најтеже пустињско путовање које сам икада доживео. Иако није било много опасности да нас открију италијанске патроле ако се побринемо да се дању кријемо а путујемо само ноћу, потреба да се обилазе ретки бунарови претворила је дуги марш у праву мору. Само једном смо били у стању да напојимо камиле и напунимо мешине водом из запуштеног бунара у Вади ел-Мра, а и то је била готово наша пропаст.

Стигли смо на бунар касније него што смо очекивали - у ствари, управо је свитало када смо почели захватати воду за животиње, а Сунце је већ било одскочило кад смо завршили. Још увек смо имали, како нам Халид рече, два добра сата хода па да стигнемо до камените увале која је требало да нам буде скровиште за тај дан. Али тек што смо кренули

кад злокобно брујање авиона прекиде пустињску тишину; након неколико минута појави се изнад наших глава мали моноплан, нагло се наге и поче кружити у све нижим спиралама. Није се имало где сакрити и тако поскакасмо с камила и растурисмо се. У том часу пилот отвори на нас ватру из машинке.

„Доле, лежите!" повиках. „Не мичите се, претварајте се да сте мртви!"

Али Халид, који је морао искусити више таквих сусрета у току дугих година са муцахидима, није се „правио мртав". Он леже на леђа, нослони главу на стену и, положивши пушку на уздигнуто колено, поче пуцати на авион који је управо долазио - не насумце него пажљиво гађајући као да је на вежби нишањења. Било је то крајње одважно јер је авион ишао право на њега у благом обрушавању, расипајући песак мецима. Неки од Халидових хитаца морао је погодити авион јер он изненада скрену у страну, усправи се и поче се нагло успињати. Пилот је вероватно одлучио да не би било вредно пуцати на четворицу људи угрожавајући своју властиту сигурност. Он направи још један или два круга изнад нас, а онда ишчезну према истоку у смеру Цагбуба.

„Они италијански пасји синови су кукавице“, рече мирно Халид кад смо се сакупили. „Они воле да убијају, али не воле да сувише излажу свој живот опасности.“ Нико од нас није био рањен, али је Абдур Рахманова камила била мртва. Пренели смо његове ствари на Зеидову камилу и одсада је јахао заједно са Зејдом.

Након три ноћи стигли смо до борових шума Џебел Екбара и захвално заменисмо наше исцрпљене камиле коњима који су нас чекали на скривеном месту под надзором групе муџахида. Одсад је пустиња лежала иза нас; јахали смо преко брежуљкасте, стеновите заравни испресецане сувим коритом потока и прошаране боровима који су местимично формирали готово непроходне гуштаре. Ово дивље беспуће усред подручја под италијанском окупацијом било је ловиште муџахида.

Након још четири ноћи стигли смо до Вади ет-Табан - „Долине Уморног“, како је сасвим прикладно названа - где је требало да се нађемо са Омер ел-Мухтаром. Сигурно скривени у густо пошумљеном кланцу, с коњима склоњеним иза хридица, чекали смо долазак Лава Џебел Екбара. Ноћ је била хладна, без звезда и испуњена шумном тишином.

Требало је да прође још неколико сати док дође Сиди Омер, а пошто је ноћ била потпуно мрачна, двојица наших Бара'са бедуина нису видели разлоге да не попуне наше залихе водом из бунара Бу Сфаја, неколико километара према истоку. Истина, била је на око пола километра од Бу Сфаја италијанска утврда - „али“, рече Халид, „они проклетници се не усуђују да напусте своје зидине у тако мрачној ноћи“.

Зато се Халид, у пратњи Зејда, упути са две празне мешине на коњима којима су претходно крпама замотана копита како би се избегао сваки шум на каменитом тлу. Они се изгубише у мраку док смо се Абд ер-Рахман и ја шћућурили уз ниско стење да се загрејемо. Било би сувише рискантно да запалимо ватру.

Након отприлике једног сата, неколико гранчица заупцкета међу смрекама. Сандала меко удари о стену. Мој пратилац, одмах на опрезу, усправи се, с пушком у рукама, и поче пиљити у мрак. Пригушен зов, сличан јауку шакала, допре из густиха и Абд ер-Рахман, заокружујући шаке пред устима, одговори сличним звуком. Пред нама се

појавише двојица људи. Ишли су пешке и носили пушке. Кад приђоше ближе, један од њих рече: „Божији пут“, а Абд ер-Рахман одговори, „Само Њему припада снага и моћ“ - што је изгледа била нека врста лозинке.

Један од двојице придошлица - обојица су били одевени у отрцане царде, одећу либијских бедуина - очито је познавао Абд ер-Рахмана, јер он зграби обе његове руке и срдачно се с њим поздрави. Представише ме и оба муџахида се руковаше са мном. Један од њих рече:

„Нека те Бог чува. Сиди Омер долази“.

Стајали смо ослушкујући. Након можда десет минута, гранчице опет запуцкеташе у смрековом жбуњу и још тројица људи изронише из мрака, сваки из другог смера крећући се према нама с пушкама на готов. Када су се уверили да смо ми заиста они које су очекивали да ће да сретну, они одмах несташе у густошу, опет у разним смеровима, очито с намером да добро бдију над сигурношћу свога вође.

Затим се појави он, јашући малог коња чија су копита била омотана крпама. Двојица људи су ишли са сваке стране, а још неколико њих га је следило. Када је дошао до стена код којих смо чекали, један од његових људи му је помогао да сјаше и ја запазих да се тешко креће (касније сам сазнао да је пре десетак дана био у неком окршају рањен). У светлу излазећег месеца могао сам га сада јасно видети: човек средњег раста, снажних костију; кратка снежнобела брада окруживала је његово тамно, дубоко избраздано лице; очи су лежале дубоко у дупљама; по борама око њих могло се наслутити да се оне радо у различитим околностима могу и смејати, али сада је у њима била само тама, патња и храброст.

Пођох му у сусрет и осетих снажан стисак његове кошчате руке.

„Добро дошао, синко" - и док је то говорио, његове очи пређоше преко мене, продорно, оцењујући; очи човека коме је опасност свакодневна храна. Један од његових људи постави покривач по тлу и Сиди Омер се тешко спусти на њега. Абд ер-Рахман се сагнуо да му пољуби руку, а онда, након што је тражио дозволу од вође, поче палити малу ватру у заклону испод наднесене хридине. Уз слаби

сјај ватре, Сиди Омер прочита писмо од Сејида Ахмеда које сам донео са собом. Он га прочита пажљиво, сави га, подржа га за тренутак изнад своје главе - гест поштовања и оданости који се готово никада не сусреће у Арабији, али често у северној Африци - а затим се с осмехом окрену према мени:

„Сеид Ахмед, нека га Бог поживи, говори о теби све најбоље. Ти си спреман да нам помогнеш. Али ја не знам одакле би помоћ могла да дође осим од Аллаха, Свемогућег, Милостивог. Ми смо заиста при крају времена које нам је досуђено.”

„Па зар овај план који је Сеид Ахмед припремио не би могао бити нови почетак? Ако би се могло осигурати непрекидно снабдевање и Куфру претворити у базу за будуће операције, зар се не би могло задржати Италијане?”

Никада нисам видео тако горак, тако безнадан осмех као онај с којим ми је Сиди Омер одговорио: „Куфра...! Куфра је изгубљена! Италијани су је окупирали пре две седмице... ”

Ова новост ме запрепастила. У току свих протеклих месеци Сеид Ахмед и ја смо градили наше планове на претпоставци да би се Куфра могла претворити у полазну тачку за појачан отпор. С губитком Куфре сенусијама није остало ништа осим једне заравни Џебел Екбара - ништа осим сталног стезања обруча италијанске окупације, губитка једног упоришта иза другог, лаганог, неумољивог гушења...

„Како је Куфра пала?"

Уморним покретом Сиди Омер позва једног од својих људи да приђе ближе: „Нека ти он исприча... Он је један од малобројних који су избегли из Куфре. Стигао је тек јуче".

Човек из Куфре седе с подвијеним ногама преда ме и повуче свој отрцани бурнус око себе. Говорио је полако, без имало узбуђења у гласу, али његово испијено лице као да је одржавало све ужасе које је доживео.

„Ударили су на нас у три колоне, са три стране, с мноштвом оклопних кола и тешких топова. Њихови авиони су надлетали у ниском лету и бомбардовали куће, џамије и палмове воћњаке. Имали

смо једва неколико стотина људи кадрих да носе оружје; остатак су биле жене, деца и старци. Бранили смо кућу по кућу, али они су били сувише јаки за нас и коначно нам је остало само село Ел Хавари. Наше пушке су биле немоћне против њихових оклопних кола и они су нас надвладали. Само су малобројни избегли. Ја сам се сакрио међу палмама чекајући прилику да се провучем кроз италијанске линије и целу ноћ сам слушао вриске жена које су силовали италијански војници и еритрејски аскери. Следећег дана једна старица је дошла у моје скровиште и донела ми воде и хлеба. Она ми је рекла да је италијански генерал сакупио све преживеле на гробу Сеида Мухаммеда ел-Мехдије, пред њиховим очима поцепао Кур'ан, побацао га на тле и згазио својом чизмом вичући: „Нека вам сада помогне ваш бедуински пророк, ако може!" Затим је наредио да се посеку све палме у оази, поруше зидине и спале све књиге из Сеид Ахмедове библиотеке. Следећег дана наредио је да неке од старијих и алиме потрпају у авион и побацају с велике висине и тако побију... Целу следећу ноћ чуо сам опет из свога скровишта вриске наших жена и смех војника и пуцање из њихових пушака... Коначно сам отпузао до пустиње

под окриљем ноћи, нашао једну одлуталу камилу и одјахао..."

Када је човек из Куфре завршио своју језиву причу, Сиди Омер ме нежно привуче себи и понови: „Тако можеш видети, синко, да смо заиста при крају времена које нам је досуђено". И као одговор на неизговорено питање у мојим очима, он додаде: „Ми се боримо зато што се морамо борити за своју веру и своју слободу све док не отерамо насилнике или сами не умremo. Ми немамо другог избора. Ми припадамо Аллаху и Њему се враћамо. Послали смо своје жене и децу у Египат, тако да не морамо да бринемо о њиховој сигурности када Бог буде хтео да умremo".

Пригушено брујање зачу се негде на мрачном небу. Готово рефлексним покретом један од Сиди Омерових људи баци песак на ватру. Авион, готово нејасна сена према месечином обасјаним облацима, прође доста ниско изнад нас у свом лету према истоку и звук његовог мотора полако утихну.

„Али, Сиди Омер", рекох, „зар не би било боље да се ти и твоји муцахиди повучете у Египат док је пут још увек отворен? У Египту бисте можда могли да сакупите многе избеглице из Циренаике и да

организујете ефикаснију снагу. Борбу би овде требало привремено да обуставите како би народ могао да прикупи снагу... Знам да се Британци у Египту не мире лако с помишљу да имају јак италијански положај на свом боку; Бог зна, они би можда могли да гледају кроз прсте твоје припреме ако бисте могли да их уверите да их не сматрате непријатељима..."

„Не, синко, сувише је касно за то. То о чему ти говориш било је могуће пре петнаест, шеснаест година, пре него је Сеид Ахмед, нека га Бог поживи, подузео напад на Британце да би помогао Турцима - који нису помогли нама... Сада је сувише касно. Британци неће ни прстом да макну да олакшају нашу судбину, а Италијани су одлучили да нас дотуку и скрше могућност будућег отпора. Ако бисмо ја и моји следбеници сада отишли у Египат, никада не бисмо били у стању да се вратимо. А како бисмо могли оставити свој народ без вођства, да га прождиру Божији непријатељи?"

„Шта је са Сеид Идризом? Да ли он дели твоје погледе, Сиди Омер?"

„Сеид Идриз је добар човек, добар син великог оца. Али Бог му није дао срце да издржи такву борбу...”

Било је дубоке озбиљности али не и очајања у Сиди Омеровом гласу док је тако са мном расправљао неизбежан исход ове дуге борбе за слободу; он је знао да га не чека ништа друго осим смрти. Смрт га није плашила; он је није тражио, али није ни покушавао да је избегне. А, сигуран сам, чак и да је знао каква га смрт очекује, не би покушао да је избегне. Изгледало је да је ње, смрти, био свестан читавим својим телом и духом у себи, било где да иде, било шта да ради.

Тихо кретање зачу се из жбуња, тако тихо да би прошло незапажено у обичним околностима; али ово нису биле обичне околности. У пуној напетости ишчекивања сваке врсте опасности с неочекиване стране, јасно сам могао разабрати шумове прикрадања који би нагло престали, да би се поново јавили након неколико тренутака. Жбуње се раздвоји и избише Зејд и Халид у пратњи двојице стражара; коњи које су водили били су натоварени мешинама пуним воде. Угледавши Сиди Омера, Халид пожури да пољуби руку воде, након чега ја представих Зејда.

Оштре очи Сиди Омера застадоше с некривеним задовољством на Зејдовом озбиљном лицу и виткој појави; стављајући своју руку на Зејдово раме, он рече:

„Добро дошао, брате, из земље мојих предака. Од којих си ти Арапа?" А када му Зејд рече да је из племена Шамар, Омер, смешећи се, климну главом: „Ох, онда си ти из племена Тајј којем је припадао и Хатим, један од највеликодешних људи..."

Неколико хурми замотаних у крпу стави пред нас један од Сиди Омерових људи и он нас понуди том једноставном храном. Кад смо јели, стари ратник устаде.

„Време је да кренемо, браћо. Сувише смо близу италијанске станице Бу Сфаја да бисмо дозволили да нас зора овде затекне!"

Напустили смо свој импровизовани логор и одјасасмо иза Сиди Омера док нас је остатак његових људи следио пешке. Чим смо избили из кланца, видео сам да је Сиди Оморова пратња много већа него сам мислио; једна по једна, тамне сене су се појављивале

иза стена и дрвећа и прикључивале се нашој колони док су други остајали растурени лево и десно од нас. Површан посматрач не би могао ни наслутити да око нас има тридесетак људи, јер се сваки од њих кретао тихо и нечујно као индијански извиђачи.

Пре зоре стигли смо до главног логоришта герилске чете Омера ел-Мухтара, која је тада бројала једва нешто више од двеста људи. Била је склоњена у дубоком, уском кланцу и неколико малих ватри горело је испод наднесених стена. Неки су спавали на тлу; други, нејасне сене у сивилу ране зоре, били су закупољени разним пословима - чишћењем свог оружја, ношењем воде, кухањем obroка или бригом око малобројних коња везаних овде-онде за дрво. Скоро сви су изгледали обучени у дроњке и ни тада а нити касније нисам видео ни један једини читав цард или бурнус у читавој групи. Многи од њих носили су завоје који су говорили о недавним сусретима с непријатељем.

На своје изненађење, запазих две жене у логору - једну старију и једну млађу; седеле су уз ватру, очито задубљене у крпљење седла грубим шилом.

„Ове наше две сестре иду с нама где год кренемо“, рече Сиди Омер као одговор на моје немо чуђење. „Одбиле су да потраже уточиште у Египту с осталим нашим женама и децом. То су мајка и кћерка. Сви њихови мушкарци су изгинули у борби.“

У току два дана и ноћи - за која се лагор померио на друго место у шумама и кланцима платоа - Сиди Омер и ја смо размотрили све могућности осигурања редовнијег снабдевања муџахида. Понешто је још пристизало из Египта. Откако се Сеид Идрис споразумео с њима за време свог примирја с Италијанима, британске власти су, чини се, биле вољне да још једном с извесном толеранцијом гледају на активности сенусија у Египту све док су оне ограничене на локалне покрете. Тако, на пример, они нису обраћали пажњу на мале групе бораца који би повремено успевали да се пробију кроз италијанске линије и дођу у Салум, најближи египатски град на обали, да тамо продају свој ратни плен - већином италијанске мазге - у замену за толико потребну храну. Међутим, такви подухвати су били врло рискантни за муџахиде и често су били неизводиви тим пре што су Италијани брзо напредовали с

постављањем бодљикаве жице дуж египатске границе. Сиди Омер се сложио са мном да би једина алтернатива могла бити снабдевање дуж пута којим сам дошао, с тајним складиштима у египатским оазама Бахрија, Фарафра и Сива, али је јако сумњао да то може задуго избећи пажњи Италијана. Омерова сумња се показала сасвим оправданом. Неколико месеци касније један такав караван је заиста стигао до муцахида али су га Италијани запазили док је пролазио кроз „рупу“ између Џагбуба и Џалуа. Ускоро после тога успостављена је утврђена италијанска постаја на Бир Гарфави, на око пола пута између две оазе и то је, уз готово непрестане зрачне патроле, учинило даље подухвате овакве врсте сувише рискантним.

* Предисламски арапски ратник и песник, чувен по својој великодушности. Његово име је постало синоним за ову врлину којој Арапи придају највећу важност. Племе Шамар, којем припада Зејд, вуче своје порекло из Хатимовог племена Тајј.

Требало је сада да мислим о свом повратку. Како нисам био јако одушевљен да поново прођем дуги, напорни пут којим сам био дошао, распитивао сам се код Сиди Омера да ли је могућ неки краћи пут.

Постоји, рече ми он, али опасан: кроз бодљикаву жицу до Салума. Како је управо група муџахида била спремна да се одважи на овакав подухват како би допремила брашно из Салума, ако желим, могу да им се придружим. Одлучих да кренем тим путем. Зејд и ја смо се опростили од Омера ел-Мухтара – као да га нећемо више никад видети; нешто мање од осам месеци касније Италијани су га ухватили и обесили.

Након седам дана хода, само ноћу, преко тешког подручја и кроз смреков густиш источног Џебел Екбара, наша дружина од двадесетак људи стиже до границе између Египта и Циренаике, близу тачке где смо наумили да направимо пробој. Ова тачка није била случајно одабрана. Иако је баријера бодљикаве жице већ покривала већи део границе, тада још није била сасвим завршена. На неким местима, као овде, био је само један зид висок око два и по метра, а широк око метар и по, док су на другим местима већ била три посебна низа бодљикаве жице сплетене у тешке вишеструке завоје преко стубова учвршћених у бетонским постољима. Место које смо одабрали било је око пола километра удаљено од утврђене постаје у којој су, знали смо, била и оклопна кола; али, требало је да бирамо између овог сектора

границе и неког другог који је можда мање утврђен, али чуван двоструком или чак троструком жичаном баријером.

Било је договорено да нас неколико километара унутар египатског подручја дочекају присташе сенусија са јахаћим коњима. Зато није било потребно да излажемо опасности наше коње; послали смо их назад у пратњи неколико муџахида, док смо ми остали око поноћи кренули према граници. Мрак је био једина наша заштита, јер су Италијани били сасекли сва стабла и жбуње дуж границе.

Уз предстраже постављене на неколико стотина метара према северу и према југу, шесторица наших људи - наоружани клештима и дебелим кожним рукавицама заплењеним у ранијим препадима на италијанске радне јединице - пузали су напред четвероношке; ми остали покривали смо их напетим пушкама. Био је то драматичан тренутак. Напињући уши на најслабији звук, могао сам чути само шкрипу шљунка под тежином тела што су се кретала напред и поврмени крик ноћне птице. Онда допре звук првих клешта која загризоше жицу - звучало је као експлозија у мојим ушима - а затим је

средило испрекидано шкљоцање металних нити... шкљоц, шкљоц, шкљоц... шкрипање и шкљоцање све дубље и дубље у жичани сплет...

Још један крик птице пропара ноћ, али овај пут то није била птица него знак који је долазио од предстраже са севера најављујући приближавање опасности... и готово у истом часу зачусмо брујање мотора који је долазио према нама. Рефлектор бесну косо у ваздух. Као један бацисмо се на тле, осим секача који је наставио рад у очајничкој журби, не бринући се више да то ради потајно него секући, ударајући у жицу клештима и кундацима пушака, као опседнут. Након неколико тренутака одјекну пуцањ! Наш стражар на северу! Посада оклопних кола мора да га је опазила, јер млаз рефлектора је нагло скренуо према доле и зачули смо злослутно штектање митраљеза. Брујање мотора се појача и црна силуета крену на нас док нас је млаз рефлектора хватао на тлу. Уследи одмах митраљески рафал, али је митраљезац очито гађао сувише високо; могао сам чути фијук и звиждук метака док су прелетали изнад наших глава. Лежећи потрбушке, одговорисмо ватром из својих пушака.

„Рефлектор, рефлектор!" повика неко. „Гађајте рефлектор!" - и рефлектор се угаси, очито разбијен мецима наших стрелаца. Оклопна кола нагло стадоше, али митраљеца настави да пуца наслепо. У том часу зачу се повик испред нас најављујући да је пробој завршен - и један по један се провукосмо кроз уски отвор цепајући одећу и тело о бодљикаву жицу. Зачуше се кораци у трку и још две фигуре обучене у цард бацише се у отвор између бодљикавих жица; то су нам се придружиле наше страже. Италијани очигледно нису били вољни да напусте кола и уђу у отворену борбу с нама...

И тада смо били на египатском тлу - или, боље, наставили смо да трчимо праћени још неко време пуцњевима преко границе, заклањајући се иза стена, пешчаних хумки и понеког жбуна.

Зора нас је затекла дубоко у египатском подручју и ван опасности. Од наших двадесетак људи петорице није било, вероватно су погинули, а четворица су рањени, иако ниједан озбиљно.

„Бог је био милостив према нама", рече један од рањених муџахида. „Понекад изгубимо половину док прођемо кроз жицу. Али дакако, нико не умире

ако Бог, нека је хваљено Његово име, тако не одреди... И зар Света књига не каже! „Не говори о онима који су пали на Божијем путу да су мртви јер они живе...“⁷

Након две недеље, враћајући се путем од Марса Матруха и Александрије до горњег Египта, а одатле, како је раније припремљено, бродом до Јанбуа, Зејд и ја смо се опет нашли у Медини. Читав подухват је трајао око два месеца и наша одсутност из Медине једва да је била запажена.

Док са Сиди Мухаммедом ез-Зувајјом прелазим преко скромне завије сенусија у Медини, она нејасна сећања на смрт и незнађе обузимају мој дух, а затим мирис боровине, зебња око срца на звиждук метака изнад моје главе и бол због безнадног трагања; сећање на мој подухват у Циренаики бледи, а остаје само бол.

Опет стојим пред великим Сенусијом и гледам уморно лице старог ратника; опет љубим ту руку која је држала мач тако дуго да више не може да га држи.

⁷ Кур'ан, поглавље Покајање.

„Бог те благословио, синко, и учврстио твој пут... Већ је прошла година откако смо се срели последњи пут, а управо та година је видела крај наших нада. Али нека је хвала Богу, каква год да је Његова одлука..."

Заиста је то морала бити тужна година за Сеида Ахмеда; боре око његових уста су дубље, а његов глас тиши него икада пре. Стари орао је скрхан. Он седи згурен на ћилиму, с бурнусом чврсто омотаним око себе као да жели да се згреје, зурећи без речи у бескрајну даљину.

„Да сам барем могао спасити Омера ел-Мухтара", шапуће. „Да смо га само могли наговорити да се склони у Египат док је још било времена..."

„Нико није могао спасити Сиди Омера", тешим га. „Он није хтео да се спаси. Више је волео да умре кад већ није могао да буде победник. Знао сам то кад сам се растао с њим, Сиди Ахмеде."

Сеид Ахмед полако клима главом: „Да, и ја сам то знао, и ја сам то знао... Прекасно сам то сазнао. Понекад ми пада на ум да сам погрешно што сам упутио позив из Истанбула, пре седамнаест година..."

Није ли то можда био почетак смрти не само за Омера него за све сенусије?"

На за ово немам одговор, јер сам увек мислио да је Сеид Ахмедова одлука да почне свој непотребни рат против Британаца била најфаталнија грешка у његовом животу.

„Али", додаје Сеид Ахмед, „како сам могао поступити другачије кад је исламски халифа тражио да помогнем? Да ли сам имао право или сам био неразборит? Али ко, осим Бога, може да каже да ли је човек у праву или не кад следи зов своје савести?"

Заиста, ко то може рећи?

Глава великог Сенусије њише се лагано леводесно у збуњености од бола. Клонуле веђе прекривају његове очи и са изненадном извесношћу схватих да оне више никада неће блеснути пламеном наде.*

* Сеид Ахмед је умро у Медини следеће године (1933).

КРАЈ ПУТА

Напуштамо Медину касно у ноћ, следећи „источни“ пут - онај којим је ишао Посланик на свој Опроштајни хаџ у Меку, неколико месеци пре своје смрти.

Јашемо у преосталом делу ноћи и у зору која се помаља. Након кратког застоја ради јутарње молитве продужујемо под сивилом облака. Пред подне почиње киша и ускоро смо мокри до коже. Коначно примећујемо мали бедуински логор, далеко с десне стране, и одлучујемо да се склонимо под један од црних шатора.

То је мали логор и припада скупини бедуина Харб, који нас дочекују гласним „Нека вас Бог поживи, путници, добро дошли“. Простирем свој покривач преко простирки од козије длаке у шејховом шатору чија жена - покривена као и већина бедуинки у овом подручју - понавља љупку добродошлицу свога мужа. Након непроспаване ноћи, ускоро ме свладава сан уз бубњање кише по шаторском крову. Киша је још увек бубњала кад сам се пробудио након

неколико сати. Ноћна тама лежи изнад мене - ох, не, то није ноћ него тамно шаторско платно; а оно мирише на мокру вуну. Опружих руке и управо дотичем камиље седло на тлу иза мене. Глаткоћа старог дрвета је пријатна кад се дотакне; прија ми да се играм са прстима све до седлене јабуке док не наиђу на жељено тврду опуту од камиљих црева којом је спојено. Нема никога у шатору; сам сам.

Ускоро устајем и излазим на отвор шатора. Киша избија рупе у песку - безброј сићушних рупа које се изненада појављују и исто тако изненада нестају да би направиле место за нове рупице - а распршује се у маглицу о сивоплаве гранитне облутке с моје десне стране. Нема никога у близини јер у ово доба дана мушкарци су већ морали отићи да припазе на камиле; бројни црни шатори близу багрема, доле у долини су у тишини кишног поподнева. Из једног од њих уздиже се сиви чуперак дима - весник скоре вечере; сувише је танак и скроман да би се супротставио киши и повија се на страну, вихорећи беспомоћно као женска коса на ветру. Иза покретног вела сребрно-сивих водених трака брежуљци као да се њишу; зрак је пун мириса воде, дивљег багрема и влажних вунених шатора.

Постепено плјускање и ромињање престаје и облаци почињу да се цепају под зрацима вечерњег сунца. Полазим према једној од ниских гранитних стена. У њој је удубљење велико, као здела у коју може да стане читаво печено јагње и рижа што се нуде гостима у свечаним приликама; сада је напуњено кишницом. Кад ставим руке у њу, она досеже до лактова, млака, чудно милујући, и док померам руке у њој изгледа као да је моја кожа пије. Из једног шатора излази жена с великом бакреном зделом на глави, очито с намером да је напуни водом из неке од бројних локви у стенама; она држи руке опружене, хватајући скуте своје простране црвене одеће као крила и њишући се меко док се приближава. Она се њише као вода када полако тече низ стене, помислих; она је лепа као вода... Из даљине чујем мукање камила које се враћају; и ево их ту, појављују се растурене иза стена, свечано вукући опуштене ноге. Пастири их гоне оштрим, кратким повицима према средини долине, а затим их узвицима „Грр... грр..." нагоне да клекну; и мноштво смеђих леђа се повија према тлу у валовитим покретима. У сумраку који већ пада људи спутавају камилама

предње ноге, а затим се растурају према шаторима, сваки према свом.

Ево и ноћи с њеном меком тамом и свежином. Пред већином шатора блешти ватра; клопотање лонаца и тава и смех жена меша се с повременим узвицима људи и деловима њиховог говора што их ветар доноси до мене. Овце и козе које су дошле иза камила блеје још неко време и понекад залаје пас - управо онако како лаје свих ноћи у свим шаторским логорима Арабије.

Зејда нигде на помолу; вероватно још спава под неким шатором. Полако шетам према камилама које се одмарају. Својим големим телима ископале су себи удубљења у песку и сад леже удобно, неке од њих преживајући, а друге испруживши вратове по тлу. Понека диже главу и фркће док пролазим мимо њих и несташно гризе своју дебелу грбу. Сасвим младо девче се тесно прибило уз своју мајку; поплашено мојим рукама, оно скаче док му мајка окреће главу према мени и мирно муче широко отворених уста. Обухватам девче рукама око врата, држим га чврсто и притишћем своје лице у топлу вуну његових леђа; и наједном, оно се смирује и као

да је изгубило сваки страх. Топлина младе животиње прожима моје лице и моја прса, под дланом осећам како бије крв у њеној вратној жили; то се стапа с темпом моје властите крви и буди у мени неодољив осећај присности са самим животом и чежњу да се изгубим у његовој целини.

Јашемо и сваки корак камила носи нас ближе крају нашег пута. Јашемо данима преко сунцем обасјаних степа; спавамо ноћу под звездама и будимо се у свежини зоре; полако се приближавам крају свог пута.

Никада није било другог пута за мене; иако то годинама нисам знао, Мека је увек била мој циљ. Звала ме, давно пре него је мој дух постао свестан тога, моћним гласом: „Моје краљевство је на овоме свету као и на ономе будућем. Моје краљевство чека на човеково тело као и на његову душу и простире се преко свега што он мисли, осећа и ради - његове трговине као и његове молитве, његове спаваће собе као и његове политике; моје Краљевство не зна краја ни граница”.

И када ми је, након низа година, све то постало јасно, знао сам где припадам; знао сам да је исламско

братство чекало на мене све од мог рођења, и прихватио сам ислам. Жеља моје ране младости да припадам одређеном кругу идеја, да будем део заједнице братства, коначно је била испуњена.

Чудно - али можда и не толико чудно ако се узме у обзир оно за шта се ислам залаже - моје прво искуство као муслиман међу муслиманима је било доживљај братства...

Првих дана јануара 1927. год., кренуо сам опет, овај пут у пратњи Елзе и њеног синчића, на Средњи исток и овај пут, осећао сам, то ће бити заувек.

Данима смо путовали преко Средоземља, кроз светлуцави круг мора и неба, понекад поздрављани далеким обалама и димом бродова што клизе поред нас. Европа је нестала далеко иза нас и била је готово заборављена.

Често сам силазио из удобности наше кабинске палубе у загушљиво потпалубље с нагомиланим редовима железних постеља. Како је брод пловио на Далеки исток, већина ових путника су били Кинези,

ситне занатлије и трговци који се враћају у Средње Краљевство након година тешког рада у Европи. Осим њих била је и мала група Арапа из Јемена, који су се укрцали у Марсеју. И они су се враћали кући. Звукови и мириси западних лука још увек су лебдели око њих; још су живели у руменилу смираја дана кад су њихове тамне руке лопатале угаљ у ложионицама енглеских, америчких или холандских параброда; још увек су говорили о чудним страним градовима: Њујорку, Буенос Аиресу, Хамбургу. Некад, ухваћени изненадном чежњом за блиставим непознатим, били су унајмљени у аденској луци као ложачи и слагачи угља; отишли су ван свог уобичајеног света и мислили су да надилазе сами себе у загрљају несхватљиве необичности света, али ускоро брод стиже у Аден и та времена ће утонути у прошлост. Замениће западњачки шешир турбаном или куфлом, задржаће јуче само као сећање и сваки од њих ће да се врати свом сеоском дому у Јемену. Да ли ће да се врате исти као што су кренули - или измењени?

Да ли је Запад ухватио њихове душе - или је само дотакао њихова чула?

Проблем ових људи продубљивао се у мом духу у проблем ширег значења.

Никада пре, размишљао сам, нису земље ислама и Запада дошле тако близу једне другим као данас. Ова блискост је борба, видљива и невидљива. Под притиском западњачких културних утицаја душе многих муслимана и муслиманки полако се грче. Они допуштају да буду одвраћени од свог првобитног веровања да побољшање животног стандарда треба да буде само средство за унапређење човековог духовног поимања; они падају у исто обожавање „прогреса“ у које је пао западни свет након што је свео религију само на мелодиозну звоњаву негде у позадини збивања; тиме постају стасом мањи, а не већи, јер свако опонашање културе, у супротности са стваралаштвом, неминовно умањује вредност народа...

Не желим рећи да муслимани не би могли да много науче од Запада, нарочито на пољу науке и технологије. Али, дакако, усвајање научних појмова и метода у ствари није „опонашање“, а посебно не у случају народа чија вера наређује да траже науку где год могу да је нађу. Наука није ни источна ни западна, јер су сва научна открића само карике у бескрајном ланцу интелектуалног настојања које

обухвата човечанство као целину. Сваки научник гради на темељима које су припремили његови претходници, били они из његове властите нације или из неке друге; овај процес градње, исправљања и побољшања наставља се од човека до човека, из века у век, из цивилизације у цивилизацију, тако да се не може никада рећи да научна достигнућа одређеног доба или цивилизације „припадају” том добу или цивилизацији. У једном времену нека нација, крепкија од других, у стању је да више допринесе општем фонду знања, али у дугим периодима сви с правом учествују у њему. Било је доба када је цивилизација муслимана била снажнија од европске цивилизације. Она је пренела Европи бројне технолошке проналаске револуционарне природе и још више од тога, саме принципе „научног метода” на којем је изграђена савремена наука и цивилизација. Ипак, Цабир ибн Хајјанова фундаментална открића у хемији нису учинила хемију „арапском” науком, нити алгебра и тригонометрија могу да буду описане као „муслиманске” науке иако је једну развио Ел-Хаваризми, а другу Ел-Баттани, обојица муслимани, управо као што се не може говорити о „енглеској” теорији гравитације, иако је онај који ју је формулисао био Енглеz. Сва таква достигнућа су

заједничко власништво људске расе. Зато, ако муслимани усвоје, као што морају усвојити, савремене методе у науци и технологији, они ће само да следе еволуциони инстинкт који тера људе да се користе искуствима других људи. Али ако они усвоје - а за то нема потребе - западне животне облике, западне манире и обичаје и друштвене концепције, они тиме неће ништа да добију, јер оно што им Запад у том погледу може пружити неће бити надмоћније од онога што им је дала њихова властита култура и на шта упућује њихова властита вера.

Ако муслимани очувају своје главе бистрим и прихвате прогрес као средство, а не као циљ самом себи, они могу не само да сачувају своју властиту унутрашњу слободу него исто тако, можда, и да пренесу западњацима изгубљену тајну животног смисла...

Међу Јеменцима на броду је био и неки мршави, омањи човек орловског носа и тако изражајног лица као да пламти, али његови покрети су били смирени и одмерени. Кад је сазнао да сам тек примио ислам, испољио је посебну наклоност према мени; сатима бисмо седели заједно на палуби док би

ми говорио о свом селу у јеменским брдима. Звао се Мухаммед Салих.

Једне вечери посетио сам га на доњој палуби. Један од његових пријатеља лежао је болестан у грозници на свом железном лежају и рекоше ми да бродски доктор није хтео да сиђе на ту палубу. Пошто се показало да болује од маларије, дао сам му кинина. Док сам се бавио око њега, други Јеменци се сакупише у углу око малог Мухаммеда Салиха и, гледајући на мене, су се сашаптавали. На концу један од њих, висок човек маслинастосмеђег лица и топлих црних очију, приђе ми и понуди смотак згужваних новчаница:

„Сакупили смо ово између себе. На несрећу, нема много; за нашу љубав прими ово.“

Ја устукнух, изненађен, и објасних да лек њиховом пријатељу нисам дао за новац.

„Не, не, знамо то, али ипак прими овај новац. То није плата него поклон - дар од твоје браће. Ми смо сретни због тебе и зато ти нудимо новац. Ти си муслиман и наш брат. Ти си чак бољи од нас, јер ми

смо се родили као муслимани, наши очеви су били муслимани као и наши дедови, а ти си прихватио ислам својим властитим срцем... Прими новац, брате, ради Божијег Посланика."

А ја, још увек везан својим европским обичајима, бранио сам се: „Па, ја не могу да примим поклон за услугу болесном пријатељу... Осим тога, ја имам довољно новца; вама је сигурно потребнији него мени. Међутим, ако баш желите да га дате, дајте га сиромашним у Порт Саиду."

„Не", говорили су Јеменци, „ти га прими од нас, а ако не желиш да га задржиш, дај га у своје име сиромашним".

Наговарали су ме и, погођени мојим одбијањем, коначно се растужише и ућуташе као да сам одбио не њихов новац него њихова срца. Ја изненада схватих: тамо одакле сам дошао људи су навикли да граде зидове између Ја и Ви, а ово је заједница без зидова...

„Дајте ми новац, браћо. Прихватам га и захваљујем вам." ...

Сутра ћемо, ако Бог да, да будемо у Меки. Ватра коју палиш, Зејде, биће последња; наше путовање се приближава крају".

„Али сигурно, ујаче, биће још ватри које треба палити и биће увек још неко путовање пред нама?"

„То може бити тако, Зејде, брате; али некако осећам да та друга путовања неће бити у овој земљи, толико сам дуго лутао по Арабији да ми је то ушло у крв и бојим се да ако не одем сада, нећу никада... А ја морам да идем Зејде. Зар се не сећаш изреке да се вода мора кретати и тећи како би остала бистра? Желим, док сам још млад, да видим како живе наша муслиманска браћа у другим деловима света - у Индији, у Кини, на Јави..."

„Али, ујаче", одговара Зејд са запрепаштењем, „ти нипошто ниси престао да волиш ову арапску земљу?"

„Не, Зејде, волим је исто толико колико и раније; можда чак мало превише - толико да ме боли кад помислим на оно шта јој будућност може донети. Чуо сам да Краљ намерава да отвори своју земљу

странцима како би од њих добио новац; дозволиће им да истражују нафту у Ел-Хаси и злато у Хиџазу - а Бог сами зна шта ће то све да донесе бедуинима. Ова земља више никада неће да буде иста..."

Из тишине пустињске ноћи зачу се топот камиле у галопу. Неки усамљени јахач јури из мрака у светло наше логорске ватре док му вихоре ресе на седлу и лепрша његова абаја; нагло зауставља камилу и, не чекајући да она клекне, скаче из седла. Након кратког „Есселаму алејкум" он поче, не изговоривши више ни речи, да одседлава животињу, збацује вреће код логорске ватре и седе на тле, још увек шутљив, окрећући лице од нас.

„Нека те Бог поживи, Ебу Сеиде", каже Зејд, који очигледно познаје незнанца. Али он остаје ћутљив, нашта се Зејд окреће према мени: „Он је један од Ибн Саудових раџадила, враг."

Мрзовољни Ебу Сеид је врло црн; његове дебеле усне и коврџава коса, пажљиво испружена у две дуге плетенице, одаје афричке претке. Он је врло лепо обучен; бодез за појасом - вероватно Краљев поклон - опточен је златом, а његова камила је дивне

медасте боје, „северне“, витких ногу, уске главе, снажних рамена, сапи као код срне.

„Шта ти је, Ебу Сеиде? Зашто не разговараш са својим пријатељима? Је ли те џин опсео?“

„Нура...“ прошапта Ебу Сеид - и након неког времена, кад му је врућа кафа одвезала језик, говори нам о Нури, девојци из места Ер-Рас (он спомиње име њеног оца и случајно сам га добро познавао).

Он ју је потајно посматрао преко зида баште док је захватала воду у пратњи других жена - „и осетио сам као да је ужарени угаљ пао у моје срце. Волим је, али њен отац, пас, не да ми своју кћер да се с њом оженим, бедник - и рече да ме се она боји. Понудио сам много новаца као њен мираз и још комад земље; али он је увек одбијао и коначно је удао за њеног рођака, да Бог да били проклети, и он и она!“

Његово снажно, тамно лице осветљено је с једне стране логорском ватром, а сене што по њему плешу су као сене паклених мука. Не може дуго да издржи седећи; гоњен својим немиром, скаче, неко време нешто петља око седла, враћа се ватри и, изненада, одјури у мрклу ноћ. Чујемо га како у широким круговима трчи око нашег логора и виче;

„Нурина ватра ме изгара! Нурина ватра гори у мојим прсима!" - и опет, с јецајем: „Нура, Нура!"

Примиче се логорској ватри и трчи у круговима око ње, а његов кафтан лепрша као аветињска ноћна птица у светлу и тами трепераве ватре.

Да ли је луд? Не мислим да је. Али може бити да се из тамних дубина његове душе буде неке исконске, атавистичке емоције - прадедовска сећања афричке прашуме, сећања народа који је живео усред демона и надземаљских тајни, а још није довољно јака да веже ослобођене нагоне и преобрати их у више емоције... На тренутак ми се чини да заиста видим Ебу Сеидово срце пред собом, комад меса и крви како се пуши у ватри страсти као у стварној ватри - и некако ми изгледа сасвим природно да мора да плаче тако страшно, да плаче и трчи у круговима као луд док се спутане камиле, уплашене, уздижу, на три ноге... Онда нам опет прилази и баца се на тле. Распознајем протест на Зејдовом лицу при погледу на такву необуздану провалу - јер за аристократску нарав првог Арапа нема ништа што заслужује већи

презир од такве необузданости емоција. Али Зејдово добро срце ускоро се показује у бољем светлу. Он повлачи Ебу Сеида за рукав и, док овај диже главу и гледа у њ безизражајним очима, Зејд га нежно привлачи себи:

„Ебу Сеиде, како можеш тако да заборавиш себе? Ти си ратник, Ебу Сеиде... Ти си убијао људе и често био у прилици да те убију - а сада те жена обара? Има и других жена на свету осим Нуре... Ебу Сеиде, ратнице, лудо..."

И док Африканац лагано јечи и покрива лице рукама, Зејд наставља:

„Смири се, Ебу Сеиде... Погледај горе! Видиш ли ону светлу стазу на небесима,, "

Ебу Сеид погледа горе зачуђено, а ја, и не желећи, следим прст којим Зејд показује и скрећем поглед на бледу неправилну стазу што иде преко неба од једног хоризонта до другог. Назвали бисте је Млечни пут, али бедуини у својој пустињској мудрости знају да је то само траг небеског овна који је био послат Авраму када је, у покорности Богу и у

очајању свог срца, подигао нож да жртвује свог прворођеног сина. Путања овна остала је видљива на небесима за вечна времена, симбол милости и благослова, сећање на спасење послато да uklони бол једног људског срца - и утеха онима који ће касније доћи; онима који су усамљени или изгубљени у пустињи и онима који посрћу, уплакани и очајни, кроз дивљину својих властитих живота.

И Зејд наставља руке пружене према небу, говорећи свечано, а ипак ненаметљиво како само Арап може да говори:

„То је путања овна којег је Бог послао нашем посланику Авраму кад је управо хтео да жртвује свога прворођеног сина; тако је Бог указао милост Своме робу... Зар мислиш да ће тебе да заборави?"

Под деловањем Зејдових смирујућих речи Ебу Сеидово тамно лице се разведрава у детињем чуђењу и постаје видљиво мирније; он гледа пажљиво, као ученик који прати свог учитеља, према небу, покушавајући да у њему нађе утеху свом очајању.

Посланик Аврам и његов небески ован; такве слике лако падају на ум у овој земљи. Чудно је како је

живо сећање на тог часног посланика код Арапа - много живље него код хришћана на Западу, који, уосталом, темеље своје религиозне представе у првом реду на Старом завету, или чак код Јевреја којима је Стари завет почетак и крај Божије речи човеку. Духовно присуство Аврама се увек осећа у Арабији, као и у читавом муслиманском свету, не само у учесталости којом се његово име даје муслиманској деци (Аврам - у арапском облику Ибрахим), него исто тако и у стално обнављаном подсећању, како у Кур'ану тако и у свакодневним молитвама муслимана, на улогу тога посланика као првог свесног проповедника Божије једноће, то објашњава и велику важност коју ислам даје годишњем ходочашћу Меки, која је од најранијих времена уско везана с предајом о Авраму. Њега није - као што многи западњаци погрешно претпостављају - у арапски мисаони свет увео Мухаммед у покушају, тако рећи, да „позајми“ елементе религиозне традиције од јудаизма, јер је историјски утврђено да је Аврамова личност била позната Арапима давно пре појаве ислама. Свако спомињање тог посланика у самом Кур'ану тако је изражено да не оставља никакве сумње да је он заузимао истакнуто место у арапском духу вековима пре Мухаммедовог доба; његово име и опис његовог

живота су увек споменути без икаквих увода или објашњења - као нешто што је, чак и најранијим слушаоцима Кур'ана, морало бити добро познато. Заиста, још у предисламско доба Аврам је имао истакнуто место у родословљу Арапа као праотац, преко Исмаила, Хагериног сина, „северне“ арапске скупине која данас обухвата више од половине арапске нације, а којој припада и Мухаммедово племе Курејш.

Само почетак приче о Исмаилу и његовој мајци споменут је у Старом завету јер њен даљњи развој нема непосредног утицаја на судбину јеврејске нације, којој је углавном посвећен Стари завет; али предисламска предаја Арапа има много више да каже о тој ствари.

Према тој предаји, Аврам је Хагеру и Исмаила оставио на месту где је данас Мека, што није нипошто невероватно ако се сетимо да номадима на камилама путовање од тридесет или више дана није било нити је то данас необично. У сваком случају, арапска предаја каже да је управо у ову долину Аврам довео Хагеру и свога сина - у овај кланац између каменитих брда, голих и пустих под арабијским сунцем, брда

која шибају врели пустињски ветрови и која избегавају чак и птице грабљивице. Чак и данас, када је меканска долина пуна кућа и улица и људи бројних језика и раса, пустињска самоћа вапи с мртвих падина око ње, а изнад мноштва ходочасника који падају на ничице Богу пред Кабом, лебде духови оних давно минутих хиљаде лета у тишини празне долине лишене сваког живота.

То је била права средина за очајање оне египатске ропкиње која је родила сина своме господару и тако постала предмет такве мржње жене свог господара да су она и њен син Исмаил морали да буду отерани. Праотац је стварно морао бити врло ојађен кад је то морао да учини да би умирио своју неумољиву жену, али несмемо да заборавимо да је он, који је био тако близак Богу, био уверен да је Његова милост без граница.

Речено нам је у Књизи Постојања да га је Бог овако утешио: „Нека не буде туге у твом погледу због детета и твоје ропкиње... Од њеног сина ћу произвести народ јер је он твој потомак." И тако Ибрахим остави уплакану жену и дете у долини,

оставивши им мешину с водом и врећу хурми па оде на север кроз Мидиан у земљу Канан.

У долини је било усамљено стабло дивље сархе. У његовој сени седела је Хагера с дететом у свом крилу. Око ње је била само устрептала, жарка врућина, заслепљујуће светло на песку и стеновите падине. Како је добра била сена дрвета... Али тишина, ова страшна тишина без даха било каквог живог створења! Док је дан полако пролазио, Хагера је мислила; кад би барем нешто живо дошло овде, птица, нека животиња, па чак и грабљива звер, каква би то радост била! Али ништа није дошло осим ноћ, окрепљујућа као све пустињске ноћи, освежујући свод мрака и звезда који ублажи горчину њеног незнања. Хагера осети нову храброст. Она нахрани своје дете хурмама и обоје се напише воде из мешине.

Ноћ прође, и још један дан и још једна ноћ. Али кад дође трећи дан с ужареним дахом, више није било воде у мешини, а очајање прерасте сваку снагу и нада се претвори у разбијен врч. И док је дете узалуд плакало, све слабијим гласом тражећи воду, Хагера, изван себе због патње свог умирућег детета, трчала је с уздигнутим рукама тамо-овамо кроз долину увек

истом стазом између два брежуљка; управо као сећање на њен очај ходочасници који сада долазе у Меку трче седам пута између ова два брежуљка, узвикујући као што је она некада узвикивала: „О Ти Дарежљиви, који си пун милосрђа! Ко ће да нам се смилује ако се Ти не смилујеш!"

А онда дође одговор: гле, шикну вода и поче да тече преко песка. Хагера врисну од радости и зарони лице детета у драгоцену течност да се напије; и она је пила с њим, узвикујући, преклињући између јецаја „Зумми, зумми" - што је реч без значења, једноставно опонашање шума воде док извире из земље, као да хоће да каже! „Теци, теци!" Да се не би разлила и изгубила у тлу, Хаџера огради извор песком; нато вода престаде да се разлива и постаде бунар који се отада назива Земзем-врело и који постоји и данас.

Обоје су сада били спашени од жеђи, а хурме су трајале мало дуже. Након неколико дана група бедуина, који су са својим породицама и свом имовином били напустили свој крај у јужној Арабији и били у потрази за новим испашама, случајно је наишла поред ушћа долине. Кад видеше јата птица

како круже изнад ње, закључише да тамо мора да буде вода. Неки од њих одјаше у долину да је истраже и нађоше усамљену жену с дететом како седи поред издашног бунара. Мирољубиви какви су били, затражише од Хагере дозволу да се настане у њеној долини. Она им то и дозволи уз услов да врело Земзем заувек остане у власништву Исмаила и његових потомака.

Што се тиче Аврама, предаја каже да се вратио у долину након неког времена и нашао Хагеру и њеног сина живе, као што му је Бог био обећао. Отада их је често посећивао и дочекао да Исмаил одрасте и ожени се с девојком из јужно- арабијског племена. Знатно касније било му је у сну наређено да у близини врела Земзем изгради храм своме Господару; након тога, уз помоћ свога сина, он је изградио светиште које и данас постоји у Меки, а познато је под именом Каба. Док су клесали стене за оно што је требало да буде први храм икада подигнут у славу једног Бога, Аврам је окретао своје лице према небесима и узвикивао: „Леббејк, аллахумме, леббејк!" - „Одазивам Ти се, Боже, одазивам Ти се!": зато за време ходочашћа у Меки - ходочашћа првом храму

Једином Богу - муслимани узвикују: „Леббејк, аллахумме, леббејк!" кад се примичу Светом Граду.

Лебејке Аллахуме лебејк...

Колико пута сам чуо овај узвик за време мојих пет ходочашћа Меки. Чини ми се као да га чујем и сада док лежим поред Зејда и Ебу Сеида код ватре.

Затварам очи и Месец и звезде нестају. Стављам руку преко лица па чак ни светло ватре не може да продре кроз моје очне капке; сви пустињски звуци замиру и чујем само тај звук „леббејк" у свом духу и куцање и шум крви у ушима; куца и шуми и тутњи као ударање морских валова о труп брода и као лупање машина. Чујем лупање машина и осећам подрхтавање бродских бокова испод мене и мирис његовог дима и уља и чујем узвик „Леббејк, аллахумме, леббејк" како је одјекивао из хиљада грла на броду који ме је носио на моје прво ходочашће, пре готово шест година, из Египта у Арабију преко мора што се назива Црвеним, а нико не зна зашто. Јер вода је била сива све док смо бродили кроз Суецки канал, затворен с десне стране планинама афричког континента, а са леве планинама Синајског полутоока

- обе голе, камени ланци без растиња што се, док бродимо све даље, постепено размичу и губе у магличастој даљини нејасног сивила које вас наводи да земљу више осећате него што је видите. А када смо, у касно поподне, клизели отвореном ширином Црвеног мора, оно је било плаво као Средоземље под налетима ветра који милује.

На броду су били само ходочасници, толико мноштво да су једва могли да стану на брод. Бродска компанија, грамзива за зарадом од кратке сезоне ходочашћа, дословно га је натрпала до врха не бринући се о удобности путника. На палубама, у кабинама, у свим ходницима, на сваком стубишту, у ресторанима првог и другог разреда, у свим складиштима која су била испражњена за ту сврху и опремљена привременим лествама, у сваком расположивом простору и сваком кутку људска бића су била мучно набијена. То су били већином ходочасници из Египта и северне Африке. У великој скромности, једино с циљем пута пред очима, без гунђања су подносили све те непотребне тегобе. Ко год их је видео како чуче на палубама, у збијеним скупинама, људи, жене и деца, и како једва успевају да подмире своје потребе (јер компанија није

обезбеђивала никакву храну); како се снабдевају водом у лименкама и чутурама, а сваки покрет је мучење у овој људској стисци; како се окупљају пет пута на дан око славине с водом - а било их је сувише мало за тако много људи - да би узели абдест (прање делова тела) пре молитве; како су трпели у загушљивом ваздуху дубоких складишта два спрата испод палубе, где иначе путују само бале и сандуци робе - ко год је то видео тај је морао да призна снагу вере у овим ходочасницима. Јер они заиста као да нису ни осећали своју патњу, толико су били обузети мислима о Меки. Говорили су само о ходочашћу, а узбуђење које су очекивали у скорој будућности давало је њиховим лицима блистав сјај. Жене су често у хору певале песму о Светом Граду и увек изнова допирао је рефрен:

„Леббејк, аллахумме, леббејк!“

Око подне следећег дана огласи се бродска сирена; то је био знак да смо стигли наспрам Рабига, мале луке северно од Циде где, у складу са старом традицијом, ходочасници који долазе са севера одбацују своју свакодневну одећу и облаче ихрам, ходочасничку одећу. Она се састоји од два

несашивена комада белог вуненог или памучног платна, од којих се један омота око струка и допире до испод колена, док се други слободно пребацује преко једног рамена, при чему глава остаје откривена. Разлог за овакво облачење, а он потиче још од Посланика, је да за време ходочашћа не сме да буде осећаја отуђености између верника који се скупљају са свих страна света да посете Божију кућу, никакве разлике између раса и нација, између богатих и сиромашних, високих и ниских, како би сви знали да су браћа, једнаки пред Богом и људима. Ускоро на нашем броду ишчезну шаролика одећа мушкараца. Више се нису могли видети црвени тунижански тарбуши, раскошни марокански бурниси или живописне галабије египатских земљорадника; свуда око вас само скромно бело платно, без икаквих украса, омотано око тела која су се сада кретала с већим достојанством, очито израженим овим преласком у стање ходочашћа. Пошто би ихрам покрио премало, ходочаснице остају у својој уобичајеној одећи; међутим, како је на нашем броду била само бела или црна боја - црне хаљине Египћанки и беле североафриканки – није уносила никакву додатну боју у призору.

Када је свануло трећег дана брод баци сидро пред обалом Арабије. Већина нас стајали смо уз ограду на палуби и гледали према копну које је полако израњало из јутарње маглице.

На свим странама могле су се видети силуете других ходочасничких бродова, а између њих и копна бледожуте и смарагднозелене пруге у води: подводни каролни гребени, део оног дугог, негостољубивог ланца који се простира испод источне обале Црвеног мора. Иза њих, према истоку, било је нешто као брег, низак и таман; али када се Сунце иза њега диже, то изненада престаде да буде брег и појави се уз море град који се пење од руба према центру са све вишим и вишим кућама, мала и пријатна структура ружичастог и жутосивог коралног камена: лучки град Цида. Мало помало могли сте да распознате изрезбарене прозоре с мушепцима и дрвене преграде балкона, којим је влажан ваздух временом дао једноличну сиво-зелену боју. У средини је била мунара, бела и права као испружен прст.

Опет узвик „Леббејк, аллахумме, леббејк!“ - радостан поклик имопредности и одушевљења који полети од узбуђених, у бело обучених ходочасника на

броду, преко воде, према земљи њихових највећих
нада.

Њихових и мојих нада, јер је за мене поглед на
обалу Арабије био врхунац година трагања. Погледах
у Елзу, своју жену, која је била мој пратилац на овом
ходочашћу и прочитах у њеним очима исти осећај...

Тада смо угледали мноштво белих крила како
јуре према нама са копна: арапски приобални чамци.
Са латинским једрима они су клизели по глаткој
површини мора, меко и бешумно налазећи пут у
дубинама између невидљивих коралних спрудова -
први изасланици Арабије спремни да нас приме.
Прилазили су нам све ближе и ближе и, коначно,
сакупљени уз бок брода, с јарболима који се њишу,
спустише своја једра један за другим уз шум, звиждук
и клепет као да се јато оријашких чапљи спустило да
једе, а из малопријашње тишине подиже се вриска и
повици; то су били повици оних са чамаца који сада
поскакаше са чамца на чамац и јурнуше на брод да се
дочепају пртљага ходочасника, а ходочасници су
били толико узбуђени при погледу на Свету земљу да
су све препуштали и не бранећи се.

Чамци су били тешки и пространи; незграпаност њихових трупова била је у чудном контрасту с лепотом и виткошћу њихових високих јарбола и једара. Мора да се на таквом чамцу, или можда на нешто већем исте врсте, отиснуо храбри морепловац Синдбад у нежељене авантуре и пристао на неком отоку који је у ствари - каква страхота! - био само леђа некога кита... А на сличним бродовима пловили су, давно пре Синдбада, Феничани према југу преко овог истог Црвеног мора па преко Арапског мора, тражећи зачине, тамјан и изгубљена блага...

А сада смо ми, слабашни наследници оних херојских путника, једрили преко коралног мора, обилазећи подземне гребене у широким луковима; ходочасници у белој одећи, набијени између кофера и завежљаја, немо мноштво које стрепи у ишчекивању.

И ја сам био пун ишчекивања. Али како сам могао да предвидим, док сам седео на прамцу чамца с руком своје жене у својој руци, да ће овај једноставни подухват ходочашћа тако дубоко, тако потпуно изменити наше животе? Опет сам присиљен да мислим о Синдбаду. Кад је напустио обале своје

домовине, он - као ни ја - није имао појма о оном шта ће будућност да донесе. Он није предвидео, нити је желео, све оне чудне пустоловине које ће да доживи, него је само хтео да тргује и да заради новац; ја сам хтео само да обавим ходочашће, али када нам се догодило оно што је заиста требало да нам се догоди, ни једно од нас није више било у стању да гледа на свет својим старим очима.

Истина, нисам срео ништа тако фантастично као што су цини, зачаране девојке или дивовска птица Рок, с којима је морао да се носи морепловац из Басре; али ипак, било је суђено да се то моје прво ходочашће уреже дубље у мој живот, дубље него што су се сва његова путовања урезала у његов живот. Јер Елзу је чекала смрт а ни једно од нас није имало никакве слутње како је она близу. Што се мене тиче, знао сам да сам оставио Запад да бих живео међу муслиманима, али нисам знао да иза себе остављам читаву своју прошлост. Без икакве наговести мој стари свет се окончавао; свет западњачких идеја и осећаја, стремљења и представа. Врата су се тихо затварала иза мене, тако тихо да тога нисам ни био свестан; мислио сам да ће то да буде путовање као и сва друга ранија, када се након лутања кроз стране

земље, увек враћа својој прошлости. Али, дани су морали да се промене потпуно, а с њима и смер свих жеља.

До тада сам већ био посетио многе земље Истока. Познавао сам Иран и Египат боље него било коју земљу у Европи; Кабул ми већ одавно није био стран; базари Дамаска и Исфахана били су ми блиски. Зато сам могао да помислим; безначајно! Када сам први пут прошао кроз базар у Џиди и видео неодређену мешавину и безоблично понављање оног што се другде на Истоку могло видети у далеко већем савршенству, базар је био покривен даскама и тканином за вреће као заштита од запарне врућине; кроз рупе и пукотине пробијали су се танки, ублажени сунчеви зраци и позлаћивали сумрак отворене кухиње испред којих дечаци - црнци пеку мале комаде меса на штапићима изнад ужареног дрвеног угља; кафачајнице с углачаним месинганим посуђем и украсним ситницама направљеним од палмовог лишћа; бесмислени дућани пуни тричарија из Европе и с Истока. Свугде запара и мирис рибе и коралне прашине. Свугде гомиле људи - безбројни ходочасници у белом и живописно одевени грађани Џиде на чијим се лицима, одећи и понашању сусрећу

све земље муслиманског света; можда отац из Индије, док се мајчин отац - можда сам мешавина Малајца и Арапа - могао оженити с оном која је с очеве стране потицала од Узбека, а с мајчине стране можда из Сомалије; живи трагови векова ходочашћа и исламске средине која не познаје границе по боји нити разлике између раса. Уз ову домаћу и ходочасничку вреву, Цида је тада (1927) била једино место у Хиџазу у којем је био допуштен боравак немуслиманима. Понекад сте могли да видите натписе на дућану латиницом и људе у белом тропском оделу с тропским шлемом или шеширом на глави; изнад конзулата су лепршале стране заставе.

Све ово је припадало, тако рећи, не толико копну колико мору; звуковима и мирисима луке, бродовима усидреним иза бледих коралних пруга, рибарским чамцима с белим трокутним једрима - свету не много различитом од Средоземља. Ипак, куће су већ биле мало другачије, отворене поветарцу, с богато обликованим фасадама, изрезбареним дрвеним прозорским оквирима и покривеним балконима, најнежнијим заслонима од дрвета који омогућују укућанима да гледају ван без сметње, али спречавају пролазнике да виде унутрашњост; сви ови

дрвени делови лежали су као сивозелена чипка на зидовима од ружичастог коралног камена, нежни и крајње хармонични. Ово више није било Средоземље, али још не сасвим ни Арабија; био је то приобални свет Црвеног мора, које пружа сличну архитектуру на обема својим странама.

Међутим, Арабија се већ најављивала челичносивим небом, голим, каменитим бреговима и пешчаним динама према истоку те у оном даху величине и оној очитој оскудици које су увек тако чудно измешане у арапском пејзажу.

Послеподне следећег дана наш караван кренуо је путем према Меки, кривудајући кроз гомиле ходочасника, бедуина, камила с носилкама и без њих, јахаћих камила, магараца прекривених шароликим покривачима, према источној капији града. Каткад би прошло мимо нас понеко моторно возило - прва кола у Саудијској Арабији - натрпано ходочасницима, бучно трубећи. Камиле као да су осећале да су та нова чудовишта њихови непријатељи, јер би се сваки пут помамно прибијале уз зидове кућа, машући својим дугим вратовима, збуњене и беспомоћне. Ново доба се претећи надвијало над ове високе, стрпљиве

животиње, испуњавајући их страхом и тајанственим слутњама.

Ускоро су бели градски зидови остали иза нас и одједном се нађосмо у пустињи - у пространој равници, свикастосмеђој, пустој, прошараној трновитим жбуњем и мрљама степске траве, с ниским, изолованим брежуљцима што израћају из ње као отоци у мору, а омеђеној на истоку нешто вишим, каменитим ланцима, плавкастосивим, лишеним сваког живота. Свуда преко те опасне равнице гмизали су каравани, мноштво њих, у дугим низовима - стотине и хиљаде камила - животиња иза животиње у једном једином реду, натоварене носилкама, ходочасницима и пртљагом, понекад ишчезавајући иза брежуљака, а затим се опет појављујући. Постепено су се све њихове стазе слевале у један једини, пешчани пут створен од трагова сличних каравана у току дугих векова.

У тишини пустиње, коју је више наглашавало него прекидало тапкање камиљих стопала, повремени узвик бедуина-гонича и овде-онде пригушено певање неког ходочасника, изненада ме обузе чудан осећај - тако недољив осећај да се готово могао назвати

визијом: видео сам себе на неком мосту који је премоштавао невидљиви понор; мост тако дуг да му се крај с којег сам дошао већ губио у магличастој даљини док је други једва почео да се назире. Стајао сам у средини, а моје срце се стезало од страха док сам гледао тако на пола пута између два краја моста - већ сувише далеко од једног, а још недовољно близу другог - и изгледало ми је, у дугим тренуцима, да ћу увек морати тако да останем између два краја, увек изнад страховитог понора - кад се изненада нека Египћанка на камили испред мене огласи старим ходочасничким „Леббејк, алла- хумме, леббејк!" - и мој сан се разби.

Са свих страна могли сте да чујете људе како говоре и мрмљају на разним језицима. Понекад би неколико ходочасника узвикивало у хору „Леббејк, Аллахумме, леббејк!" - или би нека Египћанка певала песму у славу Посланика, нашта би се нека друга огласила „гатрафом", тим радосним узвиком арапских жена (он се у Египту зове „загрута"), оштрим, врло високим трилером који испуштају жене у свим свечаним приликама, као што су женидба, рођење детета, обрезивање, верске поворке било које врсте и, наравно, ходочашће. У витешкој Арабији ранијих

времена, када су кћерке поглавица одлазиле у рат с мушкарцима свога племена да би их подстакле на већу храброст (јер се сматрало страшном срамотом допустити да нека од ових девојака погине или, још горе, да је непријатељ зароби), гатрафасе се могла често чути на бојном пољу.

Већина ходочасника путовали су у носилкама - по двојица на свакој камили - и непрестано љуљање и њихање постепено би их омамљивало и нервирало. Онога ко би, исцрпљен, за тренутак задремао, пробудило би изненадно дрмање, па би опет заспао и опет се пробудио.

С времена на време гоничи камила, који су пратили караван пешке, дозивали би своје животиње. Понеки од њих би понекад запевао у ритму с развученим кораком камила.

Пред јутро смо стигли до Бахре, где караван застаде да предани јер је врућина била таква да је путовање било могуће само ноћу. Ово село - у ствари само двоструки низ кућица, кафана, неколико колиба од палмовог лишћа и једна сасвим мала џамија - било је уобичајено одмориште за караване на половини пута између Циде и Меке. Пејзаж је био исти као што

је био целим путем откако смо напустили обалу: пустиња с усамљеним брежуљцима ту и тамо и високим, плавкастим планинама на истоку које су одвајале приобалну низију од платоа централне Арабије. Сада је ова пустиња око нас личила на огроман војнички логор с безбројним шаторима, камилама, носилкама, свежњевима и метежом бројних језика - арапског, малајског, хиндустанског, перзијског, сомалског, турског, пашту, амхара и Бог зна колико других. Ово је био прави састанак нација, али како су сви носили исту одећу - ихрам, разлике у пореклу су биле једва приметне и многобројне расе изгледале су готово као једна.

Ходочасници су били уморни након ноћног марша, али су само малобројни међу њима знали како да искористе ово време одмора; већини њих путовање је морало бити сасвим неуобичајен подухват, а многим је то било прво путовање у животу - и то такво путовање, према таквом циљу! Морали су бити немирни, морали су се вртети наоколо, њихове руке су тражиле да нешто раде, чак ако ништа друго онда барем да отварају и поновно завезују своје вреће и завежљаје; иначе се човек почиње осећати

изгубљеним, потпуно изгубљеним у неземаљској срећи као у мору...

Ово се, чини се, десило породици у шатору непосредно уз мој, очигледно ходочасници из неког бенгалског села. Једва би проговорили коју реч, седели су подвијених ногу на тлу и зурили непомично према истоку, у смеру Меке, према пустињи испуњеној треперавом врућином. Био је такав сањарски мир на њиховим лицима да сте осећали како су они већ пред Божијом кућом и скоро у Његовом присуству. Људи су били изванредно леви, мршави, дугих коса и сјајних црних брада. Један од њих је лежао болестан на вуненом простирачу; до њега су чучале две младе жене, као живописне птичице у својим пространим црвеноплавим панталонама и сребром извезеним туникама, густих црних плетеница које су падале низ леђа; млађа од њих имала је танки златни прстен у једној носници.

После подне болесник је умро. Жене нису ни јадиковале како то често чине у источним земљама, јер овај човек је умро на ходочашћу, на светом тлу, и тако посвећен. Мушкарци опраше тело и замоташе га у исто бело платно које је носио као своју последњу

одећу. Након тога један од њих стаде пред шатор, састави своје руке пред устима и огласи се езаном: „Бог је Највећи, Бог је Највећи! Нема другог Бога осим Аллаха, а Мухаммед је Божији посланик!... Молитва за мртвог! Нека нам се свима Бог смиљује!" И са свих страна сакупише се људи обучени у ихраме и сврсташе у редове иза предводника као војници велике армије. Након молитве за мртвог, ископаше гроб, неки старац проучи неколико одломака из Кур'ана, а они онда затрпаше песком умрлог ходочасника, који је био положен на страну, лицем окренут према Меки.

Пред излазак сунца другог јутра пешчана равница се поче сужавати, брежуљци се примакоше; прођосмо кроз кланац и у бледом светлу зоре угледасмо прве куће у Меки; затим смо ушли у улице светог града док се Сунце већ дизало.

Куће су биле налик на оне у Џиди с изрезбареним прозорима с мушепцима и затвореним балконима, али камен од којег су изграђене изгледао је тежи, масивнији од светлообојеног коралног камена Џиде. Било је још врло рано изјутра, али је већ почела притискивати тешка јара. Пред многим кућама

биле су клупе на којим су спавали исцрпљени људи. Све уже и уже постајале су непоплочане улице кроз које се, љуљајући се, пробијао наш караван према средишту града. Како нас је само неколико дана делило од свечаности ходочашћа, мноштво света је било на улицама. Безбројни ходочасници у белим ихрамима и други који су опет привремено обукли своју свакодневну одећу - одећу из свих крајева муслиманског света; носачи воде повијени под тешким мешинама за воду или под јармом са две старе петролејске канте уместо каблова; гоничи и јахачи магараца с блиставим звончићима и живахним украсима; коначно, да би метеж био потпун, камиле које долазе из супротног смера, натоварене празним носиљкама, а свака муче различитим гласом. Био је такав метеж на уским улицама да бисте могли да помислите да ходочашће није догађај који се већ вековима понавља сваке године него неко изненађење на које људи нису били спремни. Коначно наш караван престаде да буде било какав караван и претвори се у неуредну збрку камила, носиљки, пртљага, ходочасника, гонича камила и буке.

Већ у Циди сам био средио да одседнемо у кући добро познатог водича ходочасника, по имену

Хасана Абида, али је било мало изгледа да у том хаосу нађемо њега или његову кућу. Али изненада неко повика: „Хасан Абид! Где су ходочасници за Хасана Абида?" - а, одједном, неки младић се појави пред нама и, уз дубоки наклон, рече да га следимо; послао га је Хасан Абид да нас води до његове куће.

Након обилног доручка којим нас је почастио, изађох у пратњи истог младића који нас је био дочекао, и кренух према Светој џамији. Ишли смо кроз вреву бучних улица, прошли поред месница с редовима обешених закланих оваца испред њих; поред продавница поврћа с робом изложеном на простиркама простртом по тлу; кроз ројеве мува и мирис поврћа, прашине и испарења; затим кроз уски, наткривени базар у којем се продаје само платно: фестивал боја. Као и другде у базарима западне Азије и северне Африке, радње су само мале нише издигнуте око један метар изнад тла, с власником дућана који седи подвијених ногу, окружен комадима платна свих врста и боја док изнад њега висе у редовима све врсте одеће за све нације муслиманског света.

И опет, ту су људи свих раса, ношњи и израза, неки са турбанима, неки гологлави; неки што тихо иду оборене главе, можда с бројаницом у руци, а други што лако трче пробијајући се кроз светину; гипка, смеђа тела Сомалијаца што се сјаје као бакар између набора њихове одеће налик на тогу; Арапи с висоравни из унутрашњости, витка стаса, уског лица, поносна држања; спори, здепасти Узбеци из Бухаре, који су се чак и у овој меканској врућини држали својих варираних кафтана и дубоких кожних чизама; у саронг одевене јаванске девојке отворених лица и бадемастих очију; Мароканци, спорог хода и достојанствени у својим белим бурнусима; Меканци у белим туникама, са смешно малим белим капицама приљубљеним уз главу; египатски земљорадници узбуђених лица; у бело обучени Индијци црних очију које гледају испод великих, снежнобелих турбана и њихове жене тако недокучиво умотане у своје беле буркасе да изгледају као покретни шатори; крупни црнци из тимбуктуа или Дахомеја у плавољубичастим хаљама и црвеним, тесно припијеним капицама; нежне Кинескиње, као извезени лептири, поскакују на сићушним стопалима као газеле. Бучно узавреле комешање у свим смеровима тако да осећате као да сте усред валова који се ломе и од којих можете да

сагледате само неке детаље али никада целовиту слику. Све је лебдело у брујању безбројних језика, живих кретања и узбуђења - док се изненада не нађосмо пред једном од капија Харема, свете џамије.

Била је то капија с три лука и каменим степеницама које воде до ње; на прагу је седео полуобучен просјак Индијац, пружајући своју мршаву руку према нама. И тада сам први пут угледао унутрашњи квадрат светилишта који лежи испод разине улице - много ниже од прага - и тако се отвара погледу као каква здела, огроман квадрат окружен са свих страна тријемовима формираним од бројних стубова с полукружним луковима, а у њиховој средини коцка висока око петнаест метара, застрта црним платном, са широком траком златом извезених стихова из Кур'ана око горњег дела покривача: Каба... То је била та Каба, циљ чежње толиких милиона људи кроз толике векове. Да би достигли тај циљ, безбројни ходочасници су годинама подносиле тешке жртве; многи су умрли на путу; многи су стигли тек након великих одрицања; а свима њима посета овој малој, четвртастој грађевини је била врхунац њихових жеља, а достићи је значило је њихово испуњење.

Стајала је тамо, готово савршена коцка (што и јесте на арапском њено име) потпуно покривена црним брокатом, спокојно острво усред пространог квадратног дворишта џамије, много спокојније од било којег другог архитектонског дела било где на свету. Изгледа као да је онај ко је први градио Кабу - јер од времена Аврама оригинална грађевина је била поново изграђена више пута у истом облику – желео је да створи параболу човекове понизности пред Богом. Градитељ је знао да никаква лепота архитектонског ритма, нити савршеност линија, ма како велика, не може никада да изрази идеју о Богу; тако се он ограничио на најједноставнији тродимензионални облик који може да се замисли - камену коцку.

Видео сам у разним муслиманским земљама џамије које представљају инспиративна уметничка дела руку великих уметника. Видео сам џамије у северној Африци, блиставе богомоље од мрамора и белог алабастера; Куполу на Стени у Јерусалему, моћну, савршену куполу над нежном структуром, сан лакоће и тежине седињених без контраста; величанствене грађевине Истанбула: Сулејманију, Јени - Валиде, Бајазидову џамију; затим оне у Бурси, у Малој Азији; сафавидске џамије у Ирану -

краљевски склад камена, разнобојних керамичких плочица, мозаика, огромних сталактитних портала изнад сребром изрезбарених врата, витких мунара с алабастерним и тиркизноплавим шерифетима, мрамором поплочаним четвртастим двориштима с водоскоцима и прастарим платанима; моћне рушевине Тамерланових џамија у Самарканду, блиставе чак и у њиховом пропадању.

Све сам то видео - али никада нисам осетио тако снажно као сада, пред Кабом, да је рука градитеља дошла тако близу његове религиозне замисли. У савршеној једноставности коцке, у потпуном одрицању сваке лепоте линије и облика, говорила је његова мисао: „Какву год лепоту да је човек у стању створити својим рукама, она ће само бити привид уверења да је достојна Бога; зато је оно најједноставније што човек може да замисли - највеће што може да учини да изрази величину Божију." Сличан осећај морао је да буде узрок математичкој једноставности египатских пирамида - иако је тамо човекова замисао нашла одушка у огромним димензијама које је дао својим грађевинама. Али овде, у случају Кабе, чак и величина је говорила о човековом самоодрицању и предаји, а поносна

скромност ове мале грађевине нема себи равне на Земљи.

Има само један улаз у Кабу - сребром окована врата на североисточној страни, око два метра изнад тла, тако да се до њих може доћи само помоћу покретног дрвеног степеништа које се стави испред врата у неке дане године. Унутрашњост, обично затворена (видео сам је тек једном другом приликом), врло је једноставна: мраморни под са неколико тепиха, бронзане и сребрене светиљке обешене на строп који носе тешке дрвене греде. У ствари, ова унутрашњост нема посебног значаја сама по себи, јер се светост Кабе односи на целу зграду, која је Кибла - то јест смер за молитву читавог исламског света. Управо према овом симболу Божије Једноће стотине милиона муслимана широм света окрећу своја лица у молитви пет пута дневно.

У источни угао зграде уграђен је и остављен непокривен камен тамне боје опточен широким сребреним оквиром. Овај црни камен, којег су пољубиле многе генерације ходочасника, често је био повод неспоразуму код немуслимана, који мисле да је то фетиш који је Мухаммед преузео као уступак

паганским Меканцима. Ништа не може бити даље од истине. Управо као што је Каба предмет поштовања а не обожавања, тако је и црни камен. Он се поштује као једини остатак Аврамове оригиналне грађевине; зато што су га усне Мухаммедове такле приликом његовог Опроштајног ходочашћа, сви ходочасници отада раде исто то. Посланик је био потпуно свестан да ће све касније генерације верника увек следити његов пример; када је пољубио камен, знао је да ће усне будућих ходочасника за сва времена сретати успомену на његове усне у симболичном загрљају који је тако понудио целој својој заједници, изнад времена и изнад смрти. А ходочасници, када пољубе црни камен, осећају да грле Посланика и све остале муслимане који су ту били пре њих и оне који ће доћи иза њих.

Ни један муслиман не пориче да је Каба постојала давно пре посланика Мухаммеда; заиста, њен значај је управо у тој чињеници. Посланик није никада полагао право да је оснивач нове религије. Напротив, преданост Богу - ислам - био је, према Кур'ану, „човекова природна урођена вера“ од зоре људске свести; управо то су поучавали Аврам, Мојсије, Исус и сви други Божији посланици, а

порука Кур'ана је само последња Божанска Објава. Ни један муслиман неће порећи да је то светиште било пуно идола и фетиша пре него што их је Мухаммед полупао и уништио, управо као што је Мојсије разбио златно теле на Синају, јер, давно пре него су идоли били унесени у Кабу, тамо је обожаван Истински Бог и тако је Мухаммед само вратио Аврамов храм његовој првобитној намени.

Стајао сам ту пред Аврамовим храмом и гледао у чудо не мислећи (јер мисли и размишљања су дошла тек много касније), а из неког скривеног, ведрога језгра у мени, полако је растао занос као песма.

Глатке мраморне плоче, са сунчаним одбљеском који је по њима поигравао, покривале су тло у широком кругу око Кабе, а по овим мраморним плочама ходало је мноштво народа, људи и жена, око црно заодевене Божије куће. Међу њима је било оних који су полако, и других који су гласно дозивали Бога у молитви, а много оних који нису више имали ни речи ни суза и могли су само ходати оборених глава...

Део ходочашћа је обилазак око Кабе седам пута; не само да се покаже поштовање главном

светишту ислама него да се човек подсети на основне захтеve исламског живота. Каба је симбол Божије Једноће, а телесно кретање ходочасника око ње је симболичан израз људске активности, подразумевајући да не само наше мисли и осећаји - све што обухвата „унутрашњи живот“ - него исто тако и наш активни, вањски живот, наша дела и практична настојања морају имати Бога као свој центар.

И ја сам се, исто тако, полако кретао напред и постао део кружног тока око Кабе. Повремено бих постао свестан мушкарца или жене.

Издвојене слике појављивале су се пролазно пред мојим очима и нестајале. Био је неки огроман црнац у белом ихраму, с дрвеном бројаницом обешеном као ланац око снажног, црног ручног зглоба. Неки стари Малајац тапкао је неко време поред мене, а руке су му се покретале као у безнадној забуни. Сиво око испод густих обрва - коме је припадало? - сад је изгубљено у гомили. Међу мноштвом људи испред црног камена млада Индијка, очито болесна; на њеном уском, нежном лицу лежала је чудно изражена чежња, видљива оку посматрача као живот риба и алги у дубини кристално чистог

рибњака. Њене руке са бледим, горе окренутим длановима биле су испружене према Каби, а њени прсти дрхтали су као да прате молитву без речи...

Хођао сам даље, минуте су пролазиле, а све што је било мало и горко у мом срцу поче да га напушта; постао сам део кружног тока - ох, да ли је то смисао свега што радимо, постати свесни да смо део кретања у орбити? Није ли то, можда, крај сваке неизвесности? И минуте се расплинуше, само време стаде, и то је било средиште свемира...

Након девет дана Елза је умрла.

Умрла је изненада, након мање од недеље болести која је у почетку изгледала само као нерасположење услед врућине и неуобичајене исхране, али се ускоро испољи као неко нејасно тропско обољење пред којим су сиријски доктори у болници у Меки стајали беспомоћни. Тама и неизрециви очај склопише се око мене.

Сахрањена је у пешчаном гробљу Меке. Изнад њеног гроба постављен је камен. Нисам на њему желео никакав натпис јер мислити о натпису било је

као мислити о будућности, а ја нисам сада могао замислити никакву будућност.

Елзин мали син, Ахмед, остао је са мном више од годину дана и пратио ме на мојим првим путовањима у унутрашњости Арабије - смеон десетогодишњи пратилац. Али након неког времена морао сам се опростити и с њим јер ме је породица његове мајке коначно уверила да га треба послати у школу у Европу; тада није остало ништа од Елзе осим успомене на њу, камена у меканском гробљу и таме која се разишла тек знатно касније, дуго након што сам се предао безвременском загрљају Арабије.

Ноћ је већ добро поодмакла, а ми и даље седимо око логорске ватре која још тиња. Ебу Сеидова олујна страст већ се стишавала; његове очи су тужне и некако уморне; говори нам о Нури као о некој драгој особи која је давно умрла. „Она није, знате, била лепа, али ја сам је волео..." Месец изнад нас је пун пуноћом живог бића. Никакво чудо што су предисламски пагански Арапи мислили да је ћерка богиње - дугокосе Ел-Лат, богиње плодности за коју се говорило да шаље своје тајанствене моћи рађања земљи и тако ствара нови живот у људима и

животињама. У њену славу младићи и девојке некадашње Меке и Таифа славили су ноћи пуног Месеца вани у раскаланим гозбама, слободној љубави и песничким такмичењима. Из земљаних врчева и кожних боца текло је црвено вино и зато што је оно било тако црвено и тако пуно узбуђења, песници су га у својим дивљим хвалоспевима упоређивали с крвљу жена. Ова поносна и страствена младост расипала је своје изобиље у крило Ел-Лата „чија дражест је као сјај пуног Месеца и чија достојанственост је као лет црних чапљи” - дрвене, младеначки моћне богиње која је раширила своја крила од јужне Арабије до севера и достигла чак далеку Грчку у лику Лете, мајке Аполона.

Од расплинутог, нејасног обожавања природе у облику божанства Ел-Лат и мноштва других божанстава до узвишеног појма о једном Богу у Кур'ану - био је дуг пут којим су Арапи морали да прођу. Али, коначно, човек је увек волео да путује далеко путевима свога духа, овде у Арабији не мање него у осталом свету; он је то толико волео да би се читава историја заиста могла описати као историја тражења вере.

Код Арапа је ово тражење увек тежило Апсолутном. Чак и у најранија времена, кад је њихова машта пунила свет око њих мноштвом богова и демона, они су увек били свесни Једног Бога који је у својој узвишености боравио изнад свих божанстава - невидљиви, несхватљиви Свемогући, далеко ван људски замисливог Вечни Узрок свега. Богиња Ел-Лат и њене божанске сестре Менат и Уза, биле су само „божије кћерке“, посредници између Несазнатљивог Јединог и видљивога света, симболи несхватљивих сила које су окруживале детињство човека; али дубоко у позадини арапске мисли сазнање о Једноме било је увек присутно, увијек спремно да се разбукта у свесну веру. Како је другачије могло да буде? Они су народ израстао у тишини и самоћи између суровог неба и окрутне земље; тежак је био њихов живот усред ових непријатних, бескрајних пространстава; тако нису могли да избегну чежњу за Моћ која би обухватила све што постоји с непогрешивом правдом и добротом, строгошћу и мудрошћу: Апсолутни Бог. Он се налази у бесконачности - али зато што си ти унутар Његовог стварања, Он ти је ближи него твоја жила куцавица...

Логорска ватра се већ угасила. Зејд и Ебу Сеид су заспали, а у близини леже наше три камиле на месечином обасјаном песку и преживају уз меке, хрскаве звуке, умирујући се с времена на време. Добре животиње... Понекад нека од њих промени положај и протрља о тле рожну површину својих прса, а понекад фркне као да уздише. Добре животиње. Оне су без одређеног израза, сасвим различите од коња, који су увек тако јасно одређени у свом карактеру; да, различите од свих других животиња које употребљава човек - управо као што је пустињска степа којој припадају другачија од свих других крајолика: без одређеног израза, колебајући се између противречности, ћудљива а ипак бескрајно скромна.

Не могу да спавам па шетам и пењем се на један од блиских брежуљака. Месец виси ниско изнад западног хоризонта и обасјава ниске, камените брежуљке који се уздижу као авети из мртве равнице. Одавде даље приобална низија Хицаза благо се успиње према западу; низ долина испрекиданих многим завојима, сувих речних корита лишених сваког живота, без села, без кућа, без дрвећа округлих у својој огољености под месечевим сјајем. А ипак је

из ове пусте, беживотне земље, из ових пешчаних долина и голих брегова избила она вера која највише потврђује живот у целој човековој историји...

Ноћ је топла и тиха. Полусветло и даљина чине да се брегови повијају и њишу. Под месечевим сјајем бледоплаво светлуцање трепери, а кроз ово бледо плавило клизи блистави траг - наговештај, сабласно сећање на све боје на Земљи; али неземаљско плаветнило све их ублажава, стапајући их без прелаза у нешто што треба да буде хоризонт, а личи на позив недокучивим, неприступачним стварима.

Недалеко одавде, скривена од мојих очију усред ове беживотне дивљине долина и брегова, лежи долина Арефат, у којој се једном годишње састају сви ходочасници које долазе у Меку као сећање на последњи састанак када ће човек морати да одговара своме Створитељу за све што је урадио у животу. Колико пута сам тамо и сам стајао, гологлав, у белој ходочасничкој одећи, међу мноштвом у бело обучених, гологлавних ходочасника са свих континената, лица окренутих према Џебел ер-Рахма - „Брду милости“ - које се уздиже из простране равнице; стајао и чекао до после подне,

размишљајући о ономе неизбежном Дану „када ћете бити изложени погледу и никаква ваша тајна неће остати скривена...”

И док стојим на врху брежуљка и гледам доле према невидљивој равници Арефата, месечином обасјана плаветнило крајолика преда мном, тако мртва мало пре, изненада оживљава токове свих људских живота који су њим прошли и испуњава се тајанственим гласовима милиона мушкараца и жена који су пешачили или јахали између Меке и Арефата у хиљаду и триста ходочашћа у току протеклих тринаест векова. Њихови гласови и кораци, гласови и кораци њихових животиња буде се и поново одјекују; видим их како ходају и јашу и сакупљају се - безброј у бело обучених ходочасника; чујем звукове њихових прошлих дана; крила вере која их је саставила у овој земљи стена, песка и привидног мртваца опет размахују топлином живота над луком векова, а моћни замах крила повлачи и мене и моје прошле дане у садашњост и још једном опет јашем преко равнице - јашем у олујном галопу преко равнице, усред хиљада и хиљада бедуина у ихрамима, враћајући се с Арефата у Меку - сићушна честица оног неизмерног, неодовољивог вала безбројних

камила и људи у галопу, под којим земља подхртава, њиховим племенским заставама на дугачким копљима, заставама које бију као бубњеве на ветру и њиховим ратничким повицима који парају зрак.

Јашемо, јурећи, летећи преко равни, а мени се чини да летимо с ветром, предани срећи која не познаје ни крај ни границе... а ветар пева дивљу победоносну химну у мојим ушима: „Никада више, никада више, никада више нећеш бити странац!”

Моја браћа с десна и моја браћа с лева, сви непознати али ни један странац; у необузданом усхићењу наше јурњаве, ми смо као једно тело у потрази за једним циљем. Простран је свет пред нама а у нашим срцима светлуца искра пламена који је горео у срцима Посланикових другова. Они знају, моја браћа с лева и моја браћа с десна, да су далеко од онога што се од њих очекује и да су у току векова њихова срца постала мала; па ипак, обећање испуњења није повучено од њих... од нас...

Неко из уморасалог мноштва напусти племенски повик и замени га узвиком вере: „Ми смо браћа онога ко се предао Богу!” - а други упаде са:

„Аллаху екбер!" - „Бог је највећи! - Само Бог је велик!"

И све племенске групе прихватише овај једини узвик. Они више нису бедуини Неџда који се размећу својим племенским поносом; они су људи који знају да тајне Божије само чекају на њих... на нас... Изнад топота хиљада камиљих копита и лепршања стотина застава, њихов узвик је израстао у тријумфалну грмљавину: „Бог је највећи!"

Она тече у моћним валовима изнад глава хиљада људи у галопу, изнад простране равнице, до свих крајева земље: „Аллаху екбер!" Ови људи су израсли изнад својих властитих малих живота и сад их њихова вера носи напред, у јединству, према неким непознатим видицима... Чежња не треба више да буде мала ни скривена, она је нашла своје освешћење, заслепљујући излазак сунца испуњења. У овом испуњењу човек корача у свој својој Богом датој величанствености; његов корак је радост, његово знање слобода, а његов свет свемир без граница...

Мирис камиљих телеса, њихово дахтње и рикање, грмљавина њихових безбројних копита;

узвици људи, ударање пушчаних кундака о седла, прашина и зној и крајње узбуђена лица око мене; и изненадан радостан мир у мени.

Окрећем се у седлу и видим иза себе таласање, валовито мноштво хиљада белих јахача, а иза њих - мост преко којег сам дошао; његов крај је непосредно иза мене док се његов почетак већ губи у магли даљине.

(Крај)